

TURKMES 2019

TAM METİN BİLDİRİLER

TURKMES 2019
TAM METİN BİLDİRİLER

İç Tasarım ve Yayına Hazırlayan
Cihan ER

Kapak Tasarımı ve Grafik
Erol ATICI

Baskı ve Cilt
Kardeşler Matbaası
Matbaacılar Sit. 7. Blok No: 76
Kocasinan / KAYSERİ
Tel: 0 352 331 61 00
Sertifika No: 24209

Birinci Basım
Haziran 2020

ISBN
978-605-2345-...-...

T.C. Kültür Bakanlığı
Yayıncılık Sertifika No
28550



Köşk Mah. Ahmet El Biruni Cad. No: 8
Melikgazi / KAYSERİ
Tel: 0 352 207 66 66 / 31029 – 0 544 616 00 38
web: www.kimlikyayinevi.com / tezmer@yandex.com

Kitabın içerisindeki tüm bilgilerin hukuki ve cezai sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarların yazılı izni olmadan, hiçbir biçimde ve hiçbir yolla, bu kitabın içeriğinin bir kısmı ya da tümü yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	3
KONYA-HÂDİM'DE BULUNAN SAÇ SÜSLEMELİ KADIN MEZAR TAŞLARI	
Dilek BÜLBÜL.....	5
AHLAT TAHT-I SÜLEYMAN MEZARLIĞINDAKİ USTA KİTABELİ MEZAR TAŞLARI	
Mehmet TOP / Ömer Avni YUNUS.....	48
İSLAM'DA MEZAR KÜLTÜRÜ VE İNANIŞLAR: M.F.AHUNDZADE, C.MEHMETKULUZADE VE EL-BAKÜVİ ÖRNEĞİ	
Dr. Araştırma Görevlisi Ali FARHADOV.....	83
EDİRNE ŞEHRİNDEKİ MEZAR TAŞI TİPLERİ	
Halit Çal*	89
BANGLADEŞ'TE OLAĞNÜSTÜ MİMARİSİNİN BABÜRLÜ ÖRNEĞİ: BİBİ PARİ TÜRBEŞİ	
Abu Bakkar Siddique.....	143
İSPARTA'DA BULUNAN TÜRK-İSLAM DÖNEMİNE AİT TARİHİ MEZAR TAŞLARI	
Nazire NALAN GÖK	155
MEZAR TAŞLARINA MİLLİ GİYSİ ÖĞELERİNİN YANSIMASI	
Gülzade Abdulova	200
AZERBAYCAN'DAKİ EPİTAFİLERDE SELCUKLU SANATININ İZLERİ	
Habibe ALİYEVA	206
EDİRNE ŞEHRİNDEKİ MEZAR TAŞLARINDA BAŞLIK TİPLERİ	
Prof. Dr. Halit ÇAL / Öğr. Gör. Dr. Filiz CANYURT	223

**MUŞ İLİ, KORKUT İLÇESİ, GÜVEN KÖYÜ'NDE SELÇUKLU MEZARLIĞI VE
MEZAR TAŞLARININ KÜLTÜREL MİRAS ÇALIŞMALARI**

Fethi Ahmet YÜKSEL 249

**SAKARYA/AKYAZI İLÇESİ OSMANLI DÖNEMİ MEZARLIKLARI VE MEZAR
TAŞLARI**

Tülin ÇORUHLU – Murat ALKAN 269

**16.Y.Y. OSMANLI MİNYATÜRLERİNDEKİ DEFİN GELENEKLERİ İLE ÖLÜM
VE YAS ALAMETLERİNİN İNCELENMESİ**

Nur Kadın ÜNLÜTÜRK 365

BİTLİS KÜLTÜR VE GELENEKLERİNDE ÖLÜM İNANCI

Mehmet Törehan SERDAR 393

SÜNDÜ KÖYÜ MEZAR TAŞLARI

Ph.D Günel Seyidahmadli 400

**KANDİL MOTİFİNİN TÜRK MEZAR TAŞLARI VE DOKUMALAR
ÜZERİNDEKİ KULLANIMLARINA YÖNELİK KARŞILAŞTIRMALI BİR
DEĞERLENDİRME**

Dr. Öğr. Üyesi Hacer ARSLAN KALAY 419

KONYA-HÂDİM'DE BULUNAN SAÇ SÜSLEMELİ KADIN MEZAR TAŞLARI¹

Dilek BÜLBÜL²

ÖZET

Orta Asya'da gelişen mezar taşı geleneği, Anadolu'nun fethi ile bu topraklara da taşınmış ve günümüze kadar devam edegelmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapan Konya ilinde mezar taşı çeşitliliği ile dikkat çeken önemli yerleşim alanlarından birisi Hadim İlçesidir. İlçeye adını veren Ebu Said Muhammed el-Hâdim'in ataları 12. yüzyılda Buhara'dan Konya'ya gelerek yörede İslâmiyet'in yayılmasını sağlamışlardır. 18. yüzyılda birçok âlimin yetiştirildiği ve dönemin önemli bir kültür merkezi durumundaki Hadim'de Aşağı ve Yukarı Hadim Mezarlık olmak üzere iki mezarlık alanı bulunmaktadır. Kitabeli mezar taşlarının ilk örneklerine ise Yukarı Hadim Mezarlığında rastlanılmaktadır. Bu bildiride söz konusu mezarlıkta yer alan ve saç örgülü diye tabir edilen kadın mezar taşları tanıtılmıştır. İki defa türbe inşasına şahit olan mezarlık alanındaki taşların bir kısmı kırık halde olmakla birlikte saç süslemeleri halen görülebilmektedir. Üç farklı tipini tespit ettiğimiz saç süslemeli kadın mezar taşları, antropomorfik (figüratif) özelliklerinin yanında bu alandaki eksikliğin giderilmesine ve benzer özellikteki taşlara dikkat çekilmesini sağlayacaktır. Ayrıca; Orta Asya'dan gelen balbal geleneğinin Türk-İslâm sanatı içerisindeki değişimi ve Türk sanatına olan katkısı da bu mezar taşları üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Konya, Hâdim, Kadın, Saç Süslemeli, Mezar Taşları.

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Ali Baş'ın danışmanlığında hazırlanan "Hadim Mezar Taşları" konulu yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi/Konya. dibulbul_19@hotmail.com

FEMALE 'HAIR-ORNAMENTED' TOMBSTONES IN KONYA-HÂDIM

ABSTRACT

The tombstone tradition, which developed in Central Asia, has been carried to this land with the conquest of Anatolia and has continued until today. One of the most important settlement areas in the province of Konya, which is the capital of the Anatolian Seljuk State, is the Hadim District. The ancestors of Abu Said Muhammad al-Hâdimî, who gave the name to the district, came to Konya from Bukhara in the 12th century and ensured the spread of Islam in the region. In the 18th century, there were two cemetery areas, the Lower and Upper Hadim Cemetery, where many scholars were raised and Hadim, an important cultural center of the period. The first examples of the inscribed tombstones are found in the Upper Hadim Cemetery. In this paper, the female tombstones in the cemetery, which is called as braided hair, are introduced. Although some of the stones in the graveyard area, which witnessed the construction of two tombs, are still broken, hair ornaments are still visible. In addition to the anthropomorphic (figurative) features of the female tombstones, which we have identified four different types of hair ornament, it will help to eliminate the deficiency in this area and draw attention to the stones of similar characteristics. Also; The change of balbal tradition coming from Central Asia in Turkish-Islamic art and its contribution to Turkish art were also evaluated through these tombstones.

Keywords: Konya, Hâdim, Women, Hair Ornamented, Tombstones

1. GİRİŞ

Ziyaret edilen yer anlamına gelen mezar, Türkçe’de eş anlamlı olarak makber, kabir, medfen ve merkad olarak da kullanılır (Sevim, 2007: 63). İnsan hayatının tam ve kesin bir şekilde sona ermesi ile birlikte ortaya çıkan ölümsüz olma fikri; mezar taşı dikme geleneğini de beraberinde getirmiştir. Türk-İslâm tarihi ve sanatları içerisinde önemli bir yere sahip olan mezar taşları bir nevi toplumların tarihi kimlikleridir. Bu nedenle ait olduğu dönemi ve toplumun kültürünü, sanatını, ekonomisini, dilini ve edebiyatını yansıtan belgelerin başında gelirler.

2. HADİM

Hâdim, “Tekkenin ihtiyaçlarını karşılayan ve sûfilere, yani kendini Allah’a adanmış kişilere hizmet eden kişi” demektir (Kızılkaya, 2008: 9). Ayrıca Anadolu’nun kültürel yönden Türkleşmesi sırasında din âlimlerinin yetiştirildiği bir yer durumuna gelen ilçeye, 18. yüzyılda “Belde-i Hâdimü’l-ilm” adı verilmiştir (Anonim, 1998: 284). Anlamı “ilme hizmet eden belde”dir (Kızılkaya, 2008: 9). Resmi olarak ise Hâdim ilçesinin adı 24.03.2005 tarihinde 5323 sayılı kanunla “Hâdim” olarak değiştirilmiştir (“Sanal”, 2016).

Hadim’e ismini veren Ebu Said Muhammed el-Hâdimî Hazretleri 18. yüzyılın önemli İslâm alimlerinden olup dönemin Nakşibendî şeyhidir. Kendisinin ilmi şahsiyeti “Fahru’r-Rum” lakaplı mutasavvuf babası Karahacı Mustafa Efendi’den gelmektedir. İlçede bulunan Aşağı ve Yukarı Hadim Mezarlığındaki definler ise yerleşimle birlikte başlamıştır. Fakat kitabeli mezar taşı dikme geleneği 1734 yılında Karahacı Mustafa Efendi’nin vefatı ile gerçekleşmiştir. 1762 yılında Hâdimî Hazretlerinin vefatıyla birlikte ise bir türbe yapılmış fakat merhumun torunlarından Hadim müftüsü Ahmet Said Hâdimîoğlu’nun önderliğinde ve öğretmen Mithat Özal’ın yardımı ile yıkılıp, yerine yeni bir türbe yapılmış ve beyaz mermer ile kaplanmıştır (Hâdimîoğlu, 1983: 105-106). Mezarının civarında annesi, kardeşleri, çocukları ve torunlarının da kabirleri bulunmaktadır (Fotoğraf No: 1-2-3).

3. KONYA-HÂDİM'DE BULUNAN SAÇ SÜSLEMELİ KADIN MEZAR TAŞLARI

Katalog No	: 1
Ait Olduğu Kişi	: Fatma Hatun
Tarihi	: Hicri 1211/Miladi 1796
Malzemesi	: Kalker Taşı
Ölçüleri	: Boy: 69, En: 36, Kalınlık: 13 cm



Tanım: Çerçeveli mezar geleneğinde yapılan kabrin ayak taşı yoktur. Düşeyde dikdörtgen bir gövdeye sahip olan baş taşı diğer kadın mezarlarına oranla farklıdır. Baş kısmı sivri bir kemerle sonlanan baş taşı form olarak yarım yuvarlak bir şekle sahiptir. Bu şekil birbirine paralel beş çizgi ile vurgulanmıştır. Boyun kısmında üslûplaştırılmış şems motifi işlenmiştir. Osmanlıca olan kitabe beş satırdan oluşmaktadır ve her bir satır birbirinden ince şeritlerle ayrılmaktadır. Metnin sağında ve solunda kazıma tekniğiyle hafif eğik çizgiler atılmış ve metne bir çerçeve oluşturulmuştur. Baş taşının arka kısmında ise baş kısmında bulunmayan fakat omuzlardan aşağı sarkan saç motifi çizgisel olarak betimlenmiştir.

Kitabe Metni Baş Taşı Ön Cephe	Transkripsiyonu
1-Genç iken göçdü ravza-i cennete 'ale's-sabah	- گنج ایکن گوچدی روضه جناته علی الصباح ۱
2-Bâğ-ı Firdevs'i Hüdâ eyledi zül- cenâh	۲ - حباغی فردوسی خدا ایلهدی زول جنا
3-Emr-i Hakk'a râzı oldu bermurâd ol mukarreb	امری حقا راضی اوادی بر مراد اول مقرب ۳ -
4-Fatıma Hatun (bint-i Ahmed Efendi'nin)	۴ - فاطمه خاتون بنتی احمد أفندیڭ
5-Rûhiyçün sene 1211 fâtiha	۵ - روحیجڭ سنه ۱۲۱۱ فاتحه

Kitabenin Tercümesi:

Genç iken göçtü cennet bahçesine seher vakti

Firdevs bağını Allah eyledi dört taraf

Hakk'ın emrine rıza gösterip murad gördü o (Allah'a) yakın kul

(Ahmet Efendi'nin kızı) Fatma Hanım'ın

Ruhu için Fatiha sene 1211

Katalog No : 2

Ait Olduğu Kişi : Zahide Hatun

Tarihi : Hicri 1216-1218/Miladi 1801-1803

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 87, En: 36, Kalınlık: 13 cm



Tanım: Kabir, sandıklama mezar tipinde yapılmış olup ayak ve baş taşı sağlam durumdadır. Baş taşının gövdesi dikdörtgendir ve üzerinde serlevha kısmı hariç dört satırlık kitabe metni yer almaktadır. Zemin oyulmuş ve her bir satır kendi içerisinde bir çerçeve oluşturmuştur. Kitabe metni Osmanlıca'dır. Yarım daire olan baş kısmı ile boyun kısmının birleştiği bölümde yer alan madalyona "Hüve'l Hallakü'l-Bâki" yazılmıştır. Metin sonuna iki tarih verilmesi açısından önemlidir. Baş taşının arka yüzünde kazıma tekniğiyle tasvir edilmiş üç dilimli bir saç örgüsü görülmektedir. Saç beliklerinin çizgisel olarak ifade edildiği örneklerin en güzeldir. Yukarıdan aşağıya doğru daralan bu saç motifinin uç kısmına toka bağlanmış şekildedir.

Kitabe Metni Baş Taşı Ön Cephe	Transkripsiyonu
1-Hüve'l-Hallâkü'l-Bâki	۱- هو الخالق الباقي
2-Hâdimî Yeğan Efendizâde Hâdimî Ahmed	۲- خادمی یگان أفندی زاده خادمی احمد
3-Efendinin zevcesi Zahide	۳- أفندیڭ زوجه سی زاهده
4-Bint-i Mehmed el-Hâdimî rûhu- na fâtiha	۴- بنتی محمد آل خادمی روحنه فاتحه
5-Sene 1216 vefatı 1218	۵- سنه ۱۲۱۶ وفاتی ۱۲۱۸

Kitabenin Tercümesi:

O (Allah ki) her şeyi yokluktan var edendir ve sonsuz hayat sahibidir.

Hâdimli Yeğen Efendioğullarından Hâdimli Ahmet Efendi'nin eşi,
Hâdimli Mehmet'in kızı Zahide ruhuna fatiha.

Sene 1216 vefatı 1218

Katalog No : 3

Ait Olduğu Kişi : Tahire Hanım

Tarihi : Hicri 1221/Miladi 1806

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 58, En: 35, Kalınlık: 7 cm



Tanım: Kabir, sandıklama mezar geleneğinde yapılmıştır. Ayak taşı bulunmayan mezarın baş taşı dikdörtgen bir gövdeye sahip olmakla birlikte üst kısmı kırılmıştır. Beş satırlık bir kitabe metni bulunmaktadır. Her bir

satır kalın şeritlerle birbirinden ayrılırken, tarihin yer aldığı satır bir öncekinden ince bir şeritle ayrılmıştır. Osmanlıca olan kitabenin yazı karakteri sülüs'tür. Baş taşının arkasında kazıma tekniğinde işlenmiş ve sağa doğru sonlanan örgüsüz-uzun bir saç tasviri bulunmaktadır.

Kitabe Metni Baş Taşı Ön Cephe:	Transkripsiyonu
1-... (kırık)	۱- ...
2-Esbak mal müdürü ...	۲- اسبق مال مدیری ...
3-Efendinin halîlesi Konyevi	۳- أفندینک حلیلهسی قونیوی
4-Turşucızade el-Hâc Abdülkâdir	۴- ترشیجی زاده آل حاج عبد القادر
5-Efendi kerimesi Tahire Hanım	۵- أفندی کریمه سی طاهره خانم
6-Sene 1221	۶- ۱۲۲۱ سده

Kitabenin Tercümesi:

... (kırık)

Eski mal müdürü ...

Efendi'nin hanımı Konyalı

Turşucuogullarından Hacı Abdülkâdir

Efendi'nin kızı Tahire Hanım

Sene1221

Katalog No : 4

Ait Olduğu Kişi : Fatma Hanım

Tarihi : Hicri 1225/Miladi 1810

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 71, En: 34, Kalınlık: 11 cm



Tanım: Çerçeveli mezar geleneğinde yapılan kabir harçsız kuru duvar tekniğiyle örülmüştür. Baş taşının baş kısmı dâhil olmak üzere omuz başlarında ve gövdenin alt kısımlarında kırılmalar vardır. Ayrıca kitabe metninin okunmasını zorlaştıran yüzey tahribatı da mevcuttur. Düşeyde dikdörtgen bir gövdeye sahip olan baş taşının omuzları kademelenerek boyun kısmına bağlanmıştır. Baş kısmı yuvarlak olup tam ortasında yatayda dikdörtgen bir niş içerisine “Li’llâhi’l-Fâtiha” yazılmıştır. Bunu boyun kısmına doğru kazıma tekniğiyle işlenen yay şeklindeki çizgiler takip etmektedir. Sivri bir kemerle vurgulanan “Hüve’l-Hallâkü’l-Bâki” yazan kısım ile birlikte kitabe metni dört satırdır. Satır araları kabartma olarak işlenirken metin kenarlardan kazıma tekniğiyle ikili bir çerçeveye kuşatılmıştır. Metin Osmanlıca, yazı karakteri sülüs’tür. Arka cephede ise kadın başını tasvir eden örgüsüz bırakılan bir saç modeli görülmektedir. Baş kısmından itibaren yedi dilime ayrılan ve uca doğru daralan saç sola doğru hafif bir “S” çizerek sonlanmıştır.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu
1-Li'llâhi'l-Fâtiha	١- الفاتحه لله
2-Hüve'l-Hallâkü'l-Bâki	٢- هو الخالق الباقي
3-Dünyâyı denînin şerefi zümre-i enbiyâdır	٣- دنيایى دنتك سرفى زمره أنبيادر
4-Harekâtın sükûnu vücûdun cânıdır	٤- حرکاتك سکونى وجودك جانيدر
5-Pâdişâhın...	٥- پادشاهك ...
6-Hacı Fatıma'nın rûhuna fâtiha	٦- حاجى فاطمه نك روحنه فاتحه
7-Sene 1225	٧- سنه ١٢٢٥

Kitabenin Tercümesi:

Allah için Fatiha.

O (Allah ki) her şeyi yokluktan var edendir ve sonsuz hayat sahibidir.

Alçak dünyanın şerefi nebiler (peygamberler) topluluğudur

Hareketlerin (canlılığın) temini ancak canın varlığı vesilesiyledir

Padişahın ...

Hacı Fatma'nın ruhuna fatiha

Sene 1225

Katalog No : 5

Ait Olduğu Kişi : - (Hâdimî'nin Torunu)

Tarihi : Hicri 1235/Miladi 1820

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 62, En: 34, Kalınlık: 12 cm



Tanım: Türbe yapımı esnasında yeniden düzenlendiği için mezar tipi hakkında net bir şey söylemek zordur. Fakat günümüzde direk toprağa yerleştirilmiş durumdadır. Gövde, baş ve boyun kısmından oluşan baş taşının beş satırlık bir kitabesi bulunmaktadır. Yazılar iç içedir ve bu yazıları birbirinden ayıran bir şerit uygulaması yoktur. Yazı karakteri olarak sülüs olan baş taşında zemin oyma yapılmıştır. Girift bir metne sahip olan kitabe Osmanlıca'dır. Gövde ile baş kısmını birbirine bağlayan boyun kısmı bulunmakla birlikte baş kısmı dışarıya çıkıntı yapmıştır. Birbirinin simetrisi olmayan bu çıkıntı sağda beş solda altı cm'dir. Arka yüzünde baş kısmından başlayan ve bele kadar inen saç örgüsü bulunmaktadır. Zeminin kazınmasıyla şekillenen saç örgüsü genel hatlarıyla verilmiş olup belik araları işlenmemiştir. Çok fazla tahribata uğrayan taşın arka yüzünde gövdeyi enine bölen genişçe bir kırık bulunmaktadır.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu
1-Sene 1235 el-Fâtiha	١- سنه ١٢٣٥ الفاتحه
2-Hâdim müftüsü el-Hâc Numan	٢- خادم مفتیسی آل حاج نعمان
3-Efendinin kerîme-i (mükerremesi-muhteremesi)	٣- أفندیڭ کریمه (محترمہسی - مکرمہسی)
4-... Efendinin halîlesi	٤- . . . أفندیڭ حلیلهسی
5-... (kırık)	٥- . . . (kırık)

Kitabenin Tercümesi:

Sene 1235 ruhuna fatiha

Hâdim Müftüsü Hacı Numan

Efendi'nin saygı değer kızı

... Efendi'nin eşi

... kırık

Katalog No : 6

Ait Olduğu Kişi : Fatma Hatun

Tarihi : Hicri 1240/Miladi 1825

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 48, En: 34, Kalınlık: 10 cm



Tanım: Türbe yapımı esnasında yeniden düzenlendiği için mezar tipi hakkında net bir şey söylemek zordur. Baldaken türbede yer alan baş taşının baş kısmı kırılmıştır fakat kitabenin yer aldığı gövde günümüzde mevcuttur. Altı satırlık kitabede ilk dört satır aynı ölçülerde olup diğer iki satır daha kısa tutulmuştur. Kitabede zemin oyma tekniği kullanılmıştır. Metin Osmanlıca olmakla birlikte yazı karakteri sülüs'tür. Kitabenin arkasında saç örgüsü kazıma olarak işlenmiştir.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1-Şâh-ı 'âlem olmuş olsan olmaz pek devâsı	۱-شاهی عالم اولمش اولسهك اولماز پك دواسی
2-'âkıbet dâhi vücûdun 'adem ancak ötesi	۲-عاقبت داهی وجودك آدم آنجق اوتہسی
3-Pâdişâhın ...	۳-پادشاھك ...
4-... Fatıma Hatun ...	۴-... فاطمه خاتون ...
5-Emr-i Rabbânî erişdi geldi vü- cûda ...	۵-ربانی ارشدی گلدی وجودهامری ...
6-Sene 1240	۶-سنه ۱۲۴۰

Kitabenin Tercümesi:

Âlemin şahı dahi olsan bunun pek bir çaresi olmaz
Sonunda vücudun muhakkak yokluğu göreceksin, yok ötesi
Padişahın...
... Fatma Hatun ...
Allah'ın emri (emr-i ırcı'i: dön emri) erişti geldi vücuda
Sene 1240

Katalog No : 7
Ait Olduğu Kişi : Zahide Hatun
Tarihi : Hicri 1252/Miladi 1836
Malzemesi : Kalker Taşı
Ölçüleri : Boy: 64, En: 33, Kalınlık: 8 cm



Tanım: Çerçevesi mezar geleneğinde yapılan kabrin, baş taşı oldukça tahrip olmuş vaziyettedir. Hem baş kısmı hem de gövdenin sağ omzundan itibaren üçüncü satıra kadar olan bölümü kırıktır. Baş kısmında dikdörtgen bir levha içerisinde “Rızâ’en Li’llâhi’l-Fâtiha” yazmaktadır. Onun hemen altında yer alan tarih kısmı yazıdan ayrı tutulmuştur. Boyun kısmında kazıma tekniğiyle işlenmiş üsluplaştırılmış şems motifi bulunmaktadır. Kitabe metni dört satıra ayrılmıştır ve zemin oyma tekniğinde yazılmıştır. Baş taşının arka yüzünde ise bir kadın başı betimlenmiştir. Düşeyde yedi bölüme ayrılmış olan örgüsüz saç motifi kazıma tekniğiyle işlenmiştir.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1-Rızâ’en Li’llâhi’l-Fâtiha Sene 1252	۱- رمضان الله الفاتحه سنه ۱۲۵۲
2-Dünyâyı denînin şerefi zümre-i enbiyâdır	۲- دنيایى دننڭ سرفى زمرة انبيادر
3-Harekâtın sükûnu vücûdun cânıdır	۳- حرکاتڭ سکونى وجودڭ جانيدىر
4-Pâdişâhın zarif ve genç vâlidesi	۴- پادشاهڭ ظريف و گنج والده سى
5-Zahide Hatunun rûhuna kırâ’at-ı Kur’a (-n oluna?)	۵- زاهده خاتونڭ روحنه قرأتى قران اولونا

Kitabenin Tercümesi:

Allah rızası için Fatiha Sene 1252

Alçak dünyanın şerefi nebiler (peygamberler) topluluğudur

Hareketlerin (canlılığın) temini ancak canın varlığı vesilesiyledir

Padişahın³ zarif ve genç annesi

³ Laqueur eserinde “padişah-lider” kelimesinin etimolojisinin tam olarak çözülemediğinden bahsetmektedir (Laqueur, 2007: 89). Burada da yine anlamına uygun olarak muhtemelen Hâdimî Hazretlerinin soyundan olan birinin ulemalıktaki liderliği kastedilmiştir.

Zahide Hatun'un ruhuna Kur'an okunsun.

Katalog No : 8

Ait Olduğu Kişi : - (Hâdimî'nin Torunu)

Tarihi : Hicri 1277/Miladi 1860

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 71, En: 39, Kalınlık: 12 cm



Tanım: Çerçevesiz mezar geleneğinde yapılan mezarın ayak taşı bulunmaktadır. Baş taşında serlevha kısmıyla toplamda beş satırlık bir kitabe si mevcuttur. Boyun ve baş kısmında yuvarlak bir madalyon içerisinde “Li’llâhi’l-Fâtiha Hüve’l-Hallâk’l-Bâki Sene 1277” yazısı bulunmaktadır. Bu madalyon ise kenarlardan kazıma tekniğinde çift çizgiyle sınırlandırılmıştır. Birinci satırın köşeleri yani gövdenin omuz başları pahlanmıştır. Gövdede zemin oyma tekniği kullanılmış ve her bir satır birbirinden ince şeritlerle ayrılmıştır. Osmanlıca olan metnin yazı karakteri sülüs’tür. Yan kısımlarda çarpı (X) işareti bulunmakta, bunu aşağıdan ve yukarıdan enine atılmış çizgiler kuşatmaktadır. Arka cephede ise kadın başını tasvir eden örgüsüz bir

saç modeli görülmektedir. Baş kısmından itibaren yedi dilime ayrılan ve uca doğru daralan saç motifi sola doğru hafif bir “S” çizerek sonlanmıştır.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1-Li'llâhi'l-Fâtiha Hüve'l- Hallâkü'l-Bâki Sene 1277	۱- لله الفاتحه
2-İricek sem'ine nidâ-yi irci'î	۲- ايريجك ثمينه ندایی ایرجی
3-'Azim oldı civâr-ı merhamete ol	۳- عظیم اولدی جواری مرحمتہ اول
4-Hafîde-i Ebî Said el-Hâdimî	۴- حفیدہی ابی سعید آل خادم
5-Numan Efendinin	۵- نعمان أفندينا
6-(kerîmesi)	۶- (کریمہسی)

Kitabenin Tercümesi:

Allah için Fatiha. O (Allah ki) her şeyi yoktan var edendir ve sonsuz hayat sahibidir. Sene 1277

Hakk'ın irci'î (dön) emrini duyunca merhamet diyârına (Allah'ın rahmetine) doğru yol aldı (öldü). Ebu Said el-Hâdimî Hazretlerinin mutsuz (bahtsız) torunu Numan Efendi'nin (kızı ...)

Katalog No : 9

Ait Olduğu Kişi : Ayşe Şefika

Tarihi : Hicri 1277/Miladi 1860

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 99, En: 33, Kalınlık: 7 cm



Tanım: Çerçeveli mezar geleneğine uygun olarak yapılmıştır. Kabir, Hâdimî Hazretlerinin oğlu Numan Efendi'den olma Müftü Mehmet'in oğlu "Koca Müftü" lakaplı Müftü Numan Efendi'nin eşine aittir. Dikdörtgen gövdeye sahip olan baş taşında serlevha hariç beş satırlık kitabesi bulunmaktadır. Her bir satır zemin oyma yapılarak birbirinden ince şeritlerle ayrılmıştır. Baş kısmı ile boyun kısmı birleşmiş ve baş kısmı sivri bir kemerle sonlanmıştır. Boyun kısmında zemin oyma yapılarak "Li'llâhi'l-Fâtiha" baş kısmında ise "Hüve'l-Hallakü'l-Bâki" yazmaktadır.

Osmanlıca olan kitabenin yazı karakteri sülüs'tür. Yan kısımlarda üstte tek çizgi altta iki çizgi ile sınırlandıran çarpı (X) işaretine yer verilmiştir. Arka yüzünde ise boyun kısmından aşağı doğru süzülen saç motifi bulunur. Örgüsüz olan bu saç motifi hafif sağa doğru yönelmiştir ve bir kılıç şeklinde sonlanmıştır.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1-Hüve'l-Hallâkü'l-Bâki Li'llâhi'l-Fâtiha	۱- هو الخالق الباقي لله الفاتحه
2-Hâdimînin hafîdi	۲- خادمنا حفيدى
3-Mehmed Efendinin mahdûmu	۳- محمد أفندينا مخدومى
4-Numan Efendinin	۴- نعمان أفندينا
5-Halîlesi Aişe Şefika	۵- حليلىسى عائشه شفيقه
6-1277	۱۲۷۷-۶

Kitabenin Tercümesi:

O (Allah ki) her şeyi yokluktan var edendir ve sonsuz hayat sahibidir. Allah için Fatiha.

Hâdimî'nin torunu

Mehmet Efendi'nin oğlu

Numan Efendi'nin

Hanımı Ayşe Şefika

1277

Katalog No : 10

Ait Olduğu Kişi : - (Hâdimî'nin Torunu)

Tarihi : Hicri 1281/Miladi 1864

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 86, En: 40, Kalınlık: 14 cm



Tanım: Çerçeveli mezar geleneğinde yapılmış olan mezar harçsız kuru duvar tekniğinde örülmüştür. Düşeyde dikdörtgen bir gövdeye sahip olan baş taşının baş kısmı yuvarlatılmış ve direk boyun kısmına oturmuştur. Burada “Hüve’l-Hallâkü’l-Bâki Sene 1281” yazısı madalyon oluşturacak şekilde nakşedilmiştir. Kitabenin omuz başları pahlanmış ve dilimli şekilde işlenmiştir. Baş taşında serlevha kısmıyla birlikte toplamda beş satırlık bir kitabe mevcuttur. Satır araları diğer baş taşlarında gördüğümüzden farklı olarak kazıma tekniğinde birbirine paralel çizgilerin atılmasıyla oluşturulmuştur. Osmanlıca olan metnin yazı karakteri sülüs’tür. Baş taşının arka kısmında ise kazımayla betimlenmiş örgüsüz bırakılan bir saç motifi bulunmaktadır. Tam ortada bulunmayan bu motif baş kısmından bele inerken hafif bir “S” çizerek ucu sola doğru bakacak şekilde sonlanmıştır.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1-Hüve'l-Hallâkü'l-Bâki Sene 1281	١- هو الخالق الباقي سنة ١٢٨١
2-Nakş-ı hırâmândan? ...	٢- نقشى خراماندن ...
3-âkıbet rihlet itdi ...	٣- عاقبت رحلت ایتدی ...
4-Hüdâ'nın rızâsına kâsd idüp	٤- خدانک رضا سنه قصد ایدوب
5-Okundu (okutdu?) ... fatihâ ha- fide-i el-Hâdimî rûhuna	٥- او قوندی ... فاتحه حفیده آل خادمی روحنه

Kitabenin Tercümesi:

O (Allah ki) her şeyi yoktan var edendir ve sonsuz hayat sahibidir. Sene 1281

Salına salına işlenen ?...

...(Hakk'a) yürüdü

Allah'ın rızasını dileyip

Hâdimî'nin torununun ruhuna Fatiha okundu? (okuttu?)

Katalog No : 11

Ait Olduğu Kişi : Fatma Hanım

Tarihi : Hicri 1298/Miladi 1881

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 84, En: 36, Kalınlık: 10 cm



Tanım: Çerçeveli mezar tipinde yapılan mezarın baş taşının gövde kısmı dikdörtgen formludur. İncelediğimiz örneklerin en sağlamlarından olup, oyma tekniğinde yazılan kitabe metni en altta “V” oluşturacak şekilde çerçeveselenmiştir. Boyun kısmı dışarıya çentik oluşturacak şekilde çıkıntı yapmış ve baş kısmı buraya oturmuştur. Kitabe metni Osmanlıca, yazı karakteri ise sülüs’tür. Yuvarlak olarak yapılmış baş kısmında “Sene 1298” yazısı yer alır ve gövde altı satırlık kitabe kısmından oluşmaktadır. Baş taşının arka yüzünde ise yukarıdan aşağıya doğru üçgen şekilde genişleyen ve örülmüş saç süslemesi görülmektedir. Kazıma tekniğiyle yapılan saç betimlemesinin uç kısmı damla motifi şeklinde sonlanmaktadır ve servi motifine benzetilmek istenilmiştir. Mezarın ayak taşı bulunmamaktadır.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1- Sene 1298	١- سنه ١٢٩٨
2-Bozkırlı Abdurrahman	٢- بوزقیرلی عبدالرحمن
3-Efendinin kerîmesi Hâdimî	٣- أفندیڭ کریمه سی خادمی
4-Yeğan Efendizâde Mustafa Efendinin	٤- یگان أفندیزاده مصطفا أفندیڭ
5-Haremi Fatıma Hanım rûhuna	٥- حرمی فاطمه خانم روحنه
6-Fâtiha	٦- فاتحه

Kitabenin Tercümesi:

Sene 1298

Bozkırlı Abdurrahman

Efendinin kızı Hâdimli

Yeğan Efendioğullarından Mustafa Efendi'nin

Eşi Fatma Hanım

Ruhuna Fatiha.

Katalog No : 12

Ait Olduğu Kişi : -

Tarihi : Hicri 1298/Miladi 1881

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 60, En: 34, Kalınlık: 9 cm



Tanım: Kabir, çerçevesiz mezar geleneğine uygun olarak yapılmıştır. Baş taşının üst kısmı sağlam vaziyette olup, alt kısmı kırılmıştır. Baş kısmında baklava dilimli motif yer alırken, boyun kısmı dışarıya çentik yaparak taşmıştır. Burada sülüs yazı olarak “Li’llâhi’l-Fâtîha” ile birlikte senesi yer almaktadır. Arka yüzünde yukarıdan aşağıya doğru genişleyen üçgenimsi bir saç örgüsü bulunur. Servi’ye benzetilerek işlenen saç motifi uçta damla yaparak son bulmuştur.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1-Li’llâhi’l-Fâtîha Sene 1298	۱- الله الفاتحه سنه ۱۲۹۸
2-Halîle-i Mehmed Efendi	۲- حلیله ی محمد أفندی
3-... (kırık)	۳- ... (kırık)

Kitabenin Tercümesi:

Allah için fatiha Sene 1298

Mehmet Efendi’nin hanımı

... (kırık)

Katalog No	: 13
Ait Olduğu Kişi	: Ayşe Hanım
Tarihi	: 19. yy
Malzemesi	: Kalker Taşı
Ölçüleri	: Boy: 74, En: 33, Kalınlık: 7 cm



Tanım: Mezarlığın ortasında, mezar kümesi şeklinde yükselmiş olan kabirlerin ikincisidir. Burada üç mezar taşı bulunmaktadır ve ikisi anne-oğula ait olup diğer mezar taşında sadece “Sene 1289 Fi 7 Şa’bân” yazmaktadır. Bundan dolayı mezar taşını 19. yüzyıla tarihlendirmektediriz.

Sandıklama mezar tipinde yapılan mezarın sadece baş taşı bulunmaktadır. Dikdörtgen gövdeli baş taşı serlevha kısmı dâhil altı satırlık yazı kuşağına sahiptir. Satırların her biri birbirinden ince şeritlerle ayrılmaktadır. Kitabe metni Osmanlıca, yazı karakteri sülüs’tür. Zemin oyma tekniğinde yazılan yazı kenarlarda bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçeve beşinci satırın sağ kısmında oldukça tahrip olmuş ve bundan dolayı kesintiye uğramıştır. Genel itibariyle sade olan baş taşında ikinci satırın etrafına düşeyde hafif eğimli çizikler atılarak hareketlilik kazanmıştır. Baş taşının arka

yüzünde ise saçları çizgisel olarak betimlenmiş kadın başı sembolize edilmiştir. Baş kısmı kırık olan baş taşı ikinci satır hizasında da yatayda tamamı kırık haldedir.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1-Hüve'l-Bâki	۱- هو ال باقى
2-İbradı eşrâfından	۲- ابرادى اشرفاندىن
3-Muradzâde Hâdim	۳- مراد زاده خادم
4-Na'ibi Muhammed (Mehmed) Rıfat	۴- نائبى محمد رفعت
5-Efendinin haremi Aişe	۵- أفنديناڭ حرمى عائشه
6-Hanım rûhuna fâtiha	۶- خانم روحنه فاتحه

Kitabenin Tercümesi:

O (Allah ki) sonsuz ve bakidir.

İbradı ileri gelenlerinden

Hâdimli Muradoğlu Kadı yardımcısı Muhammed (Mehmet) Rıfat

Efendi'nin eşi Ayşe

Hanım ruhuna Fatiha.

Katalog No : 14

Ait Olduğu Kişi : -

Tarihi : Hicri1318/Miladi 1900

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 84, En: 36, Kalınlık: 10 cm



Tanım: Çerçeveli mezar geleneğinde yapılan kabir harçsız kuru duvar tekniğiyle örülmüştür. Düşeyde dikdörtgen bir gövdeye sahip olan baş taşının “Hüve’l-Hallâkü’l-Bâki” yazan baş kısmı oval bir şekle sahiptir. Baş ile gövde arasında yer alan boyun kısmı oldukça yüksektir. Aşırı derecede tahrip olmuş Osmanlıca kitabe metni altı satırdır ve satır aralarında şerit uyulaması görülmektedir. Kitabe metni zemin oyma tekniğindedir ve en alt satır üçgen oluşturacak şekilde çerçevelenmiştir.

Arka cephede ise kadın başını tasvir eden örgüsüz bırakılan bir saç modeli görülmektedir. Kazıma olarak işlenen ve baş kısmından itibaren yedi dilime ayrılan bu süsleme uca doğru daralmış ve hafif bir “S” çizerek sola doğru yönelmiştir.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1-Hüve'l-Hallâkü'l-Bâki	١- هو الخالق الباقي
2-Sene 1318	٢- سنه ١٣١٨
3-...	٣- ...
4-...	٤- ...
5-...	٥- ...
6-...	٦- ...

Kitabenin Tercümesi:

O (Allah ki) her şeyi yokluktan var edendir ve sonsuz hayat sahibidir.

Sene 1318

...

...

...

...

Katalog No : 15

Ait Olduğu Kişi : Hatice Hanım

Tarihi : 18. yy-20. yy

Malzemesi : Kalker Taşı

Ölçüleri : Boy: 68, En: 29, Kalınlık: 14 cm



Tanım: Türbe yapımı esnasında yeniden düzenlendiği için mezar tipi hakkında net bir şey söylemek zordur. Fakat günümüzde direk toprağa yerleştirilmiş durumdadır. Dikdörtgen gövdesinde bulunan üç satırlık yazı kuşağı ince şeritlere ayrılarak kenarlardan çerçeve yapmıştır. Kitabe metni Arapça'dır ve yazı karakteri sülüs'tür. Boyun ve baş kısmı boş bırakılmıştır. Fakat baş kısmının sağında işlenen düşey çizik sol tarafta tekrarlanmamıştır. Arka yüzünde ise yukarıdan aşağıya doğru daralan saç örgüsü işlenmiş ve en uçta yuvarlak oluşturarak sonlanmıştır. Zeminin kazınmasıyla oluşturulan bu saç örgüsü mezar taşının bir kadına aidiyetini belirten en önemli simgelerden biridir.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1-Ya naziran bi kabri muhişen?	۱- يا ناظرًا بقبري موحشاً
2-Mütefekkiraha Hadice binti Ahmed ...	۲- مُتَفَكِّرَهَا خَدِيجَةُ ابْنَتُ أَحْمَدَ . . .
3-Li tekunu minessalihin	۳- لِيَتَكُونُ مِنَ الصَّالِحِينَ

Kitabenin Tercümesi:

Ey dehşetli? kabre (nazar eden) bakan kişi
... Ahmet kızı Hatice'den (tefekküret ki) ders çıkar ki
Salihlerden olası.

Katalog No	: 16
Ait Olduğu Kişi	: -
Tarihi	: 18. yy-20. yy
Malzemesi	: Kalker Taşı
Ölçüleri	: Boy: 63, En: 34, Kalınlık: 10 cm



Tanım: Türbe yapımı esnasında yeniden düzenlendiği için mezar tipi hakkında net bir şey söylemek zordur. Baldaken türbenin hemen altında bulunan mezar taşının ön yüzünde yazı bulunmamakla birlikte bir kadına ait olduğu kesindir. Arka yüzünde zeminde kazıma yapılarak işlenmiş bir

saç örgüsü bulunmaktadır. Baş kısmından başlayan bu motif bele kadar inmekte ve uç kısmı yarım yuvarlak şeklinde sonlanmıştır. Belik araları işlenmemiş olup dış hatlarıyla verilmiştir.

Katalog No	: 17
Ait Olduğu Kişi	: -
Tarihi	: 18. yy-20. yy
Malzemesi	: Kalker Taşı
Ölçüleri	: Boy: 38, En: 30, Kalınlık: 10 cm



Tanım: Çerçeveleli mezar geleneğine uygun olarak yapılan mezar kadın mezarlarının arasında yer almaktadır. Üst kısmı tamamen kırılmış olan mezar taşının bir kadına ait olduğu kesindir. Arka yüzündeki saç motifi bu bilgiyi kanıtlar niteliktedir. Kazıma olarak işlenen saç örgüsü uç kısımda yuvarlak şekilde sonlanmıştır.

Katalog No	: 18
Ait Olduğu Kişi	: -
Tarihi	: 18. yy-20. yy
Malzemesi	: Kalker Taşı
Ölçüleri	: Boy: 45, En: 38, Kalınlık: 9 cm



Tanım: Çerçeveli mezar geleneğinde yapılan mezara ait taşın üst kısmı kırık vaziyettedir. Üzerinde herhangi bir kitabe bulunmayan mezar taşının diğer yüzünde yukarıdan gelen saç örgüsü ortada bir yuvarlak oluşturmuştur. Kazıma tekniğinde işlenen bu motif yuvarlaktan inerek baklava dilimine bağlanarak son bulmuştur. Saç örgülü mezar taşlarının ikili motif oluşturması bakımından en süslüsüdür. Mezar taşındaki bir diğer süsleme unsuru ise yan tarafta bulunan bir çarpı (X) işareti ve onu aşağıda ve yukarıda sınırlandıran düz çizgilerdir.

Katalog No	: 19
Ait Olduğu Kişi	: -
Tarihi	: 18. yy-20. yy
Malzemesi	: Kalker Taşı
Ölçüleri	: Boy: 67, En: 30, Kalınlık: 7 cm



Tanım: Çerçeveli mezar geleneğinde yapılan mezara ait taşın ön yüzünde üçgenimsi bir çıkıntı yer almaktadır ve dışarıdan kademelenerek son bulmuştur. Diğer yüzünde de hafif sola kaymış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen, en altta ise bombe yapmış bir saç örgüsü bulunmaktadır. Saç motifli kadın mezarları arasında farklılık gösteren bu süsleme ebediyetin simgesi olan servi motifine de benzetilmek istenmiştir. Taşın yan kısımlarında ise diğer mezar taşlarında da oldukça sık gördüğümüz çarpı (X) işareti ve bunları hem aşağıdan hem de yukarıdan sınırlayan çizgiler bulunmaktadır.

Katalog No	: 20
Ait Olduğu Kişi	: Hatice Hanım
Tarihi	: 18. yy-20. yy
Malzemesi	: Kalker Taşı
Ölçüleri	: Boy: 49, En: 30, Kalınlık: 8 cm



Tanım: Çerçeveli mezar geleneğine uygun olarak yapılmıştır. Baş taşının üst kısmı kırılmış olarak günümüze ulaşmıştır. Gövdede yer alan kitabe metni dört satırdan oluşmaktadır ve satırlar kalın şeritlerle birbirinden ayrılmıştır. Yazı karakteri sülüs ve kitabe metni Osmanlıca'dır. Ön yüzünde hiçbir süsleme ögesine rastlanmazken yanlarda yatay olarak ikişer çizgi arasında çapraz kurgulamalar bulunur. Arka yüzünde ise yukarıdan aşağıya doğru genişleyen ve kazıma tekniğiyle yapılmış bir saç motifi görülmektedir. Örülmeden bırakılan saç süslemesi sağa doğru yönlendirilmiş ve bu yönde son bulmuştur. Motifin anlaşılabilirliğini pekiştirmek için kazıma tekniği kullanılmıştır.

Kitabe Metni: Baş Taşı Ön Cephe;	Transkripsiyonu:
1-... (kırık)	۱- . . . (kırık)
2-Hâdimî Çelebi Mehmed	۲- خادمی چلبی محمد
3-Efendinin halîlesi	۳- أفندیڭ حلیلهسی
4-Hadice bint-i Abdülkerim	۴- خدیجه بنتی عبد الکریم
5-Rûhiyçün fâtiha	۵- روحیجاڭ فاتحه

Kitabenin Tercümesi:

... (kırık)

Hâdimli Çelebi Mehmet

Efendinin hanımı

Abdülkerim kızı Hatice'nin

Ruhu için fatiha.

3. Değerlendirme**3.1.Malzeme ve Teknik**

Çalıştığımız bölgede mezarların yapımında moloz taş kullanılırken, mezar taşlarının yapımında çoğunlukla kalker taşı kullanılmıştır. Akdeniz sahası içerisinde yer alan bölgede grimsi, beyaz ve bej renkli kalkerler bulunmaktadır (Hâdimioğlu, 1983: 36). Ocaktan çıkarıldığında işlenmesi kolay olan ve işlendikten sonra hava ile teması sonucunda kayalaşan taş yapı itibariye kalkerlidir. Mezar taşlarında da doğal olarak bölgeden çıkarılan ve halk arasında “bor taşı” denilen bu taş kullanılmaktadır. Mezar taşlarının ön yüzünde yani; kitabe metninde zemin oyma tekniği, saç süslemesinin işlendiği arka yüzünde ise kazıma tekniğini görmek mümkündür.

3.2. Mezar Tipleri

Baldaken türbenin çevresindeki mezarlar türbe düzenlemesi ile ilk halden uzaklaşmıştır (Katalog No: 5, 6, 15, 16). Türbe dışında kalan mezar-

lıkta yer alan üç adet mezar, kuru duvar tekniğinde sandıklama mezar tipine uygun olarak yapılmıştır (Katalog No: 2, 3, 13). İncelediğimiz örneklerin 13 tanesi ise çerçeveleli mezar tipine sahiptir (Katalog No: 1, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 19, 20). Bunlar mezar yerinin kaybolmaması için yine harçsız kuru duvar tekniğinde taşların gelişi güzel konulmasıyla yapılmıştır. Hatta arazi engebeli olduğu için her bir mezar bir öncekine göre daha yüksekte kalmaktadır.

3.3. Mezar Taşı Tipleri

İncelediğimiz örneklerin hepsi düşeyde dikdörtgen bir gövdeye sahiptir. Fakat genel olarak mezar taşları ile alakalı yapılmış kapsamlı bir tipoloji çalışması bulunmamaktadır. Hatta terminolojide bile bir birlik olmayıp çeşitlikler görülmektedir. Ayrıca; “Anadolu’daki mezar taşlarıyla ilgili yayınlar arttıkça yapılan tasnif de yetmemeye başlamıştır” (Çal, 2015: 306). Genel olarak erkek başlıklarında yaşanan tipoloji sıkıntısı kadın başlıklarında da görülür. “Hatta bazı yayınlarda kadın başlığı diye incelenen örnekler tartışmalıdır” (Çal, 2015: 315). “Erkek mezar taşlarının büyük çoğunluğu başlık taşırken kadın mezar taşlarında başlık o kadar yaygın değildir. Başın olmadığı taşta boşluk kalacağından üst bölümlerinin de uygun bir biçimde süslenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır” (Laqueur, 2007: 129). Bu sorun kısmen eski zamanda kadınların başlarına giydikleri süslü serpuş yani; hotoz (“Sanal”, 2017) ya da tozak (Karamağaralı, 1977: 115) denilen bir başlıkla çözülmüştür. Fakat hem İstanbul hem de Anadolu’daki örnekler bakıldığında başlıklarda hotoz yerine çiçekli, meyveli, yapraklı, fiyonklu, duvaklı ve çok kollu motiflerin tasvir edildiği görülmektedir (Ölçay, 2004: 199-228). Ayrıca; Anadolu’da yaşamış bazı Türkmen kadınların mezar taşları ya mutfak eşyalarıyla ya da şahide kısmına işlenen ziynet eşyası veya saç örgüsü motifleriyle öne çıkarılmıştır (Berkli, 2006: 182-183). Bazen de mezar sahibinin kadın olduğunu vurgulamak için boyun kısmını dolduran bir gerdanlık (Ölçay, 2004: 228) veyahut günlük hayatta kullandıkları eşyaları simgeleyen dokuma aletleri (Berkli, 2006: 183) resmedilmiştir.

Saç; eski Türklerde tarih boyunca önemini korumuş ve çok farklı anlamlar yüklenmiş bir unsurdur. “Uzun saçlı olmaları ile tanınan eski Türklerde saç biçiminin bir rütbe ve soyluluk göstergesi olduğu görülmüştür”

(Ölmez, 2016: 182). Bunu gerek Uygur resimlerinden gerekse önemli sülaleler için dikilmiş anıtsal-insan biçimli heykellerden anlamak mümkündür. Fakat, burada işlediğimiz saç unsuru bu anlatılanlardan farklı olarak sadece kadının güzelliği ve onun sembolizmi üzerinedir. Yani; Orta Asya’dan getirilen bu kültürel miras, Anadolu’ya geldiğinde buranın kültürüyle karşılaşarak hem anlamsal hem de şekilsel değişikliklere uğramıştır diyebiliriz. Çünkü; saç motifi Anadolu kadınının güzelliği ile bütünlenmiş bir unsur haline gelmiş ve mezar taşlarında da kendine yer bulmuştur.

“Orta Asya’dan gelen yeni göçlerin etkisi ile Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde somut insan biçimli veya figürlü mezar taşlarının yapılması, geleneğin devam ettirilmesi bakımından büyük önem arz eder” (Berkli, 2012: 38). Doğu Anadolu Bölgesinde özellikle Ardahan Çıldır’da yüz hatları verilmiş figürlü mezar taşları çoğunluktadır. Fakat Anadolu’da genellikle insan vücudu gövde, baş ve boyun ile soyutlama yoluna gidilerek verilmeye çalışılmıştır. “Anadolu’daki tasvirli sin’ler muhtemelen İslam’ın ikon karşıtlığının etkisiyle heykel şeklinden uzaklaşmıştır” (Esin, 2003: 258). Fakat çoğunlukla ölen insanın cinsiyeti, yazı ile belirtildiği gibi çoğu zaman ilk bakışta anlaşılabilecek türden bir başlık, sembol ya da süsleme ile anlatılmak istenmiştir. Bu mezarlıkta yer alan kadın mezar taşlarında da saç motifinin kullanılmış olması; mezar taşının bir kadına aitliğini gösteren en güzel sembollerden biridir ve ayırt edici özelliklerindendir.

Saç süslemeli kadın başlıklarını bildiri yapmaktaki amacımız; Beyhan Karamağaralı’nın “saç örgülü” diye tespit edip adlandırdığı kadın mezar taşlarına yeni bir bakış açısı kazandırmaktır. Kataloğumuzdaki örneklerin çokluğu Anadolu’da sadece saç örgülü kadın mezar taşlarının varlığını değil; aynı zamanda saç süslemeli kadın mezar taşlarının zenginliğini de kanıtlar niteliktedir. Ayrıca; farklı türde saç süslemeli kadın mezar taşlarının yapılması ustaların bu türü yapmaktan zevk aldıklarını ve o yıllarda Hadim’de böyle bir geleneğin yaygın olduğunu da gösterir. Fakat taşların çoğunda zayıf bir işçilik görülmektedir.

Yukarı Hadim Mezarlığında 20 adet saç süslemeli kadın mezar taşı vardır. Bu mezar taşlarının varlığı; Laqueur’ın erkek mezar taşları için kullandığı antropomorfik teriminin sadece erkek başlıklarına özgü olmadığını

kanıtlar. Buradaki örneklerde baş, boyun ve gövde olmak üzere insanımsı özellikler taşımaktadır. İncelediğimiz 20 kadın başlığında saç süslemesi kadını simgeleyen bir unsur haline gelmiş ve 3 tipe ayrılmıştır.

3.3.1. Saç Örgülü Mezar Taşları

Anadolu'da "belikli saç" diye tabir edilen bu motif toplamda 10 mezar taşında işlenmiştir. Üç tanesi servi motifine benzetildiği için ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Bu grup içerisinde tekli, ikili ve üçlü örgüye sahip mezar taşları ele alınmıştır. Kadın mezar taşlarının arka yüzlerinde işlenen saç örgülerinde kazıma ve oyma tekniği bir arada kullanılmıştır. Belik araları ise işlenmemiş olup örgü tek parça halinde verilmiştir (Katalog No: 5, 6, 15, 16, 17). Uygur Türklerinde saçını bir tane yahut tekli sayılarda ören hanımların dul olduğu vurgulanırken (Tanrıdağı, 2000: 48) buradaki mezar taşı kitabelerinden hanımların evli olduğuna ve görülen örgünün tamamen süs niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. İki örnek ise örgü şekli bakımından farklıdır. İlki Zahide Hatun'a ait olan baş taşıdır. Saç örgüsünü vurgulamak için her bir belik arası işlenmiştir ve üçlü saç örgüsü görülmektedir. Teknik olarak sadece kazıma tekniği uygulanmıştır (Katalog No: 2). Diğeri üst kısmı kırılmış olan ve üzerinde yazı bulunmayan bir hanım mezarına ait olan baş taşıdır. Burada yukarıdan gelen saç örgüsü ikili bir belik oluşturmuş olup, önce dairevi bir motife bağlanmış sonra baklava dilimi yaparak son bulmuştur (Katalog No: 19).

Beyhan Karamağaralı Ermenek'te ve Narlıdere'de tespit ettiği saç örgülü birkaç mezar taşını Alevi kültürü içerisinde değerlendirirken bir benzer örneğinin Orta Asya'daki varlığına dikkat çekmiştir (Karamağaralı, 1977: 126). Fakat Yukarı Hadim Mezarlığında dönemin Nakşibendî Şeyhi ve ailesinden kişilerin varlığı düşünülürse bu kültürün sadece Alevi geleneği ile ilişkili olmadığı anlaşılar. Bu nedenle Orta Asya'dan gelen figürlü mezar taşı yapma geleneği Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çeşitli şekillerde yeniden anlam kazanarak hayat bulmuştur diyebiliriz. Birbirine benzeyen bu saç örgülü örneklerin varlığı Türk kültürünün sürekliliğini gösteren en önemli kanıtlardan biridir.

3.3.2. Selvi Motifine Benzeyen Saç Örgülü Mezar Taşları

Bu grupta üç adet mezar taşı bulunmakla birlikte bunlardan ilki Fatma Hatun'a aittir ve tamamen sağlam durumdadır (Katalog No: 11). Diğeri Hatice adında bir hanıma ait olup alt kısmı kırık vaziyettedir (Katalog No: 12). Arka yüzlerinde işlenen saç örgüsü mezarlık bitkisi olan ve ebedi hayatı simgeleyen selvi (servi) motifine benzetilmiştir. Detayına bakıldığında belik araları tırtıklı bir şekilde verilmeye çalışılmış ve örgünün bağlandığı uç kısım damla şeklinde sonlanmıştır. Sonuncusu ise kitabesiz olup bu iki örneğe benzemektedir (Katalog No: 18).

3.3.3. Örgüz, Salık Saçlı Mezar Taşları

Saç örgülü örneklerin yanı sıra tipolojiyi zenginleştiren ve saç süslemeli kadın mezar taşları konusunda aydınlatıcı olan bu grupta on adet örnek bulunmaktadır. Sağa ya da sola doğru yönelen ve bu yönde "S" çizerek sonlanan uzun saç motifi bele kadar inmektedir ve yedi adet mezar taşında görülmektedir. Zemin kazıma ve oyma tekniğinin görüldüğü bu örneklerin (Katalog No: 4, 8, 9, 10, 20) dışında iki örnekte sadece çizgisel kazıma tekniğini görmek mümkündür (Katalog No: 3, 14). Fatma Hatun'a ait olan baş taşı ise diğerlerinden farklı bir özellik göstermektedir. Baş kısmının ön yüzünde üslûplaştırılmış şems motifi kullanılırken arka yüzünde omuzlardan aşağıya sarkan saçlar tasvir edilmiştir. Saç motifinin diğer örneklerde olduğu gibi baş kısmından başlamadığı görülmektedir. Baş sanki örtülüymüş ve örtünün altından aşağı doğru süzülen saçlar işlenmiş gibidir. Bu aslında Göktürk devrinde kadın mezar taşlarının başı çoğunlukla örtülü (Esin, 2003: 253) olur ifadesine uygunluk gösterir niteliktedir (Katalog No: 1). İkinci mezar taşı Zahide Hatun'a aittir ve oldukça tahrip olmuştur. Baş kısmının arkasında gövdeye kadar inen, kazıma tekniğinde işlenmiş uzun bir saç süslemesi bulunmaktadır. Hatta saç sanki ortada oval bir tokayla tutturulmuş gibidir (Katalog No: 7). Son örnek İbradılı Ayşe Hanım'a aittir. Baş kısmı kırık olan mezar taşının arka yüzünde işlenen saç motifi Zahide Hatunla benzerlik göstermektedir (Katalog No: 13). Fatma Hatun ve Ayşe Hanım'a ait olan mezar taşının arka yüzündeki saç motifi Ermenek'teki örneğe birebir benzemektedir (Karamağaralı, 1977: 146). Ermenek ve Hadim'in bölgesel olarak yakınlığı ve örneklerin birbirine benzemesi kültürel etkileşimin en doğal sonucudur.

4. SONUÇ

Konya-Hadim ilçesi hem İsauria hem de Kilikya adı verilen bölgenin içerisinde yer alan bir yerleşmedir. Bölge Grek, Roma, Selçuklu, Osmanlı gibi tarihe damgasını vuran medeniyetlerin etkisi altında kalmıştır. 1077 yılında Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın fethiyle Selçuklu hâkimiyetine giren belde 1472 yılından sonra Osmanlı egemenliğine geçmiştir.

Çalışmamızda Hâdimî Türbesi'nin bulunduğu Yukarı Hadim Mezarlığında 20 kadın mezar taşı malzeme, tipoloji, teknik, dil ve içerik bakımından değerlendirilmiştir. Geç Osmanlı dönemine tarihlenen kadın mezar taşları 1796-1900 yılları arasını kapsamaktadır. 13 adet mezar moloz taştan, çerçeveli mezar geleneğine uygun olarak harçsız kuru duvar tekniğinde yapılmıştır. Bunun yanı sıra sandık tipi üç adet mezar da görülmektedir. Mezar taşlarında ise bölgeden çıkarılan grimsi, beyaz ve bej renkli kalkerler kullanılmıştır. Halk arasında bu taşta "bor taşı" denilmektedir ve kaba bir işçilik görülmektedir.

Usta ismine yer verilmeyen mezar taşlarının kitabeleri zemin oyma tekniğinde işlenmiştir, süslemesinde ise çoğunlukla kazıma tekniği görülmektedir. Arapça ve Osmanlıca olarak sülüs hatla yazılan kitabeler oldukça istifli bir şekilde hakk edilmiştir.

Süslemeler şüphesiz yapıldıkları dönemin sanat anlayışını yansıtmaktadır. İncelediğimiz örneklerle bakıldığında mezar taşlarının yan kısımları çarpı (X) işaretiyle süslenmiştir. Yine de sadelikten uzaklaşmayan bu süslemelerin yanı sıra en dikkat çeken detay kadın mezar taşlarının figüratif özellikler göstermesidir.

Çalışmamızın temelini oluşturan ve üç tipe ayırdığımız saç süslemeli kadın mezar taşlarının ise Konya-Ermenek, İzmir-Narlıdere ve Elazığ-Baskil'deki örneklerle benzerliği aşîkârdır. Osmanlı döneminde küçük bir belde olan Hadim mezarlığında Anadolu'da ender bulunan saç süslemeli başlıkların yoğun olarak görülmesi ve çeşitli şekillerde yapılması Orta Asya'dan gelen kültür mirasının devam ettiğini gösterir. Biçimselliğin yanı sıra dua, şecere bilgisi ve edebi ifadelerin çeşitliliği kitabelerdeki zengin içerik hakkında da bilgi vermektedir. Hadim mezar taşları sadece yerel kültürü

değil; Orta Asya kültürünü de hazinesine katarak milli bir kültür oluşturmuş ve İslami bir çerçevede sunmuştur. Bu nedenle mezar taşlarının korunması, tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; iklim özellikleri sebebiyle dış koşullara oldukça açık olan Hadim mezar taşlarının büyük bir kısmı yok olma tehlikesine karşılık ayakta durma mücadelesi vermektedir. Bilinçsiz onarımlarla yaşılmaya çalışılan mezar taşlarının çoğunun acil bakım ve onarıma ihtiyacı olduğu görülmektedir. Kırık halde bulunan parçaların kaybolmadan onarılması ise temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Anonim (1998). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Konya*. Konya.
- Berkli, Yunus (2012). Azerbaycan-Bakü'de Bulunan İnsan Heykel Biçimli Mezar Taşları ve Orta Asya-Azerbaycan-Anadolu İlişkisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 61,27-4.
- Berkli, Yunus (2006). Ardahan-Çıldır Çevresinde Heykel Biçimli Mezar Taşlarının Türk Sanatındaki Yeri ve Önemi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 9, Erzurum, 174-186.
- Bülbül, Dilek (2017). *Hadim Mezar Taşları*. Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Çal, Halit (2015). *Boyabat Mezar Taşları*. Ankara: Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları-1.
- Çal, Halit (2015). Türklerde Mezar-Mezar Taşları. *Aile Yazıları/8*, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını, 295-332.
- Esin, Emel (2003). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. İstanbul.
- Hâdimîoğlu, Numan (1983). *Hâdim ve Hâdimliler Bibliyografyası, 1*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Hâdimîoğlu, Numan (1988). *Hâdimî ve Hâdimliler Bibliyografyası, 2*. Ankara.
- Karamağaralı, Beyhan (1977). Narlıdere'deki Bazı Figürlü Mezartaşları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 3, Ankara, 115-147.

- Kızılkaya, Ramazan (2008). *Ebû Said Muhammed Hâdimî*. Konya: Hadim Belediyesi Kültür Yayınları: 1.
- Laqueur, Hans Peter (2007). *Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ölmez, Filiz Nurhan (2016). Türk Kültüründe Saça Değgin Simgesel ve Alegorik Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türkiye-Çekya İlişkileri Sempozyumu ve Karma Türk Sanatlar Sergisi*. Ankara, 182-194.
- Sevim, Nidayi (2007). *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları (1. Baskı)* İstanbul: Ezgi Matbaacılık.
- Tanrıdağlı, Gülzade (2000). Uygur Kültüründe Saç Örgüleri ve Anlamları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, Erzurum, 47-53.
- <http://www.hadim.bel.tr/sayfa/18/hadim-isminin-verilisi> (Erişim Tarihi: 20.10.2016)
- <https://www.google.com/search?q=hotoz+nedir&oq=hotoz+nedir&aqs=chrome..69i57j0l5.4677j1j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (Erişim Tarihi: 23.02.2019)

FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf No 1: Yukarı Hadim Mezarlığında Bulunan Hâdimî Hazretlerinin Türbesi



Fotoğraf No 2: Yukarı Hadim Mezarlığından genel bir görüntü



Fotoğraf No 3: Yukarı Hadim Mezarlığından genel bir görüntü

AHLAT TAHT-I SÜLEYMAN MEZARLIĞINDAKİ USTA KİTABELİ MEZAR TAŞLARI

Mehmet TOP¹

Ömer Avni YUNUS²

ÖZ

Hasan Padişah Kümbetinin güneybatısında adını taşıdığı mahallede bulunmaktadır. Burada pek çok şahideli sandık biçiminde mezar taşı bulunmaktadır. Fakat sandukaları toprak altında ya da kırık haldedir. Mezar taşları itina ile işlenmişlerdir. Etrafı duvarla çevrilmiş ve Kara Şeyh Mezarlığı olarakta bilinen bu mezarlıkta, 13,14. yy'a ait yaklaşık 79 adet şahide bulunmakta olup, bunlar; Arapça ve farsça kitabe, bitkisel, geometrik ve mukarnas süslemelerle bezenmişlerdir. Ayrıca 47 adet şahide 'de usta kitabeleri tespit edilmiştir. Bunlardan (Ahmed el-Müzeyyin, Veys (Üveys). B. Ahmed, Muhammed b. Veys (Üveys), Hâvend b. Bergî, Esed b. Hâvend, Hacı Miran b. Yusuf, Hacı Mirce b. Mîran, Esed b. Bergi, Veys b. Bergi, Hacı Yusuf bin Mîran, Asîll bin Veys ve Esed El-Müzeyyin). Taht-ı Süleyman'daki Mezar Taşları, tarihsel birer belge olmaları yanında, süsleme özellikleri ve Tipolojik Ve Üslup Özellikleri ve ustaların yaptığı mezar Taşları arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır amacımız. Ayrıca dikkat çekilmek istenen nokta da her köşesinde ayrı bir kültürel zenginliği barındıran ülkemizde uzun süredir kaderine terk edilmiş olan Taht-ı Süleyman'da ki mezar taşlarının, hak ettiği değeri görebilmelerini sağlamaktır. Çünkü günümüzde fazlasıyla meydan mezarlığına önem verilmiştir.

¹ Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Doktor Öğretim Üyesi.

² Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Doktora Öğrencisi.

Ahlat Taht-I Süleyman Mezar taşlarındaki imza kitabelerinden, sanatkârların hüviyetlerinden başka, hayatlarının muhtelif safhalarını ve üslûplarının gelişme ve değişme seyrini takip edebiliyoruz. İmza kitabelerinin bazılarında, sanat hayatının merhalelerini ifade eden “gulâm, şagird, üstad” gibi lâkablar bulunmaktadır. Dikkati çeken diğer bir husus ise Ahlatlı mezar taşı sanatkârlarında mühim bir kısmının dede, baba, oğul, amcazade ve hoca-talebe münasebetleri içinde bulunmaktadır. Sanatkârlar ilk eserlerinde ustalarının adını belirtmektedirler. Ahlat’ta bu işi yapan aileler arasında bir rekabet söz konusu olduğundan her aile kendini kanıtlamak ve tanıtmak maksadıyla şahidelerin arka yüzeyine usta kitabeleri yazılmıştır, bu özellik ise dikkat çekici olmuştur.

Anahtar Kelime: Ahlat, Mezar Taşı, Taht-I Süleyman Mezarlığı, Usta kitabesi.

KHLAT THRONE-I SULEIMAN CEMETERY MASTER INSCRIPTION TOMBSTONES

ABSTRACT

Hasan is located in the neighbourhood of Sultan Kümbet in the south-west of which he bears his name. But their trunks are either underground or broken. The gravestones are carefully worked. It is surrounded by walls and known as the Black Sheik Cemetery, 13,14. Arabic and Persian inscriptions, vegetal, geometric and mukarnas decorations are adorned with approximately 79 witnesses belonging to the century. In addition, 47 Shahidah inscriptions of the master were identified. Of these (Ahmad Al-Müzeyyin, Veys (Üveys). B. Ahmed, Muhammad b. Veys(Üveys), Havend b. Bergi, Asad b. Havend, Haji Mîran B. Yusuf, Haji Mirce b. Mîran, Asad b. Bergi, Veys b. Bergi, Haji Yusuf bin Mîran, Asîll bin Veys and Asad Al-Müzeyyin). Our aim is to show the similarities and differences between the tombstones made by the Masters and the ornamental features and typological and stylistic fea-

tures, as well as the historical documents of the tombstones of the throne-ı Suleiman. In addition, the point to draw attention is to ensure that the tombstones of Suleiman the throne, which has long been abandoned to his destiny in our country, which has a distinct cultural richness in every corner, can see the value they deserve.

Because today, much importance is given to meydan cemetery. Besides the signature inscriptions on the tombstones of Khlat Taht-ı Süleyman and the identities of the artists, we can follow the course of development and change of the various stages and styles of their lives. Some of his signature inscriptions have nicknames such as “gulâm, Şagird, Üstad”, which refers to the stages of his art life. A remarkable point is that a significant part of ahlatli tombstone artists are in the relations of grandfather, father, son, amazed and teacher-demand. Artisans mention the name of their masters in their first works. Some names bearing the adjectives “ahi” and “feta” are found among those lying in Khlat cemeteries. Since there is a rivalry between the families doing this work in Khlat, each family has its master inscriptions written on the back surface in the witnesses in order to prove and introduce themselves.

Key words: Khlat, Throne-ı Suleiman cemetery, Tombstone, master inscription.

1. GİRİŞ

Yaşamın sona ermesi anlamına gelen ölüm, tüm dönem ve kültürlerde önemli bir olgu olarak kabul edilmiştir. Ölüm, insanoğlunun yaşamındaki en temel gerçekliktir. Yaşamın tüm adımları ölüme doğrudur. İnsan ölümün farkındadır; onu bilir ama ondan kaçamaz. Kaçınılmaz bir son olarak ölüm, kaygı uyandırır. Bu durum literatürde ölüm kaygısı olarak bilinir. Ölüm kaygısıyla baş etmek için, insanoğlu bilinçli veya bilinçsiz olarak farklı yollara başvurur. Ancak, ölüm kaygısından kaçma çabaları sistematik ve gerçekçi olmadığından önemli patolojik sonuçlara yol açabilir. Tarih boyunca insanlar için ölümden ve ölmenin kaçınılmazlığından, bu dünyadaki varlığımızın bir sonunun olmasından daha rahatsız edici bir düşünce olmamıştır. Van

Gölü Havzası'nda Bitlis ve Van illeri ile ilçeleri başta olmak üzere pek çok merkezde Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemine ait tarihi mezarlık ve mezar taşı günümüze gelmiştir. Bunlar yapıldıkları dönemin tarihini, kültür ve medeniyetini ortaya koyan birer belge olma özellikleri yanında sanat eseri vasfı taşımaları ile dikkat çekmektedirler. Ahlat başta olmak üzere Erciş, Gevaş, Norşin (Güroymak), Aşağı Kolbaşı gibi yerleşim birimlerinde Türk kültür tarihi açısından büyük önem taşıyan birçok mezar anıtı ve mezar taşı bulunmaktadır. Bunlar Eski Erciş Çelebi bağı Mezarlığı, Erciş Çevresindeki Tarihi Mezarlıklar, Bitlis-Güroymak Mezarlığı, Gevaş Tarihi Hişet Mezarlığıdır (Yunus, 2017: 1).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümünde bulunan Bitlis ilinin Ahlat ilçesi, her dönemde Anadolu'daki etkin güce göre farklı yönetimlerin idaresi altında kalmış ve bu durum, ilçenin kültürel zenginliklerinin artmasını sağlamıştır (Tekin, 2000:16). Yapılan araştırmalar sonucunda Ahlat'ta ilk yerleşmeler, M. Ö. 4000'lerde Huriler ile başlayıp sırasıyla Asurlular, Urartular, Medler, Persler, Makedonyalılar, Partlar, Romalılar. Ahlat'ta Ortaçağ ve İslam devletler hakimiyeti, Müslümanların fethi ile başlayıp sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Bizanslılar (928), Büyük Selçuklular (1040-1061), Mervanoğulları (1061), Dilmaçoğulları, Ahlatşahlar (1100-1207), Eyyubiler (1207), Moğollar (992), Anadolu Selçukluları (1100), İlhanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular (1451), Akkoyunlular (1470-1501), Sefaviler (1502) ve (1548) Osmanlılara kadar çeşitli devletlerin idaresinde kalmıştır (Denizli, 2014:10,11)

Ahlat sahip olduğu mezar taşları ile kültür tarihimiz açısından önemli bir yere sahiptir. Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığı, Hasan Padişah Kümbetinin güneybatısında adını taşıdığı mahallede bulunmaktadır. Burada pek çok şahideli sandık biçiminde mezar taşı bulunmaktadır. Fakat sandukaları toprak altında ya da kırık haldedir. Mezar taşları itina ile işlenmişlerdir. Etrafı duvarlarla çevrilmiş ve Kara Şeyh Mezarlığı olarak bilinen bu mezarlıkta, 13,14. yy'lara ait yaklaşık 79 adet şahide bulunmakta olup, bunlar; Bitkisel, geometrik, mukarnaslı ve Arapça kitabeler ile bezenmiştir. Ayrıca ustaların mezar taşlarında imza kitabeleri de yer almaktadır. Mezarlıkta önemli kişilere ait mezar taşları da yer almaktadır. Bunlar: mührü Süleyman motifli,

esmaül Hüsna yazılı, önemli kişilere ait mezar taşları bu motifler ile bezenmiştir. (Yunus, 2017: 5).

Bu bildirimimizi önemli kılan ve dikkat çekilmek istenen nokta ise her köşesinde ayrı bir kültürel zenginliği barındıran ülkemizde uzun süredir kaderine terk edilmiş olan Taht-ı Süleyman'daki mezar taşlarının, hak ettiği değeri görebilmelerini sağlamaktır. Mezarlıkta bulunan usta kitabeli mezar taşları tespit edilmiş ve değerlendirmeye alınmıştır. Ayrıca Usta kitabeli mezar taşların tipolojisi, üslup, süsleme ve yazı özellikleri vurgulanmaya çalışılmıştır.

2. TAHT-I SÜLEYMAN MEZARLIĞNDEKİ SANATKÂRLAR

2.1. Ahmed el-Müzeyyin

Sanatkârın mezarlıkta baş şahideden oluşan bir adet mezar taşı örneği bulunmaktadır. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı 645H./1247 M. tarihlidir. Sanatkâr, mezarlıkta bulunan şahidesinin ön ve arka yüzeyleri tek Yüzeyden oluşmaktadır, şahidenin ön yüzey gövde kısmında kazıma tekniği ile celi sülüs yazı hattı kullanmıştır. şahidenin Gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgiler veren kitabeye yer verilmiştir. Kazıma tekniği ile celi sülüs yazı hattı şahide kenarlarını takip eden yazı ters "U" şeklinde düzenlenmiştir.

Arada kalan yüzeye de yazının devamı kazıma tekniğinde 9 satır halinde yazılmıştır (هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم الغريب المحتاج الى رحمة الله تعالى بالرحمة الواسعة 645-1247) Bu kabir gariban, saadete ve şehadete erişmiş, Allah u Teâlâ'nın geniş rahmetine ve affına muhtaç, Hazretin Maruf O -hicri- recep ayında atı yüz kırık beş (miladi 1247) yılında vefat etmiştir), Her can ölümü tadaracaktır. Yazıların hemen altında Mührü Süleyman motifi yapılmış bunun hemen altında ise iki kandil motifi ile süslenmiştir. Bunların ortalarında sanatkâr kendi imzasını yazmıştır (عمل احمد بن المزين Ahmed el-Müzeyyin'in Eseri), Arka yüzeyi ise 10 kollu yıldızla süslenmiştir. Ancak aşınmış olması nedeni ile fazla anlaşılmamaktadır.

Sanatkârın mezar taşı örneği Meydan ve Reşadiye’de mezarlıklarında da görülmektedir. Sanatkârın Meydan mezarlığında imzası ve tarihi okunabilen en erken örneği 647/1249, en geç olanı da 660/1261 yıllarındadır. Sanatkâr Meydan Mezarlığında, şahidelerinin arka yüzü genellikle bir ayeti ihtiva eden ve sülüsle dışı olarak yazılan bir bordür ile çerçeveler. Bu sahanın içini, bazen tamamen, sekiz veya on iki kollu iri yıldızlarla kaplar. Dik ve derin oygu, kalın şeritlerin ördüğü yıldızlara plâstik bir ifade vermiştir.

2.2. Veys (Üveys) Bin Ahmet

Sanatkârın mezarlıkta baş ve ayak şahideden oluşan bir adet mezar taşı örneği bulunmaktadır. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı örneği 672/1274 tarihli³. Sanatkâr, şahidenin ön yüzey gövde kısmında kazıma tekniği ile celi sülüs yazı hattı kullanmıştır. şahidenin Gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgiler veren kitabeye yer verilmiştir. (هذا قبر السعيدة الشهيده المرحومه المحتاج الى رحمة الله تعالى ثاوسف (تاوسف) خاتون بنت عبدالله توفه في شهر ذو القعدة في سنة اثنين و سبعين وستمائة Bu kabir saadete ve şehadete erişmiş, merhum, Allah u Teâlâ’nın rahmetine muhtaç, Abdullah’ın kızı Avsıf (Tavsıf) hatunun ’dur. O -hicri- Zilkade ayında atı yüz yetmiş iki (miladi 1274) yılinda vefat etmiştir) 11 satır halinde yazılmıştır. İlk üç satır oyma tekniğiyle yazılmış, diğer satırlar ise kazıma tekniğiyle yazılmıştır.

Şahidenin arka yüzeyinde hadisi şerif yazılı bir alınlık dikkat çekmektedir. (الدنيا ساعة) Ed-Dunya sâ ‘atun), Hemen altında ise dikdörtgen bir panoya yer verilmiş olup, iç kısmı oyulmuş rumilerle ve kandil motifi ile süslenmiştir. Alta’da Allah kelimesi yazılmıştır. Etrafında bir bordür yer almaktadır. Zemini ters “U” şeklinde kazıma tekniği ile Bakara Suresinin 255. ayeti yazılmaktadır. Şahidenin her iki yanında da kazıma tekniği ile Bakara Suresinin 255. ayeti yazılmaktadır. Ayak şahidenin ön yüzünde ise ters “U” şeklinde Ali İmran suresi 18.ayeti yazılmıştır. Altında sathi bir niş yer almaktadır. Nişin iç kısmının üst tarafında sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (عمل اويس Ahmed oğlu Üveysin Eseri), Hemen alt kısmı ise zencerek motifi ile süslenmiştir. Şahidenin Arka yüzünde ise dikdörtgen bir pano yer almaktadır. Etrafı bordür gibi düzenlenmiş, kazıma celi sülüs hat ile hadisi şerif ya-

³ Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığındaki mezar taşları adlı Yüksek lisans tezinde şahidenin likeni olması sebebi ile tarihi 672 yerine 772 okunmuştur.

zılmıştır (قال النبي عليه الصلاة والسلام العبد اسير التقدير) Nebi salat ve selam üzerine olsun dedi ki: Herkes (ilahî) takdire mahkûmdur), arada kalan yüzeyi ise oyulmuş rumilerle bezeli kandil motifi ile süslenmiştir. Şahidenin her iki yanında kazıma tekniği ile birer hadisi şerif yazılmıştır الموت كأس وكل الناس الموت باب وكل الناس داخله (Ölüm bir kadehtir ve herkes o kadehten içecektir, Ölüm bir kapıdır ve bütün insanlar o kapıdan geçecektir).

2.3. Muhammed Bin Veys (Üveys)

Sanatkârın mezarlıkta baş şahideden oluşan üç adet mezar taşı örneği bulunmaktadır. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı örneği 725/1325, 728/1328 tarihlidirler. Sanatkâr mezarlıkta yaptığı mezar taşında aynı üslubu kullanmıştır. Ön yüzeyi, mukarnaslı tepelik ve gövde kısmında kazıma, oyma tekniği ile celi sülüs hat kullanmıştır. Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Şahidenin gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi ve sivri kemerli sathi niş bulunmaktadır. Motif olarak palmet ve kıvrık Rumi dalları kullanmıştır.⁴ Örnek olarak 728/1328 tarihli şahidesinde ön yüzey gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgiler veren kitabeye yer verilmiştir. (اللهم تعطف برحمتك ورافتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الامير الكبير العاقل الكامل الحليم الكريم المغفور المحتاج الى رحمة الله تعالى امير محمد بن بكر ابن المولى المرحوم ماسودا قاطان ثل فيها توفى في غرة جمادى الاخر من شهور سنة ثمان وعشرين وسبعمئة رحم الله عليها من رحمها 728-1328), Allah'ım bu kabirde yatana rahmetin ve şefkatine muamele eyle. Bu, saadete ve şehadete erişmiş, büyük Emir, aklı başında, kemale ermiş, yumuşak davranan, çok ikram eden, bağışlanmış, Allah u Teâlâ'nın rahmetine muhtaç, merhum Mevla oğlu Emir Muhammed, O, Hicri Cemaziyelahir'in ayının ilk günü gecesi yedi yüz yirmi sekiz (miladi 1328) yılında vefat etmiştir. Allah u Teâlâ'nın rahmeti kendisinde olsun ve rahmetin kim ona rahmet ederse), Oyma tekniğinde celi sülüs yazı hattı ile şahide kenarlarını takip eden yazı ters "U" şeklinde düzenlenmiştir. Arada kalan yüzeye de yazının devamı oyma ve kazıma tekniğinde 11 satır halinde yazılmıştır. İlk 8 oyma diğer 3 satır ise kazıma tekniği ile yazılmıştır. Şahidenin ön yüzünde ise dışa doğru çıkıntı teşkil eden tepelik, üç sıra mukarnasla

⁴ Selami Bak'ın "Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü Mezar Taşı Envanteri" adlı tezinde ve yapılan diğer tezlerde de sanatkarın eserlerine sadece Meydan Mezarlığında rastlanıldığı belirtilmiş olsa da, Taht-ı Süleyman Mezarlığından da eser vermiştir. Bu da başka mezarlıkta da eser vermiş olduğunun en somut kanıtıdır.

bezenmiştir. Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır.

Gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi ve sathi niş olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Alınlık yüzeyi kemerleri dilimli yanyana dört niş ihtivalı bulunmaktadır. Nişlerin içleri ve araları, sapları bazen geometrik örgüler meydana getiren ince ve sık rumi kıvrımları ile yoğun olarak doldurulmuştur. Düz silmelerle çerçevelenen, ince kıvrık rumi dalların teşkil ettiği bir zemin üzerinde celi sülüs yazı hattı ile oyma tekniğinde yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (عمل محمد بن اويس Üveys Oğlu Muhammed'in Eseri), Sanatkâr kitabesinin altında sivri kemerli sathi bir niş yer almaktadır. Sivri kemerli niş ise geometrik örgülü ince bir bordür meydana getirmektedir. Nişin köşelikleri de kıvrık rumi dal motifleriyle doldurulmuştur. Arada kalan yüzeyi ise, palmetle süslenmiştir. Nişin etrafında dikdörtgen bir bordür yer almaktadır. Bordürün iç kısmı yoğun bezemeli çiçekli kıvrık rûmî dallarla süslenmiştir. Şahidenin her iki yanında kazıma tekniği ile Bakara Suresi'nin 255. ayeti yazılmıştır.

2.4. Hâvend Bin Bergî

Sanatkârın mezarlıkta baş şahideden oluşan dört adet mezar taşı örneği bulunmaktadır. İmzası ve tarihi okunabilen en erken mezar taşı örneği 657 / 1259 tarihlidir⁵. Sanatkâr, üslup özelliklerinde, yazıda kazıma ve oyma tekniği, şahidenin ön yüzeyinde bulunan tepelik kısmında mukarnas kullanılmıştır. Arka yüzeyde alınlık, kendi imzası taşıyan kıvrık Rumi zeminli düz silme, sivri kemerli sathi niş yapmıştır. Motif olarak kollu yıldız, palmet ve kıvrık Rumi dalları kullanmıştır. Sanatkâr (kat no: 5: 45) mezar taşında farklı üsluplar kullanmıştır. Tepelik kısmında karakteristik özelliğini tamamen kaybederek uçları dilimli ve kıvrımlı sivri kemer şeklini almış olan stilize bir ejder motifi kullanmıştır. Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi ve sathi nişten oluşmaktadır. Sanatkâr kitabesi ise zencirekli bir silmenin çerçevelenmiştir, Silmeler kitabeliğin ortasından dönerek bir madalyon teşkil etmekte ve kitabeyi üçe bölmektedir.

⁵ Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığındaki mezar taşları adlı Yüksek lisans tezinde şahidenin likeni olması sebebi ile tarihi 657 yerine 757 okunmuştur.

Örnek olarak 657/1259 tarihli şahidesinde, ön yüzey gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgiler veren kitabeye yer verilmiştir. (هذا قبر السعيد الشهيد الشاب القصير العمر المنغض بشابه الاجل المحسور المفقود من اخوانه واصحابه و اولاده امير شادي ابن المرحوم شهاب الدين شهاب بن ... توفي في شهر ربيع الاخر من شهور سنة سبع و Bu kabir saadete ve şehadete erişmiş kısa ömürlü, genç yaşta ölen, genç yaşında ke-dere boğulmuş, kardeşlerinden ve arkadaşlarından ve çocuklarından ayrı düşmüş, uzak kalmış, Şahap Oğlu Merhum Şehabettin Oğlu Emir Şadinın'dır. O -hicri- Rebiyülevvel ayında yedi yüz elli yedi (miladi 1356) yılında vefat etmiştir Allah u Teâlâ'nın rahmeti, bağışlaması ve affi onların üzerine olsun kim rahmet ederse, rahmetinle ey rahmetlilerin en hayırlısı), Oyma tekniğ-inde celi sülüs yazı hattı ile şahide kenarlarını takip eden yazı ters "U" şek-linde düzenlenmiştir. Arada kalan yüzeye de yazının devamı oyma ve kazı-ma tekniğinde 10 satır halinde yazılmıştır. İlk dört satır oyma, diğer 6 satır ise kazıma tekniği ile yazılmıştır. Şahidenin iç yüzünde ise dışa doğru çıkıntı teşkil eden tepelik, üç sıra mukarnasla bezenmiştir. Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi, sathi niş ve alt pano olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Alınlık yüzeyi zemini kaplayan çok ince ve sık rumi ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen üstleri taramalı palmet yaprakları ile onların düz bir şerit halinde uzayarak köşeleri örgüler teşkil ettikten sonra yine rumi filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır. Düz silmelerle çerçevelenen, sade bir zemin üzerinde celi sülüs yazı hattı ile oyma tekniğinde yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (عمل هاوند بن بركي Bergi oğlu Havend'in Eseri), sanatkâr kitabesinin altında da sivri kemerli sathi bir niş yer almaktadır. Sivri kemerli nişi ise geometrik örgülü ince bir bordür meydana getirmektedir. Nişin köşelikleri de kıvrık rumi dal motifleriyle doldurulmuştur. Ara-da kalan yüzey ise, 12 kollu yıldızla süslenmiştir. Nişin etrafında dikdörtgen bir bordür yer almaktadır. Bordürün iç kısmı ise oyma tekniği ile Bakara Suresinin 255. ayeti yazılmaktadır. Pano ise, kemerleri dilimli yanyana üç niş ihtivalı bulunmaktadır. Nişlerin içleri ve araları, sapları bazen geometrik örgüler meydana getiren ince ve sık rumi kıvrımları ile yoğun olarak doldu-rulmuştur.

Sanatkâr Meydan Mezarlığı'ndaki Kadılar Bölümü'nde dört tane mezar taşı örneği bulunmaktadır. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı örneği 690/1291-717/1317 tarihleri arasındadır. Sanatkâr meydan mezarlığındaki üslubunu Taht-ı Süleyman Mezarlığında da devam ettirmiştir. mukarnaslı tepelik. Şahidenin arka yüzeyi ise alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi ve sivri kemerli sathi niş kullanmıştır.

2.5. Esed Bin Hâvend

Sanatkârın mezarlıkta baş şahideden oluşan dört adet mezar taşı örneği bulunmaktadır. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı örneği 773/1371 tarihlidirler. Sanatkâr 773/1371 mezar taşı eserinde üslup olarak ön yüzeyi tek yüzeyden oluşmaktadır. Şahidenin ön yüzey gövde kısmında oyma celi sülüs hat kullanmıştır. Ön yüzeyde yazıların hemen altında sivri kemerli sathi niş yapmıştır. Şahidenin arka yüzeyi ise alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise sadece sathi nişten oluşmaktadır. Motif olarak 10 kollu yıldız kullanmıştır. Diğer eserlerinde üslup olarak ön yüzeyi, mukarnaslı tepelik, yazıda da oyma ve kazıma tekniği kullanmıştır. Motif olarak kollu yıldız, gülbezek ve palmet kullanmıştır. Örnek olarak Emir Mesut Oğlu Genç Emir Beye ait mezar şahidenin ön yüzey gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgilerin yer aldığı kitabe bulunmaktadır (اللهم تعطف برحمتك ورأفتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد المرحوم الامير الكبير العالم العادل الحسيب النسب) المحتاج الى رحمة الله تعالى الشاب امير بكر ابن الامير كبير مسعود ابن المرحوم نصر الدين عرفا توفى في شهر Allah'ım bu kabirde yatana rahmetin ve şefkatinle muamele eyle. Bu, saadete ve şehadete erişmiş, merhum, Büyük Emir, Âlim, adaletli, asil değerli insan, Allah u Teâlâ'nın rahmetine muhtaç, Nasîreddin oğlu büyük Emir Mesut oğlu genç Emir Bekir. O -hicri-ayında yedi yüz..... (miladi 13.....) yılında vefat etmiştir), Oyma tekniğinde celi sülüs yazı hattı ile şahide kenarlarını takip eden yazı ters "U" şeklinde düzenlenmiştir. Arada kalan yüzeye de yazının devamı oyma tekniğinde satırlar halinde yazılmıştır. Şahidenin iç yüzünde ise dışa doğru çıkıntı teşkil eden tepelik, üç sıra mukarnasla bezenmiştir. Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır.

Gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi ve sathi niş olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Alınlık yüzeyi zemini kaplayan çok ince ve sık rumi ağlalarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen üstleri taramalı palmet yap-

rakları ile onların düz bir şerit halinde uzayarak köşeleri örgüler teşkil ettikten sonra yine rumi filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır. Düz silmelerle çerçevelenen, ince kıvrık rumi dalların teşkil ettiği bir zemin üzerinde celi sülüs yazı hattı ile oyma tekniğinde yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (عمل اسد بن هاوند Havend oğlu Esed 'in), sanatkâr kitabesinin altında sivri kemerli sathi bir niş yer almaktadır. Sivri kemerli nişi ise geometrik örgülü ince bir bordür meydana getirmektedir. Nişin köşelikleri de kıvrık rumi dal motifleriyle doldurulmuştur. Arada kalan yüzeyi ise gülbezek motifi ile süslenmiştir. Nişin etrafında dikdörtgen bir bordür yer almaktadır. Bordürün iç kısmı ise oyma tekniği ile Bakara Suresinin 255. ayeti yazılmaktadır.

Sanatkârın örnekleri Meydan mezarlığında da bulunmaktadır. Ayrıca Gevaş Halime Hatun Kümbeti onun eseridir.

2.6. Hacı Miran Bin Yusuf

Mezarlıkta en çok eser veren sanatçı Hacı Miran'dır. Tam 12 imza kitabesi tespit edilmiştir. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı örneği 707/1307, 724/1324, 726/1326, 727/1327, 731/1331, 733/1332, 747/1346, 770/1369, 770/1369, 773/1373 tarihlidirler. Sanatkâr, üslup özelliklerinde, yazıda kazıma tekniği, şahidenin ön yüzeyinde bulunan tepelik kısmında mukarnas kullanılmıştır. Arka yüzeyide alınlık, kendi imzasını taşıyan kıvrık rumi zeminli düz silme, sivri kemerli sathi niş ve alt pano yapmıştır. Motif olarak palmet ve kıvrık rumi dallarını kullanmıştır. Örnek olarak 724/1324 tarihli şahidenin gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgilerin yer aldığı kitabe bulunmaktadır, (هذا قبر السعيد الشهيد المرحوم القصير العمر الحافظ المحتاج الى رحمة الله تعالى امير الدين بن علي انتقل من الدنيا الى الاخر توفى في شهر عاشر من صفر سنة اربعة وعشرين وسبعمائة كل نفس ذائقة الموت مودة والرحمة 724-1324, Bu kabir saadete ve şehadete erişmiş kısa ömürlü, hafız, Allah u Teâlâ'nın rahmetine muhtaç, Ali Oğlu Emiruddinin'dır, O -hicri- Safer ayının onuncu gününde yedi yüz yirmi dört (miladi 2 Şubat 1324) yılında vefat etmiştir, Her can ölümü tadacaktır, sevgi ve rahmet ile), Kazıma tekniğinde celi sülüs yazı hattı ile şahide kenarlarını takip eden yazı ters "U" şeklindeki düzenlenmiştir. Arada kalan yüzeye de yazının devamı kazıma tekniğinde (11 ?) satır halinde yazılmıştır. Şahidenin iç yüzünde ise dışa doğru çıkıntı

teşkil eden tepelik, iki sıra mukarnasla bezenmiştir. Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise pano, sanatkâr kitabesi ve sathi niş olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Alınlık yüzeyi ise ince kıvrık rûmî dalların doldurduğu bir zemin, örgülü kufiden gelen girift bir şerit tezyinat yer almaktadır. Sonra uçları yine rûmî yaprakları ile sonlandırılmıştır.

Altında bir pano bulunmaktadır. Kemerleri dilimli yanyana üç niş ihtivalı bulunmaktadır. Nişlerin içleri ve araları, sapları bazen geometrik örgüler meydana getiren ince ve sık rumi kıvrımları ile yoğun olarak doldurulmuştur. Düz silmelerle çerçevelenen, ince kıvrık rumi dalların teşkil ettiği bir zemin üzerinde celi sülüs yazı hattı ile oyma tekniğinde yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (عمل حاجي ميران بن يوسف Yusuf oğlu Hacı Miran'ın Eseri), sanatkâr kitabesinin altında dilimli kemerli sathi bir niş yer almaktadır. Nişin köşelikleri de kıvrık rumi dal motifleriyle doldurulmuştur. Arada kalan yüzeyi ise çiçekli kıvrık rûmî dalların arasına küçük kandil motifi yapılmıştır. Nişin etrafında dikdörtgen bir bordür yer almaktadır. Bordürün iç kısmı yoğun bezemeli çiçekli kıvrık rûmî dallarla süslenmiştir. Şahidenin her iki yanında kazıma tekniği ile Bakara Suresinin 255. ayeti yazılmıştır.

Sanatkârın Ahlat'ın Meydan Mezarlığındaki mezar taşı örneklerden başka Norşin 'de de iki mezar taşı örneği bulunmaktadır. Gevaş Halime Hatun Türbesi yanındaki mezarlıkta da mezar taşı örneği vardır.

2.7. Hacı Mirce Bin Mîran

Sanatkârın mezarlıkta baş şahideden oluşan üç adet mezar taşı örneği bulunmaktadır. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı örneği 725/1325, 738/1337, 787/1385 tarihlidirler. Sanatkâr, üslup özelliklerinde, yazıda kazıma tekniği, ön yüzeyde bulunan tepelik kısmında mukarnas bezeme kullanmıştır. Arka yüzeyde alınlık, kendi imzası taşıyan kıvrık rumi zeminli düz silme ve sivri kemerli sathi yapmıştır. Motif olarak palmet ve kıvrık rumi dalları kullanmıştır. Sanatkâr Meydan mezarlığının batı kısmı ile Kadılar bölümünde mezar taşı örnekleri bulunmaktadır. Sanatkâr üslubunu Taht-ı Süleyman Mezarlığında da devam ettirmiştir. Tepelik kısmı mukarnaslı, arka yüzeyi ise alınlık ve sathi Nişli. Örnek olarak 725/1325 tarihli

şahidenin gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgilerin yer aldığı kitabe bulunmaktadır (اللهم تعطف برحمتك وراقتك على ساكن هذه اللحد السعيدة الشهيد المرحوم المغفورة الزاهدة العابده المحتاجه الى رحمة الله تعالى تركان خاتون بنت الصدر امير الدين مقربى) توفي في شهر ربيع الاول من شهور سنة خمسة وعشرين وسبعماية رحمة الله من رحم على هذه التربة و الفتحة, Allah'ım bu kabirde yatana rahmetin ve şefkatinle muamele eyle. Bu, saadete ve şehadete erişmiş, merhum, bağışlanmış, çokça ibadet eden, dindar hanım, Allah u Teâlâ'nın rahmetine muhtaç, Sadır Emiruddin Mukrabi kızı Türkan hatun, O -hicri- Rebiyülevvel ayında yedi yüz yirmi beş (mıladı1325) yılında vefat etmiştir, Allah'ın rahmeti üzerin 'de olsun kim bu türbeye gelip rahmet ederse bir Fatiha), kazıma tekniği celi sülüs yazı hattı ile şahide kenarlarını takip eden yazı ters "U" şeklinde düzenlenmiştir. Arada kalan yüzeye de yazının devamı kazıma tekniğinde 10 satır halinde yazılmıştır. Şahidenin iç yüzünde ise dışa doğru çıkıntı teşkil eden tepelik, iki sıra mukarnasla bezenmiştir. Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi ve sathi niş olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Alınlık yüzeyi kemerleri dilimli yanyana üç niş ihtivalı bulunmaktadır. Nişlerin içleri ve araları, sapları bazen geometrik örgüler meydana getiren ince ve sık rumi kıvrımları ile yoğun olarak doldurulmuştur. Düz silmelerle çerçevelenen, ince kıvrık rumi dalların teşkil ettiği bir zemin üzerinde celi sülüs yazı hattı ile oyma tekniğinde yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (عمل میرجة بن الميران Mîran oğlu Mirce'nin Eseri). Sanatkâr kitabesinin altında sivri kemerli sathi bir niş yer almaktadır. Sivri kemerli nişi ise geometrik örgülü ince bir bordür meydana getirmektedir. Nişin köşelikleri de kıvrık rumi dal motifleriyle doldurulmuştur. Arada kalan yüzey ise, palmetle süslenmiştir. Nişin etrafında dikdörtgen bir bordür yer almaktadır. Bordürün iç kısmı yoğun bezemeli çiçekli kıvrık rûmî dallarla süslenmiştir. Şahidenin her iki yanında kazıma tekniği ile Bakara Suresinin 255. ayeti yazılmıştır.

2.8. Esed Bin Bergi

Sanatkârın mezarlıkta baş şahideden oluşan bir adet mezar taşı örneği bulunmaktadır. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı örneği 726/1326 tarihlidir. Şahidenin gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgilerin yer aldığı kitabe bulunmaktadır (هذا روضه السعيد الشهيد المحتاج الى رحمة الله

تعالى و غفرانه و (رحب لمن رحمه ؟) تاج الدين حن بن المرحوم عبدالله توفى في شهر شعبان سنة سته وعشرين وسبعمئة غفرالله Bu kabir saadete ve şehadete erişmiş, Allah u Teâlâ'nın rahmetine, bağışlamasına muhtaç, (kim rahmet ederse ona o hoşnut olur.), Merhum Abdullah oğlu Taceddin Hanı'ndır, O -hicri- Şaban ayında yedi yüz yirmi altı (miladi 1326) yılında vefat etmiştir, Allah bağışladı), Kazıma tekniği celi sülüs yazı hattı ile şahide kenarlarını takip eden yazı ters "U" şeklinde düzenlenmiştir. Arada kalan yüzeye de yazının devamı kazıma tekniğinde 10 satır halinde yazılmıştır. Şahidenin iç yüzünde ise dışa doğru çıkıntı teşkil eden tepelik, iki sıra mukarnasla bezenmiştir. Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi, sathi niş ve alt pano olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Alınlık yüzeyi kemerleri dilimli yanyana üç niş ihtivalı bulunmaktadır. Nişlerin içleri ve araları, sapları bazen geometrik örgüler meydana getiren ince ve sık rumi kıvrımları ile yoğun olarak doldurulmuştur. Düz silmelerle çerçevelenen, ince kıvrık rumi dalların teşkil ettiği bir zemin üzerinde celi sülüs hat ile oyma olarak yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır عمل اسد (Hâvend 'in Çırağı Bergi oğlu Esed 'in Eseri). Sanatkâr kitabesinin altında sivri kemerli sathi bir niş yer almaktadır. Nişin köşelikleri de kıvrık rumi dal motifleriyle doldurulmuştur. Nişin etrafında dikdörtgen bir bordür yer almaktadır. Bordürün iç kısmı ise oyma tekniği ile Bakara Suresinin 255. ayeti yazılmaktadır. Arada kalan yüzeyi ise çiçekli kıvrık rûmî dallarla süslenmiştir. Pano ise, kemerleri dilimli yanyana üç niş ihtivalı bulunmaktadır. Nişlerin içleri ve araları, sapları bazen geometrik örgüler meydana getiren ince ve sık rumi kıvrımları ile yoğun olarak doldurulmuştur. Şahidenin her iki yanında kazıma tekniği ile Bakara Suresinin 255. ayeti yazılmıştır.

2.9. Veys Bin Bergi

Sanatkârın mezarlıkta baş şahideden oluşan üç adet mezar taşı örneği bulunmaktadır. Havend'in talebesi olduğu tespit edilmiştir. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı örneği 727/1327, 778/1376 tarihlidirler. Sanatkâr, üslup özelliklerinde, yazıda oyma tekniği, ön yüzeyde bulunan tepelik kısmında mukarnas bezeme kullanmıştır. Arka yüzeyde alınlık, kendi imzasını taşıyan kıvrık rumi zeminli duz bir silme, sivri kemerli sathi niş ve

alt bir pano yapmıştır. Motif olarak palmet ve kıvrık rumi dalları kullanmıştır. 727/1327 örnekte ön yüzey tek yüzden oluşmaktadır. Arka yüzeyi de alınlık, kendi imzası taşıyan kıvrık rumi zeminli düz bir silme, sivri kemerli sathi niş yapmıştır. Örnek olarak 778/1376 tarihli şahidenin gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgilerin yer aldığı kitabe bulunmaktadır (اللهم تعطف برحمتك وراقتك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الاجل المرحوم المغفور المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه نورالدين ابن احمد ابن المرحوم شمس الدين محمد انتقل من الدنيا الى اخر في شهر ربيع الاول سنة ثمان و سبعين وسبعماية Allah'ım bu kabirde yatana rahmetin ve şefkatinle muamele eyle. Bu, saadete ve şehadete erişmiş, merhum, bağışlanmış, Allah u Teâlâ'nın rahmetine muhtaç, merhum Şemseddin Muhammed oğlu Ahmed oğlu Nureddin, O -hicri- Rebiyülevvel ayında yedi yüz yetmiş sekiz (miladi1376) yılında vefat etmiştir), oyma tekniğine celi sülüs yazı hattı ile şahide kenarlarını takip eden yazı ters "U" şeklinde düzenlenmiştir. Arada kalan yüzeye de yazının devamı oyma tekniğinde 5 satır halinde yazılmıştır. Şahidenin iç yüzünde ise dışa doğru çıkıntı teşkil eden tepelik, iki sıra mukarnasla bezenmiştir. Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi ve sathi niş olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Alınlık yüzeyi zemini kaplayan çok ince ve sık rumi ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen üstleri taramalı palmet yaprakları ile onların düz bir şerit halinde uzayarak köşeleri örgüler teşkil ettikten sonra yine rumi filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır. Düz silmelerle çerçevelenen, ince kıvrık rumi dalların teşkil ettiği bir zemin üzerinde celi sülüs yazı hattı ile oyma tekniğinde yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (عمل ويس بن بركي شاکر نهاوند Havend 'in Çırağı Bergi oğlu Veys Eseri). Sanatkâr kitabesinin altında sivri kemerli sathi bir niş yer almaktadır. Sivri kemerli nişi ise geometrik örgülü ince bir bordür meydana getirmektedir. Nişin köşelikleri de kıvrık rumi dal motifleriyle doldurulmuştur. Arada kalan yüzeyi ise 10 kollu yıldızla süslenmiştir. Şahidenin her iki yanında kazıma tekniği ile Bakara Suresinin 255. ayeti yazılmıştır.

2.10. Hacı Yusuf Bin Mîran

Mezarlıkta en çok eser veren bir diğer sanatçı ise Yusuf Bin Miran'dır. Tam 7 imza kitabesi tespit edilmiştir. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı

örneği 702/1302, 719/1319 721/1321, 727/1327, 727/1327 tarihlidirler. Sanatkâr üslup özelliklerinde aynı babası gibi benzer üslupları kullanmıştır. Fakat farklı olarak yazıda oyma tekniği kullanmıştır. Sanatkâr farklı üsluplarda kullanmış, misal olarak (Kat No: 5: 67) mezar taşında tepelikte ejder bezeme kullanmıştır. Sanatkâr bezeme olarak genelde palmet ve kıvrık rumi dalları kullanmıştır. 726/1326 tarihli şahidenin gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgilerin yer aldığı kitabe bulunmaktadır (اللهم تعطف برحمتك ورافتاك على ساكن هذا اللحد السعيد الشهيد الشاب الاجل المرحوم الى رحمة الله تعالى علاء الدين علي بن الصالح الحاجي شمس الدين محمد توفى في رمضان سنة ستة وعشرين وسبعمائة Al-lah'im bu kabirde yatana rahmetin ve şefkatinle muamele eyle. Bu, saadete ve şehadete erişmiş, genç yaşta ölen, merhum, Allah u Teâlâ'nın rahmetine muhtaç, Hacı Şemseddin Muhammed Oğlu Salih Oğlu Alâeddin Ali, O -hicri-Ramazan ayında yedi yüz yirmi yedi (miladi 1326) yılında vefat etmiştir), Oyma tekniğinde celi sülüs yazı hattı ile şahide kenarlarını takip eden yazı ters "U" şeklinde düzenlenmiştir. Arada kalan yüzeye de yazının devamı oyma tekniğinde 8 satır halinde yazılmıştır. Şahidenin iç yüzünde ise dışa doğru çıkıntı teşkil eden tepelik, üç sıra mukarnasla bezenmiştir.

Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi ve sathi niş olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Alınlık yüzeyini kaplayan çok ince ve sık rumi ağlarının üzerinde, geometrik olarak düzenlenen üstleri taramalı palmet yaprakları ile onların düz bir şerit halinde uzayarak köşeleri örgüler teşkil ettikten sonra yine rumi filizlerine dönen uçlarla nihayetlenen saplarının meydana getirdiği son derece yoğun bir kompozisyon yer almaktadır. Düz silmelerle çerçevelenen, ince kıvrık rumi dalların teşkil ettiği bir zemin üzerinde celi sülüs yazı hattı ile oyma tekniğinde yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (عمل يوسف ابن الميران Miran Oğlu Yusuf'un Eseri). Sanatkâr kitabesinin altında sivri kemerli sathi bir niş yer almaktadır. Sivri kemerli nişini ise geometrik örgülü ince bir bordür meydana getirmektedir. Nişin köşelikleri de kıvrık rumi dal motifleriyle doldurulmuştur. Arada kalan yüzeyi de 10 kollu yıldızla süslenmiştir. Nişin dört etrafı zemini kıvrık rumi dallı oyma tekniğiyle Âl-i İmran Suresi 18. Ayeti yazılmıştır. Şahidenin her iki yanında da Kazıma tekniği ile Bakara Suresinin 255. Ayeti yazılmaktadır.

Sanatkârın mezar taşı örneği Meydan ve Gevaş Hişet (Ayaz Başak, 2008: 104) Mezarlıklarında da bulunmaktadır.

2.11. Asîll Bin Veys⁶

Sanatkârın mezarlıkta baş şahideden oluşan üç adet mezar taşı örneği bulunmaktadır. İmzası ve tarihi okunabilen mezar taşı örneği 687/1285 ve 706/1307 tarihlidir. Sanatkâr, üslup özelliklerinde, yazıda oyma tekniği, yazıların hemen altında sivri kemerli sathi bir niş, tepelik kısmında mukarnas bezeme kullanmıştır. arka yüzeyde alınlık, kendi imzası taşıyan kıvrık rumi zeminli düz bir silme, sivri kemerli sathi niş yapmıştır. Motif olarak kollu yıldız ve kıvrık rumi dalları kullanmıştır. Meydan Kabristanında 74 tane eseri tespit edilmiştir. Ayrıca Asil b. Veys devrin tanınmış ve sayılı sanatkârlarındandır. Sanatkâr aynı üslubunu Taht-ı Süleyman Mezarlığında da devam ettirmiştir. Tepelik mukarnaslı, arka yüzeyi ise alınlık ve sathi Nişli. Sanatkâr farklı üslupta kullanmıştır. Örnek olarak 687⁷/1285 tarihli Şahidenin ön yüzeyi tek yüzeyden oluşmaktadır. Şahidenin gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgilerin yer aldığı kitabe bulunmaktadır (هذا قبر السعيد الشهيد الشاب المقتول المحتاج الى رحمة الله تعالى وغفرانه رضا امر الدين مزين الدين اسد قتل في شهر ربيع الآخر من شهور سنة سبع وثمانين وستماية Bu kabir saadete ve şehadete erişmiş, genç yaşında öldürülmüş, Allah u Teâlâ'nın rahmetine, bağışlamasına muhtaç, Müzeyyin Esed oğlu Rıza Emirdin, O -hicri- Rebîyülahir ayında altı yüz seksen yedi (miladi 1285) yılında öldürülmüş) bilgilerin yer aldığı kitabenin hemen altında usta kitabesi mevcuttur. عمل (اصيل) شاكر اسد بن ايوب Eyyûb oğlu Esed 'in Çırağı Asil'in Eseri.

Kazıma tekniğinde celi sülüs yazı hattı ile şahide kenarlarını takip eden yazı ters "U" şeklinde düzenlenmiştir. Arada kalan yüzeye de yazının devamı kazıma tekniğinde 11 satır halinde yazılmıştır.

Şahidenin arka yüzeyinde ise alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise dikdörtgen bir panodan oluşmaktadır. Alınlık yüzeyi ke-

⁶ Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı Mezar Taşları adlı kitapta ve diğer yüksek lisans tez çalışmaları Esed bin Eyyûb 'un Taht-ı Süleyman Mezarlığında bir adet mezar taşı örneği bulunmaktadır ifadesi geçmektedir, ancak bu ustanın bu mezarlıkta örneği bulunmamaktadır, lakin Eyyûb oğlu Esed 'in Çırağı Asil'in Eseri mevcuttur (kat: 5:73).

⁷ Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığındaki mezar taşları adlı Yüksek lisans tezinde şahidenin likeni olması sebebi ile tarihi 687 yerine 787 okunmuştur.

merleri dilimli yanyana üç niş ihtivalı bulunmaktadır. Nişlerin içleri ve araları, sapları bazen geometrik örgüler meydana getiren ince ve sık rumi kıvrımları ile yoğun olarak doldurulmuştur. Altında da dikdörtgen bir pano yer almaktadır. Her iki yanında ters “U” şeklinde bir bordür gibi düzenlenmiş, kazıma tekniğini ile iki farklı hadisi şerif yazılmıştır (قال النبي عليه الصلاة والسلام (قال النبي عليه الصلاة والسلام) Nebi salat ve selam üzerine olsun dedi ki; Dünya müminin zindanı. Kâfirin cennetidir ve Nebi selam üzerine olsun dedi ki; dünya ahiretin tarlasıdır), Arada kalan yüzeyler ise rumilerle, çiçekli kıvrık rûmî dallarla ve kandil motifi ile süslenmiştir.

2.12. Esed El-Müzeyyin

Sadece Taht-ı Süleyman Mezarlığında baş şahide ve sandukadan oluşan bir adet 684/1285⁸ tarihli mezar taşı örneği bulunmaktadır. Şahidenin ön yüzü gövde ve tepelikten oluşmaktadır. Şahidenin gövde kısmında mezara defnedilmiş şahıs hakkında bilgilerin yer aldığı kitabe bulunmaktadır (هذا قبر السعيد الشهيد الشاب الفتى العاقل قصير العمر الملك القرا المحتاج الى رحمة الله تعالى المقربى زين الدين بن نور الدين جمشيد تغفر الله ضر عمر توفى في شهر شعبان سنة اربعة وثمانين وستمائة Bu, saadete ve şehadete erişmiş, akli başında, delikanlı, okuyucular Kralı, kısa ömürlü, genç yaşta ölen, Rasan Hayreddin Cemşid oğlu Mukrabi zeyneddin ravzasıdır. O -hicri- Şaban ayında altı yüz seksen dört (miladi 1285) yılında vefat), oyma tekniğinde celi sülüs yazı hattı ile şahide kenarlarını takip eden yazı ters “U” şeklinde düzenlenmiştir. Arada kalan yüzeye de yazının devamı oyma ve kazıma tekniğinde 10 satır halinde yazılmıştır. İlk üç oyma diğer satırlar ise kazıma tekniği ile yazılmıştır. Şahidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi ve sathi niş olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Alınlık yüzeyi ise ince kıvrık rûmî dalların doldurduğu bir zemin, örgülü kufiden gelen girift bir şerit tezyinat yer almaktadır. Sonra uçları yine rûmî yaprakları ile sonlandırılmıştır. Düz silmelerle çerçevelenen, sade zemin üzerinde celi sülüs yazı hattı ile oyma tekniğinde yazılmış sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (عمل اسد المزين Esed Müzeyyen’in Eseri), sanatkâr kitabesinin altında sathi bir niş yer almaktadır. Nişin köşelikleri de kıvrık rumi

⁸ Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığındaki mezar taşları adlı Yüksek lisans tezimde şahidenin likeni olması sebebi ile tarihi 684 yerine 784 okunmuştur.

dal motifleriyle doldurulmuştur. Arada kalan yüzeyi ise palmetle süslenmiştir. Nişin etrafında dikdörtgen bir bordür yer almaktadır. Bordürün iç kısmı yoğun bezemeli çiçekli kıvrık rûmî dallarla süslenmiştir. Şahidenin her iki yanında kazıma tekniği ile farsça bir şiir yazılmıştır.

4. DEĞERLENDİRME

Çalışma konumuzun yer aldığı Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığı'ndaki usta kitabeli mezar taşları bütün şahideler ölçülerinin büyüklüğü ve tezeyinat özellikleri ile önemli özellikler sergilemektedirler. Form olarak enli dikdörtgen bir yapıya sahip olan bu şahidelerin üzerindeki epigrafik unsurlar Anadolu genelinde yer alan diğer mezar taşlarından farklı bir üsluba sahiptir. Tercih edilen bu şahide formunun ve kullanılan malzemenin uygunluğu mezar taşının ince işlemesine imkân sunmuştur. Mezar taşının üzerinde adına dikildiği şahsın kimliği ile ölüm tarihini bildiren kitabe mevcuttur, merhumu öven ve ölümünden duyulan acıyı dile getiren Farsça şiirlere rastlanmaktadır. Bu bilgiler dışında, sanatkâr kitabesi, ölümle ilgili ayetler, hadisler, kalamul kibar yazılmıştır.

4.1. Dönemsel Analizi

Usta kitabeli mezar taşlarının Selçuklu, İlhanlı ve Karakoyunlu dönemine (13,14'yy'la) ait oldukları tespit edilmiştir. Ahmet el-Müzeyyin, Üveys bin Ahmed, Asil Şagirdi Esed bin Eyyûb Selçuklu döneminde mezar taşı işçiliğinde eserler vermişlerdir. Bu sanatkarlar Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü'nde aynı döneme ait mezar taşı eserleri mevcuttur (Bak, 2013: 282). Esed el-Müzeyyin Selçuklu döneminde mezar taşı işçiliğinde eserler vermiştir. Bu sanatkâr sadece bu mezarlıkta mezar taşı eseri mevcuttur. Miran bin Yusuf İlhanlı ve Karakoyunlu döneminde mezar taşı işçiliğinde eser vermiştir, sanatkar Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü'nde İlhanlı dönemi mezar taşı eserleri mevcuttur (Karamağaralı, 1992: 97). Yusuf bin Miran İlhanlı döneminde mezar taşı işçiliğinde eser vermiştir. Sanatkar Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü'nde İlhanlı dönemine ait mezar taşı eserleri mevcuttur (Bak, 2013: 292). Mirce bin Miran İlhanlı döneminde

mezar taşı işçiliğinde eser vermiştir. Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü'nde İlhanlı dönemi eserleri mevcuttur (Karamağaralı, 1992: 97).

Muhammed bin Üveys İlhanlı döneminde mezar taşı işçiliğinde eser vermiştir. Sanatkar Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü'nde 'de İlhanlı dönemi mezar taşı eserleri mevcuttur (Bak, 2013: 290). Esad bin Hâvend Karakoyunlu döneminde mezar taşı işçiliğinde eser vermiş, Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü'nde sadece İlhanlı dönemi mezar taşı eserleri mevcuttur (Karamağaralı, 1992: 93). Havend bin Bergi Selçuklu, İlhanlı ve Karakoyunlu döneminde mezar taşı işçiliğinde eser vermiş, Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü'nde Selçuklu ve İlhanlı dönemi mezar taşı eserleri mevcuttur (Bak, 2013: 289). Veys bin Bergi⁹ İlhanlı ve Karakoyunlu döneminde eseri vermiştir. Sanatkâr sadece bu mezarlıkta eser vermiştir (Oral, 2014: 52). Esad bin Bergi Şagırd Hâvend ise İlhanlı döneminde mezar taşı işçiliğinde eserler vermiştir. Ahlat Meydan mezarlığının kuzeybatı kısmında İlhanlı dönemi mezar taşı eserleri mevcuttur (Oral, 2014: 52).

4.2. Tipolojik ve Üslup Analizi

Sanatkârlar, mezar taşlarında tipolojik olarak dikdörtgen formunu kullanmışlardır. Ölçüler her mezara göre farklılık gösterse bile genellikle sanatkârlar bu formu kullanmışlardır. Dikdörtgen formu şahideler Ahlat meydan mezarlığında 'da örnekleri mevcuttur (Bak, 2013: 251). Şahidelerin her iki yüzeyinde mutlaka yazı, bitkisel veya geometrik süslemelerle bezenmiştir. Ölçüleri dışında form olarak benzerlik gösteren mezar taşlarının cephe kompozisyonları ile alınlık düzenlemeleri genellikle birbirlerinden farklı olacak şekilde ele alınmıştır. Ön yüzleri İki bölümlü olan Şahidelerde genellikle üstte bir tepelik kısmı ve hemen altında gövde bölümü bulunmaktadır. Tepelik kısımları genellikle mukarnaslı, Ejder motiflidir. Ahlat meydan mezarlığında 'da örnekleri mevcuttur (Oral, 2014: 439-441). Bazıları ise düz tepelik, Ayet ve Kelime-i Tevhit yalın olarak düzenlenmiştir.

⁹ Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı Mezar Taşları adlı kitapta ve yapılan diğer tezlerde, sanatkarın Ahlat Tahtı Süleyman mezarlığında sadece bir adet mezar taşı eseri mevcuttur ifadesi geçmektedir. Bu sanatkârla ilgili hiçbir bilgiye yer verilmemiştir. Lakin yapılan çalışmada üç adet mezar taşı eseri ve Havend'in çırağı olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca mezar taşının yüzeyi tepelik ve gövde ayrımı yapılmadan bir bütün olarak ele alınmıştır. Tek bir süsleme hâkimdir veya yüzey herhangi bir biçimde sınırlandırma yapılmadan bezenmiştir, Bu forum Ahlat meydan mezarlığında 'da örnekleri mevcuttur (Bak, 2013: 408). Bazen' de gövde kısmında bulunan yazının hemen altına kemerli niş, mührü Süleyman ve kandil ile süslenmiştir. Şahidenin arka yüzeyleri de anlık ve gövde kısmından oluşmaktadır, genellikle gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi, sathi niş ve alt panodan oluşmaktadır. Nişlerin içerisinde, geometrik ve bitkisel süslemeler ile bezemeler yapılmıştır. Ahlat meydan mezarlığında 'da örnekleri mevcuttur (Denizli, 2014: 313-337). Bu biçimde oluşturulmuş mezarların benzerlerine Van Gölü çevresinde rastlanılmıştır (Uluçam, 2000: 57) Genellikle kullanılan motiflerden rumi, kandil, kollu yıldız ve palmet motifleridir. Motifler ve yazılar farklı şekillerde oluşturularak gövde kısmına yerleştirilmektedir. Bazı şahidelerde Düz Yüzeyli yapılmış olup, motifler yerleştirilmiştir. Motiflerden kandil, kıvrık rumi dal ve kollu yıldızla bezenmiş, yazılardan da Ayetel kürsü ve hadisi şerif yazılmıştır. Yazılar da bir bordür gibi düzenlenmiştir. Bazılarında bordür yer almaktadır. İç kısmı ise kıvrık rumi dallarla bezenmiştir.

4.3. Süsleme Analizi

Mezar taşlarında süslemeler arka yüzeyde yoğunlaşmış olup, ön yüzey tepelik Kısımı genel olarak mukarnas ve ejder ile süslenmiştir. Sanatkârlar, genel olarak bitkisel süslemede (rumi, palmet ve kıvrık dal, yaprak motifleri), geometrik süslemede (örgüler ve yıldız motifleri) ve tasvir ve figürlü süslemede ise ejder ve kandil motifleri kullanmışlardır. Muhammed bin Üveys, Hacı Miran bin Yusuf, Hacı Mirce bin Mîran, Esed bin Bergi ve Veys bin Bergi, bu sanatkârlar eserlerinde ön yüzey tepeliklerinde mukarnas ve arka yüzeyde anlık, usta kitabesi bulunan zemin ve sathi nişlerde kıvrık dal, rumi ve palmet kullanmışlardır. Ahmet el-Müzeyyin ön yüzeyde kandil ve altı kollu yıldız arka yüzeyde ön kollu yıldız kullanmıştır. Üveys bin Ahmed arka yüzeyde rumi, kandil ön yüzeyde zencerek süslememeleri kullanmıştır. Hacı Yusuf bin Mîran genel olarak ön yüze tepelik kısmında mukarnas ve arka yüzeyde kıvrık rumi, palmet süslemeleri kullanmış olup, 1302 yılı eserinde ise tepelik kısmında stilize edilmiş ejder kullanmıştır. Asil bin Veys ön yüzey tepelik kısmında mukarnas arka yüzeyde anlık ve usta kitabesinin

bulunduğu yer kıvrık rumi, sathi nişte de kollu yıldız kullanmış olup, 1285 yılı eserinde arka yüzeyde rumi ile beraber kandil kullanmıştır. Esed El-Müzeyyin ön yüzeyde çift ejder ve mukarnas kullanmış olup, arka yüzey 'de anlık ve usta kitabesi bulunan zeminde kıvrık dal ve rumi, sathi nişte de palmet kullanmıştır. Hâvend bin Bergî ön yüze tepelik kısmında mukarnas, arka yüzeyde alınlık ve usta kitabenin olduğu zemin palmet ve kıvrık rumi dalları, sathi nişte de, kollu yıldız ve palmet kullanmıştır. Esed bin Hâvend arka yüzeyde sathi nişte on kollu yıldız, gülbezek ve palmet kullanmıştır. Bu sanatkarlar Ahlat meydan mezarlığında 'da benzer süslemeleri kullanmışlardır (Bak, 2013: 264)

4.4. Yazı Analizi

Sanatkârlar eserlerinde daha çok Celî sülüs yazı karakteri kullanılmıştır. Özellikle şahidelerin ön yüzlerindeki usta kitabelerinde, sathi nişlerini sınırlandıran bordürlerde ve şahidelerin iç yüzlerdeki kitabe metinleri ile şahide yan yüzeylerine uygulanmış yoğun bir kullanım alanı bulunmaktadır. Sanatkârlar Kazıma ve oyma tekniğinde kaleme alınmışlar yazıları, ayrıca kazıma ve oyma tekniği aynı anda mezar taşlarına tatbik edilmiş örneklerine mevcuttur. Üveys bin Ahmed, Muhammed bin Üveys, Hâvend bin Bergî, Esed bin Hâvend ve Esed El-Müzeyyin kazıma ve oyma tekniği aynı anda mezar taşlarına tatbik edilmişlerdir. Ahmet el-Müzeyyin, Hacı Miran bin Yusuf, Hacı Mirce bin Mîran ve Esed bin Bergi oyma tekniği kullanmışlardır. Veys bin Bergi, Hacı Yusuf bin Mîran ve Asîll bin Veys ise oyma tekniği kullanmışlardır. Ayrıca Sanatkârlar başarılı bir işçiliğin sonucu olarak uygulandıkları alanlarda bir bezeme inceliğinde ele alınan yazılarda dil olarak, Arapça ağırlıklı olmakla birlikte azda olsa Farsça yazının kullanılmışlar. Sanatkarlar Ahlat meydan mezarlığında 'da yazı 'da benzer tekniği kullanmışlardır (Oral, 2014: 341).

5. USTALARIN ESTETİK ANLAYIŞI

İslam'da, güzellik arayışı ile doğanın iyileştirilmesi arasında yakın bir ilişki vardır. Güzelliğin estetik arayışı, sanatçı evrenin içkin karmaşıklığını ve karışıklığını içsel olarak sezen ve algılayan dünyada var olma yolunu

geliştirdiği için etik bir dürtüye sahiptir. Bu bakımdan sanatçı, içsel niteliklerini takdir etmek için bir şeylere çok önem veren bilim insanının mizacını paylaşır. Hem güzellik arayışı hem de buna verilen yanıt, ufukta ve kendiliğindeki ilahi gizemlerin belirtilerine dikkat çeken belirli bir ruh halini ve disiplini besleyen bir eğilime dayanır. Ruh 'un cennet bahçelerindeki dostlarını anlatan Kur'an ayetinde güzellik ve iyilik tek bir şey olarak ele alınır "iyi ve güzel bir arada bulunur (Sülün, 2007).

İşte bu yüzden Müslümanlar ürettikleri her tür sanat eserini ayet ve hadislerle süslerken; inanç ve düşüncelerini taş, mermere, ahşaba, çiniye, metale, alçıya Kazıdıkları gibi, onları sanatkârane hatlarla güzelleştirmiş bereket ve kutsiyet kazandırmış, hatta başta gayrimüslimlerden aldıkları olmak üzere İslamlaştırmış, bir tür pano ve tabela görevi üstlenen sanat eserleri ile kitlelere belli mesajlar iletmışlerdir. Müslümanlar ürettikleri sanat eserlerini dinî ibarelerle süslemişlerdir. Okul, kütüphane, sebil, su bendi, çeşme, mezarlık, türbe, mescit/cami, imaret, dergâh, mesken, işyeri, resmî kurumlar vb. dinî-dünyevî hemen her yapı ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerle bezenmiştir (Sülün, 2007).

Ahlat Taht-ı Süleyman mezarlığındaki Sanatkârlar eserlerinde Kur'an kerim ayetlerini ve hadis-i şerifleri kullanmaları, İlahî kelâmın kutsiyet ve bereketinden yararlanması ve mezar taşlarını süslemeleridir. Kur'an menseli dualar, dua maksatlı hıfz ve bereket ayetleri ile İdeolojik / siyasî mahiyetteki iktibasları 'da önemli kılmıştır. Ayrıca seçilen ayetler kısa, özlü ve net olmaları, yüce Allah'ı veciz ve sahih bir şekilde tavsif etmenin ötesinde, Kur'an'ın özeti oluşları ve İslâm'ın temel inançlarını özlü biçimde yansıtmalarıdır.

Figürsel ifade biçimlerine genel itibariyle soğuk kalan İslam sanat anlayışında geometrik ve bitkisel süslemeler yoğunluktadır (Kıbaroğlu, 1999: 185-186). Geometrik süslemelerde tercih edilen konular daha çok semavi-kozmos anlayışının olduğu göksel temalardır (Ayvazoğlu, 1996: 120).

Kandil motifinin kaynağı olarak sadece Nur Suresi 35. ayeti olmadığı bu olguyu başka ayetlerde, tasavvufi ve edebi metinlerde de bulunduğu anlaşılmaktadır. Allah'ın nurunun yanı sıra Hz. Muhammed (sav.), peygamberler, âlimler, veli insanların da kandil ile temsil edildiği öğrenilmektedir.

Sanatkârlar Kandil motifini mezar taşlarında kullanmaları, çoğunlukla ölü-
nün gömüldüğü mezarı kıyamete kadar aydınlatmakla ilgili sembolik bir
rolü ve estetik açıdan güzel bir görünüm verilmesi açısından kullanmışlar-
dır (Yelen, 2017: 10).

6. SONUÇ

Usta kitabeli mezar taşlarının Selçuklu, İlhanlı ve Karakoyunlu dönemi-
ne (13,14'yy'la) ait oldukları tespit edilmiştir. Taht-ı Süleyman Mezarlığında
yapılan çalışmalar sonucunda 47 adet şahide 'de usta kitabeleri tespit edil-
miştir. Bunların bazılarının tarihleri okunmuş bazıları ise kitabelerinin aşırı
aşınmış olmasından dolayı okunamadıklarından tarihlendirilememiştir.
şahideler, gerek işçilik, gerekse hat sanatının en güzel örneklerinin sergi-
lendiği eserler olup, aynı zamanda, mezar mimarisinin geçirdiği evrelerin
takibi ve değerlendirilmesi yönünden ve de yazıtlarının tarihsel değerleri
nedeniyle, sanat tarihi ve tarih açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Sa-
natkârlar şahideleri genellikle dikdörtgen formlu olarak düzenlenmiştir.
Genel olarak mezar taşlarının bütün yüzeyleri çeşitli süslemelerle değeren-
dirilmeye çalışılmıştır.

Şahidelerde taşın ön yüzeyi tepelik ve gövde olmak üzere iki bölüme
ayrılarak buralarda farklı süslemeler kullanılmıştır. Tepelik kısmında ge-
nellikle mukarnas, ejder motifi ve yazılar yer alırken gövde kısmında genel-
likle üzerinde ince bir silme ile çerçevelenip içerisinde mezara defnedilmiş
şahıs hakkında bilgilerin yer aldığı kitabe oyma ya da kazıma tekniğiyle
yazılmıştır. Şahidelerde taşın arka yüzeyide de alınlık ve gövde kısmından
oluşmaktadır, genellikle gövde kısmı ise sanatkâr kitabesi, sathi niş ve alt
panodan oluşmaktadır. Nişlerin içerisinde, geometrik ve bitkisel süslemeler
ile bezemeler yapılmıştır. Bu motiflerin dışında önemli bir motif daha uygu-
lanmıştır. Oda kandil motifidir. Son olarak demek istiyoruz ki, Etrafı duvar-
larla çevrilmiş ve Kara şeyh Mezarlığı olarakta bilinen bu mezarlıkta önemli
mezar taşları yer almaktadır. Fakat bu mezarlığa maalesef hiç önem veril-
memiş, sadece meydan Mezarlığına önem verilmiştir. Temennimiz de bu
milli değere önem verilmesi aynı Meydan Mezarlığı gibi mezarlıkta kazı

yapılması, taşların temizlenmesi, restore edilmesi ve açık bir müze haline getirilmelidir.

6. KAYNAKLAR

Kur'an-ı Kerim

AVNİ YUNUS, Ömer. (2017). *Ahlat Taht-I Süleyman Mezarlığındaki Mezar Taşları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

AYAZ BAŞAK, Meltem. (2008). *Gevaş Mezar Taşları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

AYVAZOĞLU, Beşir. (1996). *Aşk Estetiği*, İstanbul.

BAK, SELAMİ. (2013). *Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü Mezar Taşı Envanteri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

DENİZ, SİNAN. (2014). *Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki Ejder Figürlü Mezar Taşları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

KARAMAĞARALI, Beyhan. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara.

KİBAROĞLU, Mustafa Okan ve Zerrin. (1999). *İslam kültür atlası*, İstanbul.

ORAL, MUSTAFA. (2014). *Ahlat Meydan Mezarlığındaki Asil Bin Üveys İmzalı Mezar Taşları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

SÜLÜN, Murat. (2017). *Sanat ve Kur'an'ı Kerim'in hayrete düşüren ilişkisi*, İstanbul.

TEKİN, Rahmi. (2000). *Ahlat Tarihi*, İstanbul.

ULUÇAM, Abdüsselam. (2000). *Eski Erciş-Çelebi bağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Ankara.

YELEN, Resul. (2017). *İslam Sanatında Süsleme Sembolizmi Üzerine Yeni Yorumlar*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi, özel sayı, s.1-24.

7. FOTOĞRAFLAR



Fotoğraf No-1: Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığı Genel Görünümü.



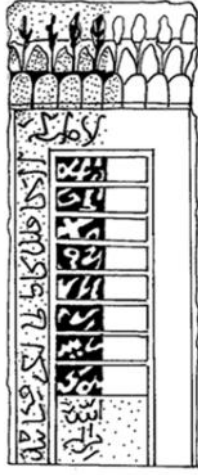
Fotoğraf No-2: Ahlat Taht-ı Süleyman Mezarlığı Genel Görünümü.



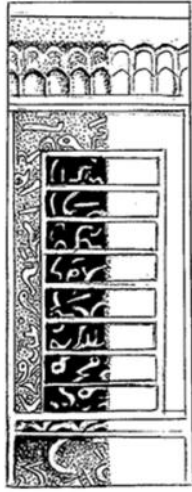
Fotoğraf No-3: Ahmed el-müzeyyen imzalı mezar taşı.



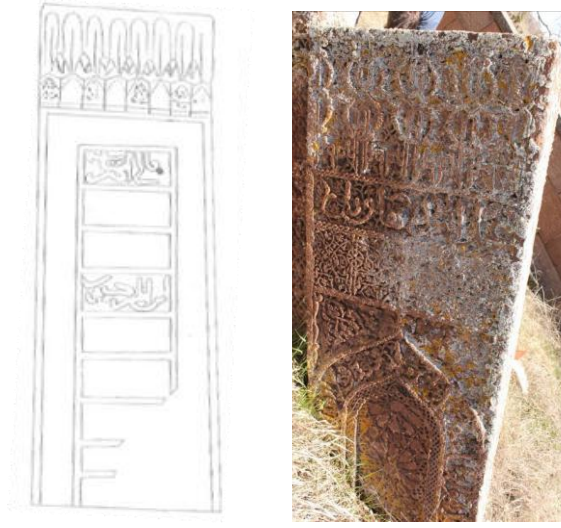
Fotoğraf No-4: Üveys bin Ahmed imzalı mezar taşı.



Fotoğraf No-5: Muhammed bin Üveys imzalı mezar taşı.



Fotoğraf No-6: Hâvend Bin Bergî imzalı mezar taşı.



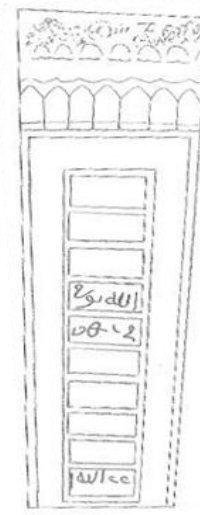
Fotoğraf No-7: Esed bin Hâvend imzalı mezar taşı.



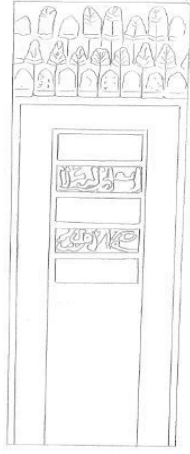
Fotoğraf No-8: Hacı Miran bin Yusuf imzalı mezar taşı.



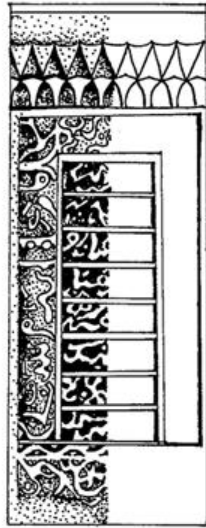
Fotoğraf No-9: Hacı Mirce bin Miran imzalı mezar taşı.



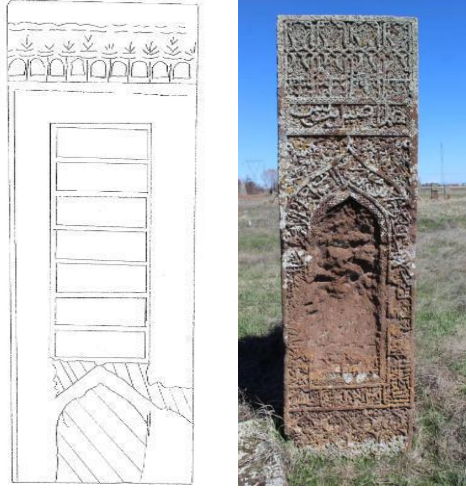
Fotoğraf No-10: Esed Bin Bergi imzalı mezar taşı.



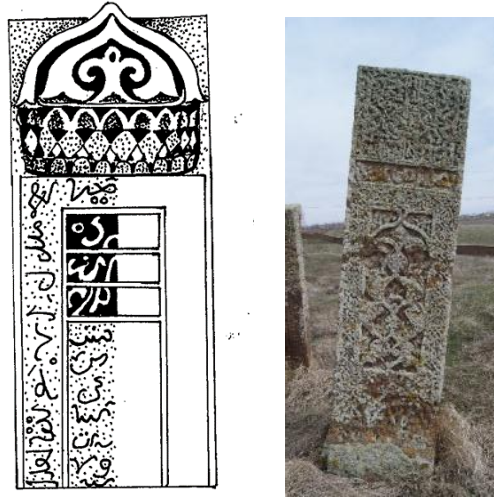
Fotoğraf No-11: Veys Bin Bergi imzalı mezar taşı.



Fotoğraf No-12: Yusuf bin Miran imzalı mezar taşı.



Fotoğraf No-13: Asil bin Üveys imzalı mezar taşı.



Fotoğraf No-14: Esed el-Müzeyyin imzalı mezar taşı.



Fotoğraf No-15: Ahlat Meydan Mezarlığındaki Mezar Taşı Örnekleri. (S.Bak, 2013: s.381-372)



Fotoğraf No-16: Ahlat Meydan Mezarlığındaki Mezar Taşı Örnekleri. (M.Oral, 2014: s.505-508)



Fotoğraf No-17: Gevaş Hişet Mezarlığındaki Mezar Taşı Örnekleri.



Fotoğraf No-18: Gevaş Hişet Mezarlığındaki Mezar Taşı Örnekleri.



Fotoğraf No-19: Van-Erciş Çelebibâğ Mezarlığındaki Mezar Taşı Örnekleri.
(A.Uluçam, 2000)

İSLAM'DA MEZAR KÜLTÜRÜ VE İNANIŞLAR: M.F.AHUNDZADE, C.MEHMETKULUZADE VE EL- BAKÜVİ ÖRNEĞİ

Dr. Araştırma Görevlisi Ali FARHADOV

ÖZET

19. yüzyıl Azerbaycan toplumu İslam'a inanıyordu, lakin din adına uygulanan bazı otoriteler ve batıl inançlar da bu bölgelerde yaygındı. Bunun örnekleri, ölülerin Kerbala ve Necef gibi kutsal yerlere götürülmesinin yanı sıra Kur'an'ın sadece ölüler için gönderildiğine inanmak, kendilerinin ise Kuran'dan uzak yaşamaları idi. M.F Ahundzade, C. Mehmedkuluzade gibi laik entelektüellerle birlikte Mir Muhammed Kerim el-Baküvi gibi ilerici din adamları da bu tür olumsuz koşullar ve batıl inançlar ile mücadele ettiler. M.F. Ahundzade ve C. Mehmetkuluzade gibi düşünürler, el-Baküvi gibi dini liderler cahil Müslümanları eğitmeye çalıştılar. M.F. Ahundzade ve C. Mehmetkuluzade asıl amaçlarının dini düşüncüyü yeniden biçimlendirmek olduğunu açıkladılar. El-Baküvi, Kur'an üzerine Azerbaycanda ilk çeviri ve tefsiri yazarken, önyargı ve cehalet içinde yaşayan, Arapça konuşmayan Azerbaycanlılara gerçek İslam'ı öğretmeye çalıştı.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Mezar kültürü, M.F Ahundzade, C. Mehmetkuluzade, el-Baküvi

GRAVE CULTURE AND BELIEFS IN ISLAM: EXAMPLE OF M.F.AKHUNDZADE, J.MAMMADGULUZADE AND AL-BAKUVI

SUMMARY

The 19th century Azerbaijan society believed in Islam, but some superstitions applied in the name of religion were also common in these regions. Examples of this were to take the dead to holy places such as Karbala and Najaf, as well as to believe that the Quran was sent only for the dead, and that they lived far from the Qur'an. Along with secular intellectuals such as M.F Ahundzade, C. Mehmedkuluzade, progressive clerics such as Mir Muhammed Kerim al-Bakuvi also struggled with such negative conditions and superstitions. Thinkers such as M.F. Ahundzade and J. Mammadkuluzade, religious leaders like al-Baküvi tried to educate ignorant Muslims. M.F. Ahundzade and J. Mammadkuluzade explained that their main purpose was to reshape religious thought. While writing in Azerbaijan the first translation and interpretation on the Qur'an, Al-Bakuvi tried to teach true Islam to non-Arabic speaking Azerbaijanis living in prejudice and ignorance.

Key Words: Azerbaijan, Grave culture, M.F Akhundzade, J. Mammadguluzade, al-Bakuvi

1.GİRİŞ

19. yüzyılda Azerbaycan toplumu İslam'a inanıyordu, ancak din adına uygulanan bazı batıl inançlar yaygındı. Bunun örnekleri, ölülerin Kerbala ve Necef gibi kutsal yerlere götürülmesinin yanı sıra Kuran'ın sadece ölüler için gönderildiğine inanmak, kendileri ise Kur'an'dan uzak yaşamak idi. M.F. Ahundzade, C. Mehmetkuluzade gibi laik entelektüellerle birlikte Mir Muhammed Kerim el-Baküvi gibi ilerici dini düşünürler de bu tür olumsuz koşullar, batıl inançlar ile mücadele etti. M.F. Ahundzade, "Kemalüddeve Mektupları" adlı kitabında, 19. yüzyıl İslam dünyasının rahatsız ettiği sorunları aydınlatı. Yetkilileri ve din adamlarını eleştiren ve aydınlanmayı teşvik eden bir dizi felsefi ve edebi eserler yazdı. Eleştirilere 20. yüzyılın başlarında Bakülü din görevlisi olan el-Baküvi devam etti. Azerbaycan'da Kur'an üzerine ilk tefsir eseri olan Keşfü'l-hakayık'ı yazdı ve Müslümanları dine aykırı geleneklerden korumaya çalıştı. Eser, tanınmış hayırsever H.Z. Tagiyev'in mali desteği ile 1904-1906'da Tiflis'te yayınlandı.

2. XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başlarında Azerbaycanda mezar kültürü ve inanışlara bakış

19. yüzyılın ikinci yarısında, İran hükümdarı Nasreddin Şah, sert kuralları dolayısıyla halk ayaklanmasına rağmen, önyargı ve batıl inançlara karşı savaşmak zorunda kaldı. 1870 yılında Irak'a yaptığı ziyareti bazı önemli kararlara yol açtı. Bunlardan en önemlisi Şiilerin kendi ölülerini Kerbela ve Necef gibi kutsal kabul edilen yerlere götürmelerini yasaklaması, ölüleri topraklarına gömdükten üç yıl sonra gömmelerine izin verilmesiydi (Karadeniz, 2004: 224).

Bu taşımalar sırasında birçok hastalığın yayılması ve toplu ölümler M.F. Ahundzade gibi entelektüeller tarafından eleştirildi. Örneğin, M.F. Ahundzade konuyla ilgili şöyle yazıyordu: "Din adamlarının ve cahillerin korkusundan diye bilirsiniz mi ölülerinizi niçin Necef ve Kerbela'ya taşıyırsınız? Ülkeyi ve yolları niçin iğrenç hale getiriyorsunuz ve yoldan geçenleri hor görüyorsunuz?" (Ahundov, 1987: 217). İslam'da temeli olmayan bu uygulamalar aydın dini liderler tarafından eleştirilirdi. Örneğin, yirminci yüzyılın başlarında

Bakü kadısı olan Mir Muhammad Kerim el-Baküvi, ölüleri kutsal yerlere taşımanın onların günahlarını temizlediğine olan inancın İslam'a aykırı olduğunu ortaya koydu (el-Baküvi, II c., 1904: 342).

M.F. Ahundzade, "Kemalüddevle Mektupları" kitabında bazı mezarlıklarda gözüken alevleri mucize sananları veya mezarın sahibinin bir evliya olduğunu düşünüp orada türbe yapanları eleştirir. Din adamlarının bu saf Müslümanların yanlış inançlarını sürdürmelerini engellemek ve onları eğitmek, okul ve hastane inşa etmeğe yönlendirme yerine, onları daha da önyargı ve pozisyona soktuklarını yazır (Ahundzade, 2005: 32).

Bu tür yanlış uygulamaların Kur'an'ın yanlış anlaşılmasından doğması, ilerici din adamları tarafından açıklanmıştır. İnsanların Kur'an'ı okumadığını, sadece ölümler için okuduklarını eleştiren el-Baküvi, Kur'an'ın ölümlere gönderilmediğini ileri sürdü. İnsanları Kur'an'ı okumaya ve Kur'an'daki ahlaki ve aydınlanma öğelerini bir yaşam biçimi olarak kabul etmeye çağırdı: "Peygamber Kur'an'ın ölümler için okunmasını mı emretti? Yoksa bana bu dünyanın ve ahiretin mutluluğunu kazanmamı emretti mi? Bunun nedeni, Kur'an öğretilerinin ve onun gözetilmesinin Müslümanlar tarafından bırakılmış olmasıdır." (el-Baküvi, II c., 1904: 477). El-Baküvi'ye göre, Kur'an'ın aydınlatılmış gerçekleri karanlığın örtüsünün altına düştüğü için Müslümanlar arasında cehalet yayıldı ve adalet ve doğruluk gibi erdemler yerlerini cehalete bıraktı. Kuran bilimi överken, ancak bilim yoluyla bilgi edinmek mümkündür, diyor. Bu bağlamda yazar eserinin I cildinin mukaddimesinde peygamberin - "Müslüman, elinden ve dilinden halkın güvende olduğu bir kişidir" hadisini (el-Baküvi, I c., 1904) yazarak eserlerinde hakikat ve adalet ilkelerini ortaya koyar.

İslam dünyasında İslamiyet'ten önce meydana gelen cehaleti ortaya çıkaran el-Baküvi, mezarlardan yardım isteme yerine Allah'a yönelmeyi ve Allah'tan şifa ve şifa aramayı tebliğ etti (el-Baküvi, II c., 1904: 49). Yazar, İslam dünyasının dini liderlerini cehaletlerinden dolayı suçladı ve eleştirdi. Ayrıca, zamanının en büyük sorunlarından biri olan, kutsallığını, evliya olduğunu iddia ederek, halkı tıptan soğutan, mezarlardan yardım istemeye yönlendiren dolandırıcıları ifşa etti (el-Baküvi, I c., 1904, 46).

El-Baküvi, Bakara Suresi'nin 260. ayetinde yer alan "İbrâhim "Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince..." ayesini tefsir edir, bu ayedeki dört kuşun ünlü sufi düşünür Mevlana Rumi'nin sözleriyle "şehvet, açgözlülük, boş arzu ve boş hayal" olduğunu yazır (el-Baküvi, I c., 2014: 150). Bu dört kuşun insanlardaki dört anormal özelliğe işaret ettiğini diyor: "İnsan mükemmel olmak için bu dört özellikten uzak olmalıdır. Tavus boş gururdur, horoz şehvetin bir işaretidir, karga boş arzu, ördek öfkenin işaretidir. Bu dört özellikten kaçınan kişiye mükemmel insan denir. İlk kişi, bu özellikleri yok eden ve onları ortadan kaldıran peygamber İbrahim'dir. İbrahim gibi olumsuz özelliklerden kaçınan kişi ona itaatkar olacaktır." (el-Baküvi, I c., 1904: 176).

C.Mehmetkuluzade'in "Ölümler" adlı eseri de cahil Müslümanlar için sahte dini inançlarını göstermeleri açısından önemlidir. Eserde halkın cehaletini kullanan ve dini ellerinde bahane yapan Şeyh Nasrullah adlı din adamı, onun ölülükleri dirilteceğine inananlar eleştirilir, şeyhin yalanlarını ortaya çıkaran Ayyaş İskender övülür. C. Mehmetkuluzade bu çalışmasında toplumun cehaletini eleştiriyor. Çalışmada Ayyaş İskender ile Şeyh Nasrullah ile karşı karşıyadır. Ayyaş İskender Şeyh Nasrullah'ın ölülükleri diriltmesine inanmaz ve onu yalanlar. Bununla birlikte, halk her zaman gerçeği söyleyen İskender'e inanmaz. Cahil Müslümanların Şeyh Nasrullah'a inanmaları çok ilginç, ama ölülüklerin dirilmesini istemiyorlar. Zulüm yaptıkları insanlarla tekrar bir araya gelmekten korkuyorlar (Memmedquluzade, 1979: 53-55). C. Mehmetkuluzade, İslam'ı kirli amaçları için kullanan Şeyh Nasrullah gibi din adamlarını ve ona inanan cahil insanları eleştirdi ve uyuyan halkı Ayyaş İskender'in sözleriyle uyandırmaya çalıştı.

3.SONUÇ

Son olarak M.F. Ahundzade ve C. Mehmetkuluzade gibi düşünürlerin ve el-Baküvi gibi din adamlarının cahil Müslümanları eğitmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Cehalete karşı savaşan M.F. Ahundov "Ben insanların dinsiz ve kâfir olmalarını istemiyorum. Belki de asıl amacım, İslam düşüncesinin ıslahatlara ihtiyacı olduğunu göstermektir" diyordu. El-Baküvi, Kur'an üzerine Azerbaycanda ilk çeviri ve tefsiri yazarken, önyargı ve cehalet içinde

yaşayan Arapça konuşmayan Azerbaycanlılara gerçek İslam dinini öğretmeye çalıştı. Onların bu çalışmaları sonucunda günümüz Azerbaycan halkının uydurmalarından uzak dini bir inanca sahip olduklarını diye biliriz.

KAYNAKLAR

1. Ahundov, M.F. (1987). “Kemalüddeve mektupları” // Bedii ve felsefi eserleri. Bakü.
2. Ahundzade , M.F. (2005). Eserleri. Üç ciltte. II cilt. Bakü.
3. El-Bakuvi , M.K. (1904). Keşfü'l-hakayık. *Üç ciltte*. I cilt.
4. El-Bakuvi M.K. (1904) . Keşfü'l-hakayık. *Üç ciltte*. II cilt.
5. Karadeniz, Y. (2004). Kaçar hanedanı (1795-1825). Malatya.
6. Memmedquluzade , Celil (1979). Ölüler. Bakü.

EDİRNE ŞEHRİNDEKİ MEZAR TAŞI TİPLERİ

Halit Çal*

Konu seçimi, sınırı ve yöntemi: Bu makale, bütünüyle tez, kitap ve makalelere dayanmaktadır. Edirne ile ilgili kaynaklardaki tipoloji farklılıkları ve konu sınırlılıkları, genel bir sonuç elde etmeyi engellemektedir. Bursa, Edirne ve İstanbul, Osmanlı kültürünü anlamak için çok önemli üç şehirdir. Konumuz olan mezar taşları bakımından da bunlardan birindeki genel durumu belirlemek, büyük ölçüde Osmanlı genelini anlamak bakımından fikir verici olacaktır. Bu yüzden Edirne şehrindeki tez ve yayınlara geçmiş mezar taşları veri kütüğümüze girilerek örneklerin tamamına kendi tipolojimiz uygulanmıştır¹. Dolayısıyla yayınlanmış olanlar itibarıyla şehirdeki bütün

*Prof. Dr. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

¹ - Bunların kitabelerini okuyup tiplerini ayırdık ve veri kütüğümüze girdik. Bu makalede değerlendirdiğimiz örneklerin tamamını tezler ve makalelerden aldık. Her tipe giren örneklerin ilgili kaynaktaki yerini dipnotlarla vermemiz durumunda metin akışını bozacağı ve çok yer tutacağı endişesi ile bunların sayfa veya katalog numaralarını bir liste olarak hazırladık (1. EK). Okuyucu gerektiğinde buradan kontrolünü yapabilecektir. Veri kütüğümüze işlediğimiz örneklerin alındığı tez – yayınlar şunlardır:

Ayanoğlu 1958: Fatih dönemi devlet adamları ve yakınlarına ait mezar taşlarının incelendiği makalede Edirne’den iki örnek yer almıştır.

Arslan 2007: 212 örneğin (195 baş+ 17 ayak) kataloğunun yapılıp gövde tipi, başlık ve bezeme bakımından değerlendirildiği yüksek lisans tezidir.

Aslan 2018: Yüksek lisans tezinde Edirne şehrindeki yeniçerilerle ilgili kataloğu yapılan 144’ü değerlendirilmiştir.

Baş 2009: Yüksek lisans tezinde Beylerbeyi Camisi’ndeki kataloğu verilen 223 baş - ayak taşı yorumlanmıştır.

Dağhoğlu 1936: Edirne mezarları hakkında genel bilgi sunulmuş, tarihi şahsiyetler diye 9, Sarıca Paşa Mezarlığından 4, Sezai Dergahı’ndan 1, Kasım Paşa Camisinden 6, Gazi Mihal Camisinden 14, Uzunkaldırım Mezarlığından 4, Edirne Müzesinden 5, Darülhadis Camisi haziresinden 1 olmak üzere 44 kişiye ait mezarların kitabeleri veya fotoğrafları verilmiştir.

Doğan 2009: Gazi Mihal Camisi’ndeki 395 (280 baş+115 ayak) örneğin kataloğunun verilip değerlendirildiği yüksek lisans tezidir.

İşli 1998: Edirne mezar taşları, fütüvvet bağlılarına ait olanlar, iki yüzü de bezemeli mihraplılar, nokta taş tipliler, fesliler, Edirnekari terimi altında toplanan başlıklı ve başlıksız çokgen ve silindirik gövdeliler olmak üzere beş grupta ele alınmıştır. Kısa fakat iyi bir özettir.

İşli-Kökrek 2017: Kitapta Edirne'den yeniçerilerle ilgili 58 mezar taşına yer verilmiştir. Edirne yeniçeri mezar taşları ile ilgili tezde ise 144 örnek vardır (Arslan 2018). Yine Edirne'deki yeniçeri mezar taşlarının tamamını kapsamadığı (Kurtişoğlu 2018:35) belirtilmiştir. Zaten sayın Kökrek de (2015d:31) başka bir yazısında Edirne'deki toplam yeniçeri mezar taşı sayısını 482 olarak göstermiştir. Bunlara karşılık önemli bir çalışmadır.

Karamürsel 1990: 1416 tarihlişinin Edirne'nin ilk mezar taşı olarak gösterilmesi yanlışır denilerek ilk örneğin 1383 yılından kaldığı belirtilen bir tanıtım yazısıdır.

Kökrek 2012: Mezar taşlarından çok Edirne şehrindeki hazine ve mezarlıkların durumu ele alınmış, bazı önemli kişilere ait mezarlardan kısaca söz edilmiştir.

Kökrek 2015a: Bazı örneklerin kitabe ve fotoğrafları verilerek kadın mezar taşlarında "Edirnekari" dediği tipler üstünde durulmuş, yalnızca ölenin adı ve dua yazılı basit tiplerin fakirler için yapılmış olabileceği belirtilmiştir.

Kökrek 2015b: Börklü mezar taşlarından 7 tanesinin kitabesinin okunuşu ile 11 tanesinin fotoğrafı sunulmuştur.

Kökrek 2015c: Üsküf tipi başlıklı 4 örnek tanıtılmış, üsküf ile borkün ayrı başlıklar olduğu üsküflerin yeniçerilere ait olmadıkları belirtilmiştir.

Kökrek 2015d: Edirne şehrindeki sayısının 482 olarak gösterildiği makalede yeniçeri mezar taşları başlık, gövde tipi, başlık, semboller bakımından genel özellikleri sunulmuştur.

Kökrek 2015e: Makalede yeniçeri mezar taşlarındaki damgalar anlatılmıştır. Örnekler kitabe ve tam fotoğrafı ile gösterilmediği ve makalemizde bu ayrıntılara girilmeyeceği için kullanılmamıştır.

Kökrek 2015f: 6 örneğin kitabesi ve fotoğrafı verilmiştir.

Kökrek 2015g: Kınalızade Ali Çelebi hakkında kısa bir bilgi sunulup mezarının Edirne'de olduğu vurgulanmış daha önce eksik okunduğu belirtilen beş satırlık Farsça kitabesi verilmiştir.

Kökrek 2016a: Kitabesi verilen 7 örnekten 6 tanesinin fotoğrafının verildiği yazıda hotoz üstünde durulmuştur.

Kökrek 2016b: 4 örneğin fotoğrafı ve kitabeleri verilmiştir.

Kökrek 2016c: Edirne Müzesindeki Kadiri şeyhlerine ait 6 örnek kitabeleri ve fotoğrafları ile tanıtılmıştır.

Kökrek 2016d: Şeyh Osman Sıdkı Efendi'nin bugün Edirne Müzesindeki mezar taşı kitabesi tanıtılmış ve daha önce kitabesinin yanlış okunduğu belirtilerek kitabe okunuşu verilmiştir.

Kurtişoğlu 2018: Bir döküm sunulmamakla birlikte mezar taşı tipleri ve bezemeleri bakımından Edirne örneklerindeki değişimin gösterilmeye çalışıldığı yorum ağırlıklı bir makaledir.

Kuşaklı 2015: Yüksek lisans tezi olarak Muradiye Camisi haziresindeki 206 (161 baş, 45 ayak) örneğin kataloğu verilmiş ve değerlendirilmiştir.

Öncel 2003: Edirne Üçşerefeli Cami haziresindeki 199 mezar taşının kitabesi okunmuş, bazılarının fotoğrafı verilmiştir. Yalnız kitabe okunuşları bir ön okuma niteliğindedir eksikleri ve okuma yanlışları vardır. Çoğunun fotoğrafı olmadığı için mezar tiplerini belirlemede yetersizdir.

Özer, Cebe 1993a: Bu teze ulaşılammıştır.

örneklerin aynı mantıkla değerlendirildiği kesin rakamlara dayalı ilk çalışmadır. Sayın Kurtişoğlu'nun (Kurtişoğlu, 2018), Edirne Müzesi'ndekileri temel alıp, gerektiğinde hazirelerden farklı tiplere yer verdiğini belirttiği makalesi, bir genel değerlendirmedir. Makalemizde ise kesin bir döküm verilip farklı tipler sunulmuş, karşılaştırma merkezlerimizdeki örnekler de aynı tiplere göre ayrılmıştır. Bu, 2019 yılı itibarıyla mevcut durumu belirleme amaçlıdır. Yalnız Beylerbeyi Camisi haziresiyle ilgili tezde, 1000 kadar denilen örnekten 223 tanesi seçilmişken (Baş, 2009, s. 545), bu haziredeki tam sayı 1340 olarak verilmiştir (Özer M. , 2007, s. 508) . 295 örnek olduğu belirtilen (Özer M. , 2007, s. 508) Edirne Üçşerefeli Cami haziresindeki mezar taşlarıyla ilgili tezde ise (Arslan A. , 2007), 195 baş 17 ayak toplam 212 mezar taşı incelenmiştir. Bu hazireyle ilgili ayrı bir çalışmamız sürmektedir. Şimdilik çıkan sonuç örnek sayısının 300 civarında olacağıdır. Edirne şehrinde 3801 tanesi yapı hazireleri ve müzelerde olmak üzere yaklaşık 5000 mezar taşı olduğu ileri sürülmüştür (Özer M. , 2007, s. 508). Bu durum, Edirne'de daha yapılacak çok iş olduğunu göstermektedir.

Yayınlardaki 1271 kayıta 1042 baş taşı (6 tanesi sanduka 2 tanesi yalnızca başlık), 297 ayak taşı olmak üzere 1339 mezar taşı belirledik. Sandukalardan baş ve ayak taşı olanlar baş ve ayak taşı sayısına katılmış, yalnızca gövdesi olan sandukalar ise baş taşı sayısı içinde ele alınmıştır. 1271 kayıttan 9 tanesinde yalnızca kitabeleri verildiği halde, tarihleri ve kime ait oldukları bilindiği için değerlendirmeye alınmışlardır. 1042 baş taşı (tarihli

Özer, Cebe 1993b: Tahrifat ve korunma mezarlıklar ölçeğinde ele alındığı, kitabesi ve fotoğrafıyla tek örnekler tanıtılmadığı için makalemizde kullanılmamıştır.

Özer, Cebe 1995: Edirne şehrindeki 15 yeniçeri mezar taşının kitabesi, 7 tanesinin fotoğrafı verilmiştir.

Özer, Mustafa 2003:Mihaloğlu ailesine ait 7 baş 6 ayak taşın kitabe, çizim ve fotoğraflarıyla değerlendirilmiştir.

Özer, Mustafa 2004: Fatih Sultan Mehmed'in eşi Sitti Şah Hatun'un baş ve ayak taşları gövde tipi ve bezemeleri bakımından Edirne, Bursa ve İstanbul'daki benzerleriyle karşılaştırılmıştır.

Özer, Mustafa 2006: Tek tek örnekler tanıtılmadan Edirne Müzesindeki 70 mezar taşı için bir ön değerlendirme yapılmıştır.

Özer, Mustafa 2007: Edirne şehrinde 3801'i yapı hazireleri ve müzede olmak üzere toplam mezar taşı sayısı 5000 civarı diye verilmiştir. İşin hacminin belirlendiği ilk makale olması bakımından önemlidir. Döküm verilmemekle beraber mezar taşı tipleri, malzeme ve bezeme bakımından genel bilgiler sunulmuştur.

933, tarihsiz 109) aynı zamanda kesin mezar sayısidir. 297 ayak taşı sayısı, mezarlık düzenlemeleri, müzeye kaldırılma gibi nedenlerle genellikle tek kalanlardır. Bunlardan bir kısmı yine yerinden alınmış baş taşlarına ait olabilir.

Yöntem: Burada bir yöntem sorununu açıklamak gerekmektedir. Değerlendirilen mezar taşı sayısı, sayfa sınırlaması olmadığı için genellikle tezlerde ve kısmen kitaplarda bir sıkıntı yaratmamaktadır. Örnek sayısının az olduğu makaleler için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Bu tür çalışmaların çoğunlukla kataloğu olduğu için, değerlendirmede ilgili tipe giren örneklerin dipnotlarda katalog numarasının verilmesi yeterli olmaktaydı. Ancak, bir şehirdeki veya bölgedeki çok sayıdaki mezar taşına dayalı bir genel sonuç verilmeye çalışıldığında, ilgili tipe giren örneklerin hangileri olduğunu göstermek, dergilerin sayfa sayısı sınırlamalarına bağlı olarak ciddi bir soruna dönüştü. Olması gereken, ilgili tipe giren bütün örnekleri ve alındığı kaynakların gösterilmesidir. Edirne şehri için de mezar taşının tarihi, ait olduğu kişi, bulunduğu yer, alındığı kaynağı gösterir bir tablo hazırladık. Böylece hangi yayınlarda hangi mezar taşlarının ortak olarak verildiği de ortaya çıktı. Ancak 8 punto kullanmamıza karşılık yalnızca bu liste 57 sayfa tuttu. Karadeniz bölgesindeki 18. Yüzyıl mezar taşları çalışmamızda (Çal, 2018) 621 mezar taşını değerlendirmemize karşılık benzer liste 23 sayfaya sığmıştı. Makale formatında da Edirne'deki 1339 örneği gösteren listenin 45 – 50 sayfadan az olamayacağı ortaya çıkınca zorunlu olarak, kendi tipolojimize göre, ilgili tiplere giren örneklerin aldığımız kaynaklardaki sayfa veya katalog numaralarını vermekle yetinmek durumunda kaldık (1. Ek). Belirttiğimiz gibi bazı yayınlarda aynı mezar taşları tekrarlandığı için bu listedeki sayı, toplam eser sayısı ile örtüşmemektedir.

Edirne'dekileri hangi örneklerle karşılaştıracığımız konusunda da bir seçim yapmak gerekti. Mezar taşlarının sayı çokluğu, karşılaştırmayı bütün örneklerle göre yapmaya imkan vermemektedir. Bu yüzden tez ve yayınlardan aynı kodlama düzenine göre veri kütüğümüze girdiklerimiz içinden farklı bölgelerdeki Antalya Elmalı, Erzurum, İstanbul, Konya, Manisa Akhisar, Sinop, Trabzon, Urfa, Uşak şehir merkezlerindeki mezar taşlarını seçerek, Edirne'deki durumun olabildiğince Türkiye genelindeki yeri hakkında fikir oluşturmaya çalıştık. Bu şehirleri seçişimizdeki temel gerekçe farklı

bölgelerden olmalarıdır. Karşılaştırma merkezlerimizdeki verilerin alındığı kaynaklar 3. Ekte gösterilmiş olup her başlık altında tekrarlanmamıştır. Karşılaştırma için seçtiğimiz şehirlerle ilgili tek kaynak olduğunda genellikle tipolojimiz aynı olmadığından, birden fazla kaynak olduğunda ise zaten toplu bir döküm olamayacağı için bu araştırmaların değerlendirme bölümlerinde bu tür bilgiler verilmemektedir. Bu yüzden bu kaynakların katalogları veri kütüğümüze girilmiştir. Ancak, Edirne şehrindeki mezar taşlarını değerlendirdiğimiz için, karşılaştırmayı da, yalnız şehir merkezlerindeki örneklerle göre yapmanın daha sağlıklı olacağını düşündük. Bu yüzden şehir merkezleri dışında köyler, ilçeler veya il genelinin incelendiği araştırmalarda, şehir merkezi dışındaki örnekleri hesaba katmadık. Yalnız İstanbul on binlerce örneği barındırdığı için bunları tamamıyla karşılaştırmak mümkün değildir. Bir hazire ile yetinmek de az gelebilir endişesi ile Zeytinburnu ilçesindeki 3552 mezar taşı ile karşılaştırdık. Örnek sayısını çok tutarak karşılaştırmamızın olabildiğince sağlıklı olmasına çalıştık, ancak Zeytinburnu ilçesi için hazırlanan kitapta ayak taşlarına yer verilmemiştir. Yalnız fotoğraflarından görülebilen 9 örneği baş taşlarına ekleyebildik. Böylece toplamda 7196 örnek karşılaştırmada kullanılmış olup mezar taşlarıyla ilgili yayın ve tezlerde bu ölçü ilk defa denenmiştir. Sayı çokluğu, karşılaştırmamızın doğruluk ölçüsünü artırmakla beraber bir yöntem eksikliğine de yol açmıştır. Bir konunun Türkiye'deki yerini anlamaya çalışmada olması gereken çalışmadaki tiplerin diğer bölgelerdeki benzerlerini belirlemek ve bunların ilgili yayınlardaki katalog veya sayfa numaralarını vermektir. Veri kütüğümüzde bu listeler hazırdır. Ancak, bunu dipnot veya ayrı bir liste olarak sunmak bile makale kapsamından çok yer tutmaktadır. Bu listeleri veremediğimiz için karşılaştırma merkezlerinde sayısı az olan tiplerde ilgili katalog veya sayfa numaralarını vermekle beraber diğerlerinde yalnızca verileri aldığımız kitap, makale ve tezleri göstermekle yetinmek zorunda kaldık.

Erkek ve kadın mezar taşlarında başlıkları ayrı birer tip sayma tipoloji bakımından kolaylıktır. Tam bir döküm için başlık tiplerine göre alt tipler oluşturmak gerekir. Ancak bu durumda da çok sayıda alt tip ortaya çıkacaktır ve bu da tipleri anlaşılabilir duruma sokabilecektir. Bu makale kapsamında erkek ve kadın başlıklarında belirlediğimiz 53 tip buradaki sıkıntıyı göstermektedir. Bu yüzden başlıkları ayrı bir çalışmada ele alacağız.

Mezar Taşlarının Tarihi:**1.Çizelge: Yüzyıllara Göre Mezar Taşları**

		14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam
Tarihli	Baş	1	21	7	66	267	529	43	2	936
	Ayak	0	17	0	2	6	40	6	0	71
Tarihleme	Baş	0	27	3	1	31	46	0	0	108
	Ayak	0	6	0	3	41	174	0	0	224
Toplam		1	71	10	72	345	789	49	2	1339

Tarihleri bilinenlerin oranı % 75'tir. Tarihlenen örneklerde ilgili kaynaklara bağlı kalınmasının yanında bir kısmı tarafımızdan tarihlenmiştir. Sayı çokluğuna bağlı olarak, mezar taşlarının tek tek tarihlenmesine tekil örnekler dışında başlanmamıştır. Tarihlemenin yorucu ve uzun bir süreç gerektirdiği düşünüldüğünde, mimaride olduğu gibi mezar taşlarında bu yola gidilmemesi, günümüz şartlarında kabul edilebilir bir durumdur. Diğer yandan bir toplu değerlendirmede tarihi olmayanlar da ele alındığında, kaçınılmaz olarak bir ön tarihlemeye gitmek gerekmektedir. Bu da doğal olarak kesin bir sonuç değildir. Tarihlenen mezar taşı bir yüzyıl öncesine veya bir yüzyıl sonrasına da verilebilir. Yazı dili, başlık tipi ve bezemesi dikkate alınarak yapılan tarihlemede, kolay kolay iki yüzyıllık bir sapma olmaz.

Edirne'nin alındığı 1363 yılından 1453 yılına kadar başkent olduğu düşünüldüğünde, 14. Yüzyıldan 1, 15. Yüzyıldan 71 örnek çok azdır. 1453 yılından itibaren yönetimin İstanbul'a taşınmasının sayıyı azaltacağı açıktır. Ancak yine de 16. Yüzyıldan 10 örnek kaldığını kabul etmek zordur. Burada tamamının yayınlanmaması kadar işgal, mezarlık alanlarının imara açılmaları vb. nedenlerle yok edildikleri de düşünülebilir. Sayıdaki artışın 18. Yüzyılda beş katına yaklaşık, 19. Yüzyılda da 18. Yüzyıldaki rakamın iki katından fazla artması dikkati çekiyor. Bunu ekonomik gücün tabana doğru yayılmasının göstergesi olarak da düşünebiliriz.

Mezar Taşı Tipleri: Gövde tiplerinin yüzyıllara göre sayısal dökümü 2. Ek'te sunulmuştur.

-Sandukalar (1-2. foto): Girişte, baş ve ayak taşları da olan sandukaların baş ve ayak taşlarını saydığımız için gövdelerini hesaba katmadığımızı, baş ve ayak taşı olmayan sandukaları ise baş taşı olarak kabul ettiğimizi açıklamıştık. Verilecek rakamlar yalnız bunları kapsamaktadır.

Toplam 6 sanduka vardır. Birinci tipin üst yüzü düzdür, ortasına dikdörtgen biçimli derinliği az bir niş oyulmuştur. Tek örneği 1467 tarihlidir (Güven, 1995, s. fot.217). Kalan 5 örneğin yer aldığı ikinci tipte üst yüz iki eğimlidir. Torunu Fatma Hatun için Mimar Sinan'ın yapmış olabileceği 1573 tarihli (Dağlıoğlu, 1936, s. 177) bir baş taşı gibi az çıkıntılı yapılmış batı yüzü, D-II-5-4 tipine benzer. 16. Yüzyıl İstanbul klasik işçiliğinin Edirne'deki tekrarıdır. 1850-1895 yılları arasından üçü kadın ikisi erkekler için 4 örnek, 14-16. Yüzyılların yaygın tiplerinden olan üstü iki eğimli sandukaların az sayıdaki geç dönem örnekleridir. Baş ve ayak taşı olmayan bu sandukaların dışında baş ve ayak taşı ile aslını koruyabilen 15. Yüzyıldan iki örnek 2. Murat'ın oğlu Hüseyin Çelebi'nin 1450 tarihli, üstü düz kapaklı lahiti ve Karamanoğlu Karaman Bey'in 1471 tarihli, üstü iki eğimli sandukasıdır (Güven, 1995, s. 81).

Sandukalar, Selçuklu – Beylikler dönemlerinin çeşitli alt gruplarıyla yaygın tipidir (Çal, 2019a, s. 495-498). Özellikle üstü iki eğimliler 15. Yüzyılda Bursa'da çok sayıdadır (Güven, 1995, s. 34).

Baş – Ayak Taşları:

-Ç grubu: Kare ve dikdörtgen gibi dört yüzlü olanların dışında altıgen, sekizgen, ongen gibi çokgen yatay kesitli ve prizmatik tipleri bu grupta ele aldık. Toplamda 40 örnek ile genel içinde oranı %3'tür.

Ç-I: Başlıklılar

-Ç-I-1 (3-4. Foto): Bu tipin başlıklılarını bu grupta ele aldık. Çokgen gövdeli ve başlıklı 2 örneğin de tarihi yoktur. Fallus tipli denilen (Güven, 1995, s. fot.342) birincisindeki, tolga gibi üste doğru sivrilen sekiz yüzlü biçimin, başlık olup olmadığı tartışılabilir. Tarihi için 15. Yüzyıl önerilmiştir (Güven, 1995, s. 342. fot.). Karaman'da altıgen gövdeli tarihsiz olup 13 – 14. Yüzyıllara tarihlenmiş 17 örneğindeki tarikat başlığı olarak kabul edilmişlerdir (Yıldırım, 2018, s. 654). Kabul edilebilir bir yorumdur. Özellikle 2

numaralının başlığındaki dilimler örneğimizdeki gibi yaprağı andırmaktadır. Ancak Akşehir’de 1351 tarihli, ayrıntılarıyla açıkça dilimli kubbeli bir türbe biçiminde yapılanına bakarak (Çal, 2019a, s. 506) yine belki tarikat bağlantılı fakat mimari biçim amaçlı yapılmış olmaları da dikkate alınmalıdır. Kırım’daki sekizgen gövdeli dilimli tepelikliler ile kare gövdeli, dilimli kubbe biçimini andırana da (Useinov, 2018, s. 569) bu grup içinde düşünebiliriz.

Yine tarihsiz ikinci örneğin başlığı ise 16. Yüzyılda sultan ve üst düzey yöneticilerde yaygın olan sarıkla benzer kalitededir. Karşılaştırma merkezlerimizden yalnız İstanbul’da tek örneği (Berk, 2016, s. 590) olduğundan çizelge olarak sunulmamıştır. Ayrıca İstanbul’dan 1513 tarihli en eski yeniçeri ağasına ait olmasıyla (İşli & Kökrek, 2017, s. 45) önemlidir.

Ç-II: Başlıksızlar: Bunlar içinde yaygın olanı sekizgen prizmal gövdelilerdir. Bu yüzden alt tiplerini ayırmaya gerek görmedik. 38 örnek ile Ç tipinin baskın grubudur.

-Ç-II-1 (5. Foto.): 17 örneği vardır. 1572, 1610, 1627, 1675, 1675 tarihli 5 örneğinden ongen yatay kesitli ilk ikisinde de gövde yukarı düz denecek kadar az eğimle yükselir, sekizgen yatay kesitli kalan ikisinde ise genişleme açısı daha çoktur. Tepe bölümleri basık bir çokgen külah biçimlidir. Yazı, üç yüzünde devam eder. Bu örnekler itibarıyla gövdede yukarı doğru genişlemenin 17. Yüzyılın ikinci yarısında başladığı söylenebilir.

Bu tipin 12 ayak taşından iki tanesi (Kuşaklı, 2015, s. kat.186) (Arslan A. , 2007, s. kat.22) aynı tipteki 1610 ve 1683 tarihli baş taşlarına aittir. Kalan 10 tanesinde tarih - yazı olmadığı ve hangi baş taşına ait olduğu bilinmediği için tarihleri belli değildir. Fakat tarihli baş taşlarının çoğunun 17. Yüzyıl ikinci yarısına ait olmasına bakarak 15. Ve 17. Yüzyıla tarihlenebilecek birer örnek dışında bunları da 17. Yüzyıl ikinci yarısı ile 18. Yüzyıla tarihleyebiliriz.

Sütun başlığını andıran tepeliği ile 1192 tarihli tek örneği Van Er-ciş’tedir (Çal, 2019a, s. 504). İstanbul Zeytinburnu ilçesinde 17. Yüzyıldan 5, 19. Yüzyıldan 2 baş taşı (Berk, 2016, s. 797,1380,1458,1560,1561,1562,1566) ; Sinop’ta 15. Yüzyıl ve 17. Yüzyıldan birer baş taşı (Türker, 2011, s. kat.1) ; (Bacque-Grammont & Vatın, 1992, s.

136), dışında karşılaştırma merkezlerimizde yoktur. Konya'da 1421 tarihli-
sindeki (Bayık, 1995, s. 121) yarımküre biçimli tepeliğin başlık olup olmadı-
ğı açık değildir.

Ç-II-2 (6. Foto.): 20 baş 1 ayak taşı toplam 21 örneğinde, gövde yapısı
esasta, Ç-II-1 tipinin son iki örneği ile eştir. Tek farkı, önden dört yüzü bo-
yunca devam eden, bileşik kaş kemerli yüzeysel bir niş içine alınan bölümde
çokgen yapının devam etmemesi ve bu bölümün silindirik gövde parçası
gibi bırakılarak buraya birkaç satır halinde yazının yerleştirilmesidir. Ke-
narların devam etmesi durumunda yazı güzelliğinin bozulacağı düşüncesi-
le bu yola gidildiği düşünülebilir. Bu tipten ayak taşının şimdilik belirlene-
memesi de bu düşünceyi güçlendirmektedir. Bu yuvarlatılan bölüm kimi
örneklerde ön yüzlerin altına kadar inebilir.

20 baş taşının biri kadın, diğerleri erkeklere aittir. Tarihi belli olmayan
1 örnek dışında (Kazancıgil, 2012, s. 169) diğerleri 1623 – 1720 yılları ara-
sındandır. 18. Yüzyıldan 1, 17. Yüzyıl ilk yarısından 2 örnek dışında kalan
17 tanesinin 17. Yüzyılın ikinci yarısından olması, tarihsiz olanın da 17.
Yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebileceğini düşündürüyor. Bunlardan 1683
tarihli baş vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1685 tarihli Budin Valisi
İbrahim Paşa'ya (Dağlıoğlu, 1936, s. 178-179), 1672, 1683 tarihli 2 tanesi
yeniçerilere (Arslan A. , 2007, s. kat.22,71), 1720 tarihli Edirne hakimine
(Arslan A. , 2007, s. 439) aittir. Molla, yazıcı, çelebi ifadelerinin aile adı veya
lakap mı olduğu, bir mesleğe mi işaret ettiği açık değildir. Kalan 13 tanesin-
de meslek belli değildir.

Ümmühan adına bakarak kadına ait olması gereken tek örneğin
(Kuşaklı, 2015, s. kat.97) erkeklerinkinden farkının olmaması ilgi çekicidir.
Mezar taşında Ümmühan adı dışında baba, eş veya oğul adı belirtilmemiştir.
Ancak askeri sınıf veya bey gibi unvanlara bakarak Edirne'nin varlıklı kes-
mine ait olduğunu söyleyebileceğimiz bu tipin bu gruplardan birisinin anası,
eşi veya kızı olduğu için ya da yazısı dışında hazır durumdaki bu tip mezar
taşının seçilmek zorunda olduğu gibi seçenekler tartışılabilir.

Karşılaştırma merkezlerimizde bu tipten örnek yoktur.

D Grubu: Bu gruptaki 786 baş, 274 ayak taşı toplam 1060 tanesinin
genel içindeki oranı %79,2'dir. Yatay kesitte, dikdörtgenin yalnızca arka

yüzü değişik biçimlerde olabilenleri dikdörtgen başlığı içinde ele aldık ve D kodu ile gösterdik. Ön görünüşleri itibarıyla bunlarda gövde yukarı doğru daralır, genişler veya çeşitli kavisler yapabilir.

D-I: Giysi karşılığı başlıkları bu gruba soktuk.

D-I-1 (7-10. Foto.): Erkek başlıkları ele aldığımız bu tipin tamamı baş taşı olmak üzere 368 örneğinin genel içindeki oranı %27,5, D grubu içindeki oranı %34,7'dir. Yalnızca 18 tanesinin tarihi belirsizdir. Tarihliyelerden 50'si 18. Yüzyıl, 276'sı 19. Yüzyıl, 24'ü 20. Yüzyıldandır (1. EK). 18. Yüzyıldan yalnız, 1725, 1737 ve 1749 tarihli üçünün yüzyılın ilk yarısından olması, bu tipin yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşmaya başladığını ve 19. Yüzyılda baskın tip olduğunu gösteriyor. Diğer yandan D grubunun erkeklere ait olan 418 baş taşı içindeki %88 oranına göre, erkek mezar taşlarında başlıklılar yaygındır. Yatay kesit itibarıyla bu grupta yer almasına karşılık ön görünüşte yan kenarların s kıvrımlı oluşuyla ayrılan tek örneği 1912 tarihli dir

D-I-1	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Genele oranı
Antalya Elmalı					4+0	14+0	5+0		23/42	%54,8
Erzurum					8+0	28+0	9+0	2+0	47/219	%21,5
İstanbul				2+0	251+0	930+0	205+0	12+0	1400/3552	%39,4
Konya					5+1	85+4	23+1	8+0	127/479	%26,5
Manisa Akhisar						50+0	3+0	1+0	54/154	%35,1
Sinop				1+0	40+0	98+0			139/356	%39
Trabzon				1+0	123+0	311+0	19+0	2+0	456/1099	%40,1
Urfa				1+0	23+0	178+0	119+0	97+0	418/1054	%39,7
Uşak					2+0	30+0	21+0	18+0	71/224	%31,7

Karşılaştırma merkezlerimizdeki mezar taşlarında erkek başlıklılarının genel içindeki oranlarına baktığımızda Erzurum ve Konya gibi, İstanbul'dan uzak ve deniz bağlantısı olmayan yerlerde oranların düştüğünü söyleyebiliriz. Antalya Elmalı'daki en yüksek oran, örnekler Abdal Musa Tekkesi'nde olduğundan erkeklere ait olanların çok olmasına bağlanabilir. İstanbul, Sinop, Trabzon ve Manisa Akhisar'daki birbirine yaklaşık oranlar ise deniz ulaşımı dolayısıyla benzer bir yapıyı düşündürüyor. Ancak Burada merkeze

en uzak olan Urfa'daki oranın İstanbul'a yakın, Osmanlının önemli merkezlerinden ve İstanbul'a yakın olan Edirne'deki oranın ise neredeyse Konya ile aynı olması, merkeze yakınlık, deniz bağlantısı, ekonomik durum vb. yanın-da başka ölçüleri de düşünmemiz gerektiğini gösteriyor.

D-I-2 (1-4. Çizim): Kadın başlıklı 34 tanenin genel içindeki oranı %2,5, D grubu içinde %3,2'dir. D grubundaki 346 kadın baş taşı içindeki %9,8 orana göre kadınlarda başlık çok sevilmemektedir. 34 örneğin tarihli olan 32 tanesinden 1762, 1786, 1788, 1788, 1791 tarihli 5 tanesi yüzyılın ikinci yarısından, 25 tanesi 19. Yüzyıldandır (1.Ek). Bunların da 10 tanesinin yüzyılın ikinci yarısından olması, başlığın giderek bir moda olmaktan çıktığını akla getiriyor. Karadeniz bölgesinde 18. Yüzyıl kadın mezar taşlarında %48 olan başlıklı oranının (Çal, 2019b, s. 116), oran yalnız kadın baş taşlarına göre hesaplandığı için yüksektir) Trabzon'da 19. Yüzyılda %19'a inmesi (Ölçay, 2004, s. 202) bu görüşü destekliyor. Genellikle erkek ve kadın ayak taşlarında başlık yapılmamasına karşılık, baş taşı olmadığı için tarihi bilinmeyen ve 19. Yüzyıla tarihlenebilecek tek örnekte (Baş, 2009, s. 489-490), bugün kırık durumda olan bir başlık işlenmiştir. Bilerek yapıldığı veya bir gerekçe ile acele edildiği için baş taşı olmak üzere yarı işlenmiş durumda olan bu taşın kullanıldığı gibi seçenekler düşünülebilir.

D-I-2	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Oran
Antalya Elmalı						1+0			01/42	%2,4
Erzurum									00	
İstanbul					45+0	68+0			113/3552	%2,5
Konya						2+0			02/479	
Manisa Akhisar					1+0	2+0			03/154	%1,9
Sinop					15+0	5+0			20/356	%5,6
Trabzon					22+0	56+0			78/1116	%7
Urfa									00	
Uşak									00	

Yukarıdaki çizelge, hotozlu denilen bu tipin (Baş, 2009, s. 552) Erzurum, Konya, Urfa gibi iç kesimlerde olmadığını, İstanbul ve kıyılarda 18. Yüzyıl ve 19. Yüzyılın ilk yarısında yaygınlaştığını gösteriyor. Edirne ve İs-

tanbul'da aynı oran varken Sinop ve Trabzon'da iki ile dört katı oran, kadın konumunun Karadeniz bölgesinde daha ağırlıklı olduğunu düşündürüyor. Kadın başlıklılarının genel içindeki Kastamonu'da %2, Samsun'da %3, Adana'da %4, Erzurum'da %5, Giresun'da %16, Yozgat'ta %27 oranlarına bakarak şehirlere göre eğilimin değiştiğini (Çal, 2019a, s. 500), Edirne'nin bu bakımdan oranın en düşük olduğu merkezlerden olduğunu söyleyebiliriz.

D-II: Burada tepeliği kemerli, bitkisel vb. biçimlerde olanları inceledik. 384 baş (53 erkek, 313 kadın, 18 belirsiz), 274 ayak taşı (34 erkek, 31 kadın, 209 belirsiz) olmak üzere 658 örneğin genel içindeki oranı %49,3 D grubu içindeki oranı %62,1'dir.

D-II-1 (5-7. Çizim): Tepeliği ters v biçimli 9 örnek oranlamaya gerek olmayacak kadar azdır. 1767 – 1866 yılları arasındaki 8 baş, 1 ayak taşının 2 tanesi 18, 7 tanesi 19. Yüzyıldandır. Bunlardan 1843 tarihli (Doğan, 2009, s. kat.99) biraz kaş kemeri andırır.

D-II-1	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Genele oranı
Antalya Elmalı									00	
Erzurum						1+0			01/219	
İstanbul					64+0	89+0	4+0	10+0	167/3552	%4,8
Konya					0+1	0+4			05/479	%1
Manisa Akhisar						32+2			34/154	%22,1
Sinop					0+1	8+7			16/356	%4,5
Trabzon					24+7	28+55	0+2		116/1116	%10,4
Urfa								2+1	03/1054	
Uşak						2+6	0+2	1+13	24/224	%10,7

Çizelgeye göre kıyılarda ve yakın bölgelerinde olmakla birlikte bu tipin asıl yayılma alanı Ege bölgesidir. Edirne'nin Erzurum, Konya ve Urfa gibi bu tipin bulunmadığı ya da çok az olduğu gruba yakın olması ilgi çekicidir. Ayrıca Adana, Alanya, Göynük, Boyabat, Giresun, Kastamonu, Gebze, Samsun, Tokat'ta bu tipin genele oranlarının %3 – 28 arasında değişmesi (Çal, Türkiye'de Selçukludan Osmanlıya Türk – İslam Mezar - Mezar Taşları, 2019a, s. 501, D-II-2 tipi) yine şehirlere göre tercih farkını gösteriyor.

D-II-2 (8-12. Çizim): Bu gruptakilerin tepeliği sivri kemerlidir. 196 (18 erkek+170 kadın+8 belirsiz) baş 159 ayak taşı (15 erkek+15 kadın+129 belirsiz) olmak üzere 355 örneği vardır. Bunlardan 169 baş ve 29 ayak taşı toplam 198 tanesi tarihlidir (1441 – 1922 yılları arasında), 157 tanesinin ise tarihi belirsizdir (1. Ek). Baş taşları itibarıyla kadın mezar taşlarında çok tercih edildiği açıktır. Genel içinde %26,5 ve D grubu içinde %33,5 oran ile erkek başlıklılardan sonra ikinci sıradadır.

Burada sivri kemer biçimi ile ilgili bir açıklama gerekiyor. Tipolojimizi tepeliğin dış çizgisine göre yaptık. Dolayısıyla alınlığı bütünüyle bitkisel bezemeli olsa da dış biçimlenişi sivri kemerli olduğu sürece bu tip içine aldık. İkinci olarak 15. Yüzyıldan itibaren sivri kemerde yayların birleşme yeri, kaş kemeri andırır biçimde olabilmektedir. Bu, kimi örneklerde belli belirsiz uygulanmıştır, kimi örneklerde ise kaş kemere daha yakındır. Özellikle bu tipler kaş kemerli olarak da düşünülebilir. Ancak ana yapıları sivri kemer biçimine daha yakın diye hepsini sivri kemer başlığı içinde ele aldık. Bu uygulamanın 18-19. Yüzyıllarda yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Yine tepeliği çeşitli dilimli kemer biçimli olanların bir bölümünde tepelik bütünüyle buna göre yapılmışken, bazılarında önde süs kemeri biçimi görülürken arkada sivri kemer devam ettirilmiştir. Bunlar da sivri kemerliler içinde ele alınabilir. Fakat sivri kemerin ikinci plana atılmasına bakarak bu tipleri süs kemer tiplerine göre grupladık.

15 – 17. Yüzyılların en yaygın tipidir. Yine 15 – 20. Yüzyıl diliminde her yüzyılda örneği olan tek gruptur. 15. Yüzyıl Bursa ve İznik örneklerinin en yaygın tipinde (Güven, 1995, s. 14,37) tepelikler tam sivri kemerlidir. 15. Yüzyılda mukarnasların yalnız palmet tepeliklilerde görüldüğü belirtilmiştir (Güven, 1995, s. 15).

D-II-2a	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Oranı
Antalya Elmalı					1+1				02/42	%04,8
Erzurum				3+1	0+3	3+5			15/219	%06,9
İstanbul					15+0	190+0	74+0	33+0	312/3552	%8,8
Konya	0+1	0+2	4		5+2	42+13	52+2	11+6	140/479	%29,2
Manisa Akhisar		3+0			2+0	8+4			18/154	%11,7
Sinop			1+0	1+0	4+1	7+16	3+8	0+2	43/356	%12
Trabzon					7+7	10+48			72/1116	%6,5
Urfa			5+2	4+1	23+21	62+78	49+39	31+12	327/1054	%31
Uşak						4+13	13+13	6+10	59/224	%24

İstanbul, Sinop, Trabzon gibi kıyı şehirlerinde oran düşüktür. Edirne'nin Konya ve Urfa gibi iç bölgelerle yüksek bir oran paylaşması ilgi çekicidir. Örneklerimizin çoğunda gövde kenarında görülen sütunceler, Konya'daki 1338 tarihli olandan başlamak üzere Beylikler Devri özelliği olarak gösterilmiştir (Güven, 1995, s. 49,70). Bunların dışında Adana, Antalya/Alanya, Bolu/Göynük, Giresun, Kastamonu, Kocaeli Gebze, Samsun, Sinop/Boyabat, Tokat, Yozgat'ta genele oranları %5-29 arasındadır (Çal, 2019a, s. 502, D-II-3 tipi). Edirne bu gruptaki Tokat %23 ve Sinop/Boyabat %29 gibi oranları yüksek olanlardandır.

D-II-3 (13-15. Çizim): Tepeliği yuvarlak kemerli 21 tanesinin 18'i baş, 3'ü ayak taşıdır. Tarihi belli olan 16 baş, 2 ayak taşından 1777 ve 1791 tarihli, 18. Yüzyıl, 13'ü 19. Yüzyıl, 4 tanesi 20 yüzyıldandır (Cumhuriyet öncesi). Kalan 2 örnek 19. Yüzyıla verilebilir (1. Ek). 18. Yüzyılın ikinci yarısında başlayıp 19. Yüzyılda çoğaldığı anlaşılmakla birlikte %1,5 oranı ile dikkate değer bir tipe dönüşmemiştir. Yalnız 3 tanesinin erkeklere ait olması, kadınlarda tercih edildiğini gösteriyor. 3 tanesinde (Kazancıgil, 2012, s. 185) (Baş, 2009, s. 518,525), atnalı kemer denilebilecek biçimde olanlar ile tepeliğin kenarla birleştiği yerde içbükey kavis yapılan tek örneği (Arslan A. , 2007, s. 185) bu grubun alt tipleri olarak kabul edip ayrı kod vermedik. Yalnız %1 üstü oranlarını gösterdiğimiz çizelgeye göre, bu tipin genelde az kullanıldığını söyleyebiliriz.

D-II-3	13.yy	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Oran
Antalya Elmalı										00	
Erzurum										00	
İstanbul						1+0	22+0	3+0	4+0	30/3552	
Konya	1+0						1+2	2+0		06/479	%1,3
Manisa Akhisar							1+1			02/154	%1,3
Sinop							2+1	1+0		04/356	%1,1
Trabzon							4+1	1+0		06/1116	
Urfa						1+0	4+0		5+0	10/1054	
Uşak							3+1	1+1		6/224	

D-II-4 (11-14. Foto.): Tepelikleri bitki biçimlidirler. Yaprakları tepeliğin dış kenarlarından taşkın olanları bu grupta ele aldık. Herhangi bir kemer, dilimli tepeliği olup da alınlıkları bitkisel bezemelileri ilgili gruba soktuk. Yalnız bazı örneklerde bu ayrımın her durumda kolayca yapılamadığını da belirtmek gerekiyor. 76 baş, 13 ayak olmak üzere 89 örneğin genele oranı %6,7, D grubuna oranı %8,4'tür. 68 tanesi tarihlidir (18. Yüzyıl:5, 19. Yüzyıl:62, 20. Yüzyıl:1), 21 tanesi 19. Yüzyıla tarihlenebilir. 13 ayak taşından cinsiyet belli olanların 4 tanesi erkek, 4 tanesi kadınlara ait iken, baş taşlarında cinsiyeti bilinen 70 tanesinden yalnız bir tanesinin Cidde Valisi Osman Paşa'ya ait olması (Arslan A. , 2007, s. 342) bu tipin özellikle baş taşlarında kadınlar için düşünüldüğünü gösteriyor. Başlıklı ve tepeliği kemer biçimlilerdeki belirli tiplerde yığılma bu grupta yoktur. Dilimli tepeliklerle birlikte, kendi içinde en çok çeşitliliği olan tiptir. Neredeyse her örnek ayrı bir alt grup içinde ele alınabilir. Genellikle bir vazodan veya kökten çıkan kenger benzeri yapraklar olarak düzenlenmişlerdir.

Fatma Hanım'ın 1898 tarihli mezarının aynı tipteki baş ve ayak taşına, başka örnek olmadığı için ayrı bir alt grup kodu vermedik. Bitki tepelikli olmakla birlikte kıvrımlı gövde tipi, kontrabas çalgısına benzetilmiştir (Bacque-Grammont, Laqueur, & Vatin, 1990, s. 201).

18. Yüzyıldan 5 örnekten en eskisinin 1769 tarihi, 18. Yüzyılda Osmanlı sanatında artan Avrupa etkisiyle uyumludur.

D-II-4	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Oran
Antalya Elmalı									00	
Erzurum						7+9	5+7	0+1	29/219	%13,2
İstanbul					5	370	114	11	500/3552	%14,8
Konya						11+5	5+4	1+1	27/479	%5,7
Manisa Akhisar						14+1	1+0		16/154	%10,4
Sinop					1+	30+11	6+1		49/356	%13,8
Trabzon					1+2	106+18	10+4		141/1116	%12,7
Urfa									00	
Uşak						1+0	3+1	3+0	08/224	%3,6

Çizelgedeki İstanbul, Sinop, Trabzon ve Erzurum oranları yüksek iken, Edirne, Konya ile düşük olan gruptadır. Adana %6, Bolu/Göynük %5, Giresun %8, Kastamonu %6, Kocaeli Gebze %8, Sinop/Boyabat %8 (Çal, 2019a, s. 504, D-II-9 tipi) oranları, Edirne ile uyumludur.

D-II-5: Hepsı 14-15. Yüzyıl, Osmanlının erken döneminden 17 baş, 18 ayak taşı toplam 35 örneği vardır. Baş ve ayak taşı ayrımı, kaynaklara göre yapılmıştır. Bu dönemde ayak taşlarında da yazı olduğu için, dağılmış mezarlarda hangisi baş hangisi ayak taşıdır, kesin olarak ayırmak zordur. Tarihi bilinen 9 baş 14 ayak taşı, 1384 tarihli tek örnek dışında 1430 – 1480 yılları arasındandır. Kalan 11 ayak taşını, tarihlilerle aynı üsluptan olmalarına bakarak 15. Yüzyıla tarihleyebiliriz. Güven (1995, s. 67), Gazi Mihal Bey ve çocuklarına ait 5 mezardan dördünün yenilendiği görüşündedir.

Yalnız bunların dışında tek örneği (Doğan, 2009, s. kat.261), tepeliğinin ana biçimi benzemekle birlikte üslup olarak 18. Yüzyıla tarihleyebiliriz. Genel içindeki oranı % 2,6 olduğundan alt tipleri ayrıca oranlanıp karşılaştırılmamıştır.

Bu grupta tepelikler kemer ve bitki gibi karma unsurlardan oluştuğu için açık bir tanımlama yapmak zordur. Genel olarak bitkisel karakterde oldukları söylenebilir. Bu yüzden de bunların açıkça palmet vb tepelikli olanlarını bitkisel tepeliklilerin bir grubu, dilimliye benzer olanlarını ise dilimli tepelikliler olarak incelemiştik (Çal, 2019a, s. 503, D-II-7, D-II-9 tipi).

Palmet biçimli veya palmet biçiminde dilimli kemer denilen bu tipte, İznik'teki tek örneği ve Bursa'dakilerde palmet tiplerinin çok çeşitli oldukla-

rı belirtilmiştir (Güven, 1995, s. 14,38,68). Bu grup, palmet kemerli veya ön ve arka yüzlerde palmet biçimi olmasına karşılık ortada sivri kemerin devam ettirildiği, bir yüzün palmet tipli olmasına karşılık diğer yüzü sivri kemerli olmak üzere üç tipte ele alınmıştır (Güven, 1995, s. 69). Biz, daha önce açıkladığımız gibi, her iki yüzü de sivri kemerli olanlar dışındakileri bu grupta inceledik. Birbirine yakın olanlardan ait gruplar oluşturmamıza karşılık ayrıntılarda hepsi değişiktir.

Bunları, tepeliklerinin en üst bölümlerinin bitki veya kemer biçiminin ön planda oluşuna göre dört ana tip altında toplamda 5 alt tipe sokabiliriz. İlk grupta tepeliğin üst bölümü değişik büyüklüklerde lale-palmete benzer biçimlidir. İki alt tipi vardır:

D-II-5-1-1 (15. Foto.): 1441 yılından tek örneğinde, gövdesinin üst yan kenarları dörder dilimlidir, tepeliği palmete benzer. Edirne’de Bursa üslubunun dışında, Menteşeoğlu örneklerinin yeni bir yorumu olarak kabul edilmiştir (Güven, 1995, s. 88, fot.195). 14. Yüzyılda Sivas, Tokat. Amasya civarında başlayan, Kırşehir’den batıya doğru İznik, Balat (bkz. 16. Foto. :Mübarek Galip 1928), Bursa bölgesinde 15. Yüzyılda giderek zenginleşen yeni bir üslubun Edirne’de şimdilik bilinen tek örneğidir.

D-II-5-1-2 (17. Çizim): Fatih Sultan Mehmet’in eşi Sitti Hatun’un 1467 tarihli baş ve ayak taşları ile 15. Yüzyıla tarihlenebilecek 1 ayak taşı toplam 3 örnek bu tiptendir (Özer M. , 2004, s. 188).

D-II-5-2 (17. Foto.): Tepeliğin alınlığı hatayı üslubunda yapraklarla doldurulmuş olup tepelik kenarları da buna göre biçimlenmiştir. 3 örneğinden biri 1438 tarihli, diğer ikisi üslup olarak 15. Yüzyıla tarihlenebilir.

D-II-5-3 (18-19. Çizim): Bu gruba girenlerde de ana biçim lale – palmet benzeridir. İki yanındaki sivri at nalı kemer biçimli bir veya iki girinti ile tepelik, büyük bir kaş kemer biçimiyle sonlanır. İki alt tipinde 12 örneği ile D-II-5 grubunda %34 oranı vardır. 1384 tarihli 1 ayak taşı dışında 1435 – 1471 yılları arasından 6 tane baş, 6 ayak taşı (4 tanesi 15. Yüzyıldan 2 tanesi 15. Yüzyıla tarihlenebilecek) toplamda 12 örnek ile D-II-5 grubunun ikinci yaygın tipidir.

D-II-5-4 (20-24. Çizim): 7 baş taşı, 9 ayak taşı toplam 16 örneği ile D-II-5 grubunda %43 oran ile en yaygın tipidir. Bu grubu üç alt tipte ele alabiliriz. Sayıları az olduğundan karşılaştırılmaları yine genel olarak yapılacaktır.

Tarihli 3 tanesi baş 6 tanesi ayak taşı olmak üzere tarihli 9 tanesi, 1435 – 1480 yıllarındandır. Kalan 6 tanesi 15. Yüzyıla, 1 tanesi 18. yüzyıla tarihlenebilir. Karşılaştırma merkezlerimizden yalnız 4 tanesinde benzerleri vardır: İstanbul'da 3 (18. Yüzyıl:2, 20. Yüzyıl:1), Konya'da 12 (14. Yüzyıl:5, 15. Yüzyıl:6, Cumhuriyet:1), Manisa Akhisar'da 6 (15. Yüzyılda 5, 19. Yüzyılda 1), Sinop'ta 15 yüzyıldan 2 tane.

D-II-5	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Oran
Antalya Elmalı									00	
Erzurum									00	
İstanbul					2		1		03/3552	
Konya	5+0	5+1						1+0	12/479	%2,5
Manisa Akhisar		4+1				1+0			06/154	%3,9
Sinop		1+1							02/356	
Trabzon									00	
Urfa									00	
Uşak									00	

Karşılaştırma merkezlerimizde yok denecek kadar az olmalarına karşılık Beçin'de (Muğla/Milas) kataloğu verilen (Ünal, 2018) 72 mezardan 61 tanesinin baş ve ayak taşları (14-15. Yüzyıl) bu grubun değişik tiplerinden oluşur. Yine Bursa'da 15. Yüzyıldan çok sayıda örneği bulunmaktadır (Karaçağ D. , 1994) (Güven, 1995). Çandarlı Ali Paşa'nın 1406 tarihli (Güven, 1995, s. 14, fot.13) baş taşı, bu tipin İznik'teki erken örneklerindedir.

D-II-6 (18-20. Foto.): Çoğunlukla tepelikleri C – S kıvrımlarının değişik bileşenleri biçimindedir. Mezar taşlarının sınıflanması en zor tipidir. Bitkisel tepeliklilerde olduğu gibi standart uygulama azdır. Ana yapılarının benzerliklerine bakarak diğer grupların alt tipleri olarak da kabul edilebilirler. Diğer tiplerin ortak noktalarını çok zorlamamak için bu grupta ele aldık.

29 baş, 11 ayak taşının genel içinde %3, D grubu içinde %3,7 oran ile az görülen iplerdendir. Baş ve taşlarından 4'ü 1771-1792 yılları, 25 tanesi 1801 – 1898 yılları arasındandır. Tarihsiz 3 baş ve 6 ayak taşını da 18 - 19. Yüzyıllara tarihleyebiliriz. Tamamı kadınlara aittir.

Bu tipi, 14-15. Yüzyıllardaki D-II-5 grubunun 18-19. Yüzyıllardaki devamı da sayabiliriz. Bu erken örneklerde olduğu gibi, dış kenarları kaş kemer, bileşik kaş kemer veya sivri kemerle sonlanan iç bükey, dış bükey yaylardan oluşan tepeliklerin içi Batı kökenli bitkisel bezeme ile doldurulmuştur. Bazen tepeliğin ucunda bir bitkisel motife de yer verilebilir. Bunlardan aslında bitkisel tepelikliler içine de alınabilecek bir tanesinin (Arslan A. , 2007, s. 191), erken örneklerdeki palmet benzeri tepelikle benzerliği açıktır.

D-II-6	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Oran
Antalya Elmalı									00	
Erzurum					1+3	3+8		0+2	17/219	%7,8
İstanbul					6+0	8+0		3+0	17/3552	
Konya					2+0	2+0		0+1	05/479	%1
Manisa Akhisar						3+0			03/154	%1,9
Sinop						4+0			04/356	%1,1
Trabzon						2+3			05/1116	
Urfa									00	
Uşak					1+0	2+0		1+0	4/224	%1,8

Edirne, Erzurum'dan sonra ikinci yüksek oranı vermekle birlikte bu tipin de genelde yagın olmadığı anlaşıyor.

D-II-7 (25-31. Çizim): 10 baş (8 tanesi 1760 – 1781 yılları arasından, 2 tanesi 1817, 1898 tarihli), 6 ayak taşı (ikisi 1792, 1812 tarihli, kalan 4 tanesi 18. Yüzyıl sonu - 19. Yüzyıl başına verilebilecek) toplam 16 örneği ile üç dilimli kemer tepelikliler olarak da düşünülebilir. Yanlardakiler küçükler çeyrek - yarım daire, ortadaki büyükler bileşik kaş, kaş, sivri, sivri-atmalı gibi değişik biçimlere benzer. Belirsiz beşi dışında diğerleri kadınlara aittir. Biçim olarak D-II-6 dilimli tepeliklilere yakındır ve onlar gibi 14-15. Yüzyıl-

daki palmet tepeliklerin 18 – 19. Yüzyıllardaki daha basit uygulamaları sayılabılırler. Bu tipin Türkiye genelindeki örneklerinde kemer alınlığında istiridye kabuğu biçimi yaygın iken Edirne örneklerinde yalnız 4 tane (Arslan A. , 2007, s. 393) (Baş, 2009, s. 503,505,507) olması ilgi çekicidir. Sivri kemerin kenarlardan biraz içerden başladığı İznik'teki 1421 tarihli örnek (Güven, 1995, s. fot.55) bu tipin öncüsü olarak düşünülebilir. Edirne'deki %1,3 oran, karşılaştırma merkezlerimizdeki azlıkla uyumludur. Trabzon'da 3 baş taşı 18. Yüzyıl, 3 ayak taşı 19. Yüzyıldandır (Eren, 2012, s. 94,173,177) (Yer, 2004, s. 57,107).

D-II-7	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Oran
Antalya Elmalı									00	
Erzurum									00	
İstanbul					66+0	12+0		2+0	80/3552	%2,3
Konya						0+1	1+0		02/479	
Manisa Akhisar					1+0	2+0			03/154	%1,9
Sinop					1+0				01/356	
Trabzon					3+0	0+3			06/1116	
Urfa									00	
Uşak									00	

D-II-8 (32-34. Çizim): Tepelik, insan başına benzer biçimdedir. 4 baş, 3 ayak taşını oranlamaya gerek görmedik. Tarihli 4 örneğin 2 tanesi 19. Yüzyıl, 1 tanesi 20. Yüzyıl, 1 tanesi Cumhuriyet dönemindendir. Tarihsiz 3 örnek 18 – 19. Yüzyıllara verilebilir. Baş taşlarının 3'ü kadın, 1'i erkeklere aittir. Karşılaştırma merkezlerimizde 19. Yüzyıl ve Cumhuriyet döneminden Erzurum'da 1 baş, Konya'da 1 baş, Trabzon'da 2 ayak, İstanbul'da 4, Uşak'ta 1 baş taşı ile çok az örneği olduğundan çizelge yapmadık.

D-II-9 (35-37. Çizim): 1817 tarihli 2 tanesi erkek, 1923 tarihli kadına ait 3 örneği vardır. Tepeliği ters v biçimli olanların alt tipi de sayılabilir. Farkı, tepe kısmının sivri değil az düz olması ve tepelik diğerinde iki kenarlı iken burada üç kenarlı olmasıdır.

Karşılaştırma merkezlerimizde yalnız Konya'da 1, İstanbul'da 15 örneği ile oranlama ve çizelge yapılmayacak kadar azdır.

D-II-10 (38-40. Çizim): Dikdörtgen prizma biçimli örneklerde tepelik düzdür. Düz tepeliğin köşelerinin içbükey kavisli yapıldığı tek örneğe ayrı bir kod vermedik (Kazancıgil, 2012, s. 83). 14 baş, 47 ayak taşı toplam 61 örneğin toplam içinde %4,6, D grubu içinde %5,8 oranı vardır. Bunlardan tarihi bilinen 13 tanesi 1635 – 1846 yılları arasındandır (17.yüzyıl: 2, 18. Yüzyıl:7, 19.yüzyıl:4). Kalan 48 tanesi 19, belki 20. Yüzyıla verilebilir. Bunların özellikle 1 baş taşı dışındakilerin yarı işlenmiş, kaba, düzgün olmayan biçimleri, diğer tiplerin işçiliği ile uyuşmamaktadır. Fatih'in hazinedarının mezar taşının 1748 yılında yenilenmesi (Ayanoğlu, 1958, s. 206), Rifat Osman'ın 1905 yılında mezar taşı onartması işi (Dağlıoğlu, 1936, s. 191) ve Cumhuriyet döneminde Vakıflarca İstanbul'un alınışının 500. Yılı dolayısıyla 1953 yılında yapılan yenileme, onarım ve düzenlemeler (Ayanoğlu, 1958, s. 202), Osmanlılardan beri mezar taşı onarımlarını göstermektedir.

Karşılaştırma merkezlerimizden Antalya Elmalıda 19. Yüzyıldan 1 ayak taşı, Erzurum'da 19. Yüzyıldan 1 baş 1 ayak taşı, İstanbul'da 19 baş taşı (18. Yüzyıl:6, 19. Yüzyıl:12, 20. Yüzyıl:1), Konya'da 19. Yüzyıldan 1 ayak taşı, Sinop'ta Cumhuriyet döneminden 1 baş taşı vardır.

Ahlat ve çevresinde 11-16. Yüzyıllarda yaygın bir tiptir. Malatya'da 14. Yüzyıldan olabilecek küçük örnekleri dışında 14-15. yüzyıllarda Batı Anadolu'da Birgi, Selçuk'ta Ahlat geleneğini sürdürenleri de vardır (Çal, 2019a, s. 501 D-II-1 tipi).

D-II-11 (41. Çizim): Sekizgen gövdenin, önden tek, arkadan üç yüzeyi kalacak şekilde düşey kesilmesi ile oluşturulmuştur. Ön yüzü üç, arka yüzü tek kenarlıdır. Tepeliği silindirik gövdelilere benzer. Tek örneğini 17. Yüzyıla verebiliriz.

Karşılaştırma merkezlerimizden Sinop'ta 18. Yüzyıldan 2 baş 1 ayak (Bacque-Grammont & Vatın, 1992, s. 179) (Yeni, 2009, s. kat.2-3), Trabzon'da 18. Yüzyıldan 2 baş, 19. Yüzyıldan 3 ayak taşı (Eren, 2012, s. 263,371,560,561) oranlamaya gerek kalmayacak kadar azdır. İstanbul'da 65 (17. Yüzyıl:3, 18. Yüzyıl 51, 19. Yüzyıl 10, 20. Yüzyıl 1) tanesinin oranı %1,8'dir.

D-II-12 (42. Çizim): Tepeliği, üç yuvarlak dilimli kemere benzer, üst parçası yan yana üçgenler şeklinde çıkıntılıdır. Tek örneği vardır. Karşılaş-

tırma merkezlerimizde yoktur. Her ikisi de 19. Yüzyıldan Konya'dan üç dilimli 1 (Bakırcı, 1999, s. kat.105), Uşak'tan 1931 tarihli 1 (Bayrakal, 2016, s. 59) örnek ile İstanbul'dan 1899 tarihli, beş dilimli olanı (Berk, 2016, s. 481) bu tipi andırır.

D-II-13 (43. Çizim): Bitkisel tepelik ile güneş tipli tepeliğin karması diyebileceğimiz tipin 19. Yüzyıldan 3 örneğini belirledik. Karşılaştırma merkezlerimizde yoktur. Yalnız Konya'da (Bakırcı, 1999, s. kat.48,158) örneğimizi andırır. Aslında güneş tepelikli olarak kabul edilen örneklerin çoğunda dilimler yaprak biçimlidir. Ancak uçları sivri oldukları için genellikle güneş tepelikli denilmiştir. Türkiye'de yaygın tiplerdendir. Bu açıdan bakılırsa örneğimizi bu grubun alt tipi olarak düşünebiliriz.

D-II-14 (44-45. Çizim): 1801 tarihli 1 baş ve 19. Yüzyıla tarihlenebilecek 2 ayak taşında tepelik su kabağını andırır. Soğan tipli de denilmiştir (Bacque-Grammont, Laqueur, & Vatin, 1990, s. F-8 tipi). Beş karşılaştırma merkezimizde vardır: Erzurum 13 (%5,9), İstanbul 11, Konya 5 (%1), Sinop 3, Trabzon 18 (%1,6) tane². Genel içinde yaygın olmayan bu tip 18 – 19. Yüzyıllarda İstanbul'da baş taşlarında da görülmekle birlikte taşrada daha çok ayak taşlarında uygulanmıştır.

D-II-14	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Oran
Antalya Elmalı									00	
Erzurum					1+2	3+6	1+0		13/219	%5,9
İstanbul						10+0	0+1		11/3552	
Konya						0+5			05/479	%1
Manisa Akhisar									00	
Sinop					1+	0+2			03/356	
Trabzon				0+1	0+2	0+15			18/1116	%1,6
Urfa									00	
Uşak									00	

² - Erzurum: 18. Yüzyıl: 1 baş + 2 ayak, 19. Yüzyıl:3 baş 6 ayak, 20. Yüzyıl:1 baş

İstanbul: 19. Yüzyıl: 10 baş, 20. Yüzyıl:1 ayak

Konya: 20. Yüzyıl:5 ayak

Sinop: 18. Yüzyıl 1 baş, 19. Yüzyıl: 2 ayak (Türker 2011:kat. 14; Yeni 2009: kat. 92, 94).

Trabzon:17. Yüzyıl: 1 ayak, 18. Yüzyıl:2 ayak: 19. Yüzyıl:15 ayak (Eren 2011:71, 94, 120, 139, 149, 153, 157, 288, 330, 400, 440, 544, 614; Ölçay 2004:22, 76, 178, Yer 2004: 45, 131).

D-II-15 Nokta Taşı (46-47. Çizim): Kabaca, köşeleri ana eksenlere gelen kare ön görünüşlü 10 örnekten tarihli olan 7 tanesi 1674 – 1901 yılları arasındandır (17. Yüzyıl:2, 18. Yüzyıl:3, 19. Yüzyıl:1, 20. Yüzyıl:1). Tarihsiz 3 örnek 17 – 19. Yüzyıllara birer tane verilebilir. Yayınlarla daha çok zeyni tarikat bağlıları dolayısıyla zeyni olarak (Ayanoğlu, 1958, s. 198) (Güven, 1995, s. 5,23) geçmiştir. Bu tipe nokta taşı denilmiş (İşli 1998:446), daha sonra ayrıca Kadiri tarikatı dolayısıyla kutup taşı adı da verilmiştir (Kökrek, 2016c, s. 44). Sayın İşli (1998, s. 451), nokta taşı derken Bektaşî Mustafa Baba'nın mezar taşının da aynı tipte olduğunu belirtmiştir. Sonuçta, 1 örneğimiz Bektaşî (Dağlıoğlu, 1936, s. 187), 5 tanesi Kadiri (Kökrek, 2016c, s. 44-46) 1 tanesi ise Mevlevî tarikatına aittir (Kuşaklı, 2015, s. kat.177). Örneklerimizde üç tarikat birden görülmekle birlikte özellikle tarikatlarda sonradan onarılmış veya değiştirilmiş olabileceklerini de düşünmek gerekir. Örneğin Mevlevî Neşatî Dede'nin baş taşındaki yazı dili, 17. Yüzyıldan çok 19. Yüzyıla daha yakındır.

Trabzon'da 1927 tarihli 1 baş, 1 ayak (Eren, 2012, s. 249) Konya'da tarihli 1507 yılından, tarihsizleri 15-16. Yüzyıllardan 3 baş 1 ayak taşı (Erdemir, 2009, s. 105) ; (Bakırcı, 1999, s. kat.14-15) dışında karşılaştırma merkezlerimizde yoktur. Bursa'daki 1473 tarihli Hundi Hatun, İnegöl'deki 1487 tarihli İshak Paşa'ya aittir. İznik örnekleri yenilenmiştir. Bursa'dakiler 15. Yüzyılın ikinci yarısındandır (Güven, 1995, s. 23,60).

D-II-16: 1906 ve 1907 tarihli iki kadın baş ve 1906 tarihli ayak taşı (Kuşaklı, 2015, s. kat.13,90,171) olan atnalı+sivri kemerlileri bu tipte ele aldık. Sivri kemer tepeliklilerin alt tipi olarak da düşünülebilir. 1874, 1877 tarihli ve 19. Yüzyıla verilebilecek olanla 3 örnek (Baş, 2009, s. 355,407,426) bitki tepelikli olmalarına karşılık bu tipin ana yapısına benzer.

K (21-22. Foto.): 4 örneği ile en az görülen gruptur. Gövde yatay kesiti kare veya kareye yakın dikdörtgendir. Tarihi bilinen tek örneği 1467 yılındandır (Güven, 1995, s. fot.221), tarihsizlerden başlığı kayıp olanı 15. Yüzyıla tarihlenmiştir (Güven, 1995, s. fot.233). Tarihleme yapılmayan ikisi (Baş, 2009, s. 480,484), biçim, süsleme ve yazı olarak 15. Yüzyıla tarihlenebilir. Ancak malzeme ve işçilik bunların yenilendiğini düşündürüyor. Özellikle

yazılarda kişi adının olmaması, yazı dili ve üslubuna göre, bu yenilemenin bir şekilde kırık olan asıllarına bakılarak yapıldığını söylenebilir.

K	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Oran
Antalya Elmalı				1+0	12+0				13/42	%30,1
Erzurum									00	
İstanbul				2+0	11+0				13/3552	
Konya		2+0		1+0					03/479	
Manisa Akhisar									00	
Sinop				4+0	8+0				12/356	%3,3
Trabzon					2+0				02/1116	
Urfa									00	
Uşak						2+1			3/224	

Karşılaştırma merkezlerimizden Erzurum, Manisa ve Urfa'da yoktur. İstanbul, Konya ve Trabzon'dakiler oranda yüzde birden az oldukları için gösterilmemiştir. Bu bakımdan Edirne ile uyumludurlar. Antalya Elmalı'daki sıra dışı yüksek oran, Tekke haziresi olmasına bağlı bir geleneği sürdürme olarak düşünülebilir. İznik'teki tarihsiz iki örneği 15. yüzyıla tarihlenmiştir (Güven 1995:24). Ayrıca İstanbul'da 16. Yüzyıldan 15 örneği bilinmektedir (Günay, 2002, s. 119, 127, 129, 139, 144, 146, 149, 153, 165, 168, 171, 174, 182, 190, 191).

Y: Yuvarlak yatay kesitli, silindirik gövdeli bu grubu, tepeliklerine göre 5 alt tipe ayırdık. Toplamda 207 örneğin genel içinde oranı %15,4'tür. Selçuk'ta erkeklere ait 1377, 1400, 1439 tarihlileri erken örnekler olarak gösterilmiştir (Güven, 1995, s. 88,89).

Y-1 (23-24. Foto.): Gövde genellikle yukarı doğru genişler ve basık bir külahla sonlanır. 8 baş, 10 ayak taşından 13 tanesi 1672 – 1899 yılları arasındandır (17. Yüzyıl:2, 18. Yüzyıl:4, 19.yüzyıl:7). Kalan 5 ayak taşı 18-19. Yüzyıllara tarihlenebilir. Oranı genel içinde %1,3, Y grubu içinde %8,7'dir. Çokgen gövdelilerde, yazının daha iyi yazılabilmesi için yazılacak alanın bir süs kemerli çerçeve içine alınarak buradaki yüzeyin bir daire parçası gibi düzlendiğini belirtmiştik. Silindirik gövdelilerde buna gerek olmadığı halde bu uygulamanın bir geleneğe dönüştüğü anlaşıyor. 1672, 1704, 1791 tarih-

lilerde (Arslan A. , 2007, s. 165,197,290) yazı kaş ve bileşik kaş kemerli çerçeve içine alınmıştır. Çokgen gövdelilerde olduğu gibi bileşik kaş kemerin tepe noktası bir palmetle son bulmakla beraber genelde sadedirler. Örneklerimize göre Edirne’de Batı etkili bezemenin 19. Yüzyılda başladığı söylenebilir.

Y-1	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam	Oran
Antalya Elmalı							1+0		01/42	%2,4
Erzurum					0+1	2+2			5/219	%2,2
İstanbul			6+0	10+0	26+0	281+0	95+0	4+0	422+3552	%11,9
Konya			1+1	1+1		3+0	0+2		09/479	%1,9
Manisa Akhisar									00	
Sinop			1+0	4+0		7+4	2+1		19/356	%5,3
Trabzon				1+0	2+0	31+9	22+3		68/1116	%6,1
Urfa									00	
Uşak						2+1	1+1		5/224	%2,2

İstanbul’un en yüksek, Edirne’nin en düşük orana sahip olması ilgi çekicidir. Bunlar dışında Adana, Giresun, Kastamonu, Samsun’daki % 3 – 19 oranları, bölgesel ağırlık göstermeden şehirlere göre değişmektedir (Çal, 2019a, s. 504).

Y-2-1 (25-27. Foto.): Erkek başlıklı 177 baş taşının oranı genel içinde %13,2, Y grubu içinde %85,5’tir. Bunlardan 156 tanesinin tarihi 1584 – 1834 yılları arasındadır (16. Yüzyıl:2, 17. Yüzyıl:17, 18. Yüzyıl: 136, 19. Yüzyıl:1). Tarihsizlerden 3 tanesi 15. Yüzyıl, 1 tanesi 16. Yüzyıl, 17 tanesi 18. Yüzyıla tarihlenebilir. Edirne’de tarihliler itibarıyla 18. Yüzyıldaki mezar taşlarının %51,3’nü oluşturan silindirik gövdeli ve erkek başlıklı tip için 18. Yüzyıl özelliği diyebiliriz. 92 tanesinin yeniçerilikle ilgili olması (Arslan C. , 2018), askeri sınıfın Edirne’de 18. Yüzyıldaki ağırlığını gösteriyor. 19. Yüzyıla beraber bu tip daha çok tarikat bağlılarında görülmeye devam eder. Edirne’deki 19. Yüzyıl örneği de Mevlevi Hüseyin Dede’ye aittir (Kuşaklı, 2015, s. kat.25). Mustafa bin Kasım’ın (15.yy) baş taşı, çokgen, kare ve silindirik gövde karması diyebileceğimiz karma tipin mukarnaslı güzel bir örneğidir (Kazancıgil, 2012, s. 231).

Karşılaştırma merkezlerimizden Antalya Elmalı'da 1890 tarihli 1 (Karaçağ A. , 2011, s. kat.7), Konya'da 1916 tarihli 1 (Kara & Danışık, 2005, s. 172), Sinop'ta 1906 tarihli 1 (Yeni, 2009, s. kat.95), İstanbul'da 18-20. Yüzyıllardan 13 baş taşı (Berk, 2016, s. 217, 298, 318, 375, 404, 490, 755, 771, 890, 1202, 1204, 1206, 1522), Uşak'ta 18-19. Yüzyıllardan 2 örnek ile (Bayrakal, 2016, s. 17,40) oranlamaya gerekmeyecek kadar azdır. Bu bakımdan Edirne'deki %13,2'lik oran, bu tipin Edirne ile özdeşleştiğini gösteriyor.

Y-2-2: Silindirik gövdeli ve kadın başlıklı 6 baş taşı, 1722 – 1762 yılları arasındandır. D grubu içinde kadın başlıkların oranı % 3 idi, bu tipin Y grubundaki oranı da aynıdır. Örnekler genelde küçük ve yalın iken 1725 tarihli daha uzun ve kırık başlığından tam anlaşılamamakla birlikte daha çok 18. Yüzyılın klasik üslubuna yakın bitkisel bezemelidir (Arslan A. , 2007, s. 435). Yine kadınlarda başlığın tercih edilmediğini burada da söyleyebiliriz. Burada vurgulanması gereken silindirik gövde ve başlığın Türkiye genelinde de pek görülmediği, Edirne'de yoğunlaşan başlıklı – silindirik erkek baş taşlarının etkisiyle, sayısı az olmakla birlikte kadın mezar taşlarında da uygulanmasıdır.

Karşılaştırma merkezlerimizde belirleyemedik.

Y-3 (28. Foto.): 1796 tarihli ayak ve 1888 yılından 1 baş taşı olmak üzere 2 örneği, sivri bir takkeye benzer burmalı tepeliklidir. Tepeliği lahana benzeri bitkisel tepeliği olanlara benzemekle beraber buradaki biçim açıkça tanımlanabilir değildir.

Bu tipten karşılaştırma merkezlerimizden Erzurum'da 1881 tarihli 1 baş 1 ayak (Hanoğlu & Akdağ, 2018, s. kat.15), Sinop'ta 1902 yılından 1 baş, 1 ayak (Türker, 2011, s. kat.80), İstanbul'da 34 (Berk, 2016, s. 172, 200, 211, 216, 229, 231, 233, 297, 307, 312, 358, 359, 378, 381, 389, 465, 491, 507, 824, 840, 858, 870, 894, 982, 1118, 1119, 1163, 1168, 1175, 1223, 1352, 1427), Trabzon'da 1910 tarihli 2 (Yüksel, 2000, s. 353, 356) baş taşı belirlenmiştir.

Y-4 (29-30. Foto.): Silindirik gövdenin daha dar bir veya iki kademeli bir tepelikle bittiği 5 örneği vardır. Biçim tam tanımlanabilir değildir. Açık bir başlık tipi yoktur. 1451 – 1757 yılları arasından 4 örneğinin yanında

tarihsiz olanı yazı dili ile 15 – 16. Yüzyıllara uygun iken (Doğan, 2009, s. kat.362) üslup olarak 17. Yüzyıla yakındır. 1451 yılından olanına, İznik, Bursa ve İstanbul'da 15. Yüzyıldan tarihli örnek bulunamaması dolayısıyla önemli denilmiştir (Güven, 1995, s. 88). Karşılaştırma merkezlerimizden Manisa Akhisar'da 1905, - 1909 yıllarından 6 (Erdem, 2009, s. kat.57-59), İstanbul'da 9 (16. Yüzyıldan 2, 18. Yüzyıldan 1, 19. Yüzyıldan 5, 20. Yüzyıldan 1) (Berk, 2016, s. 216, 279, 309, 431, 443, 673, 802, 988, 1074), Uşak'ta 19 - 20. Yüzyıllardan 7 (Bayrakal, 2016, s. 6,7,22,23,34) örneği ile oranlamaya gerek olmayacak kadar azdır.

Karma (31. Foto.): Tek örneği, Edirne Fırka kumandanı Ahmet Paşa'nın 1893 tarihli baş taşıdır. Y-3 tipindeki silindirik gövdenin ön yüzü ay yıldızlı tepelikle biten ve alttan bağlanmış bir sancak biçiminde düzenlenmiş ve oluşan düz yüzeye de yazı işlenmiştir. Ay yıldız tepelikli sancak çok görülmekle birlikte İstanbul'da Ahmet Eyüp Paşa'nın 1893 tarihli baş taşı'nın genel düzenlemesi (Keskin, 2001, s. kat.33) örneğimize oldukça yakındır. İstanbul'da 50 kadar olduğu söylenen denizcilikle ilgili mezar taşlarından (Çoruhlu & Çoruhlu, 2000) örneğimize biçim olarak benzeyenleri Ateş Ahmet Paşa'nın 1865, Morali İbrahim Paşa'nın 1889, Mustafa Nuri Paşa'nın 1905, Hüseyin Rıfki Paşa'nın 1911 tarihli mezarlarıdır.

Mezar Taşlarında Erkek – Kadın Ayrımı:

			14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam
Erkek	Tarihli	Baş		12	04	49	203	298	26	01	593
		Ayak		9		02	03	20	05		39
	Tarihleme	Baş		17	03	02	27	16			65
		Ayak		03							03
	Toplam			41	07	53	233	334	31	01	700

			14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam
Kadın	Tarihli	Baş		07	02	17	63	233	17	01	340
		Ayak	01	04	01		03	20	01		30
	Tarihleme	Baş		06			04	23			33
		Ayak						01			01
	Toplam			01	17	03	17	70	277	18	01

			14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam
Cinsiyet Belirsiz	Tarihli	Baş		03		01	01	03			08
		Ayak		04				01			05
	Tarihleme	Baş		04				08			12
		Ayak		03		01	41	165			210
	Toplam			14		02	42	177			235
Genel Toplam			01	71	10	72	345	789	49	02	1339

Çizelgelerden görüleceği üzere 1339 örnekten 235 tanesi için cinsiyet belirsizdir. Bunların 210 tanesi aynı zamanda tarihi bilinmeyen ayak taşlarıdır. Bu da, 18. Yüzyıldan itibaren ayak taşlarında yazı ve tarihe yer verilmemesine bağlı olarak, büyük ölçüde mezar taşlarının kurallara uyulmadan yerlerinden sökülmeleri sonucu bu durumun oluştuğunu gösteriyor. Kalan 1104'ünün 700 tanesi (%63,4) erkek, 404 tanesi (%36,6) kadınlara aittir.

Yüzyıllara göre erkek - kadın oranı:

	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.
Erkek		%72	%86	%76	%78	%56	%65	%25
Kadın		%28	%14	%24	%22	%44	%35	%75

Yukarıdaki çizelge, belirsizleri çıkarıp ve sayısı az olan 14. yüzyıl, 16. Yüzyıl ve Cumhuriyet dönemini dikkate almazsak, 15 - 18. Yüzyıllarda örneklerin dörtte üçünün erkeklere ait olduğunu ancak 19. Yüzyıl ile 20 yüz-

yıllarda kadın oranının oldukça yükseldiğini ve kadın konumunun önem kazandığını gösteriyor.

SONUÇ

Edirne’de 6 sanduka, 2 başlık, 8 fotoğrafı olmayan 16 örneği çıkardığımızda kalan 1323 baş ve ayak taşını gövde yatay kesitlerine göre ayırdığımızda çokgen, dikdörtgen, kare, yuvarlak ve karma olmak üzere 4 grupta 28 tip vardır³. Bunlara toplam olarak yüzyıllara göre baktığımızda ise gövde + tepeliklerde çeşitlenmenin 18-19. Yüzyıllarda önemli oranda arttığını görüyoruz:

	14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.
Gövde tipi sayısı	01	7	05	09	19	19	08	02

15. Yüzyılda 7 tip görünmekle birlikte, karışıklık yaratmaması için çizelgeye koymadığımız, ancak bir fikir vermesi için metinde verdiğimiz üzere D-I-5 grubu, tepeliklerdeki ayrıntıları hesaba kattığımızda en az 7 tipte ele alınabilir. Sayın Kurtişoğlu (2018, s. 41), 18. Yüzyılı “... değişimin ayak izlerinin hissedildiği ...” dönem diye belirtmiştir. Ancak rakamlar, bunun bir hissetme değil doğrudan kendisi olduğunu göstermektedir.

	Antalya Elmalı	Erzurum	İstanbul	Konya	Manisa Akhisar	Sinop	Trabzon	Urfa	Uşak
Edirne ile ortak tip sayısı	07	10	23	19	11	17	14	05	12
Edirne’de olmayan tip sayısı		05	14	07	03	03	03	02	02

³ - Ç (Çokgen): 3 tip; D (Dikdörtgen): 2 ana grupta toplam 18 tip; K (Kare): 1 ana tip; Y (Yuvarlak): 5 tip; Karma: 1

Edirne işi (Edirnekari) terimi hakkında: Mezar taşı tiplerimizden ağırlıklı olarak Ç-II-1, Y-2-1 kodlu tipler ile D-II-2 kodlu tipimizin bazılarına denilmiştir. Sayın İşli (1998, s. 451), Edirnekari teriminin hat, mimari, tezhip ve süs eşyaları için “Edirne işi” anlamında kullanıldığını, “... mimari özellikli ...” olarak ifade ettiği çokgen ve silindirik gövdeli mezar taşlarına da denilmesinde bir sakınca olmadığını yazmıştır. Kökrek (2015a, s. 19) ise, Edirnekari (Edirne işi) diye bir şahide üslubu olduğunu, kenar sayıları altı ile on bir arasında değişen çokgen kesitli ve yuvarlak kesitlilerden, basık bir konik veya pramidal tepelikle biten iki tipine daha önce değinildiğini (İşli H. N., 1998) belirtip, buna üçüncü olarak, daha çok kadınlara ait olmak üzere (Kökrek, 2015f, s. 36) dikdörtgen yatay kesitli olanları önermiştir. Üslup, yatay kesit, ön görünüş, başlık, bezeme vb unsurların tamamını, birkaçını veya birini içerebilir. Bu anlamda bir Edirne Üslubundan söz etmek doğrudur. Ancak Kökrek’in (2015a, s. 20-21), önce gövde kesitlerinden çok, çokgen ve yuvarlak kesitli olanlarda yazının kaş kemer – bileşik kaş kemerli bir çerçeve içine alınması ve lale, çarkifelek vb. ile süslenme biçimini anladığı, dikdörtgen kesitli ve sivri kemerli örneklerden bu tipte bezenenlere de Edirnekari demesinden anlaşıyor. Diğer yandan bu bezeme biçiminin kullanılmadığı Şeyh Osman Sıdkı Efendi’nin yuvarlak kesitli ve başlıklı mezar taşına da Edirnekari denmiştir (Kökrek, 2016d, s. 32). Yanı sıra, börklü olanlar İstanbul’da kare kesitli iken Edirne’dekiler “Edirnekari üslupta yani daire kesitlidir” (Kökrek, 2015c, s. 23) demesi, bu defa bu tanım için silindirik gövde ve başlığı yeterli gördüğünü gösteriyor. Bu durumda da Edirnekari teriminin kapsamı hayli esnek ve tartışılır hale geliyor. Edirne veya başka bir şehrin özelliği niteliğini kazanmış eserleri özel bir terimle ifade etmeye, ilke olarak katılıyorum. Ancak bir terim tek kavramı, özelliği ifade ederse kalıcı ve etkili olur. Birden fazla farklı özelliğe, biçime, üsluba denildiğinde değerini kaybedecek ve yapılmak istenenin tersi bir sonuç verebilecektir. Yukarıda belirttiğimiz gibi zaten farklı eser türleri için Edirne işi “Edirnekari” terimi kullanılması bir karışıklık yaratmıştır ve bu yüzden sanat tarihçilerince çok tercih edilmemektedir. Buna önce daire, çokgen yatay kesitli, sonra dikdörtgen kesitli mezar taşlarını eklemek ve ayrıca bir de bezeme biçimini buna katmak var olan karmaşayı artıracaktır. Örneğin Edirne ile ilgili son bir araştırmada sayın İşli ve Kökrek’in önerilerine bağlı kalınmış ve 4 mezar taşı tipi, Edirnekari başlığı altında incelenmiştir (Kurtişoğlu,

2018, s. 41). Araştırmacılar bunun için başka bir öneride bulunurlarsa daha iyi bir sonuç çıkacağını düşünüyoruz.

Ölenlerin İşi (Tam döküm için 5. Ek'e bakınız): Orta çağda mezar taşları genellikle yönetim, ordu, dini kesim önde gelenleri, zenginler ve aileleri için yapıldı. Bursa'da 15. Yüzyıldan 4 İranlı tüccarın mezar taşını biliyoruz (Güven, 1995, s. 28).

14-15. Yüzyıllarda baş taşı yanında ayak taşlarına da yazı yazıldığından, mezarın dağılmasına bağlı olarak Edirne'de kişi adının olmadığı veya yalnızca ölenin adının yazıldığı örnekler çoktur. Az sayıdaki örnek ise Karamanoğlu Mehmet Bey'in oğlu, Gazi Mihal Bey'in oğulları, kızları gibi yönetici kesimin ailesine aittir. Bu dönemde bey sözcüğü devleti yönetenler, ordu komutanları için kullanıldığından bunların yetişkin oğullarının da yönetimde görevli olduklarını kabul edebiliriz. Dolayısıyla 14-16. Yüzyıllarda bey, aynı zamanda bir görevi barındırmaktadır. Ancak 17. Yüzyıldan itibaren özellikle 19-20. Yüzyıllarda bey bu özelliğini kaybetmiş, yetişkin erkeklerin geneli için kullanılan bir saygı ifadesine dönüşmüştür. 16. Yüzyılda çavuş, yeniçeri gibi daha alt düzey asker mezar taşları da görülür. Asıl değişim 17. Yüzyılda başlar. Katip, kethüda, muhasebeci, yazıcı gibi orta düzey devlet görevlilerin yanında şeyhler de mezar taşı yaptırır. Toplumun orta direğinin bu işe katılması 18. Yüzyılda yaygınlaşır. Öncekilere ek olarak imam, derviş, gazzaz, muallim, kethüda gibi alt düzey görevliler ve esnaf ortaya çıkar. Beşe gibi alt düzeyden yeniçeri ağası gibi üst seviyelilere kadar yeniçerilikle ilgili çok sayıda mezar taşı ise bu yüzyılda Edirne'ye ait bir özelliktir. 19. Yüzyılda ise küçük esnaftan alt düzey görevlilere kadar çeşitlenme hiç olmadığı kadar artar. Mezar taşı yaptırmak artık zenginler ve yöneticilere ait bir uygulama olmaktan çıkıp, toplumun genelinin bir kültürel ortaklığı haline dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (2007). *Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Arslan, C. (2018). *Edirne Yeniçeri Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Ünv. Sosyal Bilimler Ens. Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Ayanoğlu, F. (1958). Fatih Devri Ricali Mezar Taşları Ve Kitabeleri. *Vakıflar Dergisi* 4,, 193-208.
- Bacque-Grammont, J. L., & Vatin, N. (1992). Stelea Turcicae Vı Steles Funeraires De Sinop. *Yeni Anadolu*, II, 105-207.
- Bacque-Grammont, J. L., Laqueur, H. P., & Vatin, N. (1990). Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler Ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler. *Erdem*, 6, 16,, 177-214.
- Bakırcı, N. (1999). *İç Anadolu Bölgesindeki Mevlevi Mezar Taşlarında Görülen Dekoratif Sanatlar Ve Semboller*. Konya: Selçuk Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Baş, E. (2009). *Edirne Beylerbeyi Camii Haziresi'nde Bulunan Mezar Taşları*. Edirne: Trakya Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Bayık, N. (1995). *Konya ve Çevresindeki Selçuklu Ve Beylikler Dönemi Sandukaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Bayrakal, S. (2016). *Uşak'ta Osmanlı Mezar Taşları*. İzmir.
- Berk, S. (2016). *Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları Zamanı Aşan Taşlar 1-2*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Çal, H. (2010). Urfa Şehri Mezar – Mezar Taşları. 15. *Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4. 4. Kısım (s. 1995-2008). içinde Ankara.
- Çal, H. (2018). Karadeniz Bölgesinde 18. Yüzyıl Erkek Mezar Taşları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 103-151.
- Çal, H. (2019a). Türkiye'de Selçukludan Osmanlıya Türk – İslam Mezar - Mezar Taşları. *Türk İslam Sanatları Tarihi* (s. 485-526). içinde Ankara: Grafiker Yayınevi.

- Çal, H. (2019b). Karadeniz Bölgesinde 18. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları. *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm* (s. 105-130). içinde Konya: Litera-Türk Academia.
- Çoruhlu, T., & Çoruhlu, Y. (2000). İstanbul'da Bulunan Gemici / Denizci Mezartaşlarına Dair Bir Değerlendirme. *IV. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 5-7- Mayıs 2000* (s. 76-89). içinde İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi.
- Dağlıoğlu, H. T. (1936). Edirne Mezarları. *Türk Tarih Arkeologya Ve Etnoğrafya Dergisi*, 3, 164-192.
- Doğan, B. (2009). *Edirne Gazi Mihal Camisi Haziresi'ndeki Mezar Taşları*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Erdem, T. (2009). *Akhisar Ulu Camii Ve Paşa Camii Hazirelerindeki Mezartaşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Erdemir, Y. (2009). *Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi*. Konya: Konya Valiliği.
- Eren, S. (2011). *Trabzon İli Gülbahar Hatun Ve Tavanlı Camii Hazireleri İle Küçük İmarek Mezarlığındaki Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Eren, S. (2012). Trabzon Gülbahar Hatun Camii Haziresi'ndeki Erkek Mezar Taşları. *Dini Araştırmalar*, 40, 222-246.
- Galip, M. (1928). Menteşeoğulları Devrine Ait Bazı Kabir Taşları. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt:2, 347-363.
- Güler, G. (2010). Urfa Harrankapı Mezarlığındaki 16-17. Yüzyıldan Üç Mezar Taşı. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 15, Sayı 24 (Temmuz-Aralık 2010), 127-142, 127-142.
- Güler, G. (2014). Urfa Dede Avni Haziresindeki Tarihi Mezartaşları. *Sûfî Araştırmaları*, 9, 62-100.
- Güler, G. (2018). Urfa Halilü'r-Rahman Camii Haziresi'ndeki Mezar Taşları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 39, 104-119.

- Güler, G. G.-M. (2017). *Mevlid-İ Halil Camii Haziresi Haziredeki Mezar Ve Mezar Taşlarının Tasnifi Ve Değerlendirilmesi*. Şanlıurfa: Şurkav Yayını.
- Günay, Y. (2002). *16. Yüzyıl Osmanlı Mezar Ve Mezar Taşları (İstanbul)*. İstanbul: Mimar Sinan Ünv. Sosyal Bil. Ens. Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güven, A. (1995). *XV. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları*. İstanbul: İstanbul Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Hanoğlu, C. (2006). *Erzurum Merkez'de Cami Hazirelerinde Bulunan XVIII.-XIX. Yy. Mezar Taşları*. Erzurum: Atatürk Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Hanoğlu, C., & Akdağ, H. (2018). Erzurum Esat Paşa Camii Haziresi 'nde Bulunan Mezar Taşları. *1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı 19-21 Ekim 2018 Kuşadası TÜRKİYE* (s. 282-325). içinde Aydın.
- İşli, H. N. (1998). Edirne Mezarları ve Taşları. E. N.-M. Koz içinde, *Edirne:Serhattaki Payitaht* (s. 445-447). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İşli, H. N., & Kökre, M. (2017). *Yeniçeriler Remizleri ve Mezar Taşları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kahraman, N. (2007). *Manisa Hüsrev Ağa Camisi Haziresindeki 19.Yy. Mezar Taşları*. Ankara: T.C. Gazi Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Seminer.
- Kara, H., & Danışık, Ş. (2005). *Konya Mezarlıkları Ve Mezar Taşları*. Konya: Meram Belediyesi.
- Karaçağ, A. (2011). Elmalı Abdal Musa Dergâhı'ndaki Bektaşî Mezartaşları. *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 57, 99-130.
- Karaçağ, D. (1994). *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezartaşları*. Ankara.
- Karamürsel, A. (1990). Edirne'nin En Eski Tarihli Ve Yazılı Mezartaşı. *Tarih Ve Toplum*, 74, s. 42.
- Kazancıgil, R. (2012). *Edirne Müzesi Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler*. Edirne: Trakya Kalkınma Ajansı.

- Keskin, C. (2001). *İstanbul'da Bulunan Osmanlı Dönemi Armalı ve Madalyalı Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Kosalak, A. (2005). *Şanlıurfa Samsatkapı Mezarlığındaki Mezar Taşları*. Konya: Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Kökrek, M. (2012). Edirne'de Taş ile Yazıyı Buluşturan Medeniyet; Osmanlı Mezar Taşları. *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat Ve Meslek Eğitimi Kursları (İsmek) El Sanatları Dergisi*, 72-77.
- Kökrek, M. (2015a, Ekim). Edirnekari Şahideleri. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, s. 18-21.
- Kökrek, M. (2015b, Aralık). Edirne'deki Börklü Şahideler. *Türk Dünyası Tarih, C.58, S.348*, s. 26-31.
- Kökrek, M. (2015c, Ağustos). Edirne'deki Üsküflü Şahideler. *Türk Dünyası Tarih, C.58, S.344*, s. 22-25.
- Kökrek, M. (2015d, Ocak). Edirne'deki Yeniçeri Şahideleri. *Türk Dünyası Tarih*, s. 30-34.
- Kökrek, M. (2015e, Nisan). Edirne'deki Yeniçeri Damgalı Şahideler. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, C.57, S.340*, s. 25-30.
- Kökrek, M. (2015f, Aralık). Edirne'de Kadınlara Ait Bazı Şâhideler-I. *Yeni Ufuklar*, 27, s. 36-39.
- Kökrek, M. (2015g, Eylül). Kınalızade'nin Mezartaşı Ne Anlatıyor. *Yedikıta Tarih Ve Kültür Dergisi*, 85, s. 36-39.
- Kökrek, M. (2016a, Ocak). Edirne'de Kadınlara Ait Bazı Şâhideler-II. *Yeni Ufuklar*, 28, s. 44-46.
- Kökrek, M. (2016b, Nisan - Haziran). Edirne'de Kadınlara Ait Bazı Şâhideler-III. *Yeni Ufuklar*, 29, s. 64-67.
- Kökrek, M. (2016c, Ağustos). Edirne Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde Bulunan Kadiri Şeyhlerine Ait Şahideler. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 356, s. 44-46.
- Kökrek, M. (2016c, Nisan). Kefevi Hüseyin Efendi'nin Vefat Yeri, Tarihi ve Şahidesi Hakkında. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, s. 25-28.

- Kökrek, M. (2016d, Temmuz 32-33). Şeyh Osman Sıdkı Efendi'nin Şahide Kitabesi Hakkında. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 355.
- Kurtişoğlu, G. A. (2018). Sadelikten Gösterişe Edirne Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 16*, 32-56.
- Kuşaklı, C. Y. (2015). *Edirne Muradiye Camisi Haziresi Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Ölçay, H. (2004). *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Öncel, M. (2003, Şubat). Mezar Taşlarımız ve Üçşerefeli Haziresi. *Yöre*, 35, s. 11-48.
- Özer, C. (1993a). *Edirne'de Osmanlı Dönemi Natürmort Süslemeli Mezar Taşları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim İş Eğitimi Bölümü Yüksek Lisans Tezi.
- Özer, C. (1993b). Edirne'deki Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarının Korunmaları Üzerine. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.36, S.1-2*, 367-372.
- Özer, C. (1995). Edirne'de Üsküflü Mezar Taşı Örnekleri. 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, C.3* (s. 47-58). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özer, M. (2003). Edirne'de Mihaloğulları'nın İmar Faaliyetleri Ve Bu Aileye Ait Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi I. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Edirne, Türkiye, 23-25 Ekim 2003*, (s. 311-349). içinde Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Özer, M. (2004). Sitti Şah Sultan'ın Edirne'deki Eserleri ve Mezarına Ait Taşlar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2004-1, S. 8*, 175-214.
- Özer, M. (2006). Edirne Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları-I. 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 30 Mayıs - 3 Haziran 2005 Antalya* (s. 355-366). içinde Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Özer, M. (2007). Edirne'deki Osmanlı Dönemi Mezarlıkları- Hazireler, Mezar Taşları ve Türbeler. *Yeni İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı 10 Prof. Dr. Rüçhan Arık - Prof. Dr. Oluş Arık Armağanı Özel Sayısı*, 507-521.
- Özer, M. (2007). Edirne'deki Osmanlı Dönemi Mezarlıkları-Hazireler, Mezar Taşları ve Türbeler. *Konya Kitabı X (Rüçhan Arık - M. Oluş Arık'a Armağan)* (s. 507-524). içinde Konya: Konya Ticaret Odası.
- Türker, F. (2011). *Sinop Seyyid Bilal Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi .
- Useinov, M. (2018). Kırım Müslüman Mezar Taşları. 1. *Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı 19-21 Ekim 2018 Kuşadası, Aydın* (s. 566-572). içinde Aydın.
- Ünal, R. H. (2018). *Beçin Kazılarının 15 Yılı*. Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi.
- Yeni, Ö. (2009). *Sinop Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Türk İslam Dönemi Mezar Taşları*, . Konya : T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk Dünyası ve Ortaçağ Kültürleri Arkeolojisi Bilim Dalı .
- Yer, K. (2004). *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığındaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları*, . Ankara: Gazi Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, Y. (2018). Karaman'daki Altıgen Prizmal (Kümbet Modelli) Mezar Taşları. 1. *Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı 19-21 Ekim 2018 Kuşadası* (s. 638-664). içinde Aydın.
- Yüksel, M. (1991). *Trabzon'da Türk - İslam Eserleri Ve Kitabeler, C 1-2-3*. İstanbul: Trabzon Valiliği.
- Yüksel, M. (2000). *Trabzon'da Türk - İslam Eserleri Ve Kitabeler, C. 4-5*. Trabzon: Trabzon Belediyesi.

1. EK: EDİRNE ŞEHİRİ MEZAR TAŞLARININ GÖVDE TİPLERİ VE YER ALDIĞI KAYNAKLAR

GÖVDE TİPİ	İLGİLİ KAYNAKTAKİ FOTOĞRAF, KATALOG VEYA SAYFA NUMARASI
Sanduka	Arslan 2007 :249, 344, 346, 364; Dağlıoğlu 1936 : 177; Güven 1995 :fot.217
Tek Başlık	Arslan 2018 :Kat. 85, 86
Foto. yok	Dağlıoğlu 1936 : 168, 170, 181, 181, 181, 183, 183, 188
Ç-I-1	Baş taşları : Güven 1995 342.fot. ; Doğan 2009 :Kat.231
Ç-II-1a	Baş taşları : Arslan 2007 :157 ; Doğan 2009 :Kat.368; Kuşaklı 2015 :kat.157, 186; Kökrek 2015b :39 Ayak taşları : Arslan 2018 :kat.22; Doğan 2009 :Kat.141, 200, 232, 257, 366, 369, 370, 376; Kuşaklı 2015 :kat. 22, 123, 138, 186
Ç-II-1b	Baş taşları : Arslan 2007 : 69, 71, 149, 236, 251, 352, 429, 439; Arslan 2018 :Kat.22, 26, 47; Baş 2009 : 21, 23, 25; Dağlıoğlu 1936 : 178, 179; Doğan 2009 :Kat. 366, 372, 373; Kazancıgil vd 2012 :77, 169, 249, 253; Kuşaklı 2015 :kat.97
D-I-1	Baş taşları : Arslan 2007 : 29, 31, 37, 39, 41, 45, 49, 51, 57, 59, 61, 65, 67, 73, 77, 83, 85, 87, 91, 93, 97, 99, 103, 105, 114, 116, 122, 124, 131, 133, 135, 145, 147, 151, 155, 159, 161, 174, 176, 181, 183, 187, 189, 199, 205, 219, 224, 226, 228, 230, 234, 240, 242, 244, 246, 256, 260, 262, 264, 268, 274, 276, 282, 284, 292, 294, 305, 307, 312, 318, 321, 336, 338, 354, 358, 360, 366, 368, 375, 379, 381, 397, 399, 401, 405, 407, 409, 413, 417, 419, 421, 427, 431, Arslan 2018 :Kat. 1, 3, 4, 5, 9, 10, 20, 27, 28, 52, 53, 58, 59, 69, 79, 80, 81, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 121, 123, 124, 125, 128, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, Baş 2009 : 248, 431, 436, 440, 445, 453, 457, 460, 463, 466, 469, 472, 475, 477; Doğan 2009 :Kat. 5, 13, 17, 18, 23, 41, 43, 45, 49, 55, 70, 82, 87, 90, 91, 92, 94, 96, 102, 105, 106, 107, 109, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 132, 134, 136, 142, 145, 146, 147, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 185, 186, 190, 191, 194, 195, 197, 198, 202, 203, 212, 229, 230, 237, 239, 256, 276, 282, 286, 304, 318, 336, 338, 347, 352, 361, İşli-Kökrek 2017 : 49, 53, 56, 58, 97, 98, 102, 103, 110, 113, 114,

	115, 116, 117, 118, 119, 140, 143, 149, 150, 151, 222, 237, 239, 243, 247, 258, 259, 267=29 Kazancıgil vd 2012: 23, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 87, 89, 91, 105, 107, 109, 11, 113, 115, 117, 149, 151, 153, 155, 157, 159, 161, 163, 165, 177, 201, 213, 217, 239, 241, 255, 257, 261, 265 Kökrek 2016a: 46, Kuşaklı 2015: Kat. 6, 10, 12, 14, 15, 16, 19, 26, 27, 28, 30, 34, 36, 37, 38, 39, 44, 45, 49, 50, 53, 54, 56, 57, 58, 60, 63, 65, 66, 67, 72, 73, 74, 77, 79, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 99, 103, 107, 108, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 131, 133, 137, 142, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 156, 160, 161, 164, 168, 170, 175, 179,
D-I-2a	Baş Taşları: Arslan 2007: 53, 55, 286, 303, 327, 362, 377, 395, 433, Baş 2009: 194, 450, Doğan 2009: 7, 12, 21, 22, 29, 30, 40, 62, 85, 100, 101, 131, 179, 255, 319, 349, 351; Kazancıgil vd. 2012: 247, , Ayak Taşları: Baş 2009: 489
D-II-1	Baş Taşları: Arslan 2007: 299; Doğan 2009: Kat. 228, 267, 274, 314, 333, 334 Ayak Taşları: Baş 2009:272
D-II-2	Baş Taşları: Arslan 2007: 35, 43, 47, 75, 79, 81, 107, 110, 126, 153, 193, 195, 208, 215, 266, 272, 278, 333, 373, 378, 389, 403, 437; Baş 2009: 27, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 244, 270, 276, 278, 280, 282, 284, 287, 289, 292, 298, 302, 304, 306, 308, 312, 535, 540; Doğan 2009: Kat. 1, 3, 9, 11, 16, 20, 26, 27, 32, 33, 37, 39, 42, 44, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 68, 72, 73, 75, 76, 77, 80, 81, 93, 95, 97, 98, 103, 108, 128, 129, 130, 135, 139, 144, 150, 151, 157, 165, 196, 199, 225, 211, 221, 235, 258, 273, 275, 289, 292, 293, 299, 303, 306, 307, 308, 330, 332, 345, 346, 350, 353, 358, 379; Güven 1995: fot.196, Kazancıgil vd 2012: 79, 81, 95, 99, 101, 119, 123, 125, 129, 137, 139, 141, 143, 179, 187, 189, 191, 193, 195, 197, 235; Kuşaklı 2015: Kat. 1, 5, 13, 18, 24, 31, 43, 47, 52, 55, 61, 70, 80, 82, 90, 100, 102, 105, 111, 113, 118, 135, 141, 147, 163, 184, 171 Ayak Taşları: Arslan 2007: 151, 215, 253; Baş 2009: 83, 85, 87, 89, 91, 93, 95, 97, 103, 105, 108, 110, 112, 114, 116, 118, 120, 122, 124, 126, 128, 130, 133, 135, 137, 140, 142, 146, 148, 150, 152, 154, 156, 158, 160, 162, 164, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 192, 194, 198, 200, 202, 204, 206,

	208, 210, 212, 214, 216, 218, 220, 222, 224, 228, 232, 234, 236, 239, 241, 246, 248, 252, 254, 256, 258, 260, 262, 264, 266, 268, 274, 294, 296, 300, 310, 516, 533, 537 Doğan 2009 :Kat. 2, 4, 6, 8, 10, 15, 19, 25, 31, 34, 38, 46, 54, 69, 71, 78, 79, 88, 113, 127, 133, 140, 152, 207, 209, 219, 224, 226, 234, 236, 237, 285, 287, 302, 303, 305, 306, 307, 309, 320, 328, 354, 355, 357, 360; Güven 1995 :fot.196, 212, 251, Kuşaklı 2015 :Kat. 4, 7, 23, 29, 36, 40, 45, 94, 103, 109, 114, 136, 144, 145, 147, 148, 149, 169, 171, 183,
D-II-3	Baş taşları: Arslan 2007 : 185; Baş 2009 : 518, 521, 523, 525, 528, 531; Doğan 2009 :Kat. 117, 298, 326, 359; Kazancıgil vd 2012 : 133, 135, 185; Kuşaklı 2015 :Kat. 23, 150, Ayak Taşları: Baş 2009 : 320; Kuşaklı 2015 :Kat. 178, 179,
D-II-4	Baş taşları: Arslan 2007 : 63, 138, 140, 163, 167, 170, 179, 202, 210, 221, 232, 238, 253, 288, 309, 329, 340, 342, 350, 383, 391; Baş 2009 : 99, 137, 142, 228, 314, 317, 320, 323, 325, 327, 330, 332, 334, 336, 340, 344, 348, 353, 355, 358, 363, 366, 368, 373, 377, 380, 383, 386, 394, 396, 399, 401, 407, 409, 411, 414, 417, 419, 422, 424, 426, 428, 542, Doğan 2009 :Kat. 188, 234; Kazancıgil vd 2012 : 85, 103, 145, 181, 183, Kuşaklı 2015 :Kat. 85, 134, 145, 174, 182, Ayak Taşları: Arslan 2007 : 93, 185, 205, 246, 276, 286; Baş 2009 : 342, 361, 370, 373, 401, 436; Kuşaklı 2015 :Kat.174
D-II-5-1-1	Ayak: Güven 1995:fot.195,
D-II-5-1-2	Baş: Güven 1995:fot.213 Ayak: Ayanoğlu 1958:194, Güven 1995:fot.216, 249; Özer 2004:188
D-II-5-2	Baş: Güven 1995:fot.244, ; Kazancıgil vd 2012:219 Ayak: Güven 1995:fot.190, 244, ; Kazancıgil vd 2012:219, 221;
D-II-5-3	Baş: Ayanoğlu 1958:205; Dağlıoğlu 1936:185; Güven 1995:fot.208, 226, Doğan 2009: Kat.236, 379; Özer 2003:341 Ayak: Güven 1995:fot.184, 192, 230, 247; Dağlıoğlu 1936:190; Doğan 2009:Kat.363, 364 ; Kazancıgil vd 2012:251; Özer 2003:317, 330,
D-II-5-4-1	Baş: Doğan 2009:365; Güven 1995:fot.203-207; Kazancıgil vd 2012:245; Özer 2003:326 Ayak: Güven 1995:fot.203-207, 239, ; Dağlıoğlu 1936:184; Özer 2003:343
D-II-5-4-2	Baş: Güven 1995:fot.246; Dağlıoğlu 1936:182, 184; Doğan 2009:Kat. 377; Özer 2003:338 Ayak: Güven 1995:fot.186, 187, 234; Dağlıoğlu 1936:184, 185;

	Doğan 2009:Kat.238, 377, Özer 2003:338
D-II-5-4-3	Baş: Dağlıoğlu 1936:184; Doğan 2009:Kat.261, 363; Kazancıgil vd 2012:121; Ayak: Güven 1995:fot.242
D-II-6	Baş taşları: Arslan 2007: 89, 101, 128, 191, 258, 296, 370; Baş 2009: 498, 511; Doğan 2009: Kat. 48, 58, 67, 158, 260, 291, 296, 309; Kazancıgil vd 2012: 97, 127, 131, 147; Kuşaklı 2015: Kat. 2, 64, 127, 139, 152, 162, 176 Ayak Taşları: Arslan 2007: 176, 318; Baş 2009: 351, 440, 450, 487, 514; Doğan 2009: Kat. 47, 262, 297; Kuşaklı 2015: Kat. 146
D-II-7	Baş Taşları: Arslan 2007: 33, 393; Baş 2009: 491, 503, 505, 507, 509; Doğan 2009: Kat. 99, 137, 138 Ayak Taşları: Arslan 2007: 333; Baş 2009: 226, 493, 496, 500; Doğan 2009: Kat. 60, 126, 296
D-II-8a	Baş Taşları: Arslan 2007: 213; Kuşaklı 2015: Kat. 120, 158, Kazancıgil vd.2012: 267 Ayak Taşları: Doğan 2009: Kat. 89; Kuşaklı 2015: Kat. 76, 185,
D-II-9	Baş taşları: Doğan 2009: 268, 321; Kuşaklı 2015: 59
D-II-10	Baş taşları: Arslan 2007: 301, 314 ; Arslan 2018:Kat. 21; İşli-Kökrek 2017: 50, Kazancıgil vd 2012: 83; Kuşaklı 2015: Kat. 181; Doğan 2009: Kat. 84, 168, 270, 283, 284, 290, 295, 322, 324, 348, Ayak Taşları: Doğan 2009: Kat.8, 81, 120, 143, 148, 149, 182, 205, 216, 218, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 259, 263, 264, 265, 266, 269, 271, 272, 278, 279, 280, 281, 288, 294, 300, 301, 311, 312, 313, 315, 316, 317, 323, 325, 327, 331, 337, 339, 340, 341, 342,
D-II-11	Ayak Taşları: Doğan 2009:Kat. 233
D-II-12	Baş Taşları: Kuşaklı 2015: 98
D-II-13	Baş Taşları: Baş 2009: 388, 391 Ayak Taşları: Baş 2009: 382
D-II-14	Baş Taşları: Arslan 2007: 172 Ayak Taşları: Arslan 2007: 135
D-II-15	Baş Taşları: Dağlıoğlu 1936: 187; Kazancıgil vd 2012: 269; Kökrek 2016a: 44, 44, 45, 45, 46 ; Kuşaklı 2015: Kat. 75, 177
D Kırık	Baş Taşları: Arslan 2007: 122,276, 405; Doğan 2009: Kat.238; Kuşaklı 2015: Kat. 20, 41, 62, 101, 165, 187 Ayak Taşları: Arslan 2007: 199; Baş 2009: 457; Kuşaklı 2015: Kat.47, 159
K	Baş Taşları: Baş 2009: 480, 484; Güven 1995: fot.221, 233
Karma	Baş taşları: Arslan 2007: 323
Y-1	Baş taşları: Arslan 2007: 165, 197, 270, 290,; Kuşaklı 2015: Kat.

	33, 106, 166, 172, 173 Ayak Taşları: Arslan 2007: 197, 342; Doğan 2009:Kat. 201; Kuşaklı 2015:Kat. 21, 32, 33, 132, 167, 172, 173,
Y-2-2	Baş taşları: Arslan 2007: 435; Doğan 2009:Kat. 24, 74, 86, 223, 277; Kuşaklı 2015:Kat.
Y-2-1	Baş taşları: Arslan 2007: 118, 120, 280, 316, 331, 348, 356, 385, 411, 415, 423, Arslan 2018:Kat. 2, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 109, 114, 118, 119, 120, 122, 126, 127, 129, 130, 133, 139; Dağlıoğlu 1936: 183; Doğan 2009:Kat. 14, 28, 35, 36, 83, 104, 110, 166, 167, 173, 176, 178, 180, 181, 183, 184, 187, 189, 192, 193, 204, 206, 208, 210, 213, 214, 215, 217, 220, 222, 227, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 302, 310, 329, 335, 343, 344, 356, 367, 371, 375; İşli-Kökrek 2017: 44, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 92, 107, 108, 112, 123, 130, 139, 229, 262, 263, 264=26 Kazancıgil vd 2012: 167, 171, 173, 175, 199, 203, 205, 207, 209, 211, 223, 225, 227, 231, 233, 237, 243, Kuşaklı 2015:Kat.9, 11, 17, 25, 35, 42, 46, 48, 51, 68, 69, 71, 78, 129, 130, 140, 143, 180; Kökrek 2016a
Y-3	Baş Taşları: Kazancıgil vd 2012: 263
Y-4	Baş Taşları: Arslan 2007:112, 425; Doğan 2009:Kat.362; Güven 1995:fot.206; Kuşaklı 2015:Kat. 104

2. Ek: Yüzyıllara Göre Edirne Şehri Mezar Taşı Tipleri

Satır: tarihi bilinen baş+ayak taşı ; 2. Satır: tarihi bilinmeyen baş+ayak taşı)

[illegible]

D-II-13						2+0			02
						0+1			01
D-II-14						1+0			01
						0+1			01
D-II-15				2+0	3+0	1+0	1+0		07
				1+0	1+0	1+0			03
D-II-16							2+1		03
D-Kırık		1+0			0+1	7+3			12
						1+1			02
K		1+0							01
		3+0							03
Y-1				2+0	2+2	4+3			13
					0+3	0+2			05
Y-2-1			2+0	17+0	136+0	1+0			156
		3+0	1+0		16+0	1+0			21
Y-2-2					6+0				06
Y-3					1+0	0+1			02
Y-4		1+0		1+0	2+0				04
		1+0							01
Karma						1+0			01
Başlık					2+0				02
Foto yok		03		02	01	02			08
Toplam	01	71	10	72	345	789	49	02	1339
D-II-5	0+1	9+13			0+1				24
		8+3							11

Antalya 42

Erzurum 227

Konya 479

Manisa 143

Sinop 356

Trabzon 736

Urfa 1054

İstanbul 3552

3.Ek: Karşılaştırma Merkezlerinde Mezar Taşı Tipleri (baş+ayak taşı)

Tipler	Edirne	Antalya Elmalı	Erzurum	İst	Konya	Manisa Akhisar	Sinop	Trabzon	Urfa	Uşak	Toplam
Sanduka	06				57+0			2+0	5+0		64
Ç-I-1	02			1+0	1+0						02
Ç-II-1	17			7+0			2+0				09
Ç-II-2	21										
D-I-1	369	23+0	47+0	1400+0	127+0	54+0	139+0	456+0	417+0	71+0	2734
D-I-2	34	01+0		113+0	2+0	2+0	20+0	78+0			216
D-II-1	09		1+0	167=0	9+5	34+0	8+9	52+64=116	2+1	03+21	376
D-II-2	352	1+1	6+9	312+0	115+25	18+0	16+27	17+55=72	175+153	23+36	989
D-II-3	21			30+0	4+2	2+0	3+1	5+1		4+2	54
D-II-4	89		12+17	500+0	17+10	16+0	37+12	117+24=141		7+1	770
D-II-5	35			3+0	11+1	5+3	1+1				25
D-II-6	40		4+13	17+0	5+0	3+0	4+0	2+3		4+0	55
D-II-7	16			80+0	2+0	3+0	1+0	3+3			92
D-II-8	07		1+0	4+0	1+0			0+2		1+0	09
D-II-9	03			15+0	1+0						16
D-II-10	61	0+1	1+2	19+0	0+1		1+0		1+0		26
D-II-11	01			65+0			2+1	2+3			73
D-II-12	01			1+0	1+0					1+0	03
D-II-13	03										
D-II-14	02		5+8	10+1	0+5		1+2	0+18			50
D-II-15	10				2+1			1+1	24+0		29
D-II-16	03										
D-Kırık	14		14+12	78+0	4+2	4+0	17+0	84+9	25+0	14+8	271
K	04	13+0		13+0	3+0	1+0	12+0	2+0		2+1	47
Y-1	18	1+0	2+3	421+1	5+4		14+5	55+12		5+0	528
Y-2-1	177	1+0		13+0	1+0		1+0			2+0	18
Y-2-2	08										
Y-3	02		1+1	34+0			1+1	2+0			40
Y-4	05			9+0		6+0				6+1	22
Karma	01			11+0							11
Başlık	02									08	08
Foto yok	08			3+7	20+0		10+0	25	4+3		72
Edirne'de Olmayan tip : sayı			5:60	14:217	7:34	3:4	3:7	3:15+3	2:244	2:3	587
	1339	40+2=42	106+113= 219	3543+9= 3552	413+66= 479	151+3= 154	295+61= 356	918+198= 1116	653+401= 1054	224	7196

4. EK FOTOĞRAF VE ÇİZİMLER (Fotoğraf ve çizimlerin altındaki atıflar alındıkları kaynakları göstermemektedir. Yalnızca ilgili örnekler hakkında bilgi edinilmesi amacıyla konulmuşlardır. 1 – 5, 9-13, 15-17, 19, 21-24, 28,29, 31 numaralı fotoğraflar sayın Y. Mimar Mehmet Ali Esmer'den ; 6-8, 14, 18, 20, 27, 30 numaralı fotoğraflar sayın Yağmur Candan Kalkan'dan, 25-26 numaralı fotoğraflar sayın Prof. Dr. Mustafa Özer'den alınmışlardır. Sağ olsunlar. Çizimler ise fotoğraflardan tarafımca yapılmıştır.



Foto.1 Edirne Müzesi 1467 tarihli (Güven 1995:foto.217)



2- Edirne Üçşerefeli Cami
1895 tarihli (Arslan 2007:249)



3- Edirne Müzesi 15.yy
Güven 1995:342. fot.



4-Gazi Mihal Camisi 16.yy
(Doğan 2009:Kat.231)



5-Üçşerefeli Cami 1695
(Arslan 2007:352)



6-Muradiye Camisi 1693
Kuşaklı 2015:kat.97



7-Muradiye Camisi 1829
Kuşaklı 2015:kat.38



8-Muradiye Camisi 1836
Kuşaklı 2015:kat.19



9-Üçşerefeli Cami 1868
Arslan 2007:181



10-Üçşerefeli Cami 1912
Arslan 2007:246



11-Üçşerefeli Cami 1775
(Arslan 2007:342)



12-Üçşerefeli Cami 1849
(Arslan 2007:391)



13-Üçşerefeli Cami 1841
(Arslan 2007:185)



14- Muradiye Camisi 1898
(Kuşaklı 2015:kat.174)



15- Edirne Müzesi 1441
(Güven 1995:fot.195)



16- Edirne Müzesi 15.yy
(Güven 1995:fot.249)



17- Edirne Müzesi 15.yy
(Güven 1995:foto.243)



18- Muradiye Camisi 1806
(Kuşaklı 2015:Kat.2)



19- Üçşerefeli Cami 1771
(Arslan 2007: 128)



20-Muradiye Camisi 1809
(Kuşaklı 2015:Kat.176)



21- Edirne Müzesi 1467
(Güven 1995:fot.221)



22-Edirne Müzesi 14.yy
(Güven 1995:fot.233)



23- Üçşerefeli Cami 1672
(Arslan 2007:175)



24- Üçşerefeli Cami 1672
(Arslan 2007:290)



25-Edirne Müzesi 1754
(Arslan 2018:Kat71)



26- Edirne Müzesi 1699
(Arslan 2018:Kat144)



27-Muradiye C. 1761
(Kuşaklı 2015:kat.35)



28- Üçşerefeli C. 1796
(Arslan 2007:323)



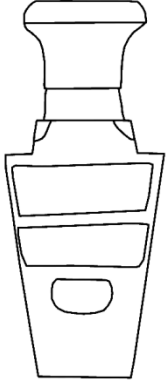
29-Edirne Müzesi 1451
(Güven 1995:fot.206)



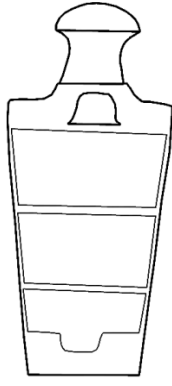
30- Muradiye C. 1697
(Kuşaklı 2015:kat.104)



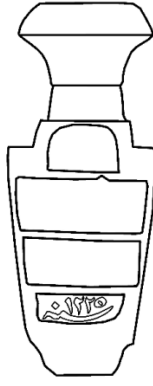
31-Üçşerefeli Cami 1893
(Arslan 2007: 323)



1- Gazi Mihal Camisi 1788
(Doğan 2009:kat.21)



2- Üçşerefeli Cami 1867
(Arslan 2007:53)



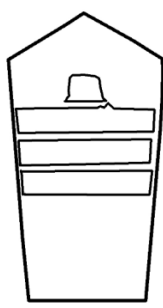
3-Gazi Mihal Camisi 1810
(Doğan 2009:kat.29)



4-Beylerbeyi Camisi 19.yy
(Baş 2009:489)



5- Üçşerefeli C. 1767
(Arslan 2007: 393)



6- Gazi Mihal C. 1794
(Doğan 2009:Kat.228)



7- Gazi Mihal C. (1866)
(Doğan 2009:Kat.267)



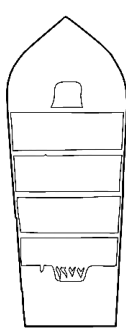
8- Gazi Mihal C. 15.yy
(Doğan 2009:Kat.307)



9- Muradiye C. 1689
(Kuşaklı 2015:kat.5)



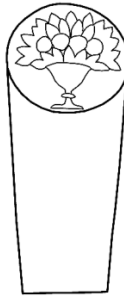
10-Gazi Mihal C. 1710
(Doğan 2009:Kat.51)



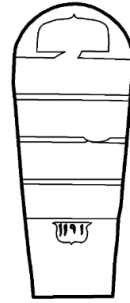
11-Muradiye C. 1860
(Kuşaklı 2015:kat.100)



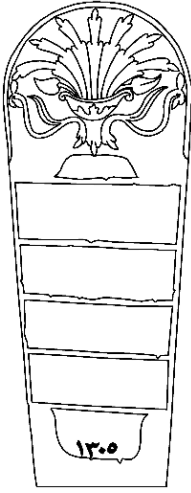
12- Gazi Mihal C. 1859
(Doğan 2009:Kat.63)



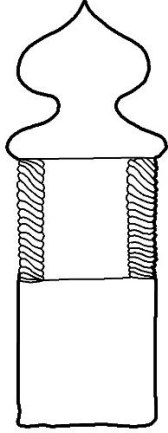
13-Beylerbeyi C. 1791
(Baş 2009:320)



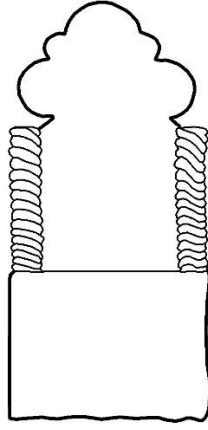
14- Gazi Mihal Camisi 1777
(Doğan 2009:Kat.117)



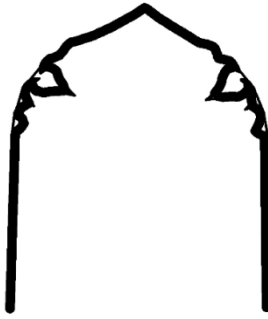
15-Muradiye Camisi 1902
(Kuşaklı 2015:Kat.150)



16- Aydın-Balat mezar taşları 14-15.yy
(Mübarek Galip 1928)



17- Edirne Müzesi 1467
(Özer 2004:188)



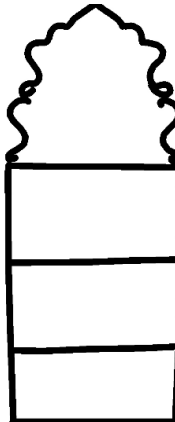
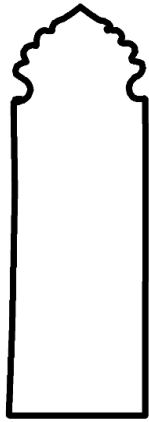
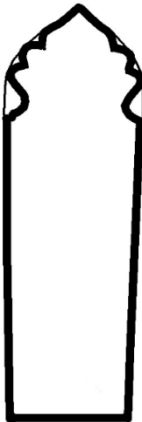
18- Darülhadis Camisi 1471
(Dağlıoğlu 1936:190)



19- Gazi Mihal Camisi 1446
(Özer 2003:341)



20- Edirne Müzesi 15.yy
(Kazancıgil vd 2012:245)

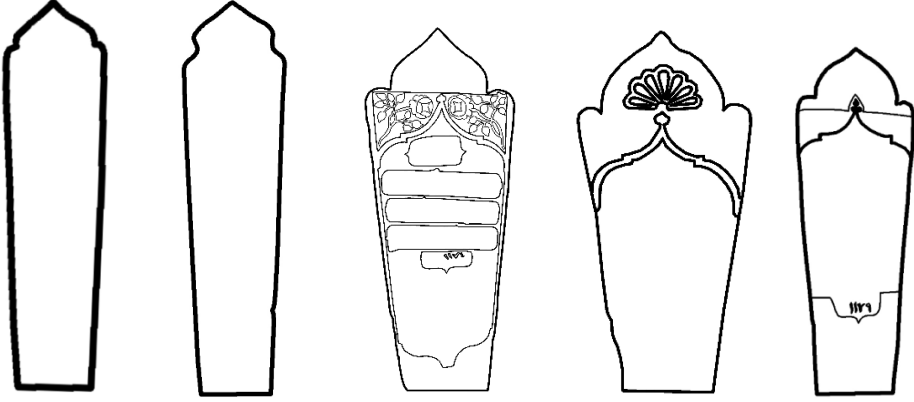


21- Gazi Mihal Camisi 1452
(Özer 2003:326)

22- Edirne Müzesi 15.yy
(Güven 1995:foto.245)

23- Gazi Mihal Camisi 1435
(Özer 2003:317)

24- Gazi Mihal Camisi 18.yy
(Doğan 2009:Kat.261)



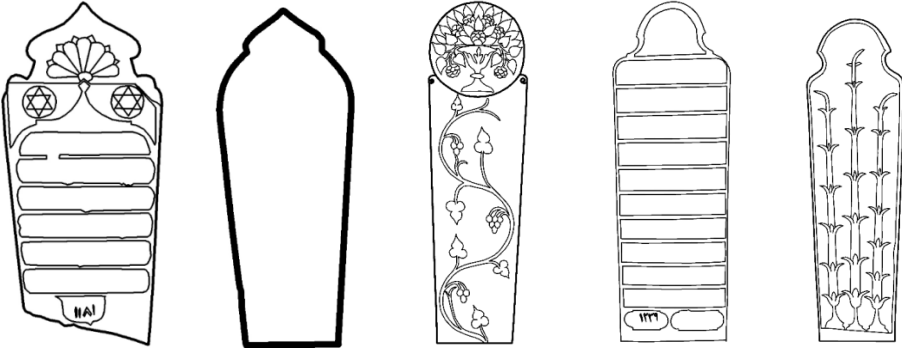
25- Üçşerefeli C. 1812
1812 (Arslan 2007: 333)

26-Gazi Mihal C.
1792 (Doğan 2009:Kat.296)

27-Gazi Mihal C. 1760
(Doğan 2009:Kat.137)

28- Beylerbeyi C. 1760
(Baş 2009: 503)

29-Gazi Mihal C. 1760
(Doğan 2009:Kat.137)



30-Üçşerefeli C. 1787

34-Muradiye C. 19.yy

(Arslan 2007: 393)

(Kuşaklı 2015:Kat.185)

31- Gazi Mihal C. 1898

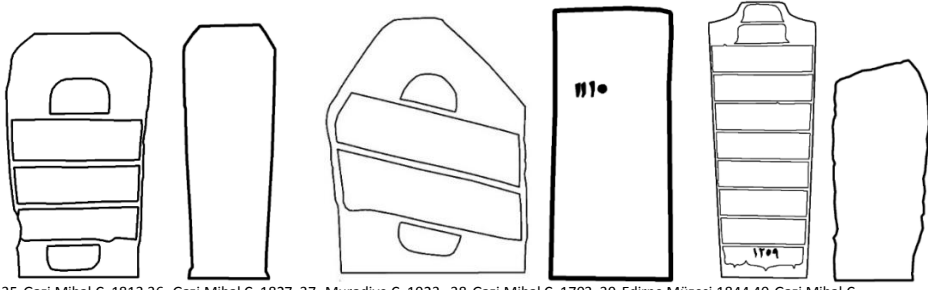
(Doğan 2009:Kat.60)

32-Muradiye C. 19.yy

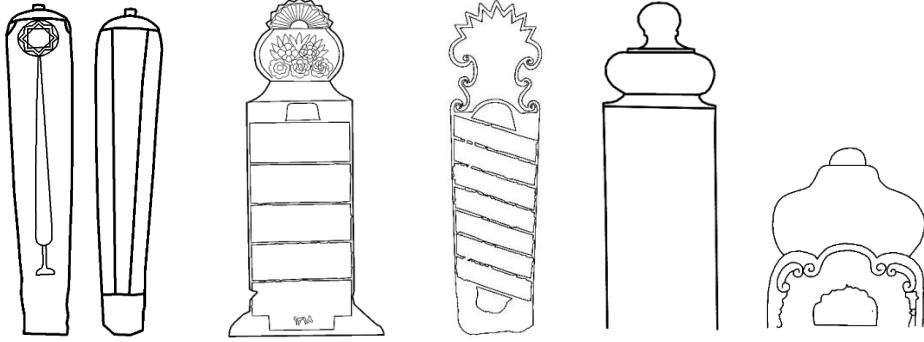
(Kuşaklı 2015:Kat.76)

33-Muradiye C. 1823

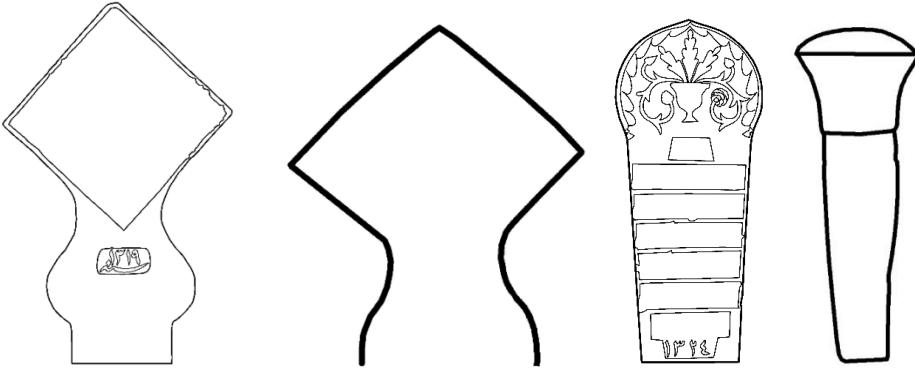
(Kuşaklı 2015:Kat.158)



35-Gazi Mihal C. 1813 36- Gazi Mihal C. 1827 37- Muradiye C. 1923 38-Gazi Mihal C. 1703 39-Edirne Müzesi 1844 40-Gazi Mihal C. (Doğan 2009:Kat.268) 1827 Doğan 2009:Kat.321 (Kuşaklı 2015:kat.59) (Doğan 2009:Kat.324) (Kazancıgil vd 2012:83) 19-20.yy (Doğan 2009:Kat.279)



41-Gazi Mihal C. 17.yy 42-Muradiye Camisi 1900 43-Beylerbeyi C. 1893 44-Üçşerefeli C 1801 45- Üçşerefeli C 19.yy (Doğan 2009:Kat.233 ön-arka) (Kuşaklı 2015:kat.98) (Baş 2009: 391) (Arslan 2007: 135) (Arslan 2007: 172)



46-Muradiye Camisi 1901 47- Uzunkaldırım Mezarlığı 1839 48- Muradiye Camisi 1906 49-Gazi Mihal Camisi 1739 (Kuşaklı 2015:kat.75) (Dağlıoğlu 1936:187) (Kuşaklı 2015:kat.100) (Doğan 2009:Kat.86)

BANGLADEŞ'TE OLAĞNÜSTÜ MİMARİSİNİN BABÜRLÜ ÖRNEĞİ: BIBİ PARİ TÜRBEŞİ

Abu Bakkar Siddique¹

Özet

MS 1526'da üçüncü Panipath savaşında İmparator Babür tarafından Babürlü İmparatorluğu'nun kurulması, Hindistan tarihinde unutulmaz bir olaydır. İmparatorluğun genişlemesinin bir parçası olarak, Bengal ilk olarak İmparatoru Ekbar'ın yönetimi sırasında Babürlerin altına geldi. Babürlü imparatorları da başkent dışındaki eyalet bölgelerine katkıda bulunmaya başladılar. O zaman, il valilerinin himayesinde Bengal'de çeşitli mimariler geliştirildi. Bunlar arasında Lalbagh kalesi, o zamanki eyalet başkenti Dacca'nın birisidir. Kalenin içindeki bibi pari türbesi Babürlü mimarisine önemli tanıklık etmeye devam ediyor. Şu anda iyi durumda olan türbe üzerindeki Hindistan'ın merkezi etkisi açıktır. Güzel bir bahçenin ortasına dikilen kare türbesini, mimari özelliklerinin yanı sıra il Bengal'deki Babürlerin en ünlülerinden biridir. Ve böyle Babürlü mimarisi, bölge tarihinde özel bir örnek haline geldi ve tartışılan makalede ayrıntı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babürlü İmparatorluğu, Bengal, Dhaka, Türbe Mimarisi.

¹ Doktora Araştırmacısı, Sanat Tarihi Bölümü, Erciyes Üniversitesi, Türkiye & Araştırma Görevlisi, Uluslararası Bengal Sanatı Araştırma Merkezi, Dhaka, Bangladeş.
E-posta: absiddique1800@gmail.com

Abstract

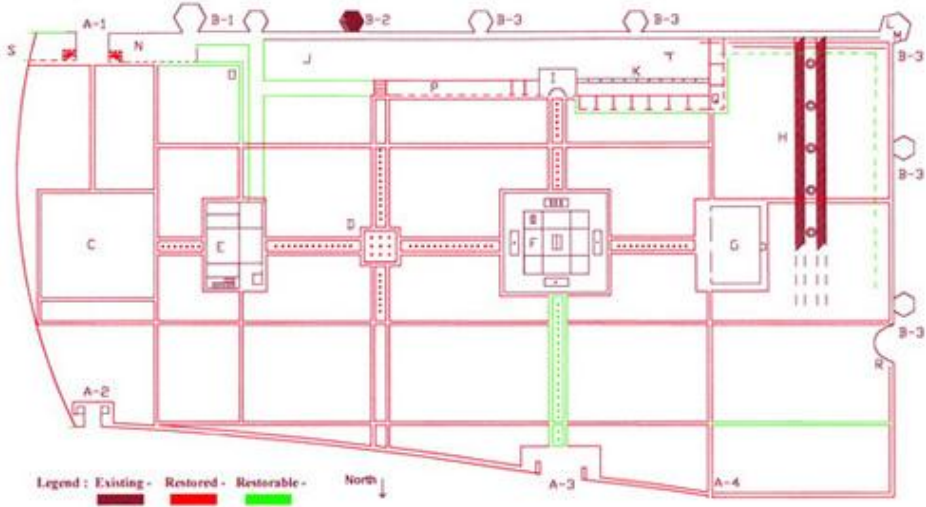
The formation of the Mughal Empire by Emperor Babur in the third Battle of Panipath in 1526 AD is an unforgettable event in the history of India. As part of the expansion of the empire, Bengal first came under the Mughal during the rule of Emperor Akbar. The Mughal emperors also began to contribute to provincial territories outside the capital. At that time various architectures were developed in Bengal under the patronage of the provincial governors. Among them, Lalbagh Fort is one of the then provincial capitals of Dhaka. The mausoleum of the bibi pari inside the fort continues to bear significant testimony to the Mughal architecture. India's central influence on the shrine that is currently in good shape is clear. The square shrine erected in the middle of a lovely garden is one of the most famous of the Mughals in provincial Bengal in addition to its architectural qualities. And such Mughal architecture has become a special example in the history of the region, which is elaborated in the essays discussed.

Keywords: Mughal Empire, Bengal, Dhaka, Tomb Architecture.

Geçmiş Genel Bakış

Babürlü veya Timurlu (Stein, 2010, 159) kuralı MS 1526'da İmparator Babür tarafından Hindistan'da başlatılmış olmasına rağmen Bengal (Hint yarımadasının doğu kısmı) İmparatoru Ekbar sırasında MS 1576'da Rajmahal savaşında Daud Khan Karrani'ya (Bengal'in son bağımsız sultanı) yeneerek kontrol altına alındı. Bengal, en zengin devlet veya Ulusların Cenneti idi (British Governments India, 1812, 28) ve Babürlü İmparatorluğu'nda Subahdar veya Valilik ve Nawab (yarı-özerk Müslüman hükümdarlar) tarafından yönetilen Subah veya eyalet olarak adlandırıldı. Bengal'deki Babürlülerin katkısı, özellikle valilikler tarafından çeşitli alanların himayesinde olduğu gibi, mimaride çok önemlidir. Bu bölgede, kaleler, camiler, mezarlar, hamamlar, saraylar, köprüler vb. gibi çekici mimariler kurdular. Özellikle, Dhaka ve Murshidabad bu mimarilerin merkezi oldular. Lalbagh Kalesi, Dhaka'da dikilmiş parlayan bir örnektir. Eski şehrin güneybatı köşesindeki Buriganga nehri üzerinde bulunan bitmemiş Babürlü Kalesi olan Auranga-

bad kalesi de denir (Rahman, 2006). Bengal Valisi olarak Muhammad Azam Şah (altıncı Babürlü imparatoru Aurangzeb'in en büyük oğlu) MS 1678'de kalenin inşası başladı, ancak tamamlanmadan önce babası Aurangzeb tarafından geri çağırıldı. Onun halefi olarak Shaista han Bengal'de atandığı ve MS 1688 yılına kadar Dhaka'da kalmasına rağmen, eksik işi yeniden başlatmış. Ancak MS 1684'te Bibi Pari'nin ((Hanım Peri) ani ölümünden sonra, Shaista han kalenin içinde güzel bir mezar inşa etti (Wordpress.com, 2014). Daha sonra kompleks olarak Lalbagh kalesi, cami, Bibi Pari'nin türbesi ve hamam'a bağlı İzleyici salonu gibi üç estetik yapı ile entegre edilirken türbe kalenin tam ortasında yer aldı.



Lalbagh Kalesi'nin Planı, Kaynak: Banglapedia



Lalbagh Kale Kompleksinin Genel Görünümü, Kaynak: Pinterest.co.uk

Bibi Pari'nin kimliği

Bibi Pari'nin kimliğinin daha fazla tartışması var, şimdiye kadar bile bayan hakkında gerçek bir bilgi yoktur. Arkeolog ve tarihçi Ahmed Hasan Dani, vali Shaista han'ın ölümünden önce imzalanan bir belgeye dayanarak, Han'ın 7 oğlu ve 5 kızı olduğunu iddia ediyor. Kızlarından ikisi; İran Dukht ve Turan Dukht Dhaka'da kaldı. Dani, İran Dukht'ı tarihte Bibi Pari olarak bilinen Shaista han'ın en büyük kızı olarak tanımladı ve prens Muhammad Azam Şah ile evlendi (Dani, 1962, 71).

'Glimpses of Old Dhaka: A Short Narration of East Bengal and Assam with Special Treatment of Dhaka' is written by the well-known chronicler Syed Muhammed Taifoor (1956, 198) has a different opinion. He says, "There is no evidence to prove that this young Prince was betrothed or married to the octogenarian Shaesta Khan's daughter born of some obscure concubine. Besides we find that at this time the Prince had already four wives whom he had married in quick succession." ('Eski Dhaka'nın Bakışları: Dhaka'nın Özel Muamelesi ile Doğu Bengal ve Assam 'in Kısa Bir Anlatımı' yazarı tanınmış kronikleştirici Syed Muhammed Taifoor (1956, 198) tarafından farklı bir görüşe sahiptir. "Bu genç Prens'in, gizli bir cariye'den doğan seksenlik Shaesta han'ın kızıyla nişanlandığını veya evlendiğini kanıtlayan hiçbir kanıt yoktur. Ayrıca, şu anda Prens'in arka arkaya hızlı bir şekilde ev-

lendiği dört eşine sahip olduğunu görüyoruz.”) Ahom'un (şimdi Guwahati, Hindistan) kralı Jaydhajnaravn'ın kızı olan ikinci karısı Ramani Gobharu, bir Budist kızdı. 9 yaşındayken Bengal valisi Mir Jumla (MS 1660-63) onu kraliyet sarayına getirdi. Daha sonra Babürlü İmparatoru Aurangzeb, Rahmat Banu adlı İslam'a dönüştürdü ve sadık bir Muhafız olarak, evliliğini MS 1677'de bir lakh ve seksen bin rupi çeyiz ile Prens Muhammad Azam'a verdi. Onlar Dhaka'da birlikte yaşıyordu ama maalesef doğumla ilgili hastalıktan acı çekiyordu ve erken yaşta öldü. Taifoor ayrıca şaşırtıcı güzelliği ve prensin favorisi nedeniyle sevgiyle Bibi Pari veya bayan peri olarak adlandırıldığını yazıyor.

Kronikleştirici Begüm Lutfunnesa Habibullah, “Ahom Rajkonna Bibi Parir Samadhi (Ahom Prenses Bibi Pari Türbesi)” başlıklı yazısında Ahom kronikleştiricilerine dayanan neredeyse benzer şeyi yazdı. Bazılarına göre, Bangladeş Hükümeti altındaki Katra Waqf ofisinde muhafaza edilen Shaista han'ın achiyatnama'sının İran Dukht veya Bibi Pari olan Rahmat Banu'yu tanımladığı söyleniyor (Pisharoty, 2018).

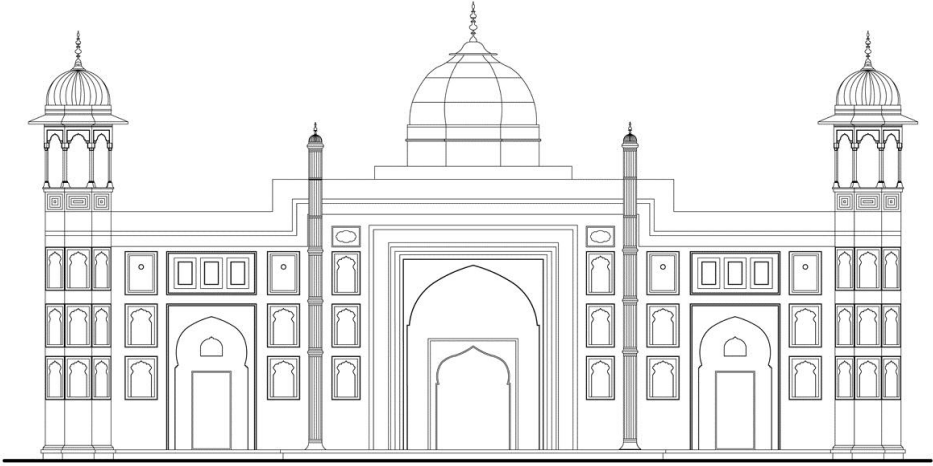
Bibi Pari hakkında birçok çelişkili görüş olmasına rağmen gerçekten güzel bir kadın olduğuna şüphe yok ki onun adından anlaşılacağı gibi Bengal valisinin de en sevdiği kişi oldu. Bu nedenle, dolaylarında 1684 yılında Bibi Pari'nin ölümünden sonra Babürlü sarayı-kale içine gömüldü. Temel olarak büyüleyici türbe mimarisinin bir Bengal kalesi içinde olduğu (Haque, 2007, 204) ve muhtemelen Bibi Pari'nin türbesi gibi Hint alt kıtasında bulunmayacağı bilinmemektedir.

Türbenin Mimari Tanımı

Bibi Pari Türbesi, Lalbagh kale kompleksinin ortasında bulunan en çok çekici anıttır. Türbe yüksek bir platform ve kare planla inşa edilmiştir. Simetrik binanın içinde, merkezi kare ana mezar odası olduğu toplam dokuz oda bulunmaktadır. Güneydoğu köşesinde, Shamsad Begum adlı Bibi Pari'nin kızı olan bir başka küçük mezar görülür. Köşelerdeki binanın dört sekizgen kulesi, yatay korkuluk üzerinde yivli zırlı kulelerle sağlam bir kiosk olarak sona erdi. Merkezi odanın üzerindeki sekizgen kubbe Metal levha ile sarılmıştır; aslında geçmişte altın lonca ile birlikteydi (Hossain ve Chowdhury, 2006).



Ana Mezar Odası İçinde, Kaynak: Shajjad Hossain, 2015



Mezarın Kesit, Kaynak: Shajjad Hossain, 2016



Türebeye Genel Bakış, Kaynak: sixseasonstourism.blogspot.com



Odalar İçinde Çini Dekorasyonu, Kaynak: [The Historical Hub](http://TheHistoricalHub.com), 2014

Türbe üzerindeki etkisi

Aslında, Bibi Pari'nin mezarı, farklı malzemelerin ve tekniklerin kullanıldığı ve Bengal'de çok benzersiz türbe haline getirdiği bir sentez mimarisiydi. Hindistan'ın farklı yerlerinden taşlar getirildi. Özellikle beyaz mermer Jaipur'dan ve siyah bazalt Rajmahal tepelerinden toplanır. Mezarın asil patterni Agra'daki Tajmahal ve Delhi'deki Babürlü imparatoru Humayun'un mezarından takip ederek inşa edilmiştir (Taifoor, 1952, 200). Yukarıda bahsedilen iki mezarda Fars tarzı uygulanmıştır. Bibi Pari'nin mezarı, Fars tarzına yakın olan aynı tür mimaridir, bunu Agra ve Delhi'den gelmişti (Ray, 2017, 487). Farsça Chahar bagh planı burada da bulunur. Temel olarak, Char Bagh veya dört bahçe, akan su kanallarıyla dört küçük bölüme yollarla bölünen çevrili bir dörtgen bahçedir (Rakhee, 2008). Bibi Pari türbesini ortada hizalamak ve kuzeybatı kapısıyla birlikte güneyde bir pavyon kurup Lalhargh kale kompleksindeki Chahar bagh tasarımını yapar. Bu mezarda Hindu çatı tapınakların çıkma destek tekniği (tuğla veya taş sıra üst üste yerleştirilmiştir) uygun bir şekilde kullanılmıştır. Tüm odalar siyah bazalt taş blok ile içten çıkma desteğidir (Husain, 2007, 300-301).



Chahar Bagh Planla Türbe, Kaynak: The Historical Hub, 2014



İçten içe çıkma destek tekniğiyle tavan, Kaynak: Shajjad Hossain, 2015

SONUÇ

Bibi Pari'nin mezarı, Bangladeş'in tarihi Dhaka'sındaki en ilginç ve koruyucu anıttır. İl Bengal'deki Babürlerin türbe mimarisinde eşsiz bir örnektir. Nerede yapı malzemeleri gibi farklı tekniklerin harika bir kombinasyonu olur. Güzel süslü ve ayırt edici türbe bu bölgedeki diğer Babürlü mimarileri arasında da çok önemlidir. Bangladeş Arkeoloji Bölümü, 1974'ten beri tüm Lalbagh kompleksiyle birlikte bu türbesini kontrol altına aldı. Bundan önce, sömürge döneminde İngiliz yönetimi büyük ölçekli kale kompleksinin içinde inşa edilmişti ancak bazı görünüşleri original görünümünden değiştirildi. Sonra hangisi Bangladeş Arkeoloji Bölümü tarafından kaldırılmış ve yenilenmiştir (Morshed, 2019).

KAYNAKÇA

- British Governments of India (1812) *A Collection of Treaties and Engagements with the Native Princes and States of Asia Concluded on Behalf of the East India Company*, London, s. 28
- Chowdhury, N. & Ahmed, B. (2006) *Mughal Monuments of Bangladesh*, Dhaka: Traditional Photo Gallery, s. 98
- Dani, A.H. (1962) *Dacca: A Record of its Changing fortunes*, Dacca: Mrs. S. S. Dani, s. 71
- Haque, Enamul (1983) *Islamic Art Heritage of Bangladesh*. Dhaka: Bangladesh National Museum, s. 122
- Haque, Enamul (2007) *The Art Heritage of Bangladesh*. Dhaka: The International Centre for Study of Bengal Art, s. 204
- Husain, A.B.M. (Ed.). (2007) *Architecture: A history through the ages*, Dhaka. Bangladesh: Asiatic Society of Bangladesh, s. 300-301
- Morshed A.Z. (2019) Understanding Mughal Dhaka, *The Daily Star*, Alınan Sitesi: <https://www.thedailystar.net/in-focus/news/understanding-mughal-dhaka-1700224>
- Pisharoty, S.B. (2018) In search of a Lost Ahom Princess, *The Wire*, Alınan Sitesi: <https://thewire.in/history/dhaka-pori-bibi-tomb-ahom-princess>
- Rahman, H. (2006). Lalbagh Fort, *Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh*, Online Ed., Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, Alınan Sitesi: http://en.banglapedia.org/index.php?title=Lalbagh_Fort
- Rakhee (2008) Char Bagh Garden, Humayun's Tomb, Delhi, *Flickr*, Alınan Sitesi: <https://www.flickr.com/photos/olderock/4452337509>
- Ray, Aniruddha (2017) *Towns and Cities of Medieval India: A Brief Survey*. New York: Routledge, s. 487
- Stein, B. (2010) A history of India, *The Blackwell History of the World* (Second Ed.), David Arnold (Rev. & Ed.), United Kingdom: John Wiley and Sons Ltd, s. 159
- Taifoor, S.M. (1956) Glimpses of Old Dhaka: A Short Narration of East Bengal and Assam with Special Treatment of Dhaka, Dacca: S.M. Perwez, s. 198,200

Wordpres.com Blog (2014) Tomb of Pari Bibi, *Old Dhaka in New Look*, Alinan Sitesi: <https://doerstthree.wordpress.com/2014/01/07/tomb-of-pari-bibi-2/>

Yakub Hossain A.K.M. & Chowdhury A.M. (2006) Bibi Pari, *Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh*, Online Ed., Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, Alinan Sitesi: http://en.banglapedia.org/index.php?title=Bibi_Pari

ISPARTA'DA BULUNAN TÜRK-İSLAM DÖNEMİNE AİT TARİHİ MEZAR TAŞLARI¹

Nazire NALAN GÖK

ÖZET

Bu çalışmada Isparta merkez ilçe ve bağlı yerleşim yerlerinde bulunan mezarlık ve hazireler taranıp Türk-İslam dönemine ait 106 mezar taşı tespit edilerek katalog oluşturulmuştur. Kapsama alınan 106 örnekten 46 adedi Isparta Müzesi'nde, 14 adedi Karaağaç Mezarlığı'nda, 32 adedi Gülcü Mahallesi Mezarlığı'nda, 7 adedi Yenice-Doğancı Mezarlığı'nda, 1 adedi Halife Sultan Mezarlığı'nda, 2 adedi Sağaşıklık Türbesi haziresinde, 2 adedi Kavaklı Camii bahçesinde, 2 adedi Yakaören Köyü-İsmail Dede Türbesi'nde ve bahçesinde tespit edilmiştir.

Bu mezar taşlarından 90 adedi baş şahidesi, 5 adedi ayak şahidesi, 11 adedi ise baş ve ayak şahidesinin bir arada olduğu örneklerdir.

İncelenen mezar taşlarının 68 adedi erkek mezar taşı (Kitabesinden ismi ve cinsiyeti tespit edilemeyen şahidelerden erkek başlığına sahip olanlar da erkek şahidesi olarak değerlendirilmişlerdir.), 17 adedi kadın mezar taşı, 21 adedi ise çeşitli sebeplerden dolayı kimliği tespit edilemediği için cinsiyeti belirsiz mezar taşlarıdır.

Makale kataloğunda yer alan 106 örnek önce mezar taşı formlarına göre gruplandırılmışlar; ilk grupta gövdelerine, ikinci grupta başlık/tepeliklerine göre alt başlıklar altında toplanarak tasniflenmişlerdir. Daha sonra süsleme özelliklerine göre (bitkisel-geometrik-nesneli/figürlü

¹ Bu makale, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Temmuz 2019'da kabul edilen, danışmanlığını Dr. Öğr.Üyesi Remzi AYDIN'ın yaptığı " Isparta Merkezde Bulunan Mezar Taşları" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

süsleme) göre gruplandırılarak incelenmişlerdir. Baş şahidelerinin hemen hepsinde kitabe mevcut olduğu görülmüştür. Kitabe metinleri, on bir alt başlık altında değerlendirilerek analiz edilmişlerdir.

Mezar taşı örneklerinin büyük çoğunluğunda mermer malzeme kullanılmakla birlikte, az sayıda örnekte yöredeki taş ocaklarından çıkarılan kövke ve andezit taşlarının kullanıldığı da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Isparta, mezar taşı, mezarlık, hazire, kitabe

ABSTRACT

In this article whose subject is “Gravestones in the Central District of Isparta”, the cemeteries and graves in the central District of Isparta and connected settlements were searched and 106 gravestones belonging to the Turkish-Islamic period were identified and then a thesis catalog was created. Of the 106 samples that constitute the catalog 46 gravestones are in Isparta Museum, 14 gravestones are in Karaağaç Cemetery, 32 gravestones are in Gülcü Cemetery, seven gravestones are in Yenice-Doğancı Cemetery, one gravestone in Halife Sultan Cemetery, two gravestones are in SağaÇık Tomb, two gravestones are in the Kavaklı Mosque garden and two gravestones are in Yakaören Village-Ğsmaıl Dede Mouseleum and in its garden.

In article catalog, 106 samples were first grouped according to their gravestone forms; in the first group, they were grouped according to their bodies, in the second group they were under the subheadings according to their headpiece/crest. And then they were groped according to their ornamental features (vegetative-geometric-object/figured ornaments). It was seen that nearly all gravestones had epitaph texts. Epitaph texts were analyzed and evaluated under eleven subtitles.

Most gravestone specimens were made of marble, but it was found that a small number of andesite Stones and masonry which were mined in the area were also used to form gravestones.

Key Words: Isparta, gravestone, cemetery, grave, inscription

1. GİRİŞ

Ölüm, insan hayatının (tıpkı doğum için olduğu gibi) doğal bir gerçeğidir. Türklerin tarih boyunca inandıkları tüm dinlerde ölüm; bir son değil, bir boyut değiştirme, yeni ve farklı bir yaşam biçimi olarak kabul edilmiştir. Anadolu'nun hemen her yerinde insanların toplum yaşamı, ölüleri/mezarlıkları ile süregider. Herhangi bir köy ya da kasabaya ulaşan yollar mezarlıkların yanından geçer ki, ölenler unutulmasın, bir Fâtiha okunsun ve dünya hayatının faniliği akıldan çıkarılmasın, insanlar yapıp ettiklerine çekidüzen versinler. Toplumla iç içe olan mezarlıklar ve ölüm fikri de dolayısıyla insanlara soğuk ve ürkütücü gelmez, hayatın doğal kavşaklarından biri olarak kabul edilir. Sosyal hayatın bu kadar içinde olan mezarlıklar, ait oldukları toplumun ekonomik, sanatsal, sosyal hayatına dâir pek çok bilgi içeren belge niteliğindeki açık hava müzeleri gibidirler.

Bir milletin varlığını sürdürmesi, onun kültürünü devam ettirmesi ile mümkündür. Türk mezar taşları, bizim milli kültürümüzün nesiller boyu devam edegelmiş belgeleridir. Onlar, halkın duygu ve düşüncelerinin, sanat zevkinin akisleridir(Karamağaralı, 1993: 33).

Mezar taşları, bizden daha önce yaşamış bir hayatın, toplumsal olayların ve kültürel mîrasın gerçek bir aynasıdır. Zîra her mezar taşı orada yaşayan bir insana ait olup, onun dünyada yaşarken yapıp ettiklerine dair bıraktığı son izi olduğuna göre, mutlaka o toplumun, o şehrin veya o bölgenin geçmişinden işaretler taşıyan bir parçadır (Eyice, 1996: 123-134). Mezarlar yalnızca altında medfûn olan kişinin şahsına yönelik, “Kimdir? Nerede ve nasıl ölmüştür? Mesleği ve toplumsal statüsü nedir? Ekonomik durumu nasıldır? Hangi mezhep/tarikat/cemaâte mensuptur? vb.” sorulara yanıt vermenin ötesinde o kişinin içinde yaşadığı topluma, toplumsal değerlere, inançlara, mesleklerle ve meslek örgütlerine, ailelerin soyağaçlarına, yaşanan doğal afetlere (yangın, deprem benzeri toplu ölümlere neden olan doğal afetler...), ölüm sebeplerine, sanat zevkine... vb. ilişkin pek çok konuda birinci elden bilgi veren önemli belgeleri, taş hafızalarıdır.

Mezar taşları sayesinde yüzyıllar öncesinde yaşamış bir kişinin, dahası bir toplumun sesi bugünlere ulaşabilmekte iken, mezarlıklara ve mezar taşlarına uygulanan bilinçsiz ve insâfsız yok edişler sonucunda yüzyıllar öncesinden gelen bu sesler sonsuza dek kesilmektedir. Bu bağlamda konunun önemine binâen, Isparta'daki mezarlıklarda ve hazîrelerde bulunan Türk-

İslâm dönemine ait mezar taşlarının da günden güne tahrip oldukları göz önüne alınarak Isparta merkez ilçede yer alan mezarlıklarda ve hazîrelerde bulunan mezar taşlarının incelenmesi çalışma konusu olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamına giren geniş bir coğrafi alanda sayısı çok fazla olan mezar taşlarının tüm ilçelerle birlikte incelenmesi, hem süre hem de ekonomik şartlar bakımından çok zorlayacağı için kapsam merkez ilçe ve bağlı yerleşim yerlerinde bulunan mezarlıklar ve hazîrelerle sınırlandırılmıştır.

Tespit edilen tarihî mezar taşlarının çoğunluğu orijinal yerlerinde olmayıp kaldırılan mezarlıklardan buralara getirilerek rastgele dikilmiş olmaları nedeniyle de hem mezar bütünlüğünün bozulmasına (genellikle sadece baş şâhidesi, çok az örnekte de baş ve ayak şâhidesi birlikte), dolayısıyla net bir mezar tipolojisi yapılmasına imkân vermemiş; ayrıca mezarlıkların gelişim sürecinin incelenmesini de olanaksız hale getirmiştir.

Bu kapsamda Isparta merkez ilçede yer alan; Yenice-Doğancı Mezarlığı"nda yedi mezar taşı, Gülcü Mezarlığı"nda 32 mezar taşı, Halife Sultan Mezarlığı"nda bir mezar taşı, Karaağaç Mezarlığı"nda 10 Mezar taşı, Kavaklı Camii bahçesinde iki mezar taşı, Sağaşık Dede Tekkesi"nde iki mezar taşı, Merkez Yakaören Köyü İsmail Dede Türbesi Hazîresi"nde iki mezar taşı ve Isparta Kent Müzesi bahçesinde teşhir edilen 46 adet mezar taşı incelenmiştir.

Çalışma sürecinin ilk aşamasında literatür taraması yapılmış; direkt ya da dolaylı olarak mezar taşları ile ilgili yayınlar taranmış, Isparta tarihi-coğrafyası doğal afetleri vd. ile ilgili yayınlar taranmış ve incelenmiştir, Çalışma sürecinin ikinci aşamasında arazi çalışmaları yapılmıştır. Gerekli makamlardan alınan izin belgeleri ile yetkili makamlara başvurulmuş ve kapsam içine giren mezarlık ve hazireler tek tek taranmış ve tarihi mezar taşları tespit edilmiştir. Mezar taşlarının fotoğrafları çekilmiş, ölçüleri alınmış, kitabeli mezar taşlarında kitabelerin estampajları çıkartılmıştır. Kitabeler hem fotoğrafları, hem de estampajlarından yararlanılarak okunmuş ve Latin harfleri ile okunuşları yazılmıştır. Ölçüleri alınan mezar taşlarının fotoğraflarından da yararlanılarak autocad programı üzerinde çizimleri yapılmıştır. Mezar taşlarının tanımları yapılmış, değerlendirmeleri ve karşılaştırmaları yapılarak sonuçlandırılmıştır.

2. ISPARTA TÜRK-İSLAM DÖNEMİ TARİHÇESİ

Sahip olduğu bu güzel özellikleri dolayısıyla Isparta, neolitik dönemlerden itibaren tercih edilen bir yerleşim yeri olmuştur.

Isparta Selçuklular ve Osmanlılar döneminde özellikle Konya-Alanya kervansaray yolu üzerinde yer aldığı için Isparta çok önemli olmuştur (Akdemir, 2008: 17).

1204'te III. İzzettin Keykavus döneminde Isparta, Selçuklular'a dahil olmuş ancak merkezî Selçuklu idaresi zayıflayınca vasal devletler ortaya çıkmıştır. 13. Yy.'ın sonuna doğru Isparta'da Hamid Bey kendi adını taşıyan beyliği kurmuş ve 1922'de çıkarılan kanunla adı değiştirilinceye kadar bu beylikle ilişkili ismi taşımaya devam etmiştir.

XVIII. yüzyılda Isparta, meydana gelen depremler ve su baskınlarından dolayı büyük zarar görmüştür (Demirci, 2010: 32). 1706'da Isparta'yı da gezen Fransız gezgin Paul Lucas, şehri "yün, deri, afyon ticareti ile zengin bir şehir" olarak değerlendirirken aynı zamanda deprem ve su baskınlarından da büyük zarar gördüğünü belirtmiştir. 1780' de Gölcük krater gölünün taşması sonucu Tekke ve Yayla Mahalleleri su altında kalmış, büyük ziyan yaşanmıştır. Dönemin valisi Sait Paşa'nın annesi Taçlı Hatun bu tür felaketleri önlemek adına Dere Mahallesi'nde bir kanal inşâa ettirmiştir.(Emecen, 1999: 196). XVIII. Yüzyılın sonlarında Ispartalı Halil Hamid Paşa'nın gayretleri ile Isparta yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır.

XIX. yüzyılda (1830) Şehir ayrıca bir veba salgını geçirmiş ve 200-300 kişi bu salgında can vermiştir. 1899 ve 1914 yıllarında meydana gelen depremlerde de yine çok miktarda can kaybı yaşanmıştır. Kayıtlara göre bu depremde 500'den fazla kişi ölmüştür.(Emecen, 1999: 196).

3. MEZAR TAŞLARI

Bu çalışmanın bir makale ölçülerinde olabilmesi için kapsamda yer alan 106 mezar taşının tek tek tanımları dahil edilmeyip değerlendirilmeleri üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir.

Katalogun oluşturan örneklerin çoğunluğu başka bir yerden getirilip eklenen şâhidelerden, orijinal mezar olması muhtemel örneklerin de çukur mezar gövdesinin baş ve/veya ayakucuna eklenen şâhidelerden oluşması sebebiyle karşılaştırma-değerlendirme, şâhideler üzerinden yapılmıştır. Şâhidelerin gövdelerine, tepelik/başlıklarına, süsleme özelliklerine ve kitabe metinlerine göre yapılmıştır. Konular kendi içinde alt başlıklarına ayrılarak gruplandırılmıştır.

3.1. Mezar Taşı Formları

3.1.1. Gövdelerine Göre Şâhide Formları

106 örnek içinde iki farklı gövde biçimlenişi söz konusudur; düşey dikdörtgen levha formu gövdeye sahip olan şâhideler ve silindirik gövdeli şâhideler. Düşey dikdörtgen levha formu şâhideler ise kendi içinde iki alt gruba ayrılır; gövdesi aşağıya doğru daralan düşey dikdörtgen levha formu olanlar ve gövde kenarları birbirine paralel (düz) inen düşey dikdörtgen levha formu şâhideler.

3.1.1.1. Düşey Dikdörtgen Levha Formlu Şâhideler

3.1.1.1.1. Gövdesi Aşağıya Doğru Daralan Düşey Dikdörtgen Levha Formlu

Şâhideler

Bu şâhidelerde gövde, altta dar, üste doğru genişleyerek yükselmektedir. Bu şâhidelerden; 22 adedi baş şâhidesi, dokuz adedi ayak şâhidesidir. Araştırmada bu forma sahip şâhidelerde bir ortak uygulama durumunun söz konusu olmadığı görülmüştür. Şâhidelerin gövdelerinde en dar kısım ile en geniş kısım arasındaki uzunluk ölçüsü farkı 2,5 cm'den 10 cm'ye kadar çıkabilmektedir. Bazı şâhidelerin başlıklı, bir kısım şâhidelerin ise tepelikli olduğu görülmüştür. Ayrıca tepelikli şâhidelerin de tepelik uygulamaları farklılık arz etmektedir; dilimli kemer formu, yuvarlak kemer formu, sivri kemer formu, bitkisel bezeme formu şâhideler olduğu gibi gövdesinin üst

kısmı kırık olduğu için başlıklı ya da tepelikli olup olmadığı anlaşılamayan örnekler de mevcuttur.

Gövdesi aşağıya doğru daralan düşey dikdörtgen levha forma sahip şâhidelerden yedi adedi erkek meyyitlere ait baş şâhidesi ve dört adedi ayak şâhidesi, kadınlara ait olan şâhidelerden dokuz adedi baş şâhidesi ve iki adedi ayak şâhidesi, cinsiyeti belirsiz olan şâhidelerden üç adedi baş şâhidesi ve dört adedi ise ayak şâhidesidir.

3.1.1.1.2. Gövdesi Düz(Daralmadan) İnen Düşey Dikdörtgen Levha Formlu Şâhideler

Araştırmaya konu olan 106 şâhidenin 68 adedi, gövdesi daralıp genişlemeden düz bir biçimde aşağıya doğru iki paralel doğru olarak inen düşey dikdörtgen levha formlu gövdeye sahip şâhidelerden oluşmuştur. Bu şâhidelerin 43 adedi erkek baş şâhidesi, yedi adedi kadın baş şâhidesi, iki adedi ayak şâhidesi, 16 adedi çeşitli sebeplerden dolayı cinsiyeti belirlenemeyen şâhidelerdendir.

3.1.1.1.3. Çeşitli Nedenlerden Dolayı Gövdesinin Daralıp-Daralmadığı Belirsiz

Olanlar

Bu grupta yer alan şâhideler, şâhide bütünlüğü olmayan mezar taşlarıdır. Bunlardan üç adedi yalnızca başlıktan ibaret örnekler; üç adedi ise şâhidenin gövdesinden çok küçük bir bölümü günümüze ulaşan örneklerdir. Şâhidelerden Kat No: 106“da kimlik, “Sarı Abdurrahman Paşa” şeklinde bellidir, ancak diğer örneklerde şâhidelerin kimliği belirsizdir.

3.1.1.2. Silindirik Gövdeli Şâhideler

Katalogu oluşturan 106 örnekten toplam yedi adet örnek silindirik gövdeye sahip şâhidelerdir. Bunlardan bir adedinin cinsiyeti belirsiz iken geriye kalan altı adedi erkeklere ait şâhidelerdir.

3.1.2. Tepelik/Başlıklarına Göre Şâhide Formları

3.1.2.1. Tepeliklerine Göre Şâhîde Formları

3.1.2.1.1. Tepeliği Sivri Kemer Formunda Olan Şâhideler

Katalogda yer alan 16 adet şâhîde bu grubu oluşturur. Bunlardan; yedi adedi erkek, iki adedi kadın, yedi adedi ise çeşitli sebeplerden cinsiyeti tespit edilemeyen şâhidelerden oluşur. şâhidelerin 10 adedi baş şâhîdesi, altı adedi de ayak şâhîdesidir.

3.1.2.1.2. Tepeliği Yuvarlak Kemer Formunda Olan Şâhideler

Yuvarlak kemer formu tepeliği olan tek örnek, Isparta Gülcü Mahallesi Mezarlığı'nda yer alan "Tuzcuzâde Hacı Muhammed ehli Havva Hatun" "a ait baş şâhîdesidir.

3.1.2.1.3. Tepeliği Dilimli Kemer Formunda Olan Şâhideler

Dilimli kemer formunda olan şâhideler, kataloğu oluşturan şâhideler içinde altı adettir. Bu şâhidelerin tamamı baş şâhîdesidir. Bunlardan iki adedi erkek baş şâhîdesi, iki adedi kadın baş şâhîdesi, iki adedi ise cinsiyeti tespit edilemeyen şâhidelerdendir.

3.1.2.1.4. Tepeliği Ters V Formunda Olan Şâhideler

Bu grubu oluşturan altı adet şâhîdenin, bir adedi erkek, iki adedi kadın ve üç adedi cinsiyeti tespit edilemeyen şâhidelerdendir.

3.1.2.1.5. Tepeliği Soğan Formlu Olan Şâhideler

Tepeliği soğan formu olan şâhideler grubunda iki örnek yer alır. Bunlardan birincisi Isparta Müzesi'nde teşhirde olan 36 Kat. No." lu cinsiyeti bilinmeyen ayak şâhîdesidir. ikincisi ise Yenice-Doğancı Mezarlığı'nda bulunan Süldürzâdeler ailesinden dört kişiye ait olan 52 Kat. No."lu erkek baş şâhîdesidir.

3.1.2.1.6. Tepeliği Bitkisel Formlu Olan Şâhideler

Tepeliği bitkisel formu olan şâhideler grubunda altı adet şâhîde yer alır. Bu şâhidelerden üç adedi kadın baş şâhîdesi, iki adedi cinsiyeti tespit edilemeyen baş şâhîdesidir.

3.1.2.2. Başlık Tiplerine Göre Şâhideler

Bu bölümde şâhideler incelenirken başlıklarına göre değerlendirilmişler; “kavuklar, sarıklar, fesler, kadın başlıkları, diğerleri” ana başlıklarının altında detaylı alt başlıklara ayrılarak gruplandırılmışlardır.

Başlıklı şâhidelerin tümünün baş şâhidesi olduğu; 44 adet şâhide erkek baş şâhidesi ve iki adet şâhide de kadın şâhidesidir. Başlıklı kadın şâhidelerinde tek tip uygulama görülür; hotozlu kadın başlığı. Erkek başlıklarında ise farklı uygulamalar söz konusudur; kavuk, sarık, fes vd. Erkek başlıklarının içinde en kalabalık grubu kavuklu başlıklar oluşturur. Kavuklu başlıkların üç adedisarıklı kavuk, 13 adedi kâtibî kavuk şeklinde düzenlenmiştir. Sarıklı başlıkların dört adedi fes üzerine dolama sarık, sekiz adedi örfî destarlı sarık, bir adedi dolama sarık, bir adedi yuvarlak başlıklı sarık, üç adedi külahlı sarık, üç adedi yüksek kavuk üzerine dolama sarıktır. Fes biçiminde tasarlanan başlıkların; üç adedi Hamidiye kalıplı fes, beş adedi Mecidiye kalıplı fes başlıklıdır. Erkek başlıklarının içinde formları yukarıda sayılan grupların içine dâhil olmayan üç adet başlık ise “diğer” başlığı altında toplanmıştır.

3.2. Süsleme

3.2.1. Yazı

Çalışmamızı oluşturan 106 mezar taşından 101 baş şâhidesi ve bir ayak şâhidesi üzerinde kitabe metninin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Kitabeler ölenin kimliğine, mesleğine, cinsiyetine, durumuna vb. ilişkin bilgiler verdiği gibi aynı zamanda güzel yazı sanatının örneklerinin verildiği bir çalışma alanı da oluştururlar. Dolayısıyla aynı zamanda bir süsleme unsuru olarak da kabul edilebilirler. Bu bakımdan kataloğumuzdaki örnekleri değerlendirdiğimizde, çoğunlukla yazı karakteri olarak Celisülüs yazının tercih edildiğini (94 kitabe metninde tercih edilmiştir.), iki örneğin Talik ve bir örneğin de Rik’a ile yazıldığı tespit edilmiştir.

3.2.2. Bitkisel Süsleme

Mezar taşları üzerinde en çok görülen süsleme unsurlarından birisi de bitkisel süslemedir. Katalogda yer alan 106 adet örnekten 53’ünde bitkisel süsleme mevcuttur.

3.2.2.1. Kenger (Akantus) Yaprığı

Akantus(Kenger) yaprağı, süsleme sanatlarında çok tercih bitkisel formlardandır. İlk çağdan itibaren özellikle Avrupa Sanatında sütun başlıklarında çok sık görülen bu motif,

Türkçe"ye "Ayı Pençesi" olarak tercüme edilmiş bitkinin natüralist ya da stilize biçimde betimlenen yaprak, rozet vb" den oluşur. Batı sanatı etkisiyle Türk taş süsleme sanatına giren bu motif Yıldız Demiriz'e göre Türk sanatına girerken yanlış isimle yerleşmiştir.(Demiriz, 1984: 19). Kataloğumuzda bitkisel bezemeli şâhidelerden altı adedinde akantus yaprağı, rozeti ya da dalı görülmektedir. Bunlar içinde hem stilize, hem de natüralist üslûpta betimlenmiş akantus tasvirleri mevcuttur. Özellikle 2 Kat. No"lu örnekte tepelik kısmında yer alan stilize üslûpta düzenlenen akantus yaprakları çok dikkat çekicidir. Katalogda akantus tasviri bulunan örneklerin tamamı baş şâhidesidir ve mermer malzemedен yapılmışlardır. Kat No: 13 hariç diğer örnekler tepelikli örneklerdir. Akantus yapraklarının dikenli olması, onun binaları veya bulunduğu yapıyı kötülüklerden, bednazardan koruyacağına olan inancı pekiştirmiş olması muhtemeldir.

3.2.2.2.Gül, Gül Dalı, Gül Bezek

Süsleme sanatlarında en çok kullanılan bitkisel süsleme unsurlarından biri, güldür. Gül tasvirleri; gül, gül dalı, gonca gül, gül demeti,gülçe(gülbezek), şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Gül, doğal güzelliğinden ve güzel kokusundan dolayı sevilen bir bitki olmasının yanı sıra, toplumsal (aşk, sevgi vb. duyguların sembolü olarak) ve dinî bağlamda da yüceltilen sembollerdendir. Çünkü gül hem ilâhi güzelliği temsil eder, hem de İslam peygamberinin remzi ve kokusudur.

Kataloğu oluşturan örneklerden dört adedi üzerinde gül, gül dalı ya da gül bezek şeklinde gül tasvirlerine yer verilmiştir. Bunların tamamı baş şâhidesi üzerinde yer alır. Hz. Muhammed ile ilişkilendirilen gül tasvirlerinin üç adedi erkek şâhidesi, bir adedi ise kadın şâhidesi üzerinde yer alır. Bunlardan 20 ve 79 Kat No"lu iki örnekte gül dalı şeklinde biçimlenen gül tasviri, koparılmış ve boynu bükülmüş olarak betimlenmiştir. Bu durum daha çok, ömrüne doymadan genç yaşta vefat eden şahısların mezar taşlarında yoğunlukla karşımıza çıkar.

3.2.2.3.Lale

Mezar taşlarında en çok karşılaşılan çiçeklerden bir diğeri de laledir. Lale, baharda kırları süsleyen nazlı ve zarif bir çiçek olarak tercih edilmesinin yanı sıra tasavvufta sahip olduğu anlamlar nedeniyle de çok tercih edilmiştir. Çünkü lale, Arapça yazıldığında Lam, Elif ve He harfleri kullanılarak yazıldığı için Allah lafzıyla aynı yazılır ve her ikisi de ebced hesabıyla (66) aynı değere sahip olmasından mütevellid birliği, tekliği sembolize eder. Bu nedenle Allah'ın yüceliğine, birliğine ithafen mezar taşlarında sıklıkla lale tasvirleri kullanılmıştır.

Makalemizin kataloğunu oluşturan 106 örnekten beş şâhide üzerinde lale tasvirleri yer almaktadır. Bu şâhidelerden ikisi baş şâhidesi, dördü ayak şâhidesidir. Kat No: 12 ve 14'te servi ağacı ile birlikte istifade edilen lale tasvirleri, Kat No: 60'ta kitabe kartuşunu çevreleyen stilize bir lale dizisi, Kat No: 79'da başlığın altında boyun bölümünde oldukça stilize edilmiş biçimde, Kat No: 93'te ise kıvrım dallar ve kır çiçekleri ile birlikte betimlenmişlerdir. Örneklerin tamamı mermer malzemedен yapılmışlardır.

3.2.2.4. Karanfil

Katalog içinde tek örnekte karanfil tasviri ile karşılaşıyoruz. 60 Kat.No'lu Esma Hanım'a ait baş şahidesinin tepeliğinde C harfi şeklinde dönen üç adet kıvrım dalın aralarında iki adet ve kitabe ile tepelik arasında kalan bölümde iki adet olmak üzere dört adet stilize edilmiş karanfil tasviri mevcuttur. Kokusu, renk ve biçimiyle gösterişli bir çiçek olan karanfil, Anadolu'da tasvirlerde sıkça kullanılan çiçeklerden biridir.(Yetiş, 2018: 197-249)

5.2.2.5.Hurma

Hurma ağacı, mezar taşlarında servi ağacından sonra en çok karşılaşılan ağaç tasvirlerinden birisidir. Hurma, kutsal topraklarda yetişen ve Kur'an'da da adı geçen ağaçlardandır. Bu yönüyle ele alındığı zaman hurma, mezar taşlarında uhreviliği, kutsallığı, cenneti temsil eden sembollerden biri olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in En'am Suresi'nde "O gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğundan da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız..."(Özek, 200: 133) der yaradan. Allah'ın Kur'an'da övdüğü ve mü'minlerin

gölgelerinde uzanıp dinleneceğini söylediği hurma ağaçlarının, mezar taşları üzerine yer alması, ölenin cennete gitmesi için bir dua gibidirler.

Tezimizin kataloğunda tek bir örnekte, 36 Kat No"lu ayak şâhidesi üzerinde hurma tasviri ile karşılaşırız.

3.2.2.6.Servi

Servi ağaçları, mezarlıklarda en çok rastlanan ağaçlardır. Yoğun kokusu, hiç dökülmeyen hep yeşil kalan yaprakları ve ince-uzun düzgün görüntüsü Türk-İslam mezarlıklarının vazgeçilmez unsurudur. Serviler hem fiziksel olarak mezarlıkların içinde, hem de sembolik ve bezeme unsuru olarak mezar taşları üzerinde yer alırlar. Görüntüsü itibariyle Elif harfine benzetilmesi, doğruluğu, dürüstlüğü çağırıştırır. Bazı tasvirlerde servi ağacının ucunun eğik olması ise yaradana karşı gösterilen tevazuyu anlatır.

Kataloğumuzda dört adet şâhide üzerinde servi ağacı tasviri ile karşılaşmıştır. Bu tasvirlerin tamamı ayak şâhideleri üzerinde yer alır. 12, 14, 53 katalog numaralı örnekler mermer, 99 katalog numaralı örnek ise taş(kövke) malzemeden yapılmıştır. 12 ve 14 katalog numaralı örneklerde servi ağacı iki yanında lale motifleri ile birlikte işlenmiştir. 53 katalog numaralı örnekte, sırt sırta iki hilalin üzerinden başlayarak yükselen bir servi ağacı motifi mevcuttur. 99 numaralı örekte ise servi olarak değerlendirilebilecek oldukça stilize bir ağaç tasviri söz konusudur.

5.2.2.7.Palmet

Simetrik biçimde bir sap üzerinde sıralanan gül tomurcuğu ve yapraklardan oluşan bir bezeme unsurudur. Stilize bir motif olan palmet, hemen bütün sanat dallarında ve malzeme üzerinde kullanılmıştır. Mezar taşları üzerinde de çoğu zaman Rumilerle birlikte kullanılan palmetler, grift kompozisyonlar oluşturarak betimlenmişlerdir.

Kataloğumuzda 10 örnekte112palmet motifi bulunmaktadır. Bu örneklerin, tamamı baş şâhidesi üzerinde yer alır.

3.2.2.8.Rumi

Anlamca “Anadolu ya da Anadolulu” demek olan rumi, özellikle Anadolu Selçuklu Devleti zamanında çok sevilen ve işlenen bir süsleme motifi olduğu için bu adı almış olmalıdır. TDK sözlüğünde anlamı; “Anadolu Selçuklularının üsluplaştırdıkları filiz, yaprak ve hayvan motiflerinden oluşmuş dolaşık süsleme.” olarak geçer.

Katalogumuzu oluşturan örneklerden sekiz adedi üzerinde rumi motifinin süslemede kullanıldığı görülmüştür. Bu örneklerin tamamı baş şahidesidir ve mermerden yapılmışlardır.

3.2.2.9.Zerrin

TDK sözlüğünde altından yapılmış olan, altınla ilgili, altın renginde olan anlamına gelen zerrin aynı zamanda fulya isimli çiçeğin diğer adıdır. Konumuz bitkisel bezeme olduğu için fulya çiçeği olarak kullanmak uygun görülmüştür. Ortası kase-vazo şeklinde taç yaprakları altı tane olan ve ortadaki bölümü çevreleyen zerrin çiçeği, bezemelerde de altı, yedi, sekiz yapraklı çiçekler olarak betimlenmiştir.

Katalogumuzda 2 örnekte zerrin tasviri yer almaktadır. Bunlardan 44 Kat. No’lu örnekte baş şahidesi üzerinde, 60 Kat. No’lu örnekte ayak şahidesi üzerinde yer almaktadır. Her iki örnek de mermerden yapılmıştır.

3.2.2.10.Kır Çiçekleri

Kır çiçekleri, ilkbahar geldiğinde tüm doğayı rengârenk bir ahenge, neseye salan güzelliklerdir. Çok çeşitli renk, biçim, ebat ve formda olan kır çiçekleri, tıpkı hayatta iken insanları mutlu ettiği gibi, öldükten sonra da cennet bahçeleri içinde mutlu olması isteğini ifade eden bir dua niteliğindedirler.

Katalogumuzda dokuz örnekte kır çiçeği tasviri bulunmaktadır. Bunlardan bir örnek118 hariç olmak üzere diğerleri baş şahidesidir.

3.2.2.11.Yaprak

Yaprak motifi bitkisel süslemenin var olduğu kompozisyonlarda vazgeçilmeyen unsurlardandır. Bitkinin olmazsa olmazlarından olan yaprak, aynı şekilde bitkisel süsleme için de olmazsa olmazdır. Naturalist ya da stilize hemen bütün kompozisyonlarda çiçekler, ağaçlarla birlikte yapraklar da

tasvir edilmişlerdir. Yukarıda bahsi edilen bitkisel süslemelerde onlarla birlikte yapraklar da yer almışlardır.

3.2.2.12.Kıvrım Dal

Kıvrım dallar da, kır çiçekleri ve yapraklarda olduğu gibi hem dünyadaki bahçeleri, hem de ahiretteki cennet bahçelerini tasvir etmek için mezar taşlarına işlenmiş olmalıdır.

Katalogumuzda dört örnekte kıvrım dallar görülmektedir. Kıvrım dallar “S” ve “C” kıvrımları ile kimi örneklerde barok özellikler gösterirken, kimi örneklerde de natüralist üslupta işlenmişlerdir.

3.2.2.13. Başak Çelengi

Türk kültüründe her zaman çok önemli yere sahip olan, saygı ve kutsallık atfedilen buğday; sahip olduğu tohumlu taneleriyle bereketin, doğurganlığın, yeniden doğuşun sembollerinden olmuştur. Çünkü toprağa düşen buğday taneleri tekrar tekrar yeni buğdayların yaşamını mümkün kılar. Bu yönüyle de ahirette tekrar dirileceğimizi de simgelediği için mezar taşları üzerinde karşılaşılan motifler arasına girmiş olabilir.

Katalogumuzda tek örnek üzerinde görülen başak çelengi 61 katalog numaralı mezarın ayak şahidesi üzerinde yer alır. Şahidenin üçgen alınlığı üzerinde yukarıya bakar vaziyette betimlenmiştir. Ayak şahidesi taş(kövke) malzemeden yapılmıştır.

3.2.3.1.Güneş

Güneş, Dünya ve canlılar için ısı, ışık ve yaşam enerjisinin kaynağı olması dolayısıyla büyük öneme sahiptir. Güneş aynı zamanda ulaşılamaz, elde edilemez bir güçtür. Türk-İslam sanatında çokça karşılaşılan güneş(şemse) motifi, aynı zamanda yaşamın merkezini de ifade ediyor olmalıdır. Bu yönüyle tek merkezden yönetilen kainatta belki de vahdet-i vücudu simgeler.

Katalogu oluşturan örnekler içinde yalnızca bir şahide üzerinde yer alır. 12 Kat No“lu ayak şahidesinin tepeliğinde yer alan güneş motifi, çeyrek güneş olarak betimlenmiştir. Ortada bir dairesel merkezin çevresinden ya-

yılan ışınlardan oluşan güneş tasvirinin, ölenin ahiret dünyasını da aydınlatması duasının da ifadesi olduğu düşünülebilir.

3.2.3.2. Hilal, Yıldız

Hilal motifi, İslamiyeti simgeleyen bir motiftir. Hem tarihte, hem de günümüzde hilaller hemen bütün Müslüman devletlerin bayraklarında da görülmektedir. Mezar taşlarında ise ölenin dininin İslam olduğunu belirtmek için kullanılabileceği gibi, medfûn olan kişinin mesleğinin askerlikle ilişkili olabileceği ya da şehit olarak ölmüş olabileceğini de düşündürür.

Hilal motifi katalogda 2 örnekte karşımıza çıkar. 53 Kat No"lu örnekte ayak şahidesi üzerinde sırt sırta iki hilalin ortasından çıkan bir servi ile birlikte tasvir edilmiştir. 86 Kat No"lu örnekte baş şahidesinin tepeliğinde, kitabenin üstünde yer alan birbirine dönük bir çift hilal aralarında yıldız motifi ile işlenmişlerdir.

3.2.4.Nesneli/Figürlü Süsleme

3.2.4.1.Tüy

Tüy, (özellikle değişik renklerde ve göze hoş görünen kuş tüyleri) tarihin hemen her döneminde süsleme ve süslenme unsuru olmuşlardır. Osmanlı döneminde toplumun ekâbir kesimi kullandıkları kavuklara tüy sıkıştırabiliyorlardı. Özellikle kâtibi kavuklarda sıklıkla görülen tüy tasvirleri medfun olan kişinin mesleğine işaret ediyor olması da mümkündür. Çünkü eski zamanlarda yazı işleriyle meşgul olan kâtiplerin kullandıkları tüy kalemlere atıfta bulunmaları muhtemeldir.

Katalogumuzda 5 örnekten dördünde kâtibi kavuk biçimli şahide başlıklarında sarık ile kavuğun arasına tüy sıkıştırılmış olarak tasvir edilmişlerdir. Beşinci örnekte ise içteki yuvarlak başlık ile dıştaki sarık arasında tasvir edilmemiş, sarığın üzerine kazıma yöntemi ile işlenmiştir. Örneklerin tamamı erkek baş şahidesidir ve mermerden yapılmışlardır.

3.2.4.2.İstiridye

İstiridye, okyanus ve denizlerin ılıman kıyılarında yaşayan bir omurgasız yumuşakçadır. İçinde yetiştirdiği inci tanesi, tarihin her döneminde değerli olmuştur. İstiridyenin pek çok çeşidi olmasına rağmen süslemede kul-

lanılan biçimi yelpaze biçimli ve kabuğu tırtıklı olan türüdür. İstiridye Türk sanatında ilk olarak MÖ.VII. yy"da İskitler"e ait arkeolojik buluntularda görüldüğü belirtilir. (Çakmakoglu Kuru, : 112) Müslüman olduktan sonra da kendileriyle birlikte yaşadıkları coğrafyalara ve dinî ve sosyal yapılara da bu motifi taşımışlardır. Özellikle mimaride taç kapılarda, mihraplarda, kubbeye geçiş elemanı olarak ıstiridye formu kullanılmıştır. Osmanlı"nın son dönemlerinde özellikle çeşmelerde çok görülen ıstiridye, mimaride kullanıldığı gibi mezar taşları üzerinde de görülmeye başlanmıştır. Bunda, içinden çok değerli incinin çıkıyor olmasının yani, kıymetli bir hazineyi koruyor olması düşüncesinin hâkim olması etkili olabilir.

Katalogumuzda sadece tek örnekte ıstiridye motifi mevcuttur. 26 Kat No"lu mermer baş şahidesi üzerinde ıstiridye motifi vardır. Bir hanım mezarına ait baş şahidesi olması da ıstiridye motifinin kullanılmasını manidar kılar.

3.2.4.3.Kandil-Şamdan

Kandiller, bilindiği üzere aydınlatma araçlarıdır. İnsanlık tarihi boyunca bütün teknolojik ürünlerde olduğu gibi gelişim-değişim içinde olan kandiller, çeşitli şekillerde olabilirler. Süslemede kandil motifinin kullanılmasının sebebi ise onun ikonografik anlamından kaynaklanıyor olmalıdır. Çünkü güneş ikonografisinde olduğu gibi aydınlık, tanrısal ışıkla ilişkilendirilmiş olmalıdır. Ölenin ahiretinin de aydınlanması duasını görsel olarak ifade etmektedir.

Katalogumuzda iki örnekte görülen kandil motifi, Isparta Müzesi"nde teşhir edilen 46 Kat No"lu şahide ve Gülcü Mezarlığı"nda yer alan 79 numaralı şahide üzerindedir. 46 No"lu şahide üzerinde üst kısım kırık olduğu için kandilin nereye asılı olduğu belli olmamakla birlikte, asılan türden olduğu kandilin zincir benzeri bir gereçle yukarıya doğru uzanıyor olmasından anlaşılmaktadır. 79 numaralı şahide üzerinde boyun kısmında yer alan süsleme ise bir alem tasvirine benzemekle birlikte daha çok ayaklı şamdan olması akla yatkındır.

3.2.4.4.Beşi Bir Yerde

Beşi bir yerde, beş adet altın liranın bir taşıyıcı –zincir, kurdele vb.- üzerine dizilmesi ile elde edilen bir kadın takısıdır. Geçmişte ve günümüzde de halen Anadolu'da kullanılan takılardan olan beşi bir yerde, kadın mezar taşlarında da çok sık karşılaşılan süsleme unsurlarındandır.

Katalogumuzda tek örnekte görülen beşi bir yerde, Vanlızade Mustafa Bey'in ehli Fatma Hanım'a ait baş şahidesi üzerinde yer alır. 18.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen şahidede boyun kısmında yer alan takı, şahidenin tek süsleme unsurudur.

3.2.4.5.İnci Dizisi

Kadın mezar taşları üzerinde görülen takı tasvirlerinden birisi de inci dizisidir. Daha önce istiridye motifi ile ilgili olarak anlattığımız üzere inci, kıymetli bir hazinedir. İncinin takıldığı boyun da kıymet verilen insanı ifade eder. İnci, şans-uğur, kısmet anlamlarına da gelir, halk arasında.

Katalogda tek örnekte- 13 numaralı şahide üzerinde boyun kısmında inci dizisi tasviri yer alır. Tüfenkçizâde Ömer Ağa'nın Kerimesi Süldürzâde Ğsmail Efendinin halilesi Şerife Ayşe kadına ait mermer şahide, 18.yüzyılın sonuna tarihlenir.

3.2.5.Geometrik Süsleme

Geometrik süslemeler, belki de insanın evreni algılayışı ve evren olgusu üzerinde düşünce üretmesi, bunu görsel materyal haline getirmesi ile ilişkili olabilir. Çizgisel sistemler, kapalı geometrik şekillerin kırılmaları, birbiri içine geçmeleri, belli şekillerde tekrarları şeklinde oluşmuştur, denilebilir.

Türk sanatında ilk devirlerde figürlü süsleme yoğun olarak görülürken, özellikle İslamiyet'in kabulünden itibaren figürlü süslemenin tedricen azaldığı ve geometrik süslemenin ise yoğunluk kazandığı söylenebilir. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde geometrik süsleme en güzel örneklerini vermiştir, diyebiliriz. Bu dönemde inşa edilen mimari eserlerde taş, ahşap, çini, vd. malzemelerle geometrik süslemede şaheserler ortaya konmuştur.

Katalogumuzda yer alan mezar taşları içinde 11 örnekte geometrik süsleme kullanılmıştır. Bu mezar taşlarının on adedi mermerden yapılma baş şahidesi, bir tanesi ise taştan yapılma ayak şahidesidir.

8 örnek üzerinde geometrik süslemeler gövdenin iki yanında yer alan sütüncelerin kaidelerinde ve sütünce başlıklarında; bir örnekte gövdenin altında kitabenin alt tarafında; bir örnekte gövdenin sağ ve sol üst köşelerinde; bir örnekte üçgen alınlıkta yer alır. Bunların içinde sütüncelerde kullanılan geometrik süslemeler, mimari düzenlemelerin mezar taşlarına yansımaları olarak düşünülebilir.

3.3.Kitabe Metni

Kitabe metinleri, mezar taşı üzerinde yer alan en önemli bölümlerendir. Çünkü içerdiği metin ve düşürülen tarih satırlarıyla kesin ve net bilgi verirler. Bu anlamda kitabeli mezar taşları taşa işlenmiş açık hava kütüphaneleri gibidirler. Kitabe metinleri, bu alanda çalışmış uzmanlar tarafından başlıklar altında gruplandırılarak işlenmiştir. Çalışmamızda, Prof. Dr. Halit Çal'ın geliştirmiş olduğu gruplandırmayı esas alarak katalogu oluşturan mezar taşları içindeki kitabeli şahideleri gruplandırdık ve değerlendirdik. Fark olarak Prof. Dr. Halit Çal makalesinde Tanrıdan istek-dua bölümlerini ve insanlardan istek-dua bölümlerini aynı başlık altında toplayarak değerlendirdik. Buna göre kitabe metinleri; 1- Başlangıç İfadesi (Serlevha), 2- İnsanlara Uyarı, 3-Durum Bildirme, 4- Sebep Bildirme, 5-Tanrıdan istek-Tanrıya dua, 6-İnsanlardan istek-İnsanlara dua, 7-Meslek, 8-Aile-Baba Adı, 9-Kimlik, 10-Tarih başlıkları altında değerlendirildi.

Katalogu oluşturan 106 mezar taşından 102 adedi üzerinde kitabe metni bulunmaktadır. Bunların tamamı baş şahidesidir, ancak Kat No: 83'te kitabenin dua kısmı(Ruhuna Fatiha) ayak şahidesi üzerine işlenmiştir.

3.3.1. Başlangıç İfadesi (Serlevha)

Katalogda, üzerinde kitabe bulunan 102 şahideden 60'ında başlangıç ifadesinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Gerek gövdesinin üst tarafı kırık olması sebebiyle, gerek kitabenin aşınmadan dolayı okunamaması ya da başlangıç ifadesine yer verilmeksizin kitabe metnine geçilmesi gibi çeşitli sebeplerden ötürü 42 mezar taşında başlangıç ifadesi tespit edilmemiştir.

Katalogda başlangıç ifadesi mevcut olan 60 örnek içinde en çok tercih edilen ifade, 18 örnek ile “Hüve”l-Bâkî”, 11 örnek ile “Hüve”l-Hallaku”l-Bâkî”, yedişer örnekle “E”l-Bâkî” ve “Hüve”l-Hayyü”l-Bâkî”, üç örnekle “Hüve”l-Hayy”, ikişer örnekle “Bismillahirrahmanirrahim” ve “Maaşallah”, birer örnekle “Hu Dost”, “Ah mine”l-Mevt” “Hüve”l Muin” ve “Ey Zair!” “Ya İlâhî” ifadeleri kullanılmıştır. Başlangıç ifadeleri içinde büyük bölümü Allah’ın sıfatları oluşturur; E”l-Bâkî (Ebedîdir), Hüve”l-Bâkî (O Ebedîdir), Hüve”l-Hayyü”l-Bâkî (O Diridir, Ebedîdir), Hüve”l-Hallaku”l-Bâkî (O Yaratan’dır, Ebedîdir), Hüve”l-Hayy (O Diridir), Hüve”l-Muin (O Yardım Edendir), Bismillahirrahmanirrahim (Bağıslayan ve Koruyan Allah’ın adıyla). Başlangıç ifadeleri içinde ikinci sırayı sesleniş sözcükleri alır; Hû Dost (Ey Dost!), Ey Zâir (Ey Ziyaret Eden/Ziyaretçi), Ya İlâhî (Ey Yaradan!). İki örnek üzerinde de dua mahiyetinde “Maaşallah” (Allah nazarlardan esirgesin, nazar değmesin manasında) kullanılmıştır.

Bir örnek üzerinde ölümden serzenişte bulunan “Ah mine”l-Mevt!” (Ah, ölümden) ifadesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Başlangıç ifadelerinin (Serlevha) bulunduğu kitabelerin üzerinde yer aldığı şahidelerin 18, 19 ve 20.yy’a tarihlendikleri görülmektedir. Bu durum dönemsel bir tercih sebebi olarak düşünülebilir.

3.3.2. İnsanlara Uyarı

Katalogu oluşturan 106 örnek içinde 12 adet şahidede yer alan kitabe de insanlara veya ölenin yakınlarına uyarı niteliğinde ifadelere yer verildiği görülmüştür.

“İnsanlara Uyarı” başlığı altında yer alan altı örnekte Hz. peygamberin söylediği sözler –Hadis”i-şerif- yer alır. Bu örneklerin dili (Arapça), yazı karakteri, malzemesi, bezeme programları birbirlerine yakındır. Bu nedenle bu örneklerin içinde tarihi belli olan tek örnek Kat. No: 3 olduğu için diğer beş örneği de 14/15.yy’a tarihlendirmek mümkün olabilir.

Diğer altı örnekte ise durum şöyledir; iki örnek 18.yy’a, iki örnek de 19.yy’a tarihlenir. Tarihi bilinmeyen iki örnek ile birlikte yazı karakterleri ve dil (Osmanlı Türkçesi) olarak bütünlük gösterirler.

3.3.3.Durum Bildirme

Tez kataloğunu oluşturan 106 örnekten 44 örneğin kitabesinde, ölenin durumunu bildirir ifadelerin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu ifadeler genel olarak beyitler halinde yer almaktadır.

3.3.4.Sebeup Bildirme

Katalogu oluşturan örnekleri içinde dokuz kitabeli şahidede ölüm sebebini net ya da dolaylı olarak belirten ifadeler tespit edilmiştir. Bunlardan dördünde Kat. No: 3,13, 74, 79, bir sebepten dolayı şehit olduğu belirtilirken; Kat. No: 47, 66, 92, 95“te dermansız bir derde düşerek vefat edildiği belirtilir. Ölüm sebebi bildiren belki de en ilginç ifade Kat. No: 20“de geçen “Katib-i mal iken bi“l-fiil kendi açdı tende yâre bulmadı çare” cümlesinden anlaşılan kendini yaralamak suretiyle öldürmüş olmasıdır. Yalnızca dokuz şahide üzerinde ölüm sebebini bildiren ifade tespit edilmesinden dolayı, söz konusu çevrede ölüm sebebi bildirmenin yaygın bir tercih olmadığı düşünülebilir.

3.3.5. Dua ve İstek

3.3.5.1.Tanrı’ya Dua

Çalışmamızı oluşturan katalog örnekleri içinde yer alan kitabeli şahideler incelendiğinde, kitabede yer alan on dört farklı formda Tanrı’ya dua ifadesi olduğu görülmüştür. Bunları tercih sayısına göre şu şekilde sıralayabiliriz: “Merhum” 17 örnekte, “Merhum ve mağfur” 12 örnekte, “El merhum vel mağfur” dört örnekte, “Merhume ve mağfure” üç örnekte, “Merhume” iki örnekte, “Maaşallah” iki örnekte, “Merhum ve mağfur elmuhtac-ı ila rahmet“üllahü Teala” iki örnekte,“El merhume velmağfure” bir örnekte, “Mağfuran” bir örnekte, “El-Merhume” bir örnekte, “ Merhum ve mağfur elmuhtac ila Rahmet-i Rabbühül gafur” bir örnekte, “Rahmetullahi aleyh” bir örnekte, “El-Merhum” bir örnekte, “El-Mehum el-mağfur” bir örnek üzerinde yer alır.

3.3.5.2.Tanrı’dan İstek

Katalogumuzu oluşturan mezar taşları içinde 22 örnekteş Tanrı“dan istek ifadesi yer almaktadır. Bunlar genellikle, bağışlanma, affedilme, şefaak isteği, cennete girme vb. istekleri içermektedirler.

Tanrı“dan istek ifadelerinin yer aldığı şahidelerden tarihi belli olanlar 18 ve 19.yy“a tarihlenirler. Bu örneklerin tamamı Arapça harflerle Osmanlı Türkçesi olarak yazılmışlardır. İfadelerde anlatılanlar da anlamca birbirine çok yakındırlar.

3.3.5.3. İnsanlardan İstek

Katalogu oluşturan örnekler içinde kitabesinde insanlardan istek ifadesi mevcut olanlar karşılaştırıldığında; bu ifadelerin ölenin ruhu için Fatiha okumaları olduğu görülmektedir. En çok görüleni “Ruhuna Fatiha” ibaresidir.

3.3.6.Kitabe Metinlerinde Geçen Meslekler

Katalogu oluşturan örnekler içinde 20 adet kitabenin metninde meslek isimlerine yer verilmiştir. Bu mesleklerden üç adedi-Mutasarrıf, kasap, debağ- ikişer kez, diğerleri ise birer kez yer almışlardır. Meslek birliği olarak sadece bir örnekte (Kat. No: 3) Ahilik teşkilatının adı, teşkilat mensubu Ahi Muhammed“in oğlu Karabeg“e ait şahide kitabesinde geçer.

3.3.7. Kimlik Bilgileri

3.3.7.1.Aile-Sülale Adı

Katalogu oluşturan kitabeli mezar taşlarının 34“ünün kitabe metninde aile ve sülale adı geçtiği tespit edilmiştir. Bunların içinde “Vanlızade, Damgacızade(Tamgacızade ailesinin de aynı aile olması muhtemeldir), Bayramzade, Bucaklızade, Süldürzade” ailelerinin isimleri tekrarlanan isimlerdendir.

3.3.7.2. Baba-Koca Adı

38 Kitabe metninde ölenin kimliği babasının, kocasının, oğlunun adıyla birlikte zikredilmiştir. Bir örnekte ise aile yakını olmamasına karşın Hamid Sancağı Mutasarrıfı vezir“i-mükerrem devletlü Mustafa Paşa“nın kaftanağası olarak ölenin kimliğine işverenin adı eklenmiştir. Aynı kişinin -Mustafa Paşa“nın- yeğeni de yine onun adı zikredilerek kitabe metnine işlenmiştir (Kat. No: 22, 24). Bu durum, toplum içinde saygın kişilerin yakınlığının mezar taşlarına işlenmesine bir örnektir.

Ölenin erkek olması durumunda babasının adıyla, kadın olması durumunda ise babasının ve-veya kocasının adı ile zikredildiği görülmüştür. Bir örnekte ise (Kat. No: 66) Vanlı zâde Ali Bey mahdumu, Hüseyin Bey ve Hacı Ahmed Bey validesi olarak yani eşinin adıyla değil eşinin oğullarının annesi olarak verilmiştir ki, bu durum belki de sosyolojik olarak farklı ilişkilerin verisi olarak kabul edilebilir. Erkek meyyidlerde “bin, ibn-ibnî, oğlu, mahdumu, zâde, yeğeni” sözleriyle; kadın meyyidlerde “binti, kerîmesi, ehli, zevcesi, halîlesi, validesi” sözleri ile aile yakınıyla birlikte kimlik bilgisi verilmiştir.

3.3.8. Ölenin Adı(Lakap-Unvan-Sıfat)

Katalogu oluşturan kitabeli şahidelerden 72 adedi üzerinde ölenin isminin belirtildiği tespit edilmiştir. Bunlardan 14 adedi kadınlara, diğerleri ise erkeklere aittir. Erkek isimlerinin önünde onların Hacı olduklarını ya da seyyidler kolundan geldiklerini vb. belirten ifadeler de yer almaktadır. İsimlerin önünde kullanılan lakap, unvan, sıfat vd. tercih sayılarına göre şu şekilde sıralanabilir: Seyyid/E"s-Seyyid; 16 adet, Hacı/E"l-Hac; 14 adet, E"s-Seyyid/E"l-Hac; dört adet, Çelebi, Hafız, Sağaşıık, Civan, Sarı; birer örnek üzerinde yer aldıkları tespit edilmiştir. Erkek isimlerinin sonunda bey/beg, ağa, efendi, paşa; kadın isimlerinin sonunda ise kadın, hanım, hatun tanımlamalarının kullanıldığı görülmüştür.

Erkek isimlerinden en çok zikredileni Ali, Ahmed ve Mehmed; kadın isimlerinden en çok zikredileni ise Şerife“dir.

3.3.9. Tarih

Tez katalogunu oluşturan 106 mezar taşından 101 adedi baş şahidesi olup bunların 63 adedi üzerinde kitabe metninde tarih ifadesinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. 38 adet şahidenin kitabesinde tarih ifadesinin bulunduğu kısım, kırıldığı veya toprak altında kalacak biçimde sabitlendiği veya kitabesi deformasyondan dolayı okunamadığı için tarihleri belirlenememiştir.

Kitabe metinlerinde tarih düşürülürken ortak bir uygulama yerine farklı uygulamalar söz konusudur. Bazı kitabelerde tarih, kitabe metninin içinde yazıyla verilirken bazılarında metnin başında ve sonunda rakamlar kullanı-

arak verilmişlerdir. Tarih ifadeleri 13 örnekte sadece yıl, yedi örnekte ay ve yıl, 13 örnekte ise gün-ay-yıl olarak verilmişlerdir. Tarihin belirtildiği ifadeler üç örnek dışında Hicri Takvime uygun verilmişlerdir. Gün ve yıl ifadeleri rakamla; ayları belirten ifadeler ise yazıyla ve genellikle kısaltılmış olarak verilmişlerdir.

Tarihleri belirlenen mezar taşlarından; üç adedi 14.yy."a, dört adedi 16.yy."a, üç adedi 17.yy."a, 11 adedi 18.yy."a, 35 adedi 19.yy."a, ve dört adedi de 20.yy."a tarihlenmektedirler.

3.4. Malzeme

Çalışmamızın katalogunu oluşturan 106 mezar taşı; formları, süsleme programları, kitabe metinleri bakımından değerlendirildiği gibi aynı zamanda bu mezar taşlarının yapıldığı malzeme yönünden de karşılaştırılmışlar ve değerlendirilmişlerdir. Bunun sonucunda 92 mezar taşının mermerden 147, 14 mezar taşının ise iki ayrı grup taştan imal edildiği görülmüştür. Taş malzemeli olan mezar taşlarından birinci grubu; "Kövke/Köfke" adı verilen sarı-bej renkli işlenmesi nispeten daha kolay, yumuşak yöresel taş; ikinci grubu ise bir andezit türü olan ve "Geyran Taşı" olarak bilinen koyu gri-siyah andezitten yapılmış olduğu belirlenmiştir. "Geyran Taşı" ve "Kövke/Köfke" her ikisi de Isparta ili sınırları içinde yer alan taş ocaklarından elde edilmiştir. Bir tüf türü olan kövke taşı Isparta Gölcük Gölü mıntıkasında yoğun olarak bulunmaktadır. Özellikle Merkeze bağlı Yakaören Köyü sınırları içinde bu taşın çıkarıldığı pek çok taş ocağı vardır. Geyran taşı olarak geçen andezit türü ise Isparta ili sınırları içerisinde merkeze bağlı Geyran/Kadılar Köyü mıntıkasında Isparta Belediyesi tarafından işletilen taş ocaklarından çıkarılmaktadır.

4. SONUÇ

"Isparta Merkezde Bulunan Tarihi Mezar Taşları" başlıklı çalışmamızda baş şahideleri ve ayak şahideleri dâhil olmakla birlikte 106 adet mezar taşı incelenmiştir. Bu örneklerden bir kısmında baş ve ayak şahidesi olmak üzere her ikisi de mevcuttur, ayak şahideleri için ayrı katalog numarası verilmeyip aynı katalog numarası altında işlenmiştir. 106 mezar taşından 101

adedi baş şahidesidir; 17 adedi kadın baş şahidesi, 68 adedi erkek baş şahidesi ve 21 adedi çeşitli sebeplerden dolayı cinsiyeti/kimliği belirlenemeyen şahidelerden oluşmaktadır. 15 adet ayak şahidesinin; iki adedi kadın mezar taşına ait ayak şahidesi, yedi adedi erkek mezarına ait ayak şahidesi, altı adedi ise kimliği/cinsiyeti belirsiz ayak şahideleridir. Cinsiyeti/kimliği belirsiz ayak şahidelerinden bir tanesi hariç olmak üzere beş tanesi, baş şahidesi ve mezarı olmadığı için tespit edilemeyen ayak şahideleridir. Bir örnek de ise baş şahidesi olmakla birlikte baş şahidesi üzerinde kimlik/cinsiyet belirten bir yazı-işaret mevcut olmadığından tespit edilememiştir.

İncelenen 106 mezar taşı; gövde formları (Düşey dikdörtgen levha formu ve gövdesi aşağıya doğru daralanlar, düşey dikdörtgen levha formu ve gövdesi daralmadan inenler, silindirik gövdeliler), başlık ve tepelik tiplerine göre şahideler; tepeliklerine göre (Tepeliği sivri kemer formu şahideler, tepeliği yuvarlak kemer formu şahideler, tepeliği dilimli kemer formu şahideler, tepeliği ters V formu şahideler, tepeliği soğan formu şahideler, tepeliği bitkisel formu şahideler), başlıklarına göre (Erkek başlıkları, kadın başlıkları ve başlığı belirlenemeyen şahideler), süsleme programları (yazı, bitkisel süsleme, geometrik süsleme, nesneli süsleme, gök cismi tasvirleri), malzeme ana başlıkları altında karşılaştırılıp değerlendirilmiştir.

İncelenen mezar taşı örneklerinin sayıca çoğunluğunu (68 adet) erkek baş şahideleri oluşturmuştur. Kadın baş şahideleri sayıca (17 adet) azdır. Çok az örnekte (10 adet) baş ve ayak şahidesi birliktedir. Bazı şahideler, mezar gövdesinin başucuna ya da baş ve ayakucuna eklenmiş olmalarına karşın bu şahidelerin o mezar gövdesine ait olup olmadıkları kesin değildir. Örneklerin büyük bir bölümünün orijinal mezarlarından alınıp getirildiği aşıkârdır, sonradan yapıldığı kesin olan bir mezarın yanına veya baş/ayakucuna eklenmişlerdir ya da teşhir edilmek üzere müzeye getirilmişlerdir. Mezar gövdesi ve şahideler bütünlük içinde olmadıkları için mezar tipolojisi yapılamamış, şahideler üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Mezar gövdeleri ve şahideler orijinal yerlerinde olmadıkları için mezarlar insutu değerlerini kaybetmişlerdir. Dolayısıyla mezar ve mezarlıkların gelişimi, dönemsel özellikler vb. hakkında net ve kesin bilgilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

Sonradan mezarlıklara getirilip belli bir plan programa dâhil olmaksızın gelişigüzel biçimde mezarlara eklenen ya da mezarların arasında boş yerlere dikilen şahideler ancak, bir tarihî mirasın yok olup gitmesine rıza gösteremeyen münferit kişilerin iyi niyetli ama acemice girişimleri olarak değerlendirilebilir. Aynı sülaleden şahidelerin (örneğin Vanlızade ailesine ait taşların çoğunlukla Karaağaç mezarlığında, Damgacızade ailesine ait taşlarının da çoğunlukla Gülcü Mahallesi Mezarlığı'nda toplanması gibi) genellikle aynı mezarlıklarda toplanmış olması da ailenin yeni nesilleri tarafından ecdadının mezar taşlarına gösterilen vefa davranışı olarak düşünülebilir.

İncelenen 106 mezar taşı içinde en erken tarihli olanı 1328-1329'a, en geç tarihli olanı ise 1946'ya tarihlenir. Bu tarihler arasında, üç örnek 14.yy.'a, dört örnek 16.yy'a, üç örnek 17.yy'a, 11 örnek 18.yy'a, 35 örnek 19.yy'a ve dört örnek 20.yy'a tarihlenmektedirler.

Şahidelerin büyük çoğunluğu (92 adet) mermerden yapılmıştır. Çok az bir kısım(14 adet) mezar taşında taş malzeme kullanılmıştır. Baş şahidelerinin tamamında kitabe vardır. Yazı çeşidi olarak celi-sülüs tercih edilmiştir. (İstisna üç örnekten ikisinde Talik ve birinde de Rik'a hattı kullanılmıştır.). Ancak kitabe yazımında farklı uygulamalar söz konusudur; bazı örneklerde yatay satırlara, bazı örneklerde ise diagonal satırlar halinde yazılmıştır. Kitabe metinlerinde genel olarak; serlevha, ölenin adı, aile-sülale, babasının-kocasının veya bir yakınının adı, durumu, ölüm sebebi, Tanrı'dan isteği, duası, insanlardan isteği ve duası, ölüm tarihi bulunduğu gibi bazı kitabelerde bu başlıkların hepsinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Erken devirlere tarihlenen(14.yy.) şahidelerde kitabelerin Arap dilinde yazıldığı, yine bu örneklerde tarih düşürmenin metnin içinde yazıyla (rakamlarla değil) verildiği tespit edilmiştir. Bu örneklerde ölenin kimliğine, statüsüne, mesleğine vb. ilişkin bilgilere yer verilmediği ve daha çok İslam Peygamberinin hadislerini aktaran metinlere yer verildiği ve süsleme unsurlarının da mümkün olduğunca az ve sade tutulduğu gözlenmiştir. Daha geç dönemlere tarihlenen(17, 18, 19, 20.yy.) mezar taşlarında Arap harfleri kullanılarak Osmanlı Türkçesi ile yazılan kitabe metinlerinde Farsça ibarelerin de yer aldığı görülmüştür. Cumhuriyetin ilanı ve harf devriminden

sonra yapılan üç şahide üzerinde ise Latin hafleriyle ve Milâdî takvime göre kitabe metni yazılıp tarih düşürüldüğü tespit edilmiştir. Bu yönüyle mezar taşlarının toplumsal ve siyasi değişiklikleri yansıttığı gözlemlenmiştir.

İncelenen şahidelerin yarısı üzerinde bitkisel-geometrik-nesneli süsleme unsurlarının tek tek veya birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Bezemenin genellikle tepelikli şahidelerde kullanıldığı, başlıklı şahidelerde ise kitabe metni dışında süsleme unsuruna genellikle yer verilmediği görülmüştür. Ayak şahideleri üzerinde ise çoğunlukla bitkisel süslemenin tercih edildiği görülmüştür. Bitkisel süslemenin görüldüğü tepelikli baş şahideleri ve ayak şahideleri göz önüne alındığında akantus, gül, lale, servi, hurma, palmet, rumi, kır çiçekleri ve kıvrım dalların yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir.

Nesneli süslemelerde daha çok tüy, istiridy, kandil takı, vb. kullanılmıştır. Tüylar özellikle kâtibi kavuklarda kavuk ile destarın arasında sıkıştırılmış vaziyette betimlenmişlerdir. Bitkisel süslemelerde ise İslam Peygamberinin remzi olan gül, Allah lafzı ile benzetilen lale, cennet ağaçlarından sayılan hurma, Elif harfine benzetilen servi ve kır çiçekleri ön plana çıkmaktadır ki, bu durum ölenin cennete gitmesi dileklerinin cennet bahçelerinin görsel olarak taşla nakşedilmiş hali olarak kabul edilebilir.

Isparta merkez ilçe ve bağlı yerleşim yerlerindeki mezarlık ve hazîrelerde ve şehir müzesinde yer alan 106 adet Türk-İslam dönemi mezar taşı incelenmiş, gerek mezar taşı formları, gerek süsleme programları ve gerekse kitabe metni açısından bakıldığında başkent üslubu taşıyan mezar taşları olduğu gibi yerel malzemelerle, yerel özellikler taşıyan mezar taşlarının da var oldukları görülmüştür.

Araştırma konusu olan mezar taşlarının bazılarında kitabelerin bazı satırlarının silindiği ve farklı bir teknik ve üslupla kimlik bilgilerinin eklendiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akdemir M. Sadık, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat), Isparta
- Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Isparta, 2008
- Bahar, Hasan, “Avrasya’da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü” Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Konya, Eylül 2013
- Barthold, W., “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, (Çev: Abdulkadir İnan), Belleten, Cilt: XI, Sayı: 43, Ankara, 1947
- Böcüzâde, Süleyman Sami, Isparta Tarihi Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları (Haz. Hasan Babacan), Isparta, 2012
- Çal, Halit, “İstanbul Eyüp”teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar”, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu (28- 30 Mayıs 1999), İstanbul, 2000, s.206-225
- Çal, Halit, “Türklerde Mezar-Mezar Taşları”, Aile Yazıları 8, TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını, Ankara, Aralık 2015, s.295-330
- Çakmakçoğlu Kuru, Alev, “İkonografik Açından Orta Çağ Türk Mimarisinde Yer Alan İstiridye Motifi” ERDEM, 52, 2008, s. 112
- Çoruhlu, Yaşar, Türk Sanatının ABC’si, İstanbul, 1993
- Çoruhlu, Yaşar, Eski Türklerin Kutsal Mezarları, Kurganlar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016
- Demiriz, Yıldız, “Acanthus; Türkiye”nin Arkeoloji ve Sanat Tarihî Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, (III), 1984 s.19-24..
- Demirci, Doğan, Isparta Evleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2010
- Emecen, Feridun, “Isparta”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt XIV, İstanbul, 1999
- Eyice, Semavi, “Mezarlıklar ve Hazineleler” İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri-Cimetieres Et Traditions Funeraires Dans Le Monde Islamique (28-30 Eylül 1991/ İstanbul), Cilt.1, Ankara, 1996, s.123-134
- Karamağaralı, Beyhan, Ahlat Mezar Taşları, Ankara, 1992

- Karamağaralı, Beyhan, “ KültürTarihîmiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi”,
Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildiri Kitabı,
İstanbul, 1998
- Katırcıoğlu, Nuri, Bütün Isparta, Ankara, 1958
- Kofoğlu, Sait, “Hamidoğulları”, TDVGA, <https://islamansiklopedisi.org.tr>,
Erişim Tarihi: 10.07.2019
- Kurul, Mustafa, “Isparta Hanife Sultan Mezarlığında Bir Odada Toplu Halde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezartaşları”, İstem, Yıl.12, S.24, 2014, s.131-155
- Özek, Ali; Karaman, Hayrettin, *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Mealî*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları / 86-F, Ankara, 2000
- Sağıroğlu Arslan, Aslı, “Taşlar Konuşur”: Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S. 6/3, 2017, s. 1923-1937
- Şenol, Sümer, A’dan Z’ye Isparta El Kitabı, Isparta Belediyesi Kültür Yayınları, Isparta, 2006
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit, “Türk-İslam Dönemi Türbe ve Mezar Taşı Kitabelerinde Tarih İbareleri”, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, İstanbul, 1999, s.394-404
- Yaman, Bahattin, “Isparta Gülcü Mezarlığı Mezar Taşları”, ERDEM Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, S.48, 2007, s.169-202
- Yaman, Bahattin, “Isparta-Karaağaç Mezarlığı”ndaki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları”, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.18, Yıl 2007/1, s.71-89
- Yıldız, Vahap, “Osmanlılar”da Yazı Çeşitleri”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl.17, S.28, Temmuz-Aralık 2012, s. 47-62

[illegible]

[illegible]

	CİNSİYET	TÜRÜ	BAŞLIK TİPİ	TEPELİK TİPİ	YAZI TÜRÜ	MALZEME	SÜSLEMİ	TARİHİ	DÖNEM
67	KADIN	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN BAŞLIĞI	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
68	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
69	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
70	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
71	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
72	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
73	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
74	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
75	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
76	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
77	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
78	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
79	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
80	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL
81	X	BELİRSİZ	BELİRSİZ	BELİRSİZ	KADIN	BAŞ ŞAHİDESİ	KADIN	14 YÜZ YIL	15 YÜZ YIL

	CİNSİYET	TÜRÜ	BAŞLIK TİPİ	TEPELİK TİPİ	YAZI TÜRÜ	MALZEME	SÜSLEMİ	TARİH	DÖNEM																	
	KADIN	BELİRSİZ	BELİRSİZ	SİVRİ KEMER Lİ	YUVARLAK KEMER Lİ	DİLMİLİ KEMER Lİ	BITKİSEL KEMER Lİ	TİRES V FORM LÜ	SOĞAN FORM LÜ	SÖLÜS	TALİK	BAK' A	MEKMER	TAŞ	BITKİSEL	GEOMETRİK	MİSNE Lİ	BİÇİRİ	MİLLADİ	14. YÜZ YIL	15. YÜZ YIL	16. YÜZ YIL	17. YÜZ YIL	18. YÜZ YIL	19. YÜZ YIL	20. YÜZ YIL
82	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	1029	1619-20	X					
83	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	Sa 1029	Oc.-Şub. 1620	X				X	
84	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	11 Ra 1265	24.2.1849					X	
85	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	1228	1813					X	
86	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	1 Eylül 1927							
87	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	1140	1727-1728		X				
88	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	1315	1897-1898					X	
89	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	-							X
90	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	1263	1846-1847					X	
91	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	1248	1832-1833					X	
92	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	1300	1882-1883					X	
93	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	-							
94	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	23 Şafer 1197	28 Ocak 1783						
95	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	-							
96	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	-							
97	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	1195	1780-1781		X				
98	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	-							X

[illegible]

FOTOĞRAFLAR



Kat No: 1



Kat No: 2



Kat No: 3



Kat No: 4



Kat No: 5



Kat No: 6



Kat No: 7



Kat No: 8



Kat No: 9



Kat No: 10



Kat No: 11



Kat No: 12



Kat. No: 13



Kat. No: 14



Kat. No: 15



Kat. No: 16



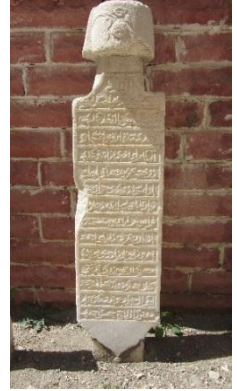
Kat. No: 17



Kat. No: 18



Kat. No: 19



Kat. No: 20



Kat. No: 21



Kat. No: 22



Kat. No: 23



Kat. No: 24



Kat. No: 25



Kat. No: 26

Kat. No: 27

Kat. No: 28



Kat. No: 29



Kat. No: 30



Kat. No: 31



Kat. No: 32



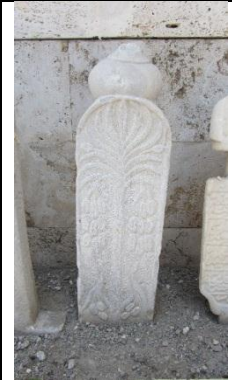
Kat. No: 33



Kat. No: 34



Kat. No: 35



Kat. No: 36



Kat. No: 37



Kat. No: 38



Kat. No: 39



Kat. No: 40



Kat. No: 41



Kat. No: 42



Kat. No: 43



Kat. No: 44



Kat. No: 45



Kat. No: 46



Kat. No: 47



Kat. No: 48



Kat. No: 49



Kat. No: 50



Kat. No: 51



Kat. No: 52



Kat. No: 53



Kat. No: 54



Kat. No: 55



Kat. No: 56



Kat. No: 57



Kat. No: 58



Kat. No: 59



Kat. No: 60



Kat. No: 61



Kat. No: 62



Kat. No: 63



Kat. No: 64



Kat. No: 65



Kat. No: 66



Kat. No: 67



Kat. No: 68



Kat. No: 69



Kat. No: 70



Kat. No: 71



Kat. No: 72

			
Kat. No: 73	Kat. No: 74	Kat. No: 75	Kat. No: 76
			
Kat. No: 77	Kat. No: 78	Kat. No: 79	Kat. No: 80
			
Kat. No: 81	Kat. No: 82	Kat. No: 83	Kat. No: 84



Kat. No: 85



Kat. No: 86



Kat. No: 87



Kat. No: 88



Kat. No: 89



Kat. No: 90



Kat. No: 91



Kat. No: 92



Kat. No: 93



Kat. No: 94



Kat. No: 95



Kat. No: 96



Kat. No: 97



Kat. No: 98



Kat. No: 99



Kat. No: 100



Kat. No: 101



Kat. No: 102



Kat. No: 103



Kat. No: 104



Kat. No: 105



Kat. No: 106

MEZAR TAŞLARINA MİLLİ GİYSİ ÖĞELERİNİN YANSIMASI

Gülzade Abdulova

ÖZET

Her bir halkın dünyadan köçenlerin kabri üzerine yaptığı mezar taşları o halkın dini bakış açısını ifade etmekle birlikde giyim kültürü, meşguliyeti hakkında bilgilerle zengindir. İslamın kabulünden sonra mezarlara koyulan maddi kültür örnekleri artık aradan kaldırılmış, lakin İslami yasaklara rağmen mezarüstü abidelerde bu tasvirler yaşamaya devam etmiştir. İslamdan önce mezarlara koyulan maddi kültür örnekleri artıq mezar taşlarına kazınmaya başladı. Mezar üstü abidelerde geniş rast gelinen tasvirlerden biri de geyim kültürüyle bağlıdır. Bu abidelerde yalnız erkek tasvirlerine rastlanır, kadın tasvirleri olmasa bile, kadın bezek ve aksesuarları, onların meşguliyet alanları hakkında bilgi veren tasvirlere arasında yer verilmiştir. Erkek məzarlarında əsasən kişilər at belində, başında papaq, əynində çuxa və belində kəmər təsvir edilmişdir. Əksər hallarda uzunboğaz çəkmələr və çust təsvirləri müşahidə olunmaqdadır. Dünya kultürü panteonuna orijinal milli manevi ve maddi dəyərlər armağan etmiş türk halkları şapkaya daima büyük önem vermiş, bu yüzden erkek hayattan göçerken onun şapkası ailesinde korunmuş, aynı zamanda mezar üstü abideye yansımıştır. Azərbaycanda bulunan mezarların çoğu erkek milli giysi takımına dahil olan değişik biçimli şapkaların stilize edilmiş sürümüdür.

Mezar taşlarında geniş rastlanan ikinci erkek giyimi ayakkabılardır. Bunlar iki növdə: uzunboğaz çekme ve çust, iki formada: kişi təsvirlərinin

ayağında geyili ve tek halda, üzü məzarın içinə doğru yönəlmiş vəziyyətdə təzahür edir.

Anahtar kelimeler: Defn adetleri, mezar üstü abide, milli giyisi, şapka

Her bir halkın dünyadan köçenlerin kabri üzerine yaptığı mezar taşları o halkın dünyadan göçenlərə rəğbətini, dini bakiş açısını, daşyonma sanatı sahəsindəki bacarıqlarını ifade etməkde birlikde giyim kùltürü, meşguliyeti hakkında bilgilerle de zengindir. Mezar taşı ölüleri gizletse de ölülerle yanaşı halkın maddi ve manevi medeniyyəti, meşkulluğu hakkında bilgileri kendinde yaşatır. İslamın kabulünden sonra mezarlara koyulan maddi kùltür örnekleri artık aradan kaldırılmış, lakin İslami yasaklara rəğmen mezarüstü abidelerde bu tasvirler yaşamaya devam etmişdir. Malumdur ki, İslamdan önce insanı geyimli şəkilde, yeherli-yüyenli atlarla birlikdə defn edir, o biri dünyada yaşamını davam etdirmek için gündelik hayatda gereken eşyaları onun yanına koyurdular. İslamın Türkler arasında kabulundan sonra hemin inanclar şüuraltı yaddaşlarda korunub saxlanmaqda idi. Bu sebepten mezarlara koyulan maddi kùltür örneklerin bir kısmı mezar taslarına kazınmaya başladı.

Bizim diqqatımızı çeken bu abidelerde tasvir olunmuş giyisi örnekleridir. Geleneksel halk giyim kompleksinin oluşması uzun süren tarihi gelişme sürecinin sonucu olduğundan, o, halkın etnogenezi probleminin öğrenilmesinde de önemli kaynaklardan biri hesab olunur. “Diğer tarihi kaynaklar ile birlikte, giyimlere ait olan materiallar da her bir halkın kùltürel-tarihi ilişkilerinin, milli özelliklerinin belirlenmesine ve etnogenezi probleminin çözümüne dahiloluna bilir [Veliyev, 2007: 99]. Mezar üstü anıtlarda çeşitli tamğalar, kitabelerle yanaşı giyim kùltürüyle bağıli degerli tasvirlere rast gelinir. İlginc tarafı ondan ibarətdir ki, islam kanunlarına aykırı olmasına bakmayarak bu anıtlarda erkek tasvirlerine sık-sık rastlanır. İslamdan öncə Türk kùltüründe kadınlar erkeklerle aynı sırada, yanı sıra tek halda tasvir edilmesine, kadın daş heykellerin, gil fiqurların düzeldilmesine, hatta ortaçağ minyatürlerde kadın tasvirlerine geniş yer verilmesine rəğmen mezarüstü anıtlarda kadın tasvirleri yoktur. Mezarüstü anıtlarda kadını simvolik şəkilde, yalnız bezek ve aksesuarları,

onların uğraşı alanları hakkında bilgi veren tasvirler vasıtasıyla ara-sıra göstermişler.

Mezar üstü anıtların bir kısmı tamamen erkeği temsil eden börk biçimindedir. Dünya kültürü panteonuna orijinal milli-manevi ve maddi değerler armağan etmiş Türk halkları papağa (şapkaya) daima büyük önem vermiş, hündür papağı (şapkanı) Tanrıya yakın olmanın bir aracı hesab etmişler. Eski Türklər hündür ağac, dağ gibi papağın da Tanrı dergahına yakın olduğunu zenn eder, açık kafa ile gezmeni Tanrı dergahından kənar düşmək gibi elakalandırırdılar [Abdulova, 2018: 93]. Zamanla börk erkegin, simvoluna çevrilmiştir. Bu yüzden erkek hayattan göçerken onun börkü evvelce mezarı üstüne koyulmuş, İslam kuralları hakim olduktan sonra ise ailesinde korunmuştur. Rastgele degil ki, Türkiyede (Mövlanenin, Bektaşilerin ve sair) mezarları üstünde hale da papaklar (emmameler) kalmaktadır. Görünüyor ki, sonralar açık havada olan mezar üzerinde börkün nişane olarak koyulması geleneyi kaldırılmış, bunun yerine baştaşları börk formasında şekillendirilmiştir(Resm-1). Dikkat etdikde onların sivri börk, motal börk, emmame, qacarı börk formasında olduğunu göre bilirik. Kurgan tipli mezarlar ise adeta küləh biçimindedir.

Çoğu durumda erkegin börkü mezar üstü abideye kazınmıştır. Azərbaycanda bulunan mezarların çoğu erkek milli giysi takımına dahil olan değişik biçimli şapkaların stilize edilmiş sürümüdür. Rastgele değil ki, Türkiyede (Mövlanenin, Bektaşilerin ve sair) mezarları üstünde hale de börkler (emmameler) kalmaktadır. Milli Azərbaycan Tarihi Müzesinde korunan Ortaçağ dönemine ait mezar taşının (XIV yüzyıl) üzerinde börk qazınmıştır (Resm-2). Böyle çıkıyor ki, Azərbaycanda artık XIV yüzyılda papakların məzar üste koyulmasına son verilmişti.

Eski Türk mezarlarından tapılan insan kalıntıları üzerinde hündür, konik biçimli veya şiş uclu börkler önemli bir yer kaplar. Şuna örnek olarak İssık kurganından tapılan altın adamın börkünü, uyğur kabrinden tapılan keçe börkü ve sair göstermek olar. İlginç bir taraf ondan ibaretdir ki, islamdan öncə və sonra Türk halkları tarafından kullanılmış baş giyimleri ile kurganlar, cami minareleri, aynı zamanda mezar taşları forma bakımından bir-birini tekrarlamıştır. Rastgele değildir ki, Türk dillerinde

her hangi bir nesnenin üzerini kapatan söz “kapak” kimi ifade edilir ve hemin sözden de “kalpak”(börk) ifadesi ortaya çıkmıştır. Mezarüstü anıtlarının (türbelerin)üst kısmının forması da börk formasındadır, şöyle ki, Memar Eceminin Nahçıvanda inşa etdiyi Yusif ibn Qüseyr türbesinin üst kısmı sivri börk - erkek baş giyimi formasında, Mömine Hatun türbesinin üst kısmı ise dinge formasında tikilmiştir(Resm-3). Həmin dövr bütün türbelerde bunu gözlem altına almak olar.

Mezar taşlarında giyisi tasvirlerinin bir grubunu da taş üzerine kazınmış tasvirler teşkil edir. Mezar taşları üzerinde kazınmış tasvirlerde daha çok “sivri papak” örneklerini gözetlemek mümkündür. Azərbaycanda bu börk növünün tarihi çok kadimdir. Eski kaynaklarda rast geldigimiz şişpapak (zülle papak) XIX yüzyılın sonlarına kadar, onun azacık kısa forması ise (son dövrlere kadar bu papaklar da şişpapak adlanırdı) XX yüzyılın başlangıcına kadar halkın kullanımında olmuştur. Hündür ve şiş uclu papaklar hakkında zengin məlumatlar vardır. Tarihden malumdur ki, sakların bir kolu “şişpapak saklar” adlanırdı. Ehemeni şahı Daranın Nakşi-Rüstemdeki kitabesinde şişpapak sakların tasviri yer alır. Ola bilsin ki, Ağdam rayonunda yerleşen “Şişpapaklar” köyünün adı hemin saklarla bağlıdır. XI yüzyıl türkologu Mahmud Kaşğari möhteşem “Divani lüğət-it-Türk” eserinde “sukarlaç” adlı baş giyiminin izahını “uzun börk, şişpapak”(sivri papak) [Kaşğari,2006: 473] gibi verir. Büyük olasılıkla şişpapak sakların giyindiği papak sukarlaçın aynıdır. Sukarlaç börkler (sivri börkler) Saka Türklerinden üzü bu yana bütün türk boylarında kullanılmışdır [Balaban, 2006: 60]. Azərbaycanda erkek giyim destine dahil olan karagülden tikilmiş şiş (sivri) papakları aynı başlıkların halefi hesab etmek olar. Bu papak növü Azərbaycanda çok geniş yayılmıştı. Esasen yüksək tabakanın, yanı sıra Kacar şahlarının, hanların giyim destinə dahil olmuş, sonra ziyalılar, imkanlı şahsler tarafından da kullanılmıştır. Sonralar başka papaklar kibi şiş papaklar da kesilerek gödeldilmiş, onun kapaklı formaları kullanılmıştır. Arkaik formalı şiş papaklar ise müasir dönemde sadece Novruz bayramının esas atributlarından biri olan kosaanın giyim elementi kibi korunub saklanmıştır. Mezarüstü anıtlarda şişpapaklı erkek tasvirlerine az rastlanır. Belirtildiği gibi hemin dönemde imkanlı veya ziyalı tabakası çoğunluk teşkil etmirdi. Bu üzden mezar taşları üzerinde böyle

papak türüne az rastlanır. Sivri (şiş) papak tasvirli mezar taşının bir örneği Kobustan koruğu erazisinde yerleşen XVII yüzyıla ait mezar taşıdır(Resm-4). Mezar taşının üzerine nakş edilen zengin nebati tasvirler de orada defn edilen insanın sosyal statusunu belirleyir.

Azerbaycanda fakir köylülerin giyim destinde motal(tulum) papapaklar daha büyük çoğunluk teşkil etmekteydi. Ona göre de mezarüstü anıtlarda daha çok bu börk örneklerine rast gelinir. Halkın kullanımında motal(tulum) papakların 3 növü olmuştur. Bunlar “sivri”, “kesme” ve “kotmanı”(yappa) adı ile malumdur. Sivri papaklar şebkülahlarda olduğu gibi 4 bölüm kesilmiş deriden tikilirdi. Yappa papaklar da aynı tarzda biçilir, fakat bölümler sivri papağa oranla kısa ve gen kesildiginden başa tam oturur, bu nedenle hem de “yappa” adlanırdı. Mezar taşları arasında yappa papak formalı başdaşlarına çox rast gelinir. Bu formalı mezar taşları daha çox Qarabağ, Qazax-Tovuz bölgeleri için karakteriktir. “Kesme” papaklarda tepelik kenarın ehatesine birleştirilirdi. Azerbaycanda bu tipli mezar taşları büyük çoğunluk teşkil edir.

Mezar taşları üzerinde sıkı rastlanan giyim örneklerinden biri de ayakkabılardır. Əksər hallarda uzunboğaz çekmeler ve çust tasvirleri gözlemlenmektedir (Resm-5). Bu türlü ayakkabılar orta sınıfın giyim destinde yer alıyordu. İlginçtir ki, ayakkabı tasvirleri de yalnız erkek mezarlarında rastlanır, kadın mezarlarında asla bu tasvirlerle rastlanmıyor. Bazen bilim adamları mezar taşlarına kazınan ayakkabıları İslam peykamberi Muhammedin (s.ə.s) ayak izlerinin eksi olduğunu söylerler. Fakat Türkiyede bu günedek hayatdan köçen erkeğin ayakkabısının kapı önüne üzü yola doğru koyulması geleneyi korunub saklanmaktadır. Bu erkeyin heyatdan köçdüğüne, evini, ailesini ebediyyen terk etdiğine işaret eder. Mezar taşlarına ayakkabıların üzü kabire doğru koyulması kanıtıyor ki, merhum ebedi dünyasına göç etmiştir. Gözükdüyü kibi mezar taşları çeşitli tasvirler vasıtasıyla halkın inancını kendinde yaşatan bir kitabedir.

Mezar taşlarında erkekler kendi dönemlerinde debde olmuş esas erkek giyisisi olan çuhada tasvir edilirler. Fakat en çok dikkatları çeken yine de papak(börk), at ve ayakkabılardır.

Kadın mezarlarında genellikle tarak, Orta çağ ve XIX yüzyılın sonlarında sıkı kullanılan ve “deneli”, “hil”, “arpa” adı ile tanınan boyunbağılar, ayna, gülabtan, bazen tokuculuk dezgahı ve aletleri hana, heve, kirkıt, nenni ve sair rastlanmaktadır(Resm-6).

Mezar taşlarının bir özelliği de ondan ibaretdir ki, hem onun tertibatı, hem de üzerindeki tasvirler merhumun sosyal statusunu belirtir. Mezarüstü anıtlarda rastlanan insan tasvirleri mutlaka imkanı ve ya orta tabakaya aittir. Kasıb tabakanın mezar taşları adi taşlardan oluşur. Daha yüksek sınıfa aid mezarlar üzerinde ise makbara ucaldılmıştır.

Sonuç. Azərbaycan mezaristanlarında bulunan mezar taşlarında esasen erkek tasvirleri kazınmışdır. Hemin tasvirlerde papak(şapka), çuha, uzunboğaz çekme və çust tasvirleri vardır. Etnografik materiallara söykənərək, aynı zamanda mezar taşlarının bir statü göstergesi olduğunu nazara alaraq hemin tasvirlerin imkanı kişilere ait olduğunu söyleye bilirik. Mezar taşlarında bulunan giyim örnekleri bu maddi kültür alanını incelemede yardımcı vasitə ola bilər.

KAYNAKÇA

Vəliyev F. Geyimlər və bəzəklər. Azərbaycan etnoqrafiyası, 3 cildə, II cild. Bakı, 2007, s.83-158

Abdulova G. Milli kişi geyim kompleksində dəri papaqlar// Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Xəbərlər(ictimai elmlər seriyası). № 3, Bakı, 2018, s.93-114.

Kaşğari Mahmud. Divani-lügat-it-türk. 4 cildte, I c. Bakı, 2006

Balaban A. Iskit, Hun ve Gokturklerde sosyal ve ekonomik hayat. Ankara, 2006.

AZERBAIJAN'DAKİ EPİTAFİLERDE SELÇUKLU SANATININ İZLERİ

Habibe ALİYEVA¹

ÖZET

Azerbaycan'da farklı türlerde mezar taşları, aynı zamanda yatay sandukeler, at ve koç figürlü heykeller, üst kısmı düz, dairesel, çatma, kubbe biçimli dikey başdaşları vb. türler bulunmaktadır. Azerbaycan'da İslam'ın yayılması (8 y.y.) sonucunda Arap harfleriyle yazılmış eserlerin en eski örneklerine Şirvan'da daha fazla rastlanmaktadır. Bu örneklerde Arap alfabesinin hat türleri olan kufi, sülüs, nesih, nestalik hat Arap-Fars-Türk dilli kitabelerle yanı sıra, geometrik ve nebati ornamentlerden de dönemin oymacıları ustalıklı kullanmış ve İslam epigrafisinin temelini koymuşlardır. Bahsettiğimiz hat kalıpları genellikle 11. yüzyıldan itibaren Selçuklu Türklerinin Azerbaycan'a gelişi ve Selçuklu sanatının her alanında yükselişi ile başlamıştır. Epitafi (mezar kitabesi) şeklinde yaygın olan bu kitabeler İslam'a inanan yerel nüfusun mezar taşlarında Kur'an-ı Kerim'den ayetler, Allah'ın methi, Ehl-i Beyt'in isimleri, manzum şiirler vb. yazılar oyulmuştur.

Gözlemlere dayanarak söylenebilir ki, XI yüzyıldan başlayarak 1920 yılına kadar, yani Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'ı işgalinden birkaç yıl sonra bu sanat türü devam etmiş, 1930'lu yıllardan sonra Kiril alfabesi gündeme gelmiş, fakat 1991 yılında Azerbaycan yeniden bağımsızlığını kazandıktan sonra mezar taşlarında Arap ve latin alfabesi ile kitabeler yazılmaya başlamıştır.

¹ Doç.Dr., Milli Azerbaycan Tarih Muzesi Başkan Yardımcısı, ahebibe@gmail.com

Henüz XI-XV yüzyıllarda çok zengin İslam epigrafik kitabeli anıtsal eserler ile seçilen Nahçıvan mimari okulu ile birlikte, Şirvan mimari akımı da oluşmuştur. Azerbaycan mimari sanat tarihinde taş süslemeleri sanat türünde en önemli yerlerden birini Şirvan mimari akımı tutuyordu. Buna önemli bir örnek olarak ilk kez epigrafik yönden incelediğimiz Ortaçağ Ağsu şehri ve ona yakın olan Şeyh Dursun türbesinin (XV yüzyıl) çevresindeki çok ilginç yapıları ile seçilen yüksek ölçülü mezar taşlarını gösterilebiliriz.

Makalede, Azerbaycan'daki çeşitli mezar taşlarının Selçukluların Ahlat'taki tarihi mezar taşları ile hem şekil, epigrafi ve sanatsal açıdan benzerliği anlatılmaktadır. Selçuklu sanatının izlerinin Azerbaycan'daki mezar taşlarındaki benzer yönleri türk kültürünün yükselişi bağlamında incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Şirvan, Epitafiya, Selçuklu sanatı, Mezar taşı, Kitab

TRACES OF SELJUKLU ART ON EPITAPHS IN AZERBAIJAN

There are several groups of gravestones, including horizontal chest tombs, statues with horse and ram figures, vertical gravestones with plain, circular, arched, dome shapes, etc. in the territory of Azerbaijan. The most ancient samples of monuments with Arabic inscription are found more in Shirvan as a result of the spread of Islam in Azerbaijan (in the 8th century). Engravers of that time used skillfully geometric and floral ornaments besides Arabic-Persian-Turkic inscriptions with writing types of Arabic alphabet as kufi, thulth, naskh, nastaliq, and laid the foundations of Islamic epigraphy. The use of abovementioned writing types began mainly with the march of the Seljuk Turks to Azerbaijan in the 11th century and the raising of Seljuk art in all areas. These epitaphs (tomb inscription) – ayah from Quran, epithets of Allah, the names of Ahl al-Bayt, poems written in verse, etc. were carved on gravestones of local people who believed in Islam.

According to observation, this art continued since the 11th century till 1920, i.e. several years after the Soviet occupation to Azerbaijan, then the Cyrillic alphabet were used since 1930, but inscriptions in Arabic and Latin

alphabets have been begun to be written since 1991 – after gaining our independence.

Shirvan architectural school is well known besides Nakhchivan architectural school, which is famous for its rich Islamic epigraphic monuments in the 11-15th centuries. Shirvan architectural school gained one of the most important places in gravestone ornament field in architectural history of Azerbaijan. For an example, we can mention magnificent high tombs in Aghsu and near-by Sheikh Dursun (the 15th century), which for the first time I studied epigraphically. The similarities of different types of tombstones in Azerbaijan with Seljuk historical gravestones in Ahlat will be explained in terms of form, epigraphy and art in the article. Also there will be discussion about the similarities of the Seljuk art with gravestones in Azerbaijan, the raising and spreading of Turkic art of one nation and two states.

Key words: Shirvan, epitaph, Seljuk art, gravestone, inscription

GİRİŞ

Azerbaycan'da eski çağlardan, taş üzerini süslemek, kabartma ve oyma işlemler ile desenler açıp insan, hayvan, kuş ve diğer çizimler kazımak ulu tarihimizden bize yadigâr kalan taş oyma sanat tarihimize aittir. Bu desenler ilk önce kaya üstü simgelerde, sonra zaman geçtikçe mimarlık anıtlarımızda ve kabir taşlarında yerini almıştır. Zaman geçtikçe süslemelerin yerini farklı dönemlere ait ve farklı alfabelerde oyulan yazı örnekleri olarak taş yapıların tarihi önemini kat kat artırdı ve taş yontma sanatında yeni bir atılıma yol açtı. Ulu atalarımızdan bize örnek olan bu yapıların sonraki dönemlerdeki sanatlarımızda ve kültürel mirasımızda rolü inkâr edilemez.

VII yüzyılın ortalarında Arap Hilafetinin bir parçası olan Azerbaycan'ın diğer alanlarında değişiklik olduğu gibi taş yontma sanatında de yenilikler yaşandı. Araştırmalar gösteriyor ki, Azerbaycan sanat örneklerine, onun sanatsal nitelik ve içeriğine İslam dininin etkisi olmuş ve VIII-X yüzyıllarda mimaride, tasviri ve uygulayıcı sanatlarda İslam dininin etik, estetik normları kendini göstermeye başlamıştır. Tasviri, uygulayıcı sanatlarda - süs baş-

lıca olarak temel mimarlıkta tasvir aracına dönüşüyor (6. Velihanli. 1993, 153 s.)

İlk orta çağlarda biz kabir üstü abidelere çok az rastlıyoruz. İslam dini kurallarına göre kabir kaybolmalı ve toprağa karışmalıdır, yani "topraktan yaratıldık, toprağa dönmeliyiz" misalinde olduğu için kabir abideleri azınlık oluşturuyordu. Ancak Türk kökenli halk olan Azerbaycan halkı İslam'dan önce ölülerinin üzerine hatıra olsun diye taştan çeşitli içerikli insan figürlü heykeller de yaparlardı (5. Nematova, 1963;157İslam dinine göre yaşına, cinsine, mesleğine, sosyal konusuna bakılmaksızın tüm insanların kabirleri basit ve ihtişamdan uzak olmalıdır. Ama görünür İslam'dan çok önceki devirlerden başlayarak sağlıklarında olduğu gibi, öldükten sonra da insanları birbirinden ayırmak ve anısını sürdürmek amacıyla onların şerefine gösterişli lahit abideleri yüceltmek geleneği daha güçlü olmuştur. Buna örnek olarak, Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi'nde korunan Şamahı'nın Hınıslı ve Acıdere - Çıraklı topraklarından bulunmuş çeşitli dağ cinsli taşlardan yontulmuş, farklı hacimli mezar üstü heykelleri (M.Ö. I binyıl) gösterilebilir (foto1).

Dolayısıyla, cenaze ayininin uygulanması ile ilgili İslam'ın tüm norm ve taleplerine tam hassasiyetle ve sırayla uyulsa da, birçok durumda kabirlerin birbirinden ayrılması, onların mümkün olduğu kadar büyük ve gösterişli baş ve göğüs taşları ile ya da taş sandukalarla sonsuzlaştırılması geleneği bugün de devam etmektedir. Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde ve tüm dönemlere ait mezarlıklarında bu kabil kabir yapıların varlığı söylenenlere kanıttır.

İslâm'dan sonraki dönemde halk kendi eski gelenek ve göreneklerine dayanarak saygı gösterdikleri aksakallara ve babalarına farklı şekilde mezar taşları hazırlamak ve onların üzerini milli desenler ile birlikte Arap grafikleri ile yazılar kazıyorlardı. Azerbaycan'da taş üzerini süslemek, onlarda kesme, oyma, çizme yöntemiyle nebati, geometrik desenler, insan, hayvan ve kuş tasvirleri ve bunların yanı sıra Arap alfabesinin ilk hat türü olan kufi yazısı ile olan sözler kazımak XI-XIII yüzyıllarda dekoratif uygulamalı sanatın yaygın alanlarından idi. Bu yüzyıllarda taş süslerine ve Arapça "Kur'an-ı Kerim" den ayetlere, hikmetli kelimelere, manzum şiirler, merhumun adı ve

babasının ismi, vefat yılı miladi yılı ile yok, Hicri yılı ile yazılırdı (7. Неймат,1991:240).

Kabirler üzerindeki taş sandukalar, baş veya göğüs taşları üzerinde kazınmış yazıtlar aslında onların ait olduğu yerleşim birimlerinin tarihine dair ilk yazılı kaynaklardır. Bu kitaplarda yer alan bilgiler tarihimizin öğrenilmeyen birçok karanlık alanlarının tarihçiler tarafından daha derinden incelenmesi ve doğru dürüst yazılması için sözün asıl anlamında bir ipucudur.

Yazılı anıtlar ta eski dönemden bu yana Azerbaycan'ın sosyal, siyasi, kültürel hayatından nadir bilgiler veren, bazen tek kaynaktır. Onlara göre eski Türk boylarının Güney Kafkasya'da yerleşim alanı tayin edilmiş ve ona göre Azerbaycan'ın tarihi arazisi belirlenmiştir.

İlk orta çağlardan günümüze yadigâr kalan taş yonma sanat örnekleri dönemin ekonomik, siyasi ve sosyal durumunu yansıtır. Bu örnekler ayrı ayrı şehirlerde üretim sürecinin düzenlenmesi, üretim ilişkilerinin mevcut durumu ve ticari eşya üretiminin bütünleşme dinamikleri konusunda da geniş bilgi verir. Bu mimari ve mezar taşları üzerindeki farklı tip süs ve epigrafik yazılar ise halkımızın geleneğini, geçimini, dini inançlarını ve yüksek bedii zevkini yansıtır. Taş salnamemiz üzerindeki yazı ve süsler ta eski dönemlerden Azerbaycan halkının zengin manevi dünyasını yansıtan önemli unsurlardan biri olmuştur (4. Efendi, 1986: 28).

Azerbaycan tarihinin araştırılması çalışmalarında çeşitli dillerde yazılmış birçok kaynaklarla yanı sıra, taştan yapılmış maddi kültür örneklerimiz kültürel mirasımızda önemli yer tutmaktadır. Azerbaycan topraklarında yapılan epigrafik araştırmalar sonucunda tarihimizin çeşitli dönemlerine ait çok sayıda nadir taş yonma örnekleri birçok makalelerde yer almıştır. Epigrafik anıtlar bir milletin kimliği ve o halkı onaylayan yazı örnekleridir.

Azerbaycan topraklarında araştırılan epigrafik anıtlar sırasında Arap grafikli örnekler daha çok Şirvan bölgesinde rastlanır. Bunun ilk nedeni, Şirvanşahlar zamanında XII-XIII yüzyıllarda Şirvan şehirlerinde savunma surları, setler, kaleler, surlar, burçlar inşa edilmişti. Onlar cami ve hane-gahlar diktirir, "kutsal şeyhlere" tapınmaya revaç veriyorlardı (2. Aşurbeyli,20016: 375) . Bu yönden özellikle Şirvan bölgesindeki epitafiler üzerindeki Arap grafikli yazı örnekleri, çiçekli geometrik ve geleneksel motiflerle

onların selefleri sayılan Selçuklu sanatının baş tacı, Van Gölü'nün kıyı şerhinde yer alan, tüm Türk dünyası için mukaddes sayılan Ahlat mezar taşlarındaki yazıtların yazı tarzı, süslemelerin benzerliği Şirvanlı sanatçıların el işlerinde de kendini göstermektedir.

Henüz XI yüzyılda Anadolu'ya giren Türkler, kendine has mimari sanatlarını gittikleri yerlerde uyguladıkları gibi, Azerbaycan topraklarına da getirmişlerdir. XI-XIII yüzyıllarda Büyük Selçuklular (1038-1157) ve sonra da Osmanlılar (1299-1922) ile Şirvanşahlar (861-1539) arasındaki sıkı dostluk ilişkileri, iktisadi kültürel ilişkiler daha sonra mimaride ve mezar taşlarının kaligrafik ve nebati-geometrik süslemesine kendini yansıtmıştır. Anadolu Selçuklu mimari tarzının ilk örneklerinden yararlanan ortaçağ Şirvanlı oyuncuları Azerbaycan'ın Orta Yüzyıl Aksu şehri (XVIII-XIX y.y)² ve Şeyh Dursun (XV-XIX yy), Diri Baba (XI-XIX yy), Şahendan (XIV-XIX yy), Yedi Kubbe (XVII-XX yy) türbelerinin çevresindeki ve diğer mekânlarda bulunan tarihi mezarlıklardaki mezar taşlarının süslemesinde geniş kullanmışlar. Şirvan ustaları mahir taş yontma ustaları olarak bilinir ve arazideki mezarlıklarda uyuyan taşralılarının epitafilerinin çok yüksek düzeyde kabartma ve oyma yöntemiyle işleyerek günümüze muhteşem bir sanat örneklerini hatıra bırakıp gitmişler (3. Azerbaycanın tarihi abideleri, 1958:148) Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, maalesef ustanın adına genelde tarihsel yapıtlarda rastlıyoruz. Dönemin oymacıları mezar taşlarının üzerinde kendi isimlerini veya herhangi bir mühürlerini kazımadıkları için bu ustaların çalışmalarından habersizdik. Bu epitafilere Türk el sanatına özgü olan en güzel milli desenler vurulmuştur. Eğer bu desenleri ve birleşimleri karşılaştırırsak, Azerbaycan'ın yapıtlarında nebati desene - karanfil, nar gülü, zambak, püsküllü Lalı, farklı biçimli yapraklar ve geometrik desenler olan dört, beş, altı, sekiz ve on iki köşeli süslemelere rastlanır. Ahlattaki Selçuklu dönemine ve 17. - 18. yy. ait mezar taşları üzerindeki çeşitli Arap yazı örnekleri, çiçekli ve geometrik motifleri ile Şirvan bölgesindeki kabir abidelerini kıyaslarsak, o zaman gö-

² XVIII yüzyılın ortaları Şamahı şehrine saldırmış ve onların inadına rastlayan, bundan öfkelenen İran hükümdarı Nadir Şah (1688- 1747) eski Şamahı şehrini yerle bir etmiş ve yerde kalmış nüfusunu ise Şirvanın aran bölgesi olan Aksu çayı vadisine zorunlu tehcir etmiştir. Şamahıdan göç eden halk bu yere şehir salmış bir zamanlar sonra buraya "Yeni Şamahı" şehri adı vermişler, XIX yüzyılın başlarında Çar Rusya'sının Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra ise bu tarihi şehir "Harabe şehir" olarak kalmıştır.

rebiliriz ki, yazıtların yazılış tarzı ve motiflerin kullanılması aynı olsa da, ama merhum ve merhumeye ait ev eşyalarının tasviri Ahlat mezar taşlarında mevcut değildir. Şirvan'daki mezar taşlarının erkeklere ait mezarların baş ve göğüs taşları üzerinde daha fazla rahle, kitap, hançer, kılıç, ok, yay, tüfek, tabanca, patron cebi, su kapları, borazan ve at tasvirleri; kadın kabirlerine ait baş ve göğüs taşları üzerinde ise daha çok takı, gülabdan, dokuma tezgâhı, makas, tarak ve sair tasvirleri yapılmıştır. Bu sembolik çizimlerden gömülmüş kişinin mesleği, sanatı, dini inancı ve savaşçı olması anlaşılmaktadır.

Genellikle Azerbaycan'daki mezar taşlarının baş taşı kubbe, çatma ve düz biçimde yontulması ve taşın üzeri yüzeyinden derin biçimde yontularak, kenarındaki haşiyelerde mukaddes kitabımız Kura-nı Kerim'in el-Bakara - 255, 256, 257 ayetleri (Ayetu'l-kürsi), Al-i İmran suresinin 18. ve 185, Enbiya suresinin 35. ve Ankebut suresinin 57. ayeti olan "Küllü nefsin zaikatu'l mevt" (bütün nefisler ölümü tadıcıdır), er-Rehman- 26, 27. ayetleri, 14 Mesume (Muhammed'e (s.a.s.), kızı Fatimeyi-Zehraya (a.s.) ve 12 Şii imamına (as) Allah'ın selamı, Arap, Fars ve Türk dillerinde manzum şiirler ve orta bölümündeki kemerin içinde ise kabartma yöntemi ile rahmete giden kişinin Allah tarafından bağışlanması hakkında kelimeler, atalarının ve kendilerinin isimleri, onların sanatı, görevleri ve ölüm tarihi Arap grafiğinin çeşitli çizgi türleri ile yazıları mezar taşlarında kazınırdı.

Ortaçağ Aksu şehri çevresinde 4 mezarlık var. Bunlardan biri Arapuşağı köyü yönünde, yani, doğu tarafında, ikincisi Ülgüç köyü yakınlarında, yani, kuzey-batı tarafta, üçüncüsü Ağarh ve Aratlı - Çruhlu köyleri yönünde, yani güney tarafta, dördüncüsü ise şehrin batı tarafında yer almaktadır (foto 2).Mezarlıkların hepsinde araştırma yaptık ve 200 den fazla kabir üzerindeki kitabeni inceledik (1. Aliyeva, 2010: 250-279). Aksu'da, özellikle XVIII-XIX yüzyıla ait olan birçok yüksek düzeyde oyma yöntemiyle işlenmiş olan 2-3 metrelik mezar taşları mevcuttur. Bu mezar taşları Türk el sanatına özgü olan en güzel desenlerle bezenmiştir. Hatırlatayım ki, öğrenilen kabir taşlarının hepsi düzenle yontularak oyma yöntemiyle oldukça zengin dekore edilmiştir. Selçuklu mezar taşları gibi dev boyuta ve şaşırtıcı bir ağırlığa sahip olan bu mezar taşlarının desenleri tamamen Şirvan mimarisi tarzında yapılmıştır. Azerbaycan milli mimarisine özgü nebati ve geometrik element-

ler Aksu epigrafiğinde de çok net izleniyor. İncelenen mezarlar sınıflandırmada oldukça farklıdır. Yani, onlar arasında hem erkek, hem kadın, hem yaşlı insanlar, hem de çocuklara ait mezarlar var. Gömülen insanlar mesleki ve sosyal ilişkileri bakımından da farklıdır. Örneğin, Ortaçağ Aksu şehrinin çevresindeki Arapuşağı köyü yönünde bulunan mezar taşlarından biri olan 48 numaralı kabir taşı hem nebati, geometrik süslemelerine göre, hem de çok güzel süs elementli nesih hat örneği olan Arap grafikli kitabesinin göz okşaması dikkatimizi kendine çekti. Mezar taşı iki parçadan baş ve göğüs taşından oluşmaktadır. Birinci bölüm olan baş taşının yüksekliği 2 metreden yüksektir. Böyle yüksek mezar taşlarına biz İslam'ın tarihi mezarlığı sayılan Ahlattaki mezar taşlarında da görüyoruz (foto 3). Baş taşı kubbe biçiminde yonulup, üzerinde güneş görüntülü sekiz yıldız benzer geometrik desenler ile süslenmiştir. Sanatkâr kompozisyonu tamamlamak için görüntünün yanlarında yüz yüze aynı güneş tasvirinin küçük hacimli biçimini genel kompozisyona dâhil etmiştir. Bu tablodan sonraki alanda taşın kenarları 2. sure 255. ayet kemerin çevresine kaplama yapılmış ve kemerin içi ayetin son iki kelimesi ile başlar:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا ... وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Çevrisi: "Allah'tan başka ilâh yoktur. En yüce, en büyük varlık O'dur". Baş taşının orta kısmında özel yontulmuş kemerin içindeki kitabe merhumun adı ve ölüm tarihi ile sona eriyor: سنة ١١٩٩ / المرحوم المغفور بنت حاجي محمد خان

Kitabenin çevrisi: "Merhum, bağışlanmış Hacı Muhammed Han'ın kızı / yılı 1199 /". H, 1199 = m, 1778/85. Baş taşının sağ ve sol yan tarafında zincirleme dört köşeli geometrik tasvirlerin içerisinde Allah'a müraa- caat birkaç kez tekrarlanır: يا قاضي الحاجات/ يا رافع الدرجات

Kitabenin çevrisi: "Ey dereceleri kaldıran", "Ey sıkıntıları açan hâkim! " Kelamları kazınmıştır. Arka taraftaki nebati motifler tekrarlanır ve kemerin içinde yaşam ağacını çok güzel biçimde canlandıran sanatçı kenarlarını "Arap islimi" desenleri ile kenarları çevrilmiştir. Mezar taşının ikinci kısmı göğüs taşıdır ki, 1.85 cm. sal taştan yontulmuş ve üzerindeki iki adet aynı şekilde sekiz köşeli yıldız ve iki adet ise sekiz geometrik motifle kabartma yöntemi ile işlenilmiştir. Mezar taşının genel tekrarı yoktur ve bu özelliğine

göre seçilir. Diğer örnek 68 numaralı mezar taşıdır ki, iki bölümden oluşup, baş taşının yüksekliği 2 metreden yüksektir. Baş taşının üzeri güneş ve geometrik motiflerle başlayarak, kenarları ise her yönüyle çok güzel nesih 2. sure 255. ayetle çerçeveli: **اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ**

Çevrisi: "Allah'tan başka ilâh yoktur. En yüce, en büyük varlık O'dur". Baş taşının orta kısmında özel biçimde yontulmuş kemerin içinde kitabesi Arapça nesih hattı ile zarif biçimde kazınmıştır.

المرحوم المغفور المحتاج

إلى رحمة الله تعالى

حاجي علي

سنة ١١٨١

Kitabenin çevrisi: "Merhum, bağışlanmış, Allah-talanın rahmetine muhtaç Hacı Ali / Yılı 1181. H. 1181 = m. 1767/68 ". Arkasından güneş çizimi ve kemerin içinde rahle ve üzerinde kitap tasviri oyulmuştur. Göğüs taşının uzunluğu 2 metreden yüksekte olup üzerinde dört adet aynı biçimli dört köşeli geometrik süsler kazınmıştır. Bu kabrin yanındaki 86 numaralı mezar taşının yüksekliği 2.15 metredir. Baş bölümü lâle biçimli yolulup, üzeri çok zarif ve karmaşık nebati motifler ile süslenmiştir. Orta bölümde kemerin kenarları Ayetü'l-Kürsi (mezar taşındaki ayet) yer almaktadır. **بسم الله الرحمن الرحيم** - başlamış, fakat başka kabirlerde bu kelimelere rastlanmamıştır) ve merhumun adı ile birlikte ölüm tarihi Arapça nesih hattı ile çok zarif bir şekilde kazınmıştır:

بسم الله الرحمن الرحيم/ الله لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Çevrisi: " Merhametli Rahimli Allah'ın adıyla. Allah'tan başka ilah yoktur. En yüce, en büyük varlık O'dur ".

هذا المرقد المرحوم المغفور

جليل بن بلا بيك

سنة ١٢٦٧

Kitabenin çevrisi: "Bu kabir merhum, bağışlanmış Celil bin Bala beyindir / yılı 1267 /". H, 1267 = m. 1850/51. Baş taşının yan kısımları yukarı bölümde hayat ağacı çizimi ile başlar ve sona kadar nebati motifler

ile kazınmıştır. Arka tarafında ise yukarı kemerin üst kısımları ince nebati motifler ve orta bölümde kemerin kenarları Arap islimi ile süslenmiştir. Kemerin içinde ise savaşı erkeğe ait silahlardan kılıç, hançer, tüfek, patron taşı tarak, revolver, gem ve eyerli sahipsiz at ile birlikte bir çift uzun boğaz çizme tasvirleri kazınmıştır.

Mezarın ikinci kısmı göğüs taşıdır ki, (1.80m.) Yüzünde özel haşiyelerde nesih elementi ile süslüs hattı ile 55.sure 26. ayet kazınmıştır: كل من عليها فان

Kitabenin çevrisi: "Küllümen aleyha fanin (Bütün insanlar fanidir) Yeryüzünde bulunan her canlı (ölüme mahkûmdur)". Mezar taşından da anlaşılmaktadır ki, bu kabrin sahibi "Bey" olmakla beraber, hem de cesur bir kişi olduğuna göre baş ve göğüs taşı daha muhteşemdir.

Ortaçağ Aksu şehri çevresindeki Arapuşağı köyü yönünde olan en yüksek mezar taşı 101 numaralı mezar taşıdır. 3.50 metrelik sal taştan yontulmuş baş taşı, ne yazık ki, kırılarak iki parçaya ayrılmış ve yukarı doğru lale biçiminde olup üzerinde çok nefis nebati desenlerle süslenmiştir. Çok karmaşık süslemeli olan bu mezar taşı üst düzeyde oymacı tarafından işlenmiştir. Dikkat çeken yanı şudur ki, baş ve göğüs taşlarının kompozisyonu ve çok zarif bir biçimde oyulan kitabeleri mezar taşının üst tabakaya mahsus bir kişinin olmasını onaylıyor. Orta bölümdeki kemerin kenarlarında ve içinde kitabe Arapça nesih hatla merhumun adı ve ölüm tarihi kazınmıştır:

هذا المرقد المرحوم المغفور

جعفر قلى بيك بن اقا كيشي بيك

سنة ١٢٨٨

Kitabenin çevrisi: Bu kabir merhum, bağışlanılmış Cafer Kulu Bey ibn Ağa Kişi beyin / yılı 1288 / ". H, 1288 = m. 1871/72.

Kemerin kenarındaki her iki haşiyede ise Türk ve Arap dili ile karışık yazıt kazınmıştır:

بر جواين مزاريدر بو مزار، خانك [ح] بني يكسان اتي پروردكار

قيل ترقيم بو جواين رحم ايله ، ياس تك اغلامش ايدن تارمار

Kitabenin çevrisi: "Bir delikanlının mezarıdır bu mezar, hanegahını yeksan (dağıttı, harabe koydu) yaptı perverdigar, Kıl terhim bu delikanlıya

rahmeyle, yas tek ağlamış idin (ettin) tarumar". Mezar taşının yan bölümle-
rindeki özel biçimde ayrı ayrı haşiyelerle nesih hattı ile Farsça manzum şiir
kazınmıştır:

Yan taraf (Bölüm I): میوه خوش نک بودم بر سر شاخ درخت : Ağacın dalında hoş
renkli meyve idim

Yan taraf (bölüm I): “ ناگهان باد برآمد بر زمین انداختی : Birden rüzgâr esti, top-
rağa attı beni.

Yan taraf (bölüm II): با مرادی خیشی بودم نامرادم ساختی : İyi murat sahibi idim,
beni namurat ettin

Yan taraf (bölüm II): اي فلک با ما عجب بخشي عزي بسي باختي: Ey felek bize eceb
izzetli bahşış hediyeeledin

Mezar taşının arkasındaki kitapta yazılmıştır: انا لله وانا اليه راجعون

Kitabenin çevrisi: "Hepimiz Allah'tan geldik ve ona döneceğiz".

Kitabeden de belli olur ki, bir bey olan bu merhum hem genç ve hem de
savaşçı biri olmuştur. Kitabeden sonra usta savaşçıya ait barut kabı, kartuş
taşı olan tarak, kılıç, hançer, tüfek, revolver ve üç köşe kadehe benzer iki
adet geometrik tasvir ile birlikte ayrı ayrı gül tasviri de kabir taşına nakşet-
miştir. Usta mezar taşının göğüs taşını (1.50 x 0.43 x 0.34) dört adet zincir-
leme geometrik süsler ile taşın yüzeyinden derin biçimde oyma yapmıştır.

Ortaçağ Aksu şehri çevresindeki ikincisi Ülgüç köyü yakınlarındaki, ya-
ni, kuzey-batı tarafında, tarihi mezarlıkta baş taşının yüksekliği ve Arap
yazısının çok güzel nefis şekilde işletilmesi ile seçilen ve iki bölümden olu-
şan 5 numaralı kabir taşı idi. Öyle ki, baş taşı yüksekliği iki metreden fazla
olup üst bölümü lale biçiminde yontulmuş ve üzeri tam bileşik nebati süsler
ile süslenmiştir. Taşın orta kısmının kenarları "Arap islimi" deseni ile çerçe-
veli ve taşın açıklamasından derin biçimde yontulmuş kemerin içinde Arap-
ça nesih hatla kitabede meşhur kelimeler, merhumun adı ve ölüm tarihi kayde-
dirmiştir:

الموت كأس كل الناس شاربها

القبر باب كل الناس داخلها

المرحوم المغفور اسكندر

سنة ١٢١٤

Çevrisi: "Ölüm öyle bir kâse ki, herkes ondan içecek,

Kabir öyle bir kapıdır ki, herkes ondan geçecek.

Rahmetli, bağışlanmış İskender / yılı 1214 / ". H.g. 1214 = m. 1799/1800.

Kitabenin alt kısmı lale gülleri ile süslenmiştir. Mezar taşının kenarları - yan kısımları dört köşeli geometrik çizimler içerisinde sekiz taç yapraklı çiçekli süsler ile zincirlemeli süslenmiştir. Mezar taşının arka tarafı da ön tarafı gibi lale gülü biçiminde yontulmuş ve oyma yöntemiyle üzeri tam nebatî süsler ile işlenilmiştir. Orta bölüm erkeğe ait silahlar, at ve giyim eşyaları ile birlikte tek tek nebatî süsler de kaydedilmiştir.

Mezar taşının uzunluğu 2 metreye yakın, taşın kalınlığı 0.45 sm. ulaşır. Taşın kenarlarını "Arap islimi" desenleri ile işlemiş, üst bölümündeki beş adet dörtgen geometrik süsleri kabri bütün olarak genel bileşimini sanatçı ustalıkla zenginleştirebilmiştir.

Diğer aynı mezarlıktaki 9 numaralı mezar taşı da aynı yüksekliğe (2 m.35 cm.) ve hem de kitabesinin zenginliğine göre seçilen kabirlerden biridir. Mezar taşı yarım kubbe biçiminde olup, üç taç yapraklı gül biçiminde yontularak üstü çok karmaşık nebatî motiflerle süslenmiştir. Orta bölümünün kenarları Kuran Kerim II sure -255 ayet çok güzel ve anlaşılır biçimde çerçevelenerek ayet tam kazanmıştır: **اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ**

Çevrisi: "Allah'tan başka ilâh yoktur En yüce, en büyük varlık O'dur". Taşın yüzeyinden derin yontulmuş kemerin içinde ayetin son kelimeleri ve nesih hattıyla Arapça merhumun adı kazanmıştır.

هذا المرقد المرحومة

المغفورة بنت بترلرباني

سنة ١٢١٥

Kitabenin çevrisi: "Bu kabir merhum, bağışlanmış Yeter Lerbani kızınıdır".

Mezar taşının arka tarafı ön bölümde olduğu gibi nebatî motifler ile süslenilmiş ve orta bölümünde kadına ait süs eşyalarından asma, küpe, bilezik, yüzük, orta bölümünde gülabdan kabının tasviri,

sap, makas, buta ve hilal görüntüleri çizilmiştir. Mezar taşının yan kısımlarının üzerinde ise geometrik figürler ve nebati desenlerden oluşan resimler çizilmiştir. Göğüs taşı uzunluğu 1 m.80 sm. olup üzerinde haşiyede merhumenin ölüm tarihi oyulmuştur: / *yılı 1215 / .H. g.1215 = m.1800 / 01*. Haşiyeden sonra dört adet zincirleme biçiminde dörtken geometrik figürlerden oluşan çizimler oyulmuştur. Göğüs taşının yan bölümünün ayak tarafında özel haşiyenin içerisinde nestalik hattı ile kitabe yazılmıştır:

برجوانی ناز نینیک مسکنیدر بو مزار
ایامیش ناز ک تینین خاکه یکسان روزکار
ارز وی من بو در دعا جیر قامیش اولار
حر کیم بورا اتسه گذار

Kitabenin çevrisi: Genç bir nazeninin (kadının) yeridir bu mezar

İnce tağın toprakla etmiş yerle ruzigar

Arzuyu ben şu duaya hayır kalmış ola

Her kim buraya etmiş güzar

Bu mezarlıktaki mezar taşı 2 metreden yüksek bir baş taşıdır. Mezarın ikinci bölümü olan göğüs taşı toprağın altındadır. Mezar taşının üzerinde orta bölümde kemerin içinde nesih hattıyla Arapça kitabede Allah'a çağrı, 55 sure, 26 ayet, merhumun babasının ve kendisinin ismi ve ölüm tarihi kazınmıştır.

یا الله
کل من علیها فان
المرحوم المغفور حاجي محمد
بن حاجي فرج
عطار
سنة ۱۱۹۶

Kitabenin çevrisi: "Ya Allah / Bütün insanlar fanidir. / Merhum, bağışlanmış Hacı Muhammed oğlu Hacı Ferec Attar (boyacı malları ticareti ile uğraşan şahıs) / yılı 1196 / ". Hg = m. 1781/82.

Bir örnekte güzel Arap yazılı kitabesi ve süslemeleri ile seçilen Ağarh ve Aratlı - Çruhlu köyleri yönündeki 3 numaralı mezarlıktaki mezar taşıdır. Mezar taşının yüksekliği 2.45 sm olup, üst bölümden üzeri lale gülü biçiminde yontulmuş ve orta kısmının kenarları çok şık ve zarif bir biçimde nesih hatla Arapça Kur'ân-ı Kerim'in Bakara suresinin 255 ayeti oymacı tarafından kaydedilmiştir: **اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا..... وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ**

Çevrisi: "Allah'tan başka ilâh yoktur En yüce, en büyük varlık O'dur ". Baş taşında yontulmuş kemerin içinde ise merhumun adı ve ölüm tarihi nesih hatla kitabede yazılmıştır:

هذا المرقد للمرحوم المغفور بابا

كل من عليها فان

و يبقى وجه ربك ذو الجلال و الاكرام

سنة ١٢٠٥

Kitabesini çevrisi şöyledir: "Bu kabir merhum, bağışlanmış Baba içindir / Allah ona rahmet etsin / Yeryüzünde bulunan her canlı (yok olacaktır). Celal ve ikram sahibi olan Rabbinin zati bakidir. (55/26, 27) / yıl 1205 / . H.g. 1205 = m. 1790/91 ”.

Mezar taşının arka tarafında üzeri desensiz lale gülü veya kubbe biçiminde tasvir var. Göğüs taşı (1.95 x 0.47) üzerinde sekizgen ve dörtgen geometrik motifler taşın yüzeyinde derin biçimde yontulmuştur.

Maalesef şunu da belirtmek gerekir ki Ortaçağ Aksu şehrinin batı tarafındaki, 4. Numara adlandırdığımız tarihi mezarlık Sovyet hâkimiyeti yıllarında (1920-1991) traktörle sürülmüş, böylece tarihimizin bazı sayfalarını silebilmişler. Şu anda da bu alanda ekin yerinden kenara atılmış bir santukça ve bir göğüs taşı ile karşılaştık. Bu veya başka nedenlerle I, II, III numaralı mezarlıklarda az çok epitafiler üzerinde araştırmalar yapılmasına rağmen maalesef, IV numaralı mezarlıkta karşılaştığımız sadece iki mezar taşı vardı, 2 numaralı kabir taşının baş taşı kaybolduğundan göğüs taşının kime ait olması ve tarihi bilinmemektedir. Sovyetler Birliği döneminde gayri millettten olan hâkimiyet başkanlarının emriyle mezar taşlarının her birinin tarihimiz için önemli olmasını bilerek imha etmeleri onların şovenistliğinden ileri geliyordu. Bu yazılı anıtlar Azerbaycan tarihinin, epigrafik koleksiyon-

nunun hazinesi sayılır. Doğal afetle, hayvan ve insan faktörü ile abideleri "yok olma" tehlikesinden korumak için artık restorasyon ve konservasyon işi yerel ve İtalya'dan gelen uzmanlar tarafından yapılmaktadır. Hayata yeniden vesika alan bu mezar taşları "Miras" Sosyal Örgütünün gönüllülerinin büyük çabası sonucunda gerçekleşmiştir. Ahlat İslam tarihi mezarlığı bir açık hava müzesi olmasına rağmen, Ortaçağ Aksu şehir mezarlığını çeşitli yıkıcı ve tahrip edici etkenlerden korumak için buranın SİT ilan edilmesi gündemde olmalıdır (foto 4). Çünkü incelediğimiz mezar taşlarının yapısının yüksek sanatsal özellikleri ile beraber, nebati ve geometrik motifleri, ustalıkla çizilmiş kitabelerinin tasarımının zenginliği de olağanüstü Azerbaycan'ın maddi kültür abidesi sayılmaktadır.

Sonuç: Bahsettiğimiz Ortaçağ Aksu şehrinin çevresindeki mezar taşlarının hem biçimce, hem sanatsal tasarımı, hem de çeşitli içerikli Arapça yazılı kitabeleri ile, Ahlatın tarihi mezarlığındaki Selçuklular ve Osmanlılar dönemine ait yüzlerce bugüne kadar hayatta kalan mezar yapılarının benzer yanlarını göz önüne çekmeye çalıştık. Bu iki tarih - Ortaçağ Aksu şehri ve Ahlat Selçuklu mezarlığındaki epitafiler Türk -İslam kültürünü özünde tecessüm ettiren nadir eserler arasında yer almaktadır. Bildiğimiz kadarıyla Ahlat'ta tarihi mezarlıktaki binlerce mezardan sadece 200'ü keşfedilmiş ve geri kalanı hala epigrafik açıklamalarını bekliyor. Umarım ki, kardeş Türkiye devleti Türk dünyasında faaliyet gösteren epigrafçı bilim adamlarını yüz yılın muhteşem bir projesi ile bir yere toplamakla bu nadir sanat eserlerinin çözülmesine son vereceklerdir.

KAYNAKÇA

1. Aliyeva H.M. (2010). Ağsunun epigrafik abideleri (şehir kabirstanlığının XVIII asra aid arap ve farsdilli kitabeleri esasında) "Ağsu şehri orta asrlarda" kitab-albomu, III buraxılış, Bakı:CBS, s. 250-279
2. Aşurbeyli S.B.(2006). Şirvanşahlar dövləti. Bakı, "Avrasiya press"
3. Azərbaycanın tarixi abidələri. (1958) . Bakı: Qızıl Şərq
4. Efendi R.S. (1986).Azərbaycanın daş plastikası. Bakı: İşıq

5. Nematova M.S (1963). Azərbaycanın epigrafik abideleri (XVII-XVIII asrlar). Bakı:Elm
6. Velihanlı N.M. (1993). Arap Hilafeti ve Azərbaycan. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı
7. Неймат М.С. (1991). Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Арабо-персо-тюркоязычные надписи Баку и Апшерона (XI- начала XX векоа). Том 1, Баку:Элм

FOTOLAR



Foto 1.



Foto 2.



Foto 3.



Foto 4.

EDİRNE ŞEHRİNDEKİ MEZAR TAŞLARINDA BAŞLIK TİPLERİ

(Headgear Types In The Tombstones of Edirne)

Prof. Dr. Halit ÇAL* - Öğr. Gör. Dr. Filiz CANYURT*

Bu bildiride Edirne şehri ile ilgili yapılan tez ve yayınlarda kullanılmış olan mezar taşlarının başlıkları değerlendirilecektir. Bu sayede yayınlarda geçen başlık türlerini toplu bir biçimde kesin sayı ve tip olarak sunabileceğimiz bir çalışma olacaktır.

Erkeklerde fes 5 tipte 73, kavuk 18 tipte 263, sarık 21 tipte 166, tarikat 7 tipte 20 (2 tipte 2 tane belirsiz, Halveti 1 tipte 1 tane, Mevlevi 4 tipte 17 tane) olmak üzere 51 tipte 522 tanedir. Kadınlarda ise 2 tipte 38 örnek vardır. Erkek ve kadın başlıklarının toplamı 560 adettir.

Başlık tiplerini, sayı, tarih aralığı ve meslekleri gösterdiğimiz bir liste, bu başlık tiplerinin olduğu mezar taşlarının kaynaklardaki yerini gösteren ikinci bir liste olarak sunmaya çalıştık. Başlık çizim ve fotoğrafları da tablolar halinde sunulacaktır. Değerlendirme kısmında her başlık tipini Anadolu örnekleriyle karşılaştırarak bir sonuç elde edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezar taşı, Başlık,Edirne

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı.

The tombstone heads used in thesis' and publications on Edirne will be handled in this proceeding. Thus we will produce a source about headgears mentioned in studies with an accurate number and types.

Among men there are 73 fez ones classified under 5 types, 263 quilted turban ones classified under 18 types, 166 turban ones classified under 21, and sect ones classified under 20 types (2 unknown ones classified under 2 types, 1 type of a single Khalwati, and 17 Mawlawi ones classified under 4 types).

We have presented two lists. First one consists of the headgear types, their numbers, dates and professions. The second list consists of the place of these headgear types among the publications. The drawings and photographs of headgears will be presented in charts. Each type of headgear will be evaluated in comparison with Anatolian samples, consequently a conclusion will be reached.

Keywords: tombstones, Edirne, headgear

Bu çalışma Edirne mezar taşları ile ilgili yapılmış tez ve makalelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda hazırlanmaya çalışılmıştır.

Yayınlar doğrultusunda çıkan sonuçlara göre toplam **1339** mezar taşı olduğu belirlendi.

Bu taşlardan **1044**'ü baş taşı (bunun içerisinde **936**'ünün tarihi bilinirken **108**'inin tarihi bilinmemektedir.)

295'i ise ayak taşıdır.

		14.yy	15.yy	16.yy	17.yy	18.yy	19.yy	20.yy	Cumh.	Toplam
Tarih- li	Baş	1	21	7	66	267	529	43	2	936
Ta- rih-	Baş	0	27	3	1	31	46	0	0	108
Toplam		1	48	10	67	298	575	43	2	1044

Erkek ve kadın başlıkları **52** tipte toplam **560** adettir.

Erkeklerde;

fes 5 tipte 73

kavuk 17 tipte 263

sarık 21 tipte 166

tarikat başlıkları 6 tipte 20 tane olmak üzere

51 tipte 522 tanedir.

Kadınlarda ise **2 tipte 38** örnek vardır.

Erkek ve kadın başlıklarını yüzyıllara göre ayırdığımızda sonuç şöyledir;

15.yüzyıldan = 3 tip 7 tane. Tarihli: 1 / tarihleme: 6

16.Yüzyıldan = 2 tip 4 tane. Tarihli 2 / tarihleme: 2

17.yüzyıldan= 7 tip 18 tane tamamı tarihli

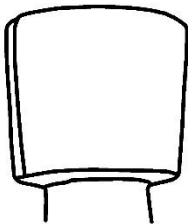
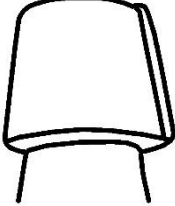
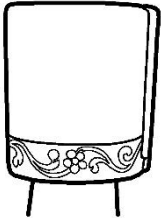
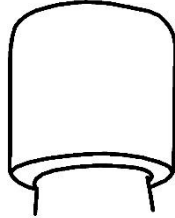
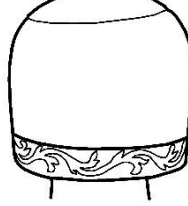
18.yüzyıldan= 29 tip 216 tane. Tarihli: 190 tarihleme: 26

19.yüzyıldan= 34 tip 292 tane. Tarihli: 281 / tarihleme: 11

20.yüzyıldan= 4 tip 23 tane. Tamamı tarihlidir.

FESLER: Fes; tepesi düz, genellikle püskülü olan bir başlıktır ve fes dönemlere göre çeşitleri bulunur. Edirne mezar taşları içerisinde 5 farklı tipte toplam 73 örnek vardır. Örnekler aşağıdaki tabloda olduğu gibi gruplandırılıp açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 1

FES				
				
F-1 Muradiye C. 19. yy Kuşaklı 2015:Kat.119	F-2 Üçşerefeli C. 1912 Arslan 2007:151	F-3 Üçşerefeli C. 1841 Arslan 2007:336	F-4 Üçşerefeli C. 1846 Arslan 2007:294	F-5 Üçşerefeli C. 1829 Arslan 2007:143

F1(Tablo 1): 7 örnek bulunur. **1839-1846** yılları arasına tarihlenirler¹. Bu türde fesin alt kısımdan yukarı doğru genişlediği görülür. Genellikle Mecidiye olarak bilinir. Ağa, Derviş, Kapıcıbaşı, Katip, Paşa gibi ünvanlı kişilerin mezar taşlarında görülür.

İstanbul Eyüp Sultan'da bu gruba ait 12 örnek bulunmaktadır². Kastamonu Ferhat Paşa Camisi haziresinde 1838 tarihli bir örnek³, batılılaşma dönemine ait Rize'de bulunan mezar taşları içerisinde 4 örnek⁴, Balıkesir Edincik'te iki⁵, Samsun Vezirköprü'de iki⁶ örnek bulunmaktadır. Örneklerin geneli 19 ile 20. yüzyıllara tarihlenmektedir.

F2(Tablo 1): Bu türde fesin üst çapı alt çapından küçüktür. Sultan Abdülaziz'in adına izafeten Aziziye kalıplı olarak adlandırılmıştır. Edirne Mezar taşları içerisinde bu tipte 43 örnek bulunur⁷. Tarihleri 1841-1917 arasında değişmektedir. Memur ve Askerlerin giydiği söylenebilir. Laqueur, bu tipi X-3 olarak adlandırmış olup 100 mezar taşında bulunmasıyla en yaygın tür olan bu fesin, 19. yüzyılın ortalarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar bütün halk katmanları arasında en yaygın tür olduğunu söylemiştir⁸. Şeyh Vefa Camisi haziresinde 19.yüzyıla ait 16⁹, Kastamonu Ferhat Paşa Camisi haziresinde 9¹⁰, Kastamonu Atabeygazi haziresinde bulunan mezar taşlarından yine 9 tanesinde¹¹, Göynük mezar taşlarında 19. Yüzyıla tarihlenen 4'ünde¹², Giresun mezar taşları içerisinde 19-20. Yüzyıla tarihlenen 3 örnek¹³bu türdedir.

¹ Arslan 2007: 61, 262, 282 ; Baş 2009: 457-459 ; Kuşaklı 2015:kat.30, 119, 154,

² ÇAL 2003 ,s 212

³ Gündoğan 2007, s253.

⁴ Hanoğlu 2015,s.1915

⁵ Tüfekçioğlu, Edincik'te Türk..., s. 186, 190.

⁶ Gün-Can vd.2017,68.

⁷ Arslan 2007: 77, 87, 114, 124, 151, 176, 224, 240, 246, 274, 284, 307, 375, Baş 2009: 248 – 251, 445-449, 436-444, 472-474.Doğan 2009:Kat. 55, 90, 155 .Kazancıgil vd 2012: 49, 55, 61, 67, 69, 71, 87, 113,.Kuşaklı 2015:kat.16, 54, 73, 103, 108, 110, 114, 116, 122, 137, 149, 153, 175, 177,

⁸ Laqueur 1997,155-158.

⁹ Sürün 2006, s.335-337

¹⁰ Gündoğan 2007. 257

¹¹ Çal-Çal 2008, 22

¹² Çal 2007:307

¹³ Çal-İltar 2011, s. 32

F3(Tablo 1): Mahmudiye fes olarak da isimlendirilen bu tipteki beş örnekte başlığın üst çapı alt çapından çok az bir şekilde geniş tutulmuştur. Başlığın alt kısmında bir süsleme şeridine yer verilmiştir. 1841-1858 tarihleri arasındadır¹⁴. İstanbul Şey Vefa Camisi haziresinde 19.yüzyıla ait 12 örnek bulunmaktadır¹⁵.

F4(Tablo 1): Bu tipteki örneklerde başlığın üst çapı alt çapından çok bir fark yoktur neredeyse düz inen bir şekildedir. Toplam 12 örnek bulunur¹⁶. Bu örneklerin tarihleri 1834-1864 yılları arasındadır.

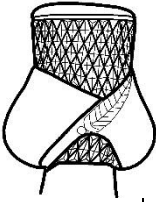
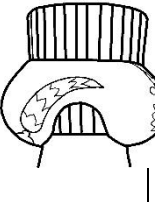
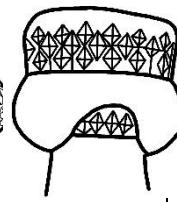
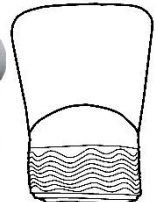
F5(Tablo 1): Başlığın üst kısmı yuvarlatılmış olan bu türde toplam 6 örnek bulunur¹⁷. Bu örneklerin tarihleri 1829-1837 yılları arasındadır. Bu tür örnekler yayınlarda genellikle mecidiye kalıplı fesler grubunda değerlendirilmiştir.

KAVUKLAR

Başlığı, sarık kısmına göre daha belirgin olan örnekler kavuklar adı altında değerlendirilmiştir.

Toplamda 17 tipte karşımıza çıkar.

Tablo 2

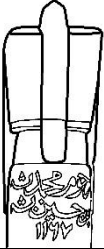
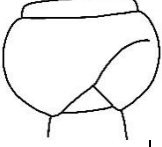
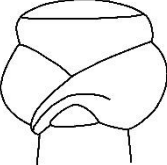
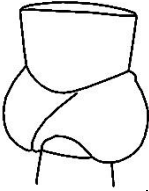
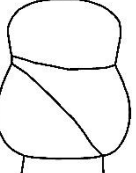
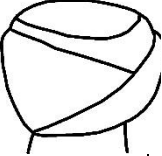
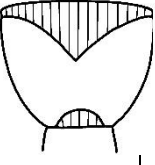
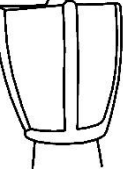
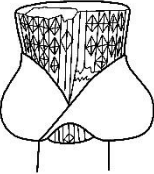
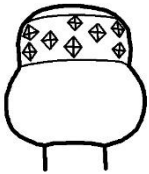
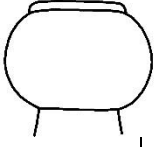
KAVUKLAR					
					
K-1 Üçşerefeli C. 1771 Arslan 2007:131	K-2 Üçşerefeli C. 1841 Arslan 2007:97	K-3 Muradiye C. 1813 Kuşaklı 2015: Kat.126	K-4 Üçşerefeli C. 1772 Arslan 2007:187	K-5 Üçşerefeli C. 1868 Arslan 2007:181	K-6 Edirne Mz.1699 Arslan 2018:Kat.144

¹⁴ Arslan 2007: 264, 292, 336, 354 ; Kazancıgil vd 2012:73

¹⁵ Sürün 2006, s.326-332

¹⁶ Arslan 2007: 45, 103, 294, 321, 368, 409 ; Kazancıgil vd 2012: 65, 91, 105 ; Kuşaklı 2015:kat. 58, 99, 142,

¹⁷ Arslan 2007: 143, 205, 230, 260 ; Arslan 2018:Kat.113 ; Kuşaklı 2015:kat.148"

					
K-7 Edirne Mz. 1754 Arslan 2018:Kat.71	K-8 Üçşerefeli C. 19.yy Arslan 2007:49	K-9 Gazi Mihal C. 1727 Arslan 2018:35	K-10 Üçşerefeli C. 1792 Arslan 2007:31	K-11 Muradiye C. 1764 Kuşaklı 2015:Kat.143	K-12 Muradiye C. 1694 Kuşaklı 2015:Kat. 140
					
K-13 Üçşerefeli C. 1802 Arslan 2007: 234	K-14 Üçşerefeli C. 1698 Arslan 2007: 348	K-15 Muradiye C. 1728 Kuşaklı 2015:Kat. 161	K-16 Gazi Mihal C. 1833 Doğan 2009:Kat.239	K-17 Muradiye C. 1899 Kuşaklı 2015:Kat. 34	

K1(Tablo 2): Yukarı doğru genişleyen başlık kısmı çapraz kafes şeklinde bezenmiştir. Sarık kısmı yanlara doğru taşkındır. Başlığın üst kısmındaki boşluk “V” biçimini alırken, alın kısmında oluşan boşluk ters “C” biçimini almış ve içerisi çapraz kafesli dilimli olarak işlenmiştir. Sarık kısmının ön tarafında sol alt köşesinden, sağ üstte doğru giden taraçalı tüy motifi dikkat çekmektedir. On örnek bulunur¹⁸. Laqueur, FII olarak adlandırdığı bu türün 1696-1802 yılları arasında yaygın olarak kullanıldığını ve pek çoğunda meslek belirtilmediğini, belirtilenlerde de esnaftan yüksek seviyeli memurlara kadar geniş bir yelpazenin olduğundan söz etmektedir¹⁹.

Giresun’da 18.yüzyıla tarihlenen 8 ²⁰, Trabzon Sülüklü’de 1735 tarihli 1²¹, Göynük ‘te 1760 tarihli 1 mezar taşında aynı başlık kullanılmıştır²².

¹⁸ Arslan 2007: 118, 131, 316, 331, 411 ; Doğan 2009:Kat. 136, 208 ; Kuşaklı 2015: kat. 17, 42, 46,

¹⁹ Laqueur 1997:150

²⁰ Çal- İltar 2011: 29

²¹ Yer 2004:174

²² Çal 2007:305.

K2(Tablo 2): Toplamda 53 örneğin bulunduğu²³ bu tipte başlık kısmı düşey çubuklar şeklinde düzenlenmiştir. Sarık kısmı dışa doğru taşırılmış ve üzerinde yine süslemeye yer verilmiştir. Daha çok saray görevlilerinin kullandığı bir başlık türüdür.53 örnek bulunur. Örneklerin tarihleri 1767-1912 arasında değişmektedir. Laqueur, İstanbul'daki örneklerin 1760-1832 yılları arasında çeşitli görevlerde hizmetliler, askerler ve memurlar tarafından kullanılmış olduğunu belirtir²⁴.

Giresun'da 18 ve 19. yüzyıla tarihlenen 5²⁵, Samsun'da 18 ve 19. Yüzyıldan 3²⁶, Göynük'te 5²⁷, İstanbul Şeyh Vefa Camisi haziresinde bulunan mezar taşlarından 32'sinde²⁸ bu başlık türü görülür.

K3(Tablo 2): 1811 ve 1837 tarihli iki örnek bulunur²⁹. Başlığın üst kısmı kısa tutulmuş ve baklava dilimleri şeklinde süslenmiştir. Gümrük memuruna aittir. Laqueur, F6 olarak gruplandığı bu başlığın orta dereceli memurlar ile esnaf mezar taşlarında kullanıldığını belirtir³⁰.

Giresun mezar taşları içerisinde 1809 tarihli 1³¹, İstanbul Şeyh Vefa Camisi haziresinde tip 4 adı altında 18 ve 19. Yüzyıla tarihlenen 13³², Göynük'te 1'i 18.yüzyıla 3'ü 19. yüzyıla ait 4³³, Eyüp'te 18. Yüzyıl sonu ile 19. Yüzyıl başına tarihlenen 5 örnekte³⁴ bu başlığa rastlanmaktadır.

K4(Tablo 2): 1772 tarihli bir örnek bulunmaktadır³⁵. Dilimli uzun çubuklu kavuğu, ince kafesli dilimli sarık dolanmaktadır. İşli, Hartavi olarak

²³ Arslan 2007: 41, 67, 99, 116, 133, 161, 174, 183, 228, 244, 256, 312, 318, 360, 366, 407, 419, 421, 431, ; Arslan 2018:Kat. 59, 135, 143 ; Baş 2009: 460-471, 475-479, 489 – 490 ;Doğan 2009:Kat.153 ; İşli-Kökrek 2017: 53, 56, 149, 239 ; Kazancıgil vd 2012: 59, 89, 109, 115, 165, 177, 265 ; Kuşaklı 2015: kat. 3, 6, 26, 27, 38, 39, 44, 53, 57, 63, 65, 66, 107, 121, 128,

²⁴ Laqueur 1997: 151-152

²⁵ Çal- İltar 2011: 30

²⁶ Nefes 2002:184

²⁷ Çal 2007:305

²⁸ Sürün 2006:312-316

²⁹ Kuşaklı 2015: kat. 67, 126

³⁰ Laqueur 1997:152

³¹ Çal-İltar 2011: 30

³² Sürün 2006:309-311

³³ Çal 2007:305-306

³⁴ Çal 200: 210

³⁵ Arslan 2007: 187

isimlendirildiğini söylediği bu başlığın Kapukulu ocaklarına dahil olan sipahilerin ve subayların kullandığını belirtir³⁶. Kalın ve aralıklı sarılmış olan destarların subaylara, ince ve sık sarılmış olanların memur ve okumuş zümreye ait olduğunu söyler. İstanbul Şeyh Vefa Camisi haziresinde tip 1 adı altında 18.yüzyıla tarihlenen 5³⁷, Edirnekapı Mezarlığındaki 1732 tarihli mezar taşı ile Karacaahmet Mezarlığındaki 18. Yüzyıla tarihlenen mezar taşlarında aynı başlığı görmek mümkündür³⁸.

K5(Tablo 2): 1801-1868 tarihli iki örneğin³⁹ bulunduğu bu tipte dilimli başlık üst kısmında yuvarlatılarak taşkın bir hâl oluşturulmuş, alt kısmı kafes dilimli sarık şeklinde düzenlenmiştir.

Horasani Kafesi olarak adlandırılan bu başlık iki kısımdan oluşur. Yayınlarında üst kısmın geniş ve şişkince oluşu nedeniyle Horasani tabirinin kullanıldığı belirtilir⁴⁰. Laqueur ise kafes destarlı, kubbeli kalafat tac olarak tanımladığı bu başlık tipini D-I tipi olarak ele almıştır⁴¹. İstanbul Kadıköy Mezarlığında bir⁴², İstanbul Küçük Ayasofya Camisi Haziresinde 19. Yüzyıla tarihlenen 2 örneğini görmek mümkündür⁴³.

K6(Tablo 2): 4 örneği bulunur⁴⁴. Üsküflerin arka kısımları düşey dik-dörtgen formda önde ise oval bir başlık bulunmaktadır. 1689-1699 tarihleri arasında yer almaktadırlar.

İşli, pek çok yayında üsküfün börk ile karıştırıldığından söz eder. Üsküfün sadece padişahın silahdar Ağası ve Çuhadar Ağası tarafından giyildiği belirtir⁴⁵. İstanbul Üsküdar Ayazma Camisi haziresinde iki adet üsküflü mezar taşının bulunduğunu yine İşli' den öğreniyoruz⁴⁶.

³⁶ İşli 2009:142-143

³⁷ Sürün 2006:303-305

³⁸ İşli 2009:143

³⁹ Arslan 2007: 135, 181

⁴⁰ İşli 2009:100

⁴¹ Laqueur 1997:145.

⁴² Gül 2009:253

⁴³Güven 2018:190

⁴⁴ Arslan 2018:Kat.144 ; Kazancıgil vd 2012:227, 233, 237, 243 ; Kökrek 2015c:24, 25,

⁴⁵ İşli 2009:90

⁴⁶ İşli 2009:90

K7(Tablo 2): İşli, Yeniçeri subaşı ve bölükbaşlarının serhaddeki ve merasimlerde giydikleri serpuşlar olarak tanımlamaktadır⁴⁷. Börk, başlık daltaç, kaşıklık ve yatırtma kısımlarından meydana gelir. Arkaya, bele doğru inen ve enseyi örten uzun parçaya yatırtma denir. Çoğunlukla yatırtmanın alt iki ucu kırlangıç kanadı gibi kesilir. Düz de bitebilir. Daldaç, başı kaplayan ve alına kadar inen kısım olup önünde ilave bir kısım bulunur buna da “kaşıklık” adı verilir . Börkü, yeniçerilerden başka kimse giyemezdi. Yeniçeri ocağı içinde üst düzey ve savaşta görev almış subayların ölümünün ardından börklü mezar taşı diktirilirdi. Bu da her asker için geçerli değildir. Gayet ayrıcalıklı ve nadir yapılan bir mezar taşıdır. **86** örnek bulunur⁴⁸. **1681-1813** tarih aralığındadır.

K8(Tablo 2): Altan üste doğru kareye yakın yatay, oval bir görünümündedir. Sarığın soldan sağ üste, sağdan sol üste çapraz bir biçimde sarılmasıyla başlığın alt kısmında üçgen şeklinde bir boşluk oluşur. **16** örnek bulunur⁴⁹.

K9(Tablo 2):Sarı sarılan başlığın üst kısmı büyük ölçüde görünmektedir. Alt bölümde ise, sarığın çapraz şekilde sarılmasından dolayı ters v şekli oluşmuştur. Sarıklı olan alt bölüm yanlara taşkındır. **14** örnek vardır⁵⁰ tarihleri **1727-1770** arasındadır.

K10(Tablo 2): Başlığın üst kısmı oval biçimde bir boşluk meydana getirirken, alın bölümü ters C biçimi almaktadır. Sarık tek kat olarak başlığı dolanmaktadır alt kısımları taşkın oldukça sade bir kavuktur. 1758-1815 tarihleri arasında değişen **6** örnek bulunur⁵¹. Laqueur bu tarz başlıkları “F

⁴⁷ İşli 2009:124

⁴⁸ Arslan 2018:Kat. 11, 13 - 15, 17 - 19, 25, 29 - 41, 43 - 51, 55 - 57, 60, 61, 63, 65 - 68, 70 - 77, 82 - 100, 105, 114 - 118, 125, 126, 127 ; Dağlıoğlu 1936:171 ; Doğan 2009:Kat. 246, 248 - 254 ; İşli-Kökrek 2017: 72, 74 - 78, 80 - 85, 229, 243, 262 - 264 ; Kazancıgil vd 2012: 203, 205, 207, 209, 211 ; Kökrek 2015b: 28 - 30 ; Özer 1995: 48 - 52

⁴⁹ Arslan 2007: 39, 49, 83, 91, 199 ; Doğan 2009:Kat. 124, 164, 203 ; İşli-Kökrek 2017: 58 ;Kazancıgil vd 2012: 25, 31, 239, 241 ; Kuşaklı 2015: kat. 72, 124, 155, 170,

⁵⁰ Doğan 2009:Kat. 28, 173, 178, 180, 184, 187, 206, 210, 213, 215, 220, 222, 227

⁵¹ Arslan 2007: 31, 242 ;Arslan 2018:Kat. 130 ;Doğan 2009:Kat. 36;Kazancıgil vd 2012: 59, 117

tipi: Katibi” başlığı altında “F- IV” grubu içinde değerlendirmiştir⁵². Trabzon Sülüklü Şehri Mezarlığında 1 örnek “Molla” unvanlı olup 1747 tarihlidir⁵³.

K11(Tablo 2): Diğer taşkın sarıklı kavuklardan farkı sarığın ön kısmında bulunan V şeklindeki girinti bu tipte bulunmamaktadır. Genel itibarıyla yatay oval bir forma sahiptirler. Sarık ise başlığa tek kat halinde dolanır ve üst bölümden içteki başlığın sadece tepe kısmı görülmektedir.**13** örnek bulunur⁵⁴. 1764-1882 tarih aralığındadır. Trabzon Sülüklü şehir Mezarlığında bu gruba ait bir örnek bulunmaktadır.1747 tarihli bu kavuk Molla İbrahim’e aittir⁵⁵.

K12 (Tablo 2):Bu tip başlıklarda, sade başlığın üzerindeki sarık, sağda yer alan kısım üste gelecek şekilde, soldan sağ alta doğru çapraz eğimli olarak sarılmıştır. Üst kısımdan içteki başlık görülmektedir. **1675-1813** tarihleri arasında değişen **22** örnek bulunur⁵⁶.

K13 (Tablo 2): Bu gruba giren kavuklar yukarı doğru hafif bombe oluşturup sonra düze yakın bir şekilde sonlanır. Form olarak yukarıdan aşağı dilimlenmiş çubuk biçimdeki başlığın üstüne çubuklu kısmın görüleceği önde “V” şeklini alan çatal sarık sarılmıştır.1713-1813 tarihleri arasında yer alan 10 başlık bulunur⁵⁷. Diğerinden farklı olarak iç başlık kısmı da düz işlenmiş olan 2 örnek vardır⁵⁸.

Laqueur, bu başlık türünü “F Tipi: Katibi” başlığı altında toplamış ve F-I’den F-VIII’e kadar alt gruplara ayırmıştır⁵⁹. Kaynaklarda Çatal Kalafat Kavuk” olarak da değerlendirilen başlıklar Laqueur’ın “F-I” grubuna girmektedir. İşli, Yeniçeri Ağaları ve üst zabitleri yani Çorbacılar, Cebecibaşlar, Top

⁵² Laqueur,1993; 150-151

⁵³ Yer 2004;172

⁵⁴ Arslan 2007: 120 ; Doğan 2009:Kat. 18, 70, 94, 118, 162, 191, 194, 196 ; Kazancıgil vd 2012:151 ; Kuşaklı 2015:kat. 48, 74, 143, 164

⁵⁵ Yer, 2004, 174.

⁵⁶ Arslan 2007: 356, 385, 415, 423 ; Baş 2009: 431-435 ; Doğan 2009:Kat.14, 35, 83, 104, 181, 183, 193, 214, 310, 335 ; Kazancıgil vd 2012:199 ; Kuşaklı 2015: kat. 11, 68, 71, 78, 140, 180 ;

⁵⁷ Arslan 2007: 234, 417 ; Arslan 2018:Kat. 69, 102, 122, 123, 124 ; Doğan 2009:Kat.116 ;İşli-Kökrek 2017:130, 139, 140, 143, 150, 151, 157 ; Kazancıgil vd 2012:213.

⁵⁸ Kazancıgil vd 2012:173 ; Arslan 2018:Kat.78

⁵⁹ Laqueur,1993; 150

arabacıbaşları gibi Kapıkullarının Kıt'a Kumandanları başlarına çatal kalafat taktıklarını söyler⁶⁰. Laqueur kitabında F-I tipi kavuk yani çatal kalafat kavuk bulunan 14 mezardan bahseder. Bunlardan birinde meslek belirtilmezken, diğerlerinin üst düzey Yeniçeri ve Kapıkulu görevlisi olduğunu belirtir⁶¹.

K14 (Tablo 2): Attan üstte doğru genişleyen başlığın üzerinde, üç yöne doğru sarkan püsküller yer almaktadır. Başlığın üzeri dairesel formda olup orta noktasında dairesel bir çıkıntı yer almaktadır. İki örnek bulunur⁶².

Sarayda makam sahibi kişilerin törenlerde kullandıkları bir kavuk tipi olup, Fatih Sultan Mehmed'in Kanunnamesinde de ismi geçmekte olan ⁶³ mücevveze tipi başlıklar, bürokraside üst düzeye ait bir başlık türüdür⁶⁴. Trabzon İskender Paşa Camisi haziresinde 1534 tarihli 1⁶⁵, Bursa Şimşirli Dede Haziresinde 1641 tarihli 1⁶⁶, Gümülcine Yeni Cami haziresinde tarihi bilinmeyen bir örnek bulunur⁶⁷.

K15 (Tablo 2): Başlığın alt kısmını saran sarık yanlara doğru taşkındır. Sarığın alt kenarı boyun üzerinde yuvarlak bir kavisle yukarı doğru daraltılmıştır. Kavüğün başlık kısmı düşey çubuklarla ve baklava dilimleriyle süslenmiştir. Bir örnek vardır⁶⁸. Hans-Peter Laqueur'ın kitabında F- III olarak sınıflandırdığı ve Kâtibi olarak adı geçen gruba giren bu tür kavukların, 18. yy başı ve 19. yy başı arasındaki döneme ait örnekleri olduğu belirtilmiştir⁶⁹. Bursa Emir Sultan Mezarlığı'nda 18. ve 19. yüzyıllardaki mezar taşlarından 4 tanesi çubuklu başlıklı, taşkın sarıklı kavuklardandır⁷⁰.

K16 (Tablo 2) : Düşey formu başlığın alt kısmına tek kat halinde düz bir sarık sarılmıştır. Üst kısımda ise içteki başlığın büyük bir bölümü görül-

⁶⁰ İşli 2009;128

⁶¹ Laqueur,1993; 150

⁶² Arslan 2007: 348; İşli-Kökrek 2017:128

⁶³ Laqueur, a.g.e., s.144.

⁶⁴ Güvelioğlu – Gümüş - Koyuncu, a.g.e., s. 18.

⁶⁵ Yüksel, 2000, C.I, s.103.

⁶⁶ Mermutlu, 2011, s.429

⁶⁷ Yapar, 2007 ; 127

⁶⁸ Kuşaklı 2015:kat.161"

⁶⁹ Laqueur, a.g.e., s.152

⁷⁰ Çakar, 2007, 487.

mektedir. Başlığın görünen kısmı baklava dilimi şeklindeki motiflerle bezenmiştir. 1829 ve 1833 tarihli iki örnek bulunur⁷¹.

Çal, makalesinde İstanbul Eyüp Sultan’da bu gruba ait beş örneğin tespit edildiğini belirtmiş ve örnekleri bu başlık adı altında gruplamıştır. Bu gruba ait örneklerin derviş, kadı, medrese kapıcısı gibi değişik meslek gruplarında bulunduğunu belirtmiştir⁷².

Trabzon Sülüklü şehir Mezarlığı’nda da bu tipte 5 örnek görülür. Bunlar 18. yy’ın son çeyreğine aittir ve 3 mezar taşında meslek ismi geçmektedir. Gümrük kâtibi, hafız ve imam adı geçen mesleklerdir⁷³. İstanbul Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı’nda 3 örnek⁷⁴, İstanbul Şeyh Vefa Camisi Hazinesinde 18. Ve 19. yy.a ait 13 örnek⁷⁵ ve Bursa Emir Sultan Mezarlığı’nda 18. ve 19. yüzyıl mezar taşlarında 1 örnekte⁷⁶ bu tip başlık kullanılmıştır.

K17 : Bu tip içinde değerlendirdiğimiz başlıklar genel itibariyle yatay oval bir forma sahiptirler. Sarık ise başlığa tek kat halinde dolanır ve üst bölümden içteki başlığın sadece tepe kısmı görülmektedir. 17 örnek bulunmaktadır⁷⁷.

SARIKLAR: S1 ve S2 olarak kodladığımız iki başlık türü kendi içinde alt sınıflara ayrılmaktadır. **S1** kendi içinde **15** , **S2** ise **5** farklı türe sahiptir.

⁷¹ Doğan 2009:Kat.112 , 239

⁷² Çal,200;211

⁷³ Yer,2004;171

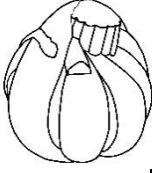
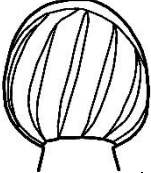
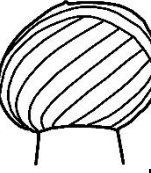
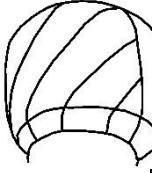
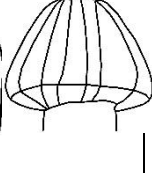
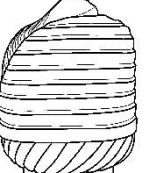
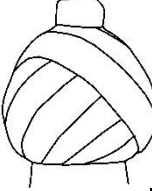
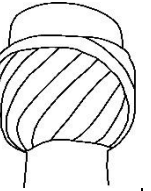
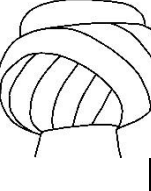
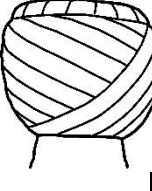
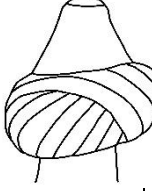
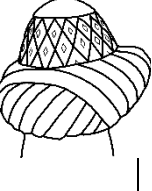
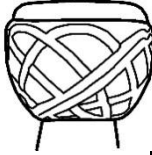
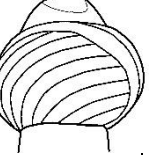
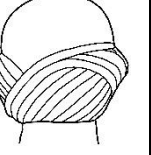
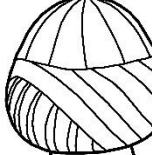
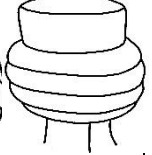
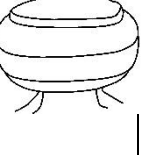
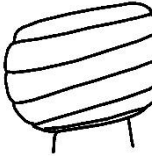
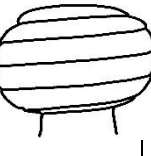
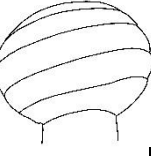
⁷⁴ Gül, 2009, 253.

⁷⁵ Sürün, 2006, 309.

⁷⁶ Çakar, 2007, 487.

⁷⁷ Arslan 2007: 399 ; Doğan 2009:Kat.13, 96, 147, 174 ; Kazancıgil vd 2012: 33, 37, 39, 107, 149, 155, 157, 161 ; Kuşaklı 2015:kat. 34, 96, 112, 115,

Tablo 3

SARIKLAR					
					
S1-1 Gazi Mihal C. 16.yy Doğan 2009:Kat.231	S1-2 Muradiye C. 1814 Kuşak- lı 2015:Kat.160	S1-3 Muradiye C. 1765 Kuşaklı 2015:Kat.91	S1-4 Edirne Mz. 1467 Güven 1995:fot.221	S1-5 Edirne Mz.16.yy Kazancıgilvd 2012:167	S1-6 Beyler- beyi C. 15.yy Baş 2009:480
					
S1-7 Gazi Mihal C. 1810 Arslan 2018:Kat.5	S1-8 Gazi Mihal C. 1795 Doğan 2009:Kat.166	S1-9	S1-10 Muradi- ye C. 1693 Kuşaklı 2015:Kat.129	S1-11 Edirne 434	S1-12 Edirne
					
S1-13	S1-14	S1-15	S2-1	S2-2a	S2-2b
					
S2-3a	S2-3b	S2-3c			

S1-1(Tablo 3): Dikey uzanan başlığın sağ alt köşesinden çıkan bir di-
lim üst kenar boyunca uzanarak aşağıya inmektedir. Diğer dilimler ise bu

sınır içinde sol bölümden sağ üst köşeye doğru uzanmaktadırlar. Üst bölümde sarık sarılı olan başlığın uç kısmı görünmektedir. 4 örneği mevcut⁷⁸.

15.yüzyıl başları ile 16.yüzyıl sonlarına kadar kullanıldığı bilinen bu başlıkların, sultan sandukaları, vezir, sadrazam, paşa gibi üst düzey devlet adamlarının mezar taşlarında kullanılmış olduğu bilinir⁷⁹. Laqueur, ise bu tip başlıkları 'B tipi olarak incelemiştir. Bu tip başlıklar Halit Çal'ın yapmış olduğu gruplamada 'Düşey Dilimli Sarıklar' olarak isimlendirilmiştir⁸⁰.Bursa Zeyniler Camisi haziresinde ²⁸¹, Urfa Hacı Turhan Camisi Haziresinde ¹⁸²örnek görülmektedir.

S1-2 (Tablo 3): Başlık kısmı görünmemektedir. Hafif yana yatık şekilde düşey olarak sarılmış sarık dilimleri, en üstte yatay yönde sarılan sarık dilimleriyle sınırlandırılmıştır.

İşli eserinde "Örf, bir kavuğun etafına bürülmeksizin düz katlanarak birkaç kez dolanan kaliteli tülbindin tepede düğümlenmesi suretiyle elde edilen yıvarlakça bir başlıktır" şeklinde tanımlamıştır⁸³. Laqueur J tipi olarak nitelendirdiği örfi kavuklar üst dereceden ulemaya aittir. 18. yüzyılın ortasından 1829"daki kıyafet devrimine kadar olan zaman diliminde bu tür kavuk takan 45 kişinin 6"sı Şeyhülislam olmak üzere kazasker ve üst dereceden kadılar tarafından kullanıldığını belirtir⁸⁴.

İstanbul Karacaahmet Mezarlığında 8 ⁸⁵, İstanbul Şeyh Vefa Camisi Hazinesi'nde 18. e 19. yy.a ait 2 örnek⁸⁶, Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı'nda bu tipte 3 örnek görülür. Örnekler 18. yy"ın 2. yarısına aittir⁸⁷.

S1-3(Tablo 3): Başlık kısmı görünmemektedir. Hafif yana yatık şekilde düşey olarak sarılmış sarık dilimleri, en üstte yatay yönde sarılan sarık di-

⁷⁸ Dağlıoğlu 1936:183; Doğan 2009:Kat.204, 231; İşli-Kökrek 2017:44

⁷⁹ Berk 2006:30

⁸⁰ Çal,2000;226-241

⁸¹ Mermutlu, 2011, s.55

⁸² Bulut,2010;150

⁸³ İşli,2009:73

⁸⁴ Laqueur,1997;153

⁸⁵ Budak,2016:29-34

⁸⁶ Sürün, 2006, 322

⁸⁷ Yer,2004:180

limleriyle sınırlandırılmıştır. Diğerinden farklı olarak daha oval bir forma sahiptir. Bir örnek bulunur⁸⁸.

Trabzon'daki 18.yüzyıl mezar taşlarından 3 tanesi⁸⁹, Göynük mezar taşlarından 7'si⁹⁰, Giresun'da 19⁹¹, Bursa Orhangazi'de 2 ⁹²Samsun'da başlıklı 45 mezar taşı içerisinde 1 tanesinde bu başlık türü kullanılmıştır⁹³.

S1-4(Tablo 3): Bir örneğimizin olduğu⁹⁴ bu türde de başlığın üst ve alt çapları arasında çok fark yoktur. Başlık yukarıdan görünmeyecek şekilde düşey olarak sarılmış, sarık dilimleri sağa doğru eğilidir.

S1-5(Tablo 3): Yine bir örneğin olduğu⁹⁵ bu tipte, yukarıdan aşağıya doğru genişleyen başlığın üzeri geniş dilimli sarıklarla düşey biçimde sarılmıştır.

S1-6(Tablo 3):Üst ve alt çapı hemen hemen aynı olan bu başlık türünde içteki başlığın üst kısmı ortada görünür vaziyettedir ve bunun etrafına başlığın yarısına kadar yatay diğer yarısında sağa doğru eğim verilerek düşey bir biçimde sarılmıştır. Hiçbirinde meslek belirtilmemiştir. 15. yüzyıla tarihlenen 5 örnek bulunur⁹⁶. İşli dolama olarak bahsettiği bu türde Bursa'dan 3 örnek vermiştir⁹⁷. Yine Bursa Umurbey Cami Haziresinde tarihi belirsiz olan bir örnek⁹⁸ bu tiptedir.

S1-7(Tablo 3): Başlık çapraz eğimde sarık dilimleriyle çevrelenmiş ve sarığın içindeki başlık kısmı üst tarafta hafif bir çıkıntı yapıp küçük tepelik şeklinde görülmektedir. 28 örnek vardır⁹⁹. Örnekler 1762-1825 tarih aralı-

⁸⁸ Kuşaklı 2015: kat.91

⁸⁹ Yer,2004;179

⁹⁰ Çal,2007:304

⁹¹ Çal-İltar,2011:24

⁹² Aylar,2012,s. 150,151.

⁹³ Nefes,2002;184

⁹⁴ Güven 1995:foto.221-223

⁹⁵ Kazancıgil vd 2012:167

⁹⁶ Baş 2009: 480-486 ; Dağlıoğlu 1936:189 ; Kazancıgil vd 2012:223, 225, 231,

⁹⁷ İşli,2009:22

⁹⁸ Mermutoğlu-Öcalan,2012;142

⁹⁹ Arslan 2018:Kat. 5, 58, 81, 103, 107, 108, 119 - 121, 129, 134, 136, 139, 141, Doğan 2009:Kat. 5, 23, 45, 110, 122, 170, 175, 282, 302, 318, 338, 344, 347, 356, İşli-Kökrek 2017: 89, 90, 92, 97, 98, 102, 103, 247, Kazancıgil vd 2012:217

ğındadır. Laqueur, bu türü“E-Tipi” başlığı altında toplamış ve E-I’den E-VII’ye kadar alt gruplara ayırmıştır¹⁰⁰. Oluşturduğu alt gruplardan E-III incelemiş olduğumuz örnekleri kapsamaktadır. Kaynaklarda “dardağan” olarak bahsedilen bu yeniçeri başlıkları 1698 yılından itibaren yeniçeri mezar taşlarında görülen bir tip olmuştur¹⁰¹.İstanbul Kadıköy Taşköprü Caddesi mezarlığında bu başlığa sahip 1711-1793 tarih aralığında 17 yeniçeri mezar taşı bulunur¹⁰². Giresun Müzesindeki 6, Tirebolu Kalesindeki 1 başlık bu tiptedir¹⁰³. Alanya Müzesinde 18 ve 19.yüzyıllara tarihlenen 10 mezar taşında bu başlığın kullanıldığı görülür¹⁰⁴

S1-8(Tablo 3): İki örneğin bulunduğu ¹⁰⁵ bu türde, üstte yer alan az sayıdaki dilim soldan sağa doğru yarım daire oluşturacak şekilde sarılmıştır. Altta kalan dilimler ise sol alttan sağ üst bölüme uzanmaktadırlar. Ağa ünvanlıdır.

S1-9(Tablo 3): 3 örneğimizin bulunduğu¹⁰⁶ bu grubu oluşturan sarıklarda çok büyük olmayan bir başlığın alt kısmından başlayarak etrafını büyük ölçüde örten birbiri üstüne gelen şeritler halinde sarık sarılmıştır. Bayburt’ta 1730 tarihli bir mezar taşında bu başlığı görmek mümkündür¹⁰⁷.

S1-10 (Tablo 3): 1693-1821 tarihleri arasında yer alan 7 örnek bulunur¹⁰⁸. Bu tipte, çapraz eğimde yerleştirilmiş dilimlerle sarılan sarığın bakana göre sağ tarafı yukarıya, sol tarafı aşağıya doğru eğiktir. Üst kısmında başlığın bir bölümü yine görünür şekildedir.

Bursa Devlet Hatun Türbesi haziresinde ¹¹⁰⁹, İstanbul Karacaahmet Mezarlığında 1 ¹¹⁰örnekte bu tip başlık kullanılmıştır

¹⁰⁰ Laqueur,1997;148-

¹⁰¹ İşli,2009;122

¹⁰² Gül 2009,230

¹⁰³ Çal,2008:257

¹⁰⁴ Diri,2008;

¹⁰⁵ Doğan 2009:Kat.166 ; Kazancıgil vd 2012:153

¹⁰⁶ Arslan 2018:Kat.1 ; Doğan 2009:Kat. 105, 107, 111

¹⁰⁷ Çal,2019;506

¹⁰⁸ Arslan 2007: 397 ; Arslan 2018:Kat.3 ; Doğan 2009:Kat.156, 169, 202, 304, 367 ; Kuşaklı 2015: kat.129

¹⁰⁹ Mermutoğlu-Öcalan,2012;77

¹¹⁰ Budak,2016;30

S1-11(Tablo 3): 9 örnek bulunur¹¹¹. 1749-1819 tarih aralığındadır. .Kavuşun külâh biçiminde başlığı bulunmakla birlikte bu külâh formu başlığın üstünde hafif bombe oluşturacak şekilde yapılmıştır. Laqueur, “E-tipi” başlığı altında topladığı bu kavukları kendi içinde “E-V” alt grubuna dahil eder. “E-V” tipi serdengeçti kavuşu olarak da adlandırılmış ve bu türde 6 örnek verilmiştir¹¹². İşli, eserinde bu türün dardağanın başka bir formu olduğunu belirtmiştir¹¹³.

Trabzon Sülüklü şehir mezarlığında 1737-1781 yılları arasına tarihlenen 5 örnek¹¹⁴,İstanbul Kadıköy Taşköprü Caddesi mezarlığında 18.yüzyıla ait 2 taşta¹¹⁵ bu başlığı görmek mümkündür.

S1-12(Tablo 3) : Edirne'de 12 örnek bulunur¹¹⁶. **1758-1820** tarih aralığındadır. Çapraz kafes dilimli başlıklı, çapraz eğimde dilimli sarıklı kavuklardır. Bu gruba dahil ettiğimiz kavuklar Laqueur’ın “E-IV ” tipinde grupladığı başlık içinde yer alır¹¹⁷.

Trabzon Sülüklü şehir mezarlığında bu başlık türünde 3 adet taş vardır. Bunlardan 1777 tarihli olan “Gedikzade Hacı Ömer Ağa’ya, 1766 tarihli olan “serdengeçti Ağa’sı Ömer Ağa’ya, 1796 tarihli olan ise “hamamcı Muhammet Ağa’ya aittir¹¹⁸. İstanbul Kadıköy Taşköprü Caddesi mezarlığında 1766 tarihli 1 taşta Tacirler Kethüdasına aittir¹¹⁹. Taraklı ’da 1795 tarihli bir taş bu başlık türündedir. Kitabesinde “elli sekiz bölüğün serdengeçti ağası” olduğu belirtilmiştir¹²⁰.

¹¹¹ Arslan 2007: 145, 155 ; Arslan 2018:Kat.27, 28, 104, 106, 110, 111 ; Doğan 2009:Kat. 195, 329 ; İşli-Kökrek 2017: 110, 113, 114, 117, 118, 123 ; Kazancıgil vd 2012:175

¹¹² Laqueur,1997;147

¹¹³ İşli 2009;120

¹¹⁴ Yer,2004;

¹¹⁵ Gül 2009;186

¹¹⁶ Arslan 2018:Kat. 2, 9, 10, 23, 24, 101, 109, 133, 137, 138, 142 ; Doğan 2009:Kat. 167, 190, 192, 194, 371, 375 ; İşli-Kökrek 2017:107, 108, 113, 115, 116, 119,

¹¹⁷ Laqueur,1997;147

¹¹⁸ Yer,2004;23,34,88.

¹¹⁹ Gül,2009;79

¹²⁰ Şeyban,2007;51

S1-13(Tablo 3): Bir örneğin bulunduğu bu türde¹²¹; Sarığın dilimleri ince bir kafes oluşturacak şekilde işlenmiştir. Mesleği belirtilmemiştir. Mezar taşı betona gömülü olduğundan tarih kısmı görülmemektedir.

S1-14 (Tablo 3): Sarık başlığa yuvarlatılmış kalın dilimler şeklinde dolanmaktadır. Üstte yer alan bir dilim soldan sağa doğru yarım daire oluşturacak şekilde sarılmıştır. Altta kalan dilimler ise sol alttan sağ üst bölüme uzanmaktadır. İki örnek bulunmaktadır¹²².

S1-15(Tablo 3): 4 örnek bulunur¹²³. Başlık bölümünün yukarı doğru çok daralmadan yuvarlak oluşturduğu görülür. Başlık kısımları bezemesiz bırakılmıştır. Yine burada da bakanın sağında kalan taraf hafif yukarıya, sol tarafı aşağıya doğru uzatılmış sarık dilimleriyle sarılmıştır. Laqueur “E-IV” grubuna dahil ettiği bu başlığı; daha yüksek ve tepe bölümü yuvarlak olarak nitelemiştir¹²⁴. İşli Dardağan başlığından türetilmiş olduğunu söyler. Tepesi yarım kubbecik şeklinde olan bu türe kuka isminin verildiğini yine İşli’nin çalışmasından öğreniyoruz¹²⁵.

İstanbul’da Şeyh Vefa Cami Haziresinde 1724 tarihli Cezayirli Hasan Kapudanzadeye,1746 tarihli olanı ise Kaftancı Hüseyin Çelebi’ye ait olan 2 taş bulunur¹²⁶.

S2-1 (Tablo 3) : Bu gruba dâhil 5 örnek tespit edilmiştir¹²⁷. Üstten yuvarlak olan iç başlık kısmı merkezden başlayan düşey çizgilerle dilimlere ayrılmıştır. Başlığın alt tarafı hafif yana yatık düşey yerleştirilmiş şeritlerle sarılmıştır. Laqueur, kitabında bu gruba I Tipi olarak yer vermiştir. İstanbul’da bu grupta 106 örnek bulunduğunu ve bu kavuğu takanların genellikle küçük dereceli ulema ve orta kademedeki kadılar, imamlar ve derviş ile şeyhler olduğunu belirtmiştir¹²⁸

¹²¹ Kuşaklı 2015: kat.69

¹²² Doğan 2009:Kat.343 ; Kazancıgil vd 2012:171

¹²³ Arslan 2018:Kat. 6, 8 ; Doğan 2009:Kat. 176, 189

¹²⁴ Laqueur,1997;147-148

¹²⁵ İşli,2009;133

¹²⁶ Sürün,2006;300

¹²⁷ Arslan 2007: 280 ; Doğan 2009:Kat.286 ; Kazancıgil vd 2012:35 ; Kökrek 2016c:46 ; Kuşaklı 2015: kat.131

¹²⁸ Laqueur,1997;154.

Bursa Selami Ali Efendi Dergah Haziresi'ndeki 1798 tarihli 1¹²⁹, Vezir-köprü'de bulunan 1820 tarihli 1¹³⁰, İstanbul Eyüp'te 6¹³¹, Kastamonu Ferhat Paşa Camisi Haziresinde 4¹³² örnek bu tiptedir.

S2-2 a (Tablo 3): Yatay oval bir biçime sahip olan başlık, yatay uzanan kalın dilimlerle sarılmıştır. Üst kısımda ise içte yer alan başlığın tepesi görünmektedir. İstanbul örneklerinin daha çok orta dereceli ulema mezar taşlarında görülmüştür. 15 örnek yer almaktadır¹³³.

S2-2b(Tablo 3): Yatay oval bir biçime sahip olan başlık, yatay uzanan kalın dilimlerle sarılmıştır. Üst kısımda ise içte yer alan başlığın tepesi görünmektedir. Dört örnekte görülür¹³⁴.

S2-3a(Tablo 3): sarık, çok büyük olmayan bir başlığın alt kısmından başlayarak birbirine paralel şeritlerin sarılmasıyla oluşturulmuştur. 42 örnek bulunur¹³⁵.

S2-3b(Tablo 3): Sarık, bir önceki türden farklı olarak hafif eğimli bir biçimde birbirine paralel şeritlerin sarılmasıyla oluşturulmuştur. 19 örnek bulunur¹³⁶.

S2-3c(Tablo 3): İki örneğin¹³⁷ bulunduğu bu türde, yatay oval bir biçime sahip olan başlık sağdan sola aşağı doğru eğimli kalın dilimlerle sarılmıştır. Üst kısımda ise içte yer alan başlığın tepesi görünmektedir.

¹²⁹ Mermutoğlu-Öcalan,2012;91

¹³⁰ Gün-Can-vd 2017;91

¹³¹ Çal,2000;211

¹³² Gündoğan,2007;248

¹³³ Arslan 2007: 27, 59, 85 ; Arslan 2018:Kat.128 ; Doğan 2009:Kat.82, 91, 142, 159, 172, 198, 212, 230, 237, 256 ; Kazancıgil vd 2012: 29, 41, 45, 75, 201 ; Kuşaklı 2015: kat.151

¹³⁴ Arslan 2007: 413 ; Doğan 2009:Kat.49, 123, 186

¹³⁵ Arslan 2007: 29, 37, 51, 65, 73, 97, 159, 381 ; Arslan 2018:Kat. 4, 20, 52, 54, 79, 80, Doğan 2009:Kat. 17, 41, 87, 92, 102, 106, 109, 115, 119, 121, 125, 145, 146, 160, 163, 177, 229, 276, 336, 361 ; İşli-Kökrek 2017: 222, 237, 258, 259 ; Kazancıgil vd 2012: 23, 27, 43, 47, 51, 53, 57, 111, 257, 261 ; Kuşaklı 2015: kat.168

¹³⁶ Arslan 2007: 57 ; Arslan 2018:Kat. 53, 112, 131, 132 ; Doğan 2009:Kat.43, 114, 132, 134, 154, 161, 171 ; İşli-Kökrek 2017:267 ; Kazancıgil vd 2012: 63, 255 ; Kuşaklı 2015: kat.49

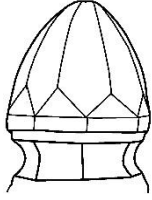
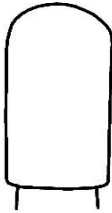
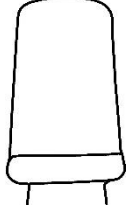
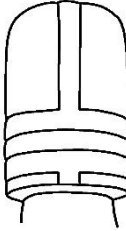
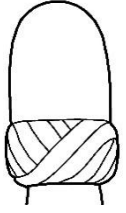
¹³⁷ Doğan 2009:Kat.185 ; Kazancıgil vd 2012:159

Kastamonu Atabey Gazi Camisi Haziresinde 5¹³⁸, Trabzon Sülüklü Mezarlığında bu gruba ait 9 örnek vardır¹³⁹. Göynük mezar taşları içerisinde 3 tanedir¹⁴⁰.

TARİKAT BAŞLIKLARI

Edirne şehri mezar taşlarında tarikat başlıklarını ele aldığımızda 6 tür ortaya çıkmıştır. 6 tipte 20 adet başlık bulunur.

Tablo 4

TARİKAT BAŞLIKLARI					
					
TR Belirsiz	TR H-1	TR M-1	TR M-2	TR M-3	TR M-4

TR. Belirsiz(Tablo 4): 15.yüzyıl örneğinde¹⁴¹ yukarı doğru daralan başlık sekiz dilimli şekilde tasarlanmıştır. Yine çokgen bir gövdeye sahip olan taşın boyun kısmı da sekizgendir.

TR. Halveti(Tablo 4): Dilimli başlığın üzerine aşağı eğimli olarak sarılmış şeritleri üst kısımda yatay bir şekilde yerleştirilmiş olan şerit keser. Bu şerit başlığın arka tarafında boyuna doğru iner. 1698 tarihli bir örnek bulunur¹⁴².

¹³⁸ Çal-Çal,2008,19-20

¹³⁹ Yer,2004;169-175

¹⁴⁰ Çal,2007;306

¹⁴¹ Güven 1995:342. fot.

¹⁴² Kökrek 2016a

Bursa Veli Şemseddin Camisi Haziresi 1903 tarihli bir ¹⁴³,Bursa Seyyid Usul Dergâhındaki mezar taşları içerisinde 3¹⁴⁴ örnekte görülür. İzmir Şemsi Baba Tekkesinde 1876 tarihli bir örnek bulunur¹⁴⁵.

TR M-1(Tablo 4): Mevlevi tarikatına ait başlıktır. Aşağıdan yukarı doğru düz bir biçimde uzayan başlık üst kısmıyla yuvarlatılmıştır. 2 örnek bulunur¹⁴⁶. Kastamonu Ferhat Paşa Camisi Haziresinde 1¹⁴⁷, Bursa Pınarbaşı Mezarlığında 19.yüzyıla ait.3¹⁴⁸örnek bulunur.

TR M-2(Tablo 4): Yine Mevlevi tarikatına ait başlıktır. Yukarı doğru daralan başlığın alt kısmında bir şerit bulunur.8 örnek vardır¹⁴⁹. Bursa Pınarbaşı Mezarlığında 19.yüzyıla ait 2 mezar taşı ¹⁵⁰ile Konya Mevlana Müzesi'nde Derviş İsmail'e ait olan 1851 tarihli başlık örnek olarak verilebilir¹⁵¹.

TR M-3(Tablo 4): Mevlevi tarikatına ait olan üçüncü başlık türümüz. Düz bir biçimde yükselen başlığın tam ortasından aşağı kadar bir şerit iner ve başlığın alt kısmında 3 sıra yatay şerit bulunur. 2 örnek bulunur¹⁵².

TR M-4(Tablo 4): Mevlevi tarikatına ait başlıktır. Düz bir biçimde yükselen alt kısmında bakana göre sağ tarafta yukarı doğru sağa eğimli bir biçimde sarılırken sol tarafı düşey olarak sarılmıştır 3 örnek bulunur¹⁵³.

Kütahya Erguniyye Mevlevihane'si haziresinde bulunan mezar taşlarından 19. Yüzyıla ait 3 mezar taşında bu tür başlık kullanılmıştır¹⁵⁴. Bursa Mevlevihanesi Haziresinde bulunan 1768 tarihli örnek yine bu gruptandır¹⁵⁵.

¹⁴³ Mermutoğlu-Öcalan,2012;174

¹⁴⁴ Öcalan,2009;273-275

¹⁴⁵ Öztürkler,2013;169

¹⁴⁶ Kuşaklı 2015: kat.51, 125

¹⁴⁷ Gündoğan,2007; 254

¹⁴⁸ Tek,2007;349,350,354

¹⁴⁹ Kuşaklı 2015: kat. 19, 25, 28, 36, 37, 45, 50, 60, 93, 95

¹⁵⁰ Tek,2007;349,353

¹⁵¹ Bakırcı,1999;75

¹⁵² Kuşaklı 2015: kat.9, 130

¹⁵³ Kuşaklı 2015: kat.35, 86, 179

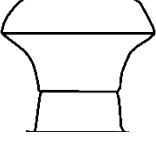
¹⁵⁴ Çaycı-Durmuş,2007;214,215,216

¹⁵⁵ Mermutlu,2011;288

KADIN BAŞLIKLARI

Kadın mezar taşlarında 2 tip kullanılmıştır. Toplamda 38 örneği bulunur.

Tablo 5

KADIN BAŞLIKLARI	
	
KD-1	KD-2

KD1 (Tablo 5):Bu grup içerisinde değerlendirdiğimiz örneklerde boyun kısmından itibaren genişleyerek yükselen başlık dışı kavisli bir tepe kısmıyla son bulur. Toplamda 24 örnek bulunur. 1722-1847 tarih aralığındadır¹⁵⁶.

Giresun İli'nde 18.ve19.yüzyıla tarihlenen 11¹⁵⁷,Göynükte 6¹⁵⁸, İstanbul Şeyh Vefa Camisi Haziresinde 11¹⁵⁹, Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi hazirelerinde 3. tip olarak gruplandırılmış 2 örneği bulunmaktadır¹⁶⁰.

KD1(Tablo 5):: Bu tip içinde yer alan başlıklar mantarı andıran bir görünüme sahiptirler. Boyunları yukarıya doğru hafifçe daralarak uzanır ve tepe kısmı yarım daire şeklinde dışı kavislidir. Toplam **14** örnek bulunur. 1762-1870 tarih aralığındadır¹⁶¹.

Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi hazirelerinde 19.yüzyıla ait 2 örneği¹⁶²,Göynük'te yine 19.yüzyıla tarihlenen 2 örneği bulunur¹⁶³.

¹⁵⁶ Arslan 2007: 55, 303, 433, 435 ; Doğan 2009:Kat. 7, 21, 22, 24, 29, 30, 62, 74, 86, 100, 101, 131, 179, 223, 277, 319, 349, 351 ; Doğan 2009:Kat.85 ; Kazancıgil vd 2012:247

¹⁵⁷ Çal-İltar,2011;34

¹⁵⁸ Çal,2007;308.

¹⁵⁹ Sürün,2006;302

¹⁶⁰ Çal-Çal,2008;25

¹⁶¹ Arslan 2007: 53, 327, 362, 377, 395 ; Baş 2009: 194-197, 450-452 ; Doğan 2009:Kat. 12, 40, 255 ; Kökrek 2016a:45, 46

¹⁶² Çal-Çal,2008;25

¹⁶³ Çal,2007;308

SONUÇ

Sonuç itibariyle Edirne şehri ile ilgili yapılan tez ve yayınlardan toplamda 560 adet erkek ve kadın başlığının kullanılmış olduğunu öğreniyoruz. Yayınlarda bulunan bu örneklerle başlık tipleri ve sayıları olarak; Erkeklerde, fes 5 tipte 73, kavuk 17 tipte 263, sarık 21 tipte 166, tarikat başlıkları 7 tipte 20 tane olmak üzere; 50 tipte 522 tanedir. Kadınlarda ise 2 tipte 38 örnek vardır.

Erkek ve kadın başlıklarını yüzyıllara göre baktığımızda ise sonuç şöyledir;

15.yüzyıldan = 3 tip 7 tane. Tarihli: 1 / tarihleme: 6

16.Yüzyıldan = 2 tip 4 tane. Tarihli 2 / tarihleme: 2

17.yüzyıldan= 7 tip 18 tane tamamı tarihli

18.yüzyıldan= 29 tip 216 tane. Tarihli: 190 tarihleme: 26

19.yüzyıldan= 34 tip 292 tane. Tarihli: 281 / tarihleme: 11

20.yüzyıldan= 4 tip 23 tane. Tamamı tarihlidir.

Sarıklar tarih olarak 15. Yüzyıla kadar inmektedir; ancak sayı olarak kavukların daha çok kullanıldığı görülür. Her iki tür de 18. Yüzyılda yaygınlaşıp 19. Yüzyılın ortasına kadar kullanılırlar.

Örneklere göre ilk ve son kullanım tarihleri;

Feslerde; 1829 – 1917,

Sarıklarda; 1467 – 1879,

Kavuklarda; 1675 – 1916,

Kadın başlıklarında ise; 1722 – 1873 aralığındadır.

KAYNAKÇA

1. Acun. H.(2005). Tüm Yönleri İle Çapanoğulları Ve Eserleri. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
2. Arslan,A.(2007). Edirne Üç Şerefeli Cami Haziresi Mezar Taşları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara

3. Aylar, M.(2012), Orhangazi İlçesinde Ve Köylerinde Osmanlı Dönemin-den Kalma Mezar Taşları, T.C. Balıkesir, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
4. Baş, E.(2009). Edirne Beylerbeyi Camii Hazinesi'nde Bulunan Mezar Taşları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne
5. Berk, S.(2006), Zamanı Aşan Taşlar, Zeytin Burnunun Tarihi Mezar Taşları, İstanbul,
6. Canyurt, F.(2007). Kastamonu Şehri İsmail Bey Külliyesi, Saray Camisi, Hepkebirler Camisi, Muzafferiddin Gazi Türbesi Hazirelerinde Bulunan Mezar Taşları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
7. Çal, H.(2000) “ İstanbul Eyüp“Teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar”, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu Iı, Tebliğler, (28-30 Mayıs, 1999), İstanbul,
8. Çal,H.(2007). “Göynük (Bolu) Şehri Mezar Taşları”.Vakıflar Dergisi.
9. Çal, H. - Ataoğuz Çal,Ö.(2008).Kastamonu Atabey Camisi Ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları. Ankara: Kastamonu Belediyesi
10. Çal, H.(2008, 9-11 Ekim). Giresun Müzesi Ve Tirebolu Kalesi'ndeki Mezar Taşı Başlıkları. Uluslararası Giresun Ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, Giresun.
11. Çal, H.- İltar, G. (2011) Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları.
12. Çal,H.(2019), Türkiye!de Selçukludan Osmanlıya Türk-İslam Mezar Taşları, Türk İslam Sanatları Tarihi, Ankara
13. Doğan, B. (2009) Edirne Gazi Mihal Camisi Hazinesi'ndeki Mezar Taşları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
14. Gül, S.(2009), Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı (Batı Yönündeki 18. Yüzyıl Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi), T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, (Y. Y. L. T.), İstanbul.

15. Gün,R-Can,Y, vd.(2016), Vezirköprü Yöresinde Bulunan 17-18. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S;40. Samsun.
16. Gündoğan,B.(2007). Kastamonu Ferhat Paşa Cami Haziresi Mezar Taşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
17. Güven, A. (2006), XV. Yy. Osmanlı Mezar Taşları, İstanbul. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul,
18. Güzel,E.(2016) Osmanlı Erkek Mezar Taşlarında Serpuş Biçimleri, Süleyman Demirel üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilimdalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi. Isparta.
19. Hanoğlu, C.(1995), Erzurum Merkezde Cami Hazirelerinde Bulunan XVII-XIX. Yy. Mezar Taşları, T. C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
20. İşli H. N, (2009) Osmanlı Serpuşları, İstanbul,
21. İşli, N. - Kökre, M.(2017).Yeniçeriler Remizleri Ve Mezar Taşları. İstanbul: Dergâh Yayınları.
22. İşli,N.(2006).Yeniçeri Mezartaşları İstanbul: Turkuaz Yayınları.
23. Kazancıgil, R., Karakaya, H., Köylüoğlu, N., Öncel, M., Erkan, K., Gökçe, N., Türkmenoğlu, İ., Şimşek, Z. (2012). Edirne Müzesi Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarından Örnekler. Edirne: Trakya Kalkınma Ajansı.
24. Koyuncu, R.- Güvelioğlu İ. - Gümüş N. (2009), Rize İyi Dere İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri, İstanbul.
25. Kuşaklı, Y.C. (2016). Edirne Muradiye Cami Haziresi Mezar Taşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
26. Lequeur, H.P(1997.), Hüve"l Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları Ve Mezar Taşları, Çeviren: Selahattin Dilidüzgün, İstanbul,
27. Mermutlu, B. - Öcalan H. (2011), Tarihi Bursa Mezar Taşları-1, Bursa Hazireleri, Bursa

28. Nefes, E.(2002), Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları, T.C. On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı, (Y.Y.L.T.), Samsun.
29. Öztürkler,H.C.(2013), Bektaşî Mezar Taşları Üzerine Bir İnceleme: Şemsi Baba Tekkesi Örneği, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.4.Iğdır.
30. Sürün, M. (2006)., İstanbul Seyh Vefâ Cami Haziyesi (Mezar Tasları Tipolojisi Üzerine Bir Deneme), T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı Türk Sanatı Bilm Dalı (Y. Y. L. T.), İstanbul,
31. Şeyban. L.(2007). Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar Taşları Ve Kitabeleri. Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları,
32. Tüfekçioğlu, A.(2005), Edincik“te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları, Edincik Belediyesi Kültür Yayınları, Bursa.
33. Yapar, B. (2007).Yunanistan’daki Türk Eserlerinde Kitabeler (Dedeoğaç, Dimetoka, İskeçe, Gümölcine, Selânik, Kavala, Yenice-Karasu), T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Eski Yazı Programı, (Y.Y.L.T), İstanbul,
34. Yer, K.(2004). Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığındaki 18.Yüzyıl Mezar Taşları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,167.
35. Yüksel, M. (2000), Trabzon’da Türk-İslam Eserleri Ve Kitabeleri, C.I-V, Trabzon,

MUŞ İLİ, KORKUT İLÇESİ, GÜVEN KÖYÜ'NDE SELÇUKLU MEZARLIĞI VE MEZAR TAŞLARININ KÜLTÜREL MİRAS ÇALIŞMALARI

Fethi Ahmet YÜKSEL*

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Rektörlüğü, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü

ÖZET

Muş İli, Korkut İlçesi, *Güven* (Hasik) *Köyü* 38.803970 enlem ve 41.743435 boylamda yer almaktadır. Güven Köyü Muş merkeze, kuş uçuşu, 24 km uzaklıktadır. Güven Köyü Mezarlığı K47a20c3c pafta, 106 ada, 15 no'lu parselde bulunmaktadır. Güven Köyü Mezarlığında Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarından olan Selçuklu Mezar ve Mezar Taşları bulunmaktadır.

Güven Köyü Mezarlığı'nda, kısmen veya tamamen toprak altında kalmış, şahideli ve taş sandukalı mezarlar bulunmaktadır. Anıt-Mezarlık Korunma Alanı olarak tescillenmiş mezarlıkta şahidelerin bir kısmı dikili bir çoğu devrilmiş ve yan yatmıştır. Mezarlık alanında yaklaşık 30 çift şahide bulunmaktadır. Bu şahideli mezar taşları ve sandukaları volkanik içerikli (aglomera, tüf, bazalt, igninbirit v.b) taşlardan yapılmıştır. Mezarlıkta Dağınık halde bulunan, beyaz renkli ve üzeri kısmen ve tamamen silinmiş, kırık ve aşınmış Arap Harfleri ile yazılı bazı mezar taşları da bulunmaktadır. Yazısı okunabilen kırık ve kısmen silik şahideye ait mezarın 13. yüzyıla (*Cemazi-yülevvel 690; M 1291*) ait olduğu belirlenmiştir. Koyu renkli ayakta duran şahidelerin tepeleri üçgen, düz, kısmen kırılmış ve aşınmıştır. Bu şahidelerin birkaçının tepelerinde dişli bordürlerin olduğu görülmüştür.

Tarihi öneme sahip taş sandukalı ve şahideli mezarlar, Muş yöresinde, kadim medeniyetimizin izlerini taşımaktadır. Bu mezarlıkların ilgili kurumlar tarafından korunup gözetilmesi takdirle karşılanmaktadır. Ecda-

* Dr. Öğr. Üyesi, fethiahmety@gmail.com

dımızın yadigârı olan tarihi mezarlıklarımızın korunarak envanterlerinin tutulması, tarih sahasında yapılacak çalışmalara yön gösterici nitelikte olacaktır.

Anıt-Mezarlık Korunma Alanı olarak tescillenmiş Güven Köyü Mezarlığı'nda tahribatsız (NDT) yeraltı jeofizik görüntüleme yöntemleri kullanılarak, toprak altında kalmış, mezarların iki ve üç boyutlu görüntülenmesi yapılarak rölöve ve restorasyonları projelendirilmelidir. mezarları içeren alan tir. Önümüzdeki yıllarda yer altındaki ve yerüstündeki mezarları ve mezar taşlarının restorasyonunu projelendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Muş, Güven Köyü, Jeofizik, NDT, Selçuklu Mezar Taşları, Restorasyon

CULTURAL HERITAGE STUDIES OF SELÇUKLI CEMETERY AND GRAVESTONES IN KORKUT DISTRICT, GÜVEN VILLAGE, MUŞ/TURKEY

ABSTRACT

Muş, Korkut District, Güven (Hasik) Village is located at 38.803970 latitude and 41.743435 longitude. The village of Güven is 24 km away from Muş city center. Güven Village Cemetery The K47a20c3c map is located on 106 islands and 15 parcels. There are Seljuk Tombs and Tombstones which are one of the immovable cultural assets to be protected in Güven Village Cemetery.

In the Guven Village Cemetery, there are grave and stone burial tombs, partly or completely under the ground. In the cemetery registered as the Memorial-Cemetery Conservation Area, some of the stalagmites were planted and most of them were overturned. There are about 30 pairs of witnesses in the cemetery area. These grave stones and chests are made of volcanic (agglomerate, tuff, basalt, igninbirit etc.) stones. In the cemetery there are some tombstones with scattered, white color and partially and completely erased, broken and worn Arabic letters. It is determined that the tomb be-

longing to the broken and partially faint witness, the text of which can be read, belongs to the 13th century (Cemaziyülevvel 690; M 1291). The hills of the dark standing standing are triangular, flat, partially broken and worn. It is seen that a few of these quarries have threaded borders on their hills.

The stone sarcophagus and the grave tombs of historical importance carry the traces of our ancient civilization in the Mus region. It is appreciated that these cemeteries are protected and maintained by the relevant institutions. The preservation of our historical cemeteries, which are the heirlooms of our ancestors and keeping their inventories, will be guiding the works to be done in the history field.

Monumental-Cemetery registered as Protected Area In the cemetery of Güven Village, Using non-destructive (NDT) underground geophysical imaging methods, the two and three-dimensional images of the graves should be under the ground, and the survey and restorations should be designed.

Key Words: Muş, Güven Village, Geophysics, NDT, Seljuk Tombstones, Restoration

1. GİRİŞ

Ölümlü dünyada insan mevcudiyetinin son kanıtı olan mezar taşları ve mezar yapılarının erken devirlerden itibaren kültür mirasımızda müstesna bir yeri vardır. Mezarlıklar, hazireler, türbeler, kümbetler, kurganlar ve Mezar taşları insan ömrü boyunca, iç içe olunan “manevi istirahat bahçeleri” olarak ilk bakışta dikkati çeker. Mezar taşlarının itinalı taş işçiliği, taşın üzerine ince işlenmiş motif, yazı, süsleme ve mezar taşı tasarım modelleri ile bir kültürün özelliklerini tüm zerafeti ve güzelliği ile yansıtır. Aynı zamanda bir beldenin mezarlığı, o yerin kültür tarihi hakkında bilgi veren, parmak izi niteliğinde, en önemli mekânıdır. Mezar taşları ayrıca milletimizin geçmişten günümüze kültür safhalarını göstermesi bakımından, tarihî, edebî, folklor ve sanat değerleri yönünden, son derece önemlidir. Ayrıca mezar taşları Millî kültürümüzün önemli unsurları arasında yer alan ve birinci elden belge niteliği taşıyan, Türk sanatının farklı dönemlerinin özelliklerini barındıran ve bu nedenle de her biri, zamanlarının birer şahidi ve temsilcisi konu-



Fotoğraf 1: Güven Köyü Tarihi Mezarlığı.

2. GÜVEN KÖYÜ ANIT MEZARLIĞI

Güven Köyü Mezarlığı'nda, kısmen veya tamamen toprak altında kalmış, şahideli ve taş sandukalı mezarlar bulunmaktadır (Foto-1, 2). Anıt-Mezarlık Korunma Alanı olarak tescillenmiş mezarlıkta (Ek-I,II, III) şahidelerin bir kısmı dikili, kısmen veya tamamen kırılmış, birçoğu devrilmiş ve yan yatmıştır (Foto-3; 4). Mezarlık alanında yaklaşık 30 çift şahide bulunmaktadır (Foto-5). Bu şahideli mezar taşları ve sandukaları volkanik içerikli (aglomera, tüf, bazalt, igninbirit v.b) taşlardan yapılmıştır. Mezarlıkta Dağınık halde bulunan, beyaz renkli ve üzeri kısmen ve tamamen silinmiş, kırık ve aşınmış Arap Harfleri ile yazılı bazı mezar taşları da bulunmaktadır (Foto-6). Koyu renkli ayakta duran şahidelerin tepeleri üçgen, düz, kısmen kı-

rılmış ve aşınmıştır (Foto-7). Bu şahidelerin birkaçının tepelerinde dişli bordürlerin olduğu görülmüştür (Foto-8).



Fotoğraf 2: Şahideli kısmen veya tamamen toprak altında kalmış taş sandukalı mezarlar



Fotoğraf 3: Sağlam, yan yatmış ve dikili şahideli Mezarlar



Fotoğraf 4: Kırık Şahideli mezar



Fotoğraf 5: Anıt-mezarların toplu görünüşü.

Eski mezarlık islami döneme ait olup günümüzde köylüler tarafından kullanılmaktadır. Mezarlıkta çok sayıda eski mezar taşı yer almaktadır. Mezar taşları yumuşak özellikteki volkanik taşın işlenmesi ile yapılmışlardır.

Mezar taşları, baş ve ayak şahideli, sandukalı, sadece baş şahideli formlardan oluşmaktadır. Mezar taşlarının volkanik içerikli şahideleri kitablesiz ve süslemesizdir. Mezarlıkta bulunan mezar şahideleri üçgen, Mezarlıkta bulunan mezar şahideleri üçgen, yuvarlak, ve düz alınlıklı olarak yapılmıştır. Mezarlıkta bulunan beyaz renkli taş şahidelerin yüzeylerinde tamamen ve kısmen silinmiş Arap harfli yazılar bulunmaktadır.



Fotoğraf 6: Beyaz renkli ve üzeri kısmen ve tamamen silinmiş mezar taşları



Fotoğraf 7: Koyu renkli ayakta duran, tepeleri üçgen şahideler

Muş İli, Korkut İlçesi, Güven Köyü Mezarlığındaki (Anıt-mezarlık) mezar taşları ve taş sandukalar; Muş ve çevresindeki, özellikle Güroymak İlçesindeki, Selçuklu dönemi mezarlıklarında bulunan şahide, taş sanduka, mezar taşları ile benzer form ve tarzdadırlar (Foto-8).



a



b



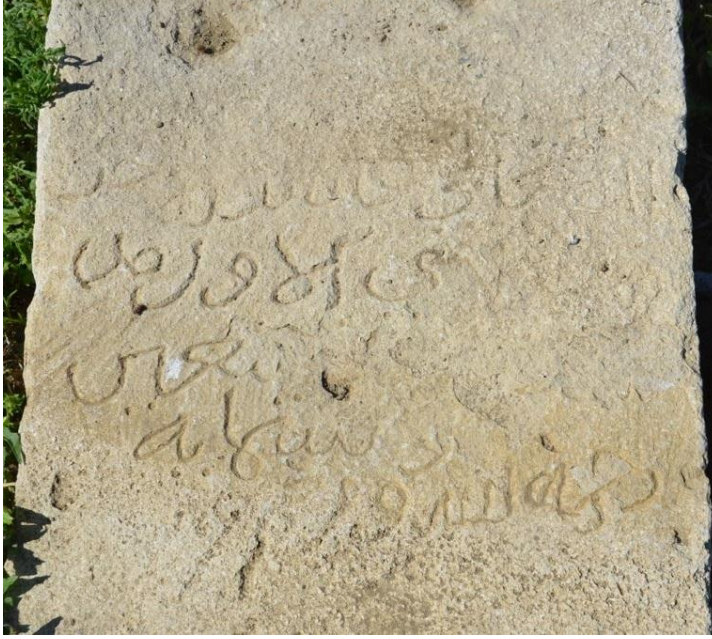
c

Fotoğraf 8: Muş ve çevresindeki a) Güroymak³, b) Gevaş⁴ ve c) Ahlat⁵ İlçelerindeki Selçuklu mezarları.

³

<https://www.arkeolojikhaber.com/haber-bitlisin-guroymak-ilcesinde-tarihi-mezarlar-kesfedildi-11163/>

Güven Köyü Mezarlığındaki beyaz renkli, dağınık olarak yerde yatan şahidelerin üzerinde tamamen ve kısmen silik zorlukla okunan Arap harfli yazılar bulunmaktadır. Bu yazılı şahidelerin okunması ile mezarlığın tarihlenmesi yapılabilmektedir⁶ (Foto-9). Mezarlığa önem verilmediği için mezar taşlarının geçen zamanla yüzeyleri aşınmış ve tahrip olmuştur, bu sebep ile yazılar okunmayacak hale gelmiştir. Ancak okumayı başardığımız şahidenin tarihi 13 yy'la ait olduğu ispat edilmiş bu da Güven Köyü mezarlığının önemli olduğunu göstermektedir, umarız bu mezarlık hak ettiği değere kavuşur. Kırık Şahidede ki kısmen silik yazı aşağıdaki gibi okunmuştur.



Fotoğraf 9: Muş İli, Korkut İlçesi, Güven Köyü mezarlığındaki üstünde yazı olan kısmen silik ve kırılmış şahide

⁴ <https://www.gzt.com/dunya-politika/van-gevastaki-selcuklu-mezarligi-ve-halime-hatun-turbesi-2808993>

⁵ <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/ahlat-selcuklu-meydan-mezarligi-tarihe-isik-tutuyor-377002.html>

⁶ Şahidenin yazıları Van Yüzüncü Yıl üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümünde, Doktora öğrencisi, Irak Uyruklu, Epigraf Ömer Avni Yunus tarafından okundu. Ömer Avni Yunus'a mezar taşı yazılarını çözümlediği ve tarihleme yaptığı için katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

سنة تسعين وستمائة رحمة الله و مرحوم.....الله تعالى..... رجب جمادى
الاول من تاريخ

“... Allahu te’âlâ... rehe’be Cemaziyu’l-Evvel min tarih sene tisin ve siite mie (H.690/ M. 1291) rahmetillâhi ve merhum”

*“Allah u Teâlâ’nın rahmeti, merhum.....O -hicri- Cemaziyülevvel ayın-
da altı yüz doksan (miladi 1291) yılında göç etti.”*

Muş İli, Korkut İlçesi, Güven Köyüne 13 Mayıs 2017 yılında bir dost ziyaretinde tarafımca tespit edilen mezarlığın, önemine binaen yeri ve mezarlığa ait resimleri Muş Alparslan Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT ile paylaşıldı (Foto 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19). Sayın Rektörümüz Güven Köyüne giderek mezarlığı ziyaret etmiş⁷ ve mezarlıkta yer alan mezar taşlarının koruma altına alınması için Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne başvuruda bulunmuştur.

Muş İli, Korkut İlçesi, Güven (Hasik) Köyü, mülkiyeti Kamu Ortak Malına ait, K47a20c3c Pafta, 106 ada, 15 nolu Parsel ile T. H. Alanda bulunan Güven (Hasik) Köyünde bulunan Mezarlık Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 19 Şubat 2019 gün ve 2251 sayılı kararı ile korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiştir (Ek-I, II, III, IV).

3. ANIT MEZAR ALANLARINDA JEOFİZİK ARAŞTIRMALAR

Mezarlıklar ve mezarlar genellikle yeraltında insan yapımı boşlukları içerir. Mezarın dolgu malzemesi ve çevresindeki toprak arasındaki hafif fiziksel kontrast ile birlikte gömülü özelliklerin küçük boyutu, bu tür yapıların yerini belirlemede arkeojeofizik için gerçek bir zorluk oluşturur (Sarris and Papadopoulos, 2013: 1). Konumları bilinen veya bilinmeyen mezarların ana hatlarının belirlenmesinde jeofizik yöntemlerin uygulanabilirliğine dair ilk sistematik çalışmalardan biri 1991 yılında Bevan tarafından sunulmuştur. Özellikle GPR ve elektriksel iletkenlikle ilgili spesifik çalışma 17. yüzyıldan sonraya tarihlendirilen mezarların olduğu ABD’deki dokuz farklı alan-

⁷ <http://www.yenimusunsesi.com/haber/guven-koyundeki-tarihi-mezarlik-ziyaret-edildi-8002.html>

dan elde edilen sonuçlar, her farklı alanda yapılan jeofizik ölçümlerin görüntüleme kalitesi değişkenlik göstermiştir. O zamandan beri, jeofizik yöntemlerin mezarlıklarda uygulanabilir olmasıyla, yere nüfuz eden radar (GPR), elektriksel direnç, elektromanyetik ve manyetik yöntemler gibi çeşitli tekniklerin kullanılmasıyla mezar yerleri ve tarihi mezarlıklarda mezarların haritalanması için jeofizik yöntemlerin başarıyla uygulanabileceği görüldü (Nobes, 1999; Linford, 2004; Kisa and Suszta, 2006; Jones, 2008; Doolittle and Bellantoni, 2010). Ayrıca, son yıllarda, adli araştırmalarda gömülü insan kalıntılarının tespitinde jeofizik yöntemlerin kullanımı tatmin edici sonuçlar ortaya koymuştur (Powel, 2004; Schultz, et. al., 2006; Pringle, et al., 2008).

4. SONUÇ

Tarihi öneme sahip taş sandukalı ve şahideli mezarlar, Muş yöresinde, kadim medeniyetimizin izlerini taşımaktadır. Bu mezarlıkların ilgili kurumlar tarafından korunup gözetilmesi takdirle karşılanmaktadır. Ecdadımızın yadigârı olan tarihi mezarlıklarımızın korunarak envanterlerinin tutulması, tarih sahasında yapılacak çalışmalara yön gösterici nitelikte olacaktır.

Muş İli, Korkut İlçesi, Güven (Hasık) Köyü mezarlığı, Anıt-Mezarlık niteliğindedir. Mezarlıkta kısmen silik mezartaşı yazısı okunmuş ve şahidenin 13. Yüzyılda, Cemaziyülevvel ayında 699 (M. 1291) dikildiği belirlenmiştir. Koruma Alanı olarak tescillenmiş Güven Köyü Mezarlığı'nda tahribatsız (NDT) yeraltı jeofizik görüntüleme yöntemleri kullanılarak, toprak altında kalmış, mezarların iki ve üç boyutlu görüntülenmesi yapılarak rölöve ve restorasyonları projelendirilmelidir. mezarları içeren alan tir. Önümüzdeki yıllarda yer altındaki ve yerüstündeki mezarları ve mezar taşlarının restorasyonu projelendirilmelidir.

5. TEŞEKKÜR

Muş İli, Korkut İlçesi, Güven (Hasik) Köyü Mezarlığının koruma altına alınması için gayret ve duyarlılıklarından dolayı Muş, Alparslan Üniversitesi Rektörü Sn. Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT'a, Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne, SUNGU İlim ve Kültürü Yayma Derneği Yönetim Kurulu Başkanı ve Kanaat Önderi Sn. Gıyasettin SEÇKİN'e; Kültürel Mirasımız olan mezar taşlarının farklı disiplinlerindeki (arkeoloji, sanat tarihi, tarih, sosyoloji, edebiyat vb.) araştırmacıların kendi alanları ile bağlantılı olarak mezar taşlarına ilişkin bakış açılarını, düzenlediği, Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları Sempozyumlarında sunma olanağı veren Doç. Dr. Celil ASLAN'a, mezar taşlarının korunmasına ve duyarlılıkları için Muş Kardeşlik Platformu'na, ve Yerel Basın Mensuplarına Teşekkürü ederim.

6. KAYNAKALAR

ARSLAN, C., (2019). “Sunuş, Geçmişle İç İçte Yaşayan Milletin Hafızası: Mezar Taşları”.

I. Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları, 19 – 21 EYLÜL 2018, Bakü- Azerbeycan, (s. V-VI), Ed. C. Arslan v.d., Khazar University Press, 2019. 536s, ISBN 978-9952-20-122-2. https://e2e3483d-348e-4b95-bac3-6caec84f5b95.filesusr.com/ugd/f249dc_28e91091350544a1bbf4923b978a9484.pdf

DOOLITTLE, J. and BELLANTONI, N., (2010), The search for graves with ground-penetrating radar in Connecticut. Journal of Archaeological Science, 37, 5, 941–949.

JONES, G., (2008), Geophysical mapping of historic cemeteries. Technical Briefs in Historical Archaeology, 3:25-38.

KISA, K. and SUSZTA, S., (2006), Application of magnetic field derivatives for locating Sarmatian graves. Journal of Applied Geophysics, 60, 1, 13–26.

LINFORD, N. T. (2004), Magnetic ghosts: mineral magnetic measurements on Roman and Anglo-Saxon graves. Archaeol. Prospect., 11: 167–180.

- NOBES , D.C., (1999).** Geophysical surveys of burial sites: a case study at Oaro urupa,.
Geophysics, 64 (2):357-367.
- POWELL, K., 2004,** Detecting buried human remains using near-surface geophysical instruments. Exploration Geophysics 35 (1): 88 – 92.
- PRINGLE, J. K., JERVIS, J., CASSELLA, J. P. and CASSIDY, N. J., (2008),** Time-Lapse Geophysical Investigations over a Simulated Urban Clandestine Grave. Journal of Forensic Sciences, 53: 1405–1416.
- SARRIS, A. and PAPADOPOULOS N., (2013),** “*Looking For Graves: Geophysical Prospection of Cemeteries.*” International Conference On Cultural Heritage And New Technologies | Vienna | 2012, Proceedings Of The 17th International Conference On Cultural Heritage And New Technologies 2012 (CHNT 17, 2012), ISBN 978-3-200-03281-1 Ed. W. Börner and S. Uhlirz, Publisher: Museen Der Stadt Wien – Stadtarchäologie, Vienna 2013, <http://www.chnt.at/proceedings-chnt-17/>
- SCHULTZ, J. J., COLLINS, M. E. and FALSETTI, A. B., (2006),** Sequential Monitoring of Burials Containing Large Pig Cadavers Using Ground-Penetrating Radar. Journal of Forensic Sciences, 51: 607–616.



Fotoğraf 10



Fotoğraf 11



Fotoğraf 12



Fotoğraf 13



Fotoğraf 14



Fotoğraf 15



Fotoğraf 16



Fotoğraf 17



Fotoğraf 18



Fotoğraf 19



Fotoğraf 19: Muş İli, Korkut İlçesi, Güven Köyü Mezarlığını Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT ve mahiyeti ile ziyareti.

EK-I



T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

Sayı : 80401175-165.02.04-E.158915
Konu : Muş İli, Korkut İlçesinde bulunan mezar taşları.(49.03.39)

DAĞITIM YERLERİNE

İlgi : Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 06.12.2018 tarihli ve E.998215 sayılı yazısı.

Muş İli, Korkut İlçesinde bulunan Muş Alparslan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fethi POLAT'ın bir inceleme kapsamında yapmış olduğu gezi sırasında mezarlık içerisinde yer alan mezar taşlarının koruma altına alınması istemine ilişkin başvuruda değinilen hususların 2863 sayılı Yasa, Koruma Yüksek Kurulu ilke kararları ve ilgili Mevzuat doğrultusunda Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünce incelenerek gerekli işlemlerin yapılması, sonucundan Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile ilgisine ilişkin ilgi yazı incelenmiştir.

Muş İli, Korkut İlçesi, Güven (Hasık) Köyü, mülkiyeti Kamu Orta Malına ait, K47a20c3c pafta, 106 ada, 15 nolu parsel ile T.H. alanda bulunan Güven (Hasık) Köyünde bulunan Mezarlık Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 19.02.2019 gün ve 2251 sayılı kararı ile korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiş olup ilgili kurul kararı yazı ekinde sunulmuştur.

Bilgilerinize arz ederim.

Erkan KOÇ
Koruma Bölge Kurulu Müdürü V.

Ek :
1 - Kurul Kararı (1 sayfa)
2 - Kadastral Kroki (1 sayfa)

Dağıtım:

Gereği:

Bilgi:

Not: 5070 sayılı Elektronik İmza kanunu gereği bu belge elektronik imza ile imzalanmıştır.

Şerefiye Mah. Santral 6. Sokak Haydaroğlu İş Merk. B Blok Kat:3 - İpekyolu / VAN
Tel: 0432-2120858 – 2120851 Faks: 0432-2120856
e-posta: vankurul@kulturturizm.gov.tr Kep Adresi: vankurul@hs01.kep.tr

Bilgi için: Erkan KOÇ
Müze Araştırmacısı

Bu belge, 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununa göre Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır

EK-II

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

Sayı : 80401175-165.02.04-E.1046147
Konu : Muş İli, Korkut İlçesinde Bulunan Mezar
Taşları. (49.03.39)

21.12.2018

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Genel Sekreterlik)

İlgi : a) Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün (Kurullar Dairesi Başkanlığı)
06.12.2018 tarih ve E.992815 sayılı yazısı.
b) Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün (Kazılar Dairesi Başkanlığı)
18.12.2018 tarih ve E.1030397 sayılı yazısı.

Muş İli, Korkut İlçesinde bulunan Muş Alparslan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fethi POLAT'ın bir inceleme kapsamında yapmış olduğu gezi sırasında mezarlık içerisinde yer alan mezar taşlarının koruma altına alınması istemine ilişkin başvuruda değinilen hususların 2863 sayılı Yasa, Koruma Yüksek Kurulu ilke kararları ve ilgili Mevzuat doğrultusunda Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünce incelenerek gerekli işlemlerin yapılması, sonucundan Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile ilgisine ilişkin ilgi (a) ve (b) yazılar incelenmiştir.

Konuya ilişkin olarak Müdürlük arşivinde yapılan incelemede yukarıda belirtilen mezarlığa ilişkin herhangi bir tescil kaydının bulunmadığı anlaşılmış olup yerinde yapılan inceleme sonucunda söz konusu mezarlığın, Muş İli, Korkut İlçesi, Güven (Hasik) Köyünde bulunduğu tespit edilmiştir. Tespiti yapılan Mezarlığa ilişkin 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. ve 7. maddesi ile Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı olarak Tespit ve Tescil Yönetmeliği kapsamında gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra konu hakkında bilgi verilecektir.

Bilgilerinize arz ederim.

İşlemler

sayfadan video dosyasını indir

EK-III⁸

49.03.39

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
VAN KÜLTÜR VARLIKLARINI
KORUMA BÖLGE KURULU
KARAR

Toplantı Tarihi ve No :19.02.2019 - 154
Karar Tarihi ve No :19.02.2019 - 2251

Toplantı Yeri
VAN

Muş İli, Korkut İlçesi, Güven (Hasik) Köyü, mülkiyeti Kamu Orta Malına ait, K47a20c3c pafta, 106 ada, 15 nolu parsel ile T.H. alanda bulunan Güven (Hasik) Köyü Mezarlığı'nın tesciline ilişkin; 13.03.2012 tarihli ve 28232 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik gereği, 27.12.2018 tarihli ve E.1063342 sayılı yazımız, Muş Valiliği İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün 15.01.2019 tarihli ve E.167901 sayılı yazısı ile Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 11.02.2019 tarih ve 68778 sayılı uzman raporu okundu. Konuya ilişkin bilgi ve belgeler incelendi. Yapılan görüşmeler sonucunda;

Muş İli, Korkut İlçesi, Güven (Hasik) Köyü, mülkiyeti Kamu Orta Malına ait, K47a20c3c pafta, 106 ada, 15 nolu parsel ile T.H. alanda bulunan Güven (Hasik) Köyü Mezarlığı'nın tesciline ilişkin;

-2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. maddesindeki özelliklerini taşımasından dolayı aynı Kanunun 7. maddesi gereği, karar eki koordinatlı krokide gösterilen Güven (Hasik) Köyü Mezarlığı'nın **korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı** olarak tescil edilmesine,

-Karar ekinde bulunan **anıt fişinin** uygun olduğuna,

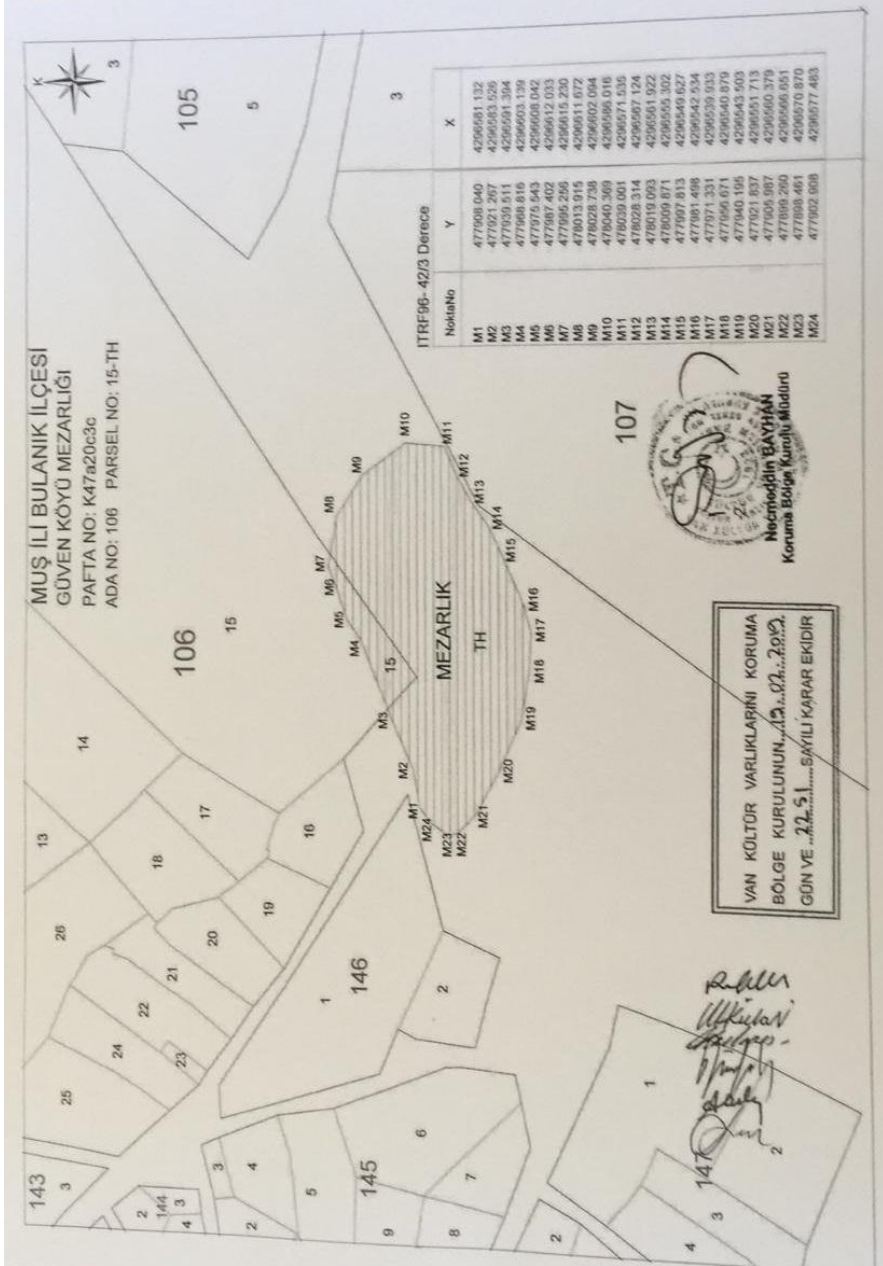
karar verildi.

BAŞKAN Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU (İmza)	BAŞKAN YARDIMCISI Dr. Öğr. Ü. Mehmet KULAZ (İmza)	
ÜYE Prof. Dr. Nurettin KOÇHAN (İmza)	ÜYE Dr. Öğr. Ü. Ayşegül KELEŞ ERİÇOK (İmza)	ÜYE Abdülkadir İLHAN (İmza)
ÜYE Cihan TUNÇ (İmza)	ÜYE	TEM. ÜYE Erol KOÇLARDAN (Muş Valilik Tem.) (Bulunmadı)

ASLININ AYNIDIR
21.02.2019

Erkan KOÇ
Koruma Bölge Kurulu Müdürü V.

EK-IV



SAKARYA/AKYAZI İLÇESİ OSMANLI DÖNEMİ MEZARLIKLARI VE MEZAR TAŞLARI

Tülin ÇORUHLU* – Murat ALKAN**

SAKARYA AKYAZI İLÇESİ OSMANLI DÖNEMİ MEZARLIKLARI VE MEZAR TAŞLARI / CEMETERIES AND TOMBSTONES IN AKYAZI DISTRICT OF SAKARYA

Tülin ÇORUHLU – Murat ALKAN¹

ÖZET

Sakarya'nın Akyazı ilçesindeki Osmanlı dönemi mezarlıkları ve mezar taşları bu bildirinin konusunu oluşturmaktadır. İstanbul'un yaklaşık 150 km. doğusunda yer alan Sakarya ilinin Akyazı ilçesi, Antik coğrafyanın Bit-hinya bölgesinde yer almakta olup, İstanbul'dan gelip Anadolu'ya devam eden yol güzeliğahi üzerindedir. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında Sultan Orhan Gazi döneminde Türk topraklarına katılmıştır. Doğal güzellikleri ver termal kaynakları ile ön plana çıkan ilçe 19.yüzyıldan ve özellikle 1876-77 Osmanlı Rus savaşı sonrasında itibaren büyük göçler almıştır. Kafkasya ve

* Dr. Öğr. Üyesi. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. E-mail: tcoruhlu@sakarya.edu.tr.

** Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü. E-mail: murata@sakarya.edu.tr.

¹ Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi B Blok Sanat Tarihi Bölümü Oda No: 427, Serdivan/ Sakarya. tcoruhlu@sakarya.edu.tr - murata@sakarya.edu.tr

Doğu Karadeniz bölgesinden gelen halklar ile zengin bir kültürel yapıya sahiptir. Yoğun nüfus artışı, plansız sanayileşme, ayrıca bölgenin Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde olması taşınmaz kültür varlıklarının hızla yok olmasına neden olmuştur. Bu nedenlerden dolayı bölgenin kültür varlıkları envanterini hazırlamak üzere yapılan Sanat Tarihi yüzey araştırması kapsamında tespit edilen Türk dönemi mezar taşlarının bilim dünyasına tanıtılması önem arz etmektedir.

Yapılan araştırma sırasında Akyazı merkez ile Kuzuluk, Altındere, Boztepe, Vakıf, Harmanlık, Küçücek, Akbalık, Yassı Mezar, Sultan Pınarı Yaylası, Dokurcun, Topağaç, Beynevit, Hasanbey, Mansurlar, Durmuşlar, Asartepe, Pazarköy ve Alaagaç köyü mezarlıklarında tespit edilen, 144 adet Osmanlı dönemine ait kitabeli mezar taşı, 5 adet balbal tarzı taş, 7 adet kurgan tarzı mezar, çok sayıda menhir tarzı kitablesiz Yörük ve Türkmen mezar taşı ayrıntılı olarak belgelenmiştir. Kitabeli ve süslemeli olarak tespit edilen tespit taşlar genel olarak Osmanlı'nın başkent ve taşra üslubunda geleneksel mezar taşı tipolojisi içinde değerlendirilirken, bazıları da sıra dışı formları ile yerel etkiler sergilemektedir. Söz konusu taşlar çizim ve fotoğrafları eşliğinde Sanat Tarihi araştırmalarında ilk kez paylaşılacaktır.

Bu bildirinin amacı yukarıda sözü edilen mezarlık ve mezar taşlarını çizim, resim, plan ve kitabe okunuşları ile birlikte sınıflandırarak bilim çevresi ile paylaşmaktır.

Anahtar kelimeler: Sakarya, Akyazı, mezarlık, mezar taşı, süsleme.

SUMMARY

The issue of this declaration is the cemeteries and tombstones of the Ottoman period in the Akyazı district of Sakarya. Situated about 150 km east of Istanbul, the Akyazi district of the province of Sakarya is located in the Bithynia region of the ancient geography and it is on the land route that comes from Istanbul and continues to Anatolia. It has become a Turkish territory in the Sultan Orhan Ghazi period during the rising years of the Ottoman state. Famous/Prominent for its natural beauty and the thermal resources, the district has taken great migrations after the 19th century and

especially after the 1876-77 Ottoman-Russian war. It has a rich cultural make up with peoples migrated from the Caucasus and Eastern Black Sea region. The intensive population growth, unplanned industrialization, and also the fact that the region is on the North Anatolian fault line have caused the rapid destruction of immovable cultural properties. For these reasons, the tombstones of the Turkish period, which were determined within the scope of the Art History Surface Survey that was held to make the inventory of the cultural properties of the region, constitute the subject of this proceeding.

144 tombstones with inscriptions from the Ottoman period, 5 balbal style stones, 7 kurgan style tombs, numerous menhir-style inscriptions, as well as Yoruk and Turkmen tombstones have been determined during the survey in the cemeteries of Akyazi district and Kuzuluk, Altindere, Boztepe, Vakif, Harmanlik, Kucucek, Akbalik, Yassi Mezar, Sultan Pinari Plateau, Dokurcun, Topagaç, Beynevit, Hasanbey, Mansurlar, Durmuslar, Asartepe, Pazarkoy and Alaagac villages and have been documented in detail. The tombstones identified with inscriptions and ornament are generally evaluated under the traditional tombstone typology in the Ottoman capital and provincial style, while others exhibit local effects with their unusual forms. These stones will be shared with their drawings and photographs for the first time in the Art History researches in the context of drawings and photographs.

The goal of this proceeding is to classify the cemetery and tombstones mentioned above together with their drawings, photographs, plans and inscription readings

Keywords: Sakarya, Akyazi, cemetery, tomb stone, ornament.

GİRİŞ

Sakarya ili Anadolu'nun kuzey batı köşesinde Marmara bölgesinin kuzey doğusunda Karadeniz'e kıyısı olan bir ildir. Doğusunda Düzce ve Bolu, Güneyinde Bilecik, batısında Kocaeli ve Bursa ile sınırdır. İl adını Sakarya nehrinden almıştır. İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan kara ve demiryolu üze-

rindedir. Antik Bithinya bölgesi içerisinde yer alan Sakarya stratejik konumu gereği tarih boyunca Asya Avrupa yol güzergahı üzerinde ticaret ve ordu yollarının da önemli bir kavşak noktası olmuştur. Osmanlı beyliğinin kuruluş yıllarında Osman Gazi döneminde Türk topraklarına katılmış ve 14.yüzyıl başından beri Türk yurduudur.²

Bu bildirinin konusu, İlimizin Kültür varlıkları envanterini çıkarmak için yapılan arazi çalışmaları sırasında tespit edilen bulguların bir bölümünü oluşturan ‘Sakarya İli Akyazı ilçesi Osmanlı Dönemi Mezarlık ve Mezar Taşları’dır.

Akyazı ilçesi, Sakarya ilinin güney doğusunda yer alır. Sakarya’nın Hendek, Kocaali, Adapazarı, Karpürçek, Taraklı, Geyve ilçeleri ile Bolu’nun Göynük, ve Mudurnu ilçelerine komşudur. İlçe merkezine bağlı 25 mahalle ve 42 köy yerleşimi vardır. Yerli halkı Yörük ve Türkmen olup, 19.yüzyıldan bu yana Kafkasya ve Doğu Karadeniz göçleri ile kültürel zenginliğini çeşitlendirmiştir.

İlçe, Aksofu-Kardüzü dağ silsilesinin Kerem-Ali tepesinin eteğindeki vadi ve Akova arasında bulunmaktadır. Bölgenin en verimli ovası Akova, 14.yüzyılda doğuya veya batıya gidenlerin geçtiği araziydi³. Akyazı Erken Osmanlı döneminde Türk topraklarına katılmış olup, Konuralp’in karargahı olmuştur. Tarihi yol, Sakarya köprüsü geçildikten sonra Akyazı, Dokurcun, Mudurnu yolu ile Anadolu’ya bağlanmaktaydı. Aynı zamanda ticaret yolu olan bu yol üzende Akyazı’da pazar bugün Pazarköy olan yerde ve konaklama Hanyatağı mevkiinde oluyordu. Akyazı, Akova’nın kıyısında ve Kere-mali dağının eteklerinde Türkmenlerin yaylak bölgesi idi. Bölgede Orhan Gazi ve Süleyman Paşa vakıflarında söz edilebilir. Bu günkü Vakıf Mahallesi veya köyü adı geçen vakıfların uzantısıdır. Türkmen ve Yörük yerleşim alanları olan bölgede Çiğdem yaylası, Davlumbaz, Dırım Dırım, Keremali, Sultan Pınarı, Acelle yaylası önemli yaylaklar ve Dokurcun, Kuzuluk(sıcak su kaplıcaları ile ünlü), Gücücek eski iskan alanlarıdır⁴.

² Enver Konukçu, ‘Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi’, Sakarya İli Tarihi, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005 C.I, s.65-88

³ Enver Konukçu, Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası, Sakarya İli Tarihi, C.I, s.33-47

⁴ Enver Konukçu, Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası, Sakarya İli Tarihi, C.I, s.38

Osmanlı idaresinde Kocaeli Sancağına bağlı dağlık alan kereste nakliyatında önemliydi. 18.-19.yüzyıl arşiv vesikaları, Akyazı'nın İstanbul ve devlet kurumlarına hatırı sayılır miktarlarda tahıl, bakliyat, ocaklık odun, Tersane-i Amire, Tophane-i Amire⁵ ve Cebehane'ye deniz taşıtları, top arabaları, top ve tüfek dipçik ve kundakları için kereste sağladığını göstermektedir.

İlimizin Kültür varlıkları envanterini çıkarmak için yapılan arazi çalışmaları sırasında tespit edilen bulguların bir bölümünü oluşturan 'Sakarya İli Akyazı ilçesi Osmanlı Dönemi Mezarlık ve Mezar Taşları ilçe merkezi ve köylerinde sırası ile aşağıdaki mezarlıklarda tespit edilmiştir.

Merkez Aile Kabristanlığı, Pazarköy Mezarlığı, Durmuşlar Köyü (Samanpazarı) Mezarlığı, Vakıf Mahallesi Mezarlığı Dokurcun As Su Fabrikası, Kuzuluk (Aziziye) Mezarlığı, Hasanbey Köy muhtarlığı, Altındere /Beynüvit Köyü Mezarlığı, Beynevit Cami haziresi, Boztepe mezarlığı, Harmanlı Mahallesi Mezarlığı, Yassı Mezar Mahallesi Dede Mezarı, Akbalık Mahallesi Mezarlığı, Güçücek Köyü Aile Mezarlığı, Güçücek Köyü Türbe Mezarlığı, Reşadiye Köyü mezarlığı, Sultan Pınarı Yaylası /Yörük mezarlığı.

MEZARLIKLAR

1. Akyazı Merkez Aile Kabristanlığı: (Koordinat : 36 T 0298614 UTM 4506057)

Akyazı ilçe merkezinin asri mezarlığıdır ve devlet Hastahanesinin yanında bulunmaktadır. Mezarlığın bir köşesinde Osmanlı dönemine ait dört erkek mezarı baş taşı ile bir ayak taşı bulunmaktadır. Aynı aileye mensup kişilere ait olduğu anlaşılan taşları erken olanı 1779 tarihini vermektedir.

2. Pazarköy Mezarlığı; merkeze yakın köylerden biri olan Pazarköy'ün mezarlığı bu gün asri mezarlıklolarak kullanılmaktadır. Yeni gömüler nedeni ile yer sorunu yaşanan mezarlıkta ancak 1 kadın baş ve ayak taşı tespit edilmiş olup 1904 tarihlidir.

⁵ Arif Bilgin, Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un günlük hayatına katkısı', Sakarya İli Tarihi, C.I, s.305-326

3. Durmuşlar Köyü (Samanpazarı) Mezarlığı (koordinat: 36 T 0309633 UTM 4495056) 2, Akyazı –Dokurcun yolu üzerinde yolun kuzey tarafında Samanpazarı mevkiinde bulunur. Tahrip olmuş ve dağılmış bir mezarlıktır. Burada 1801 tarihli bir erkek mezar taşı tespit edilmiştir. Bu bölge yakın geçmişte baraj suyu altında kalacaktır.
4. Vakıf mahallesi Mezarlığı (koordinat: 36 T 0297615 UTM 4511168). Bu gün ilçe merkezinin mahallesi olarak geçen Vakıf köyü mezarlığı, içinde cami ve Akyazıspor misafirhanesinin de bulunduğu büyük mezarlıktır. Asri mezarlık olarak kullanıma devam etmektedir. Burada tespit edilen taşların çoğu etrafa yayılmış ve atılmış durumda iken temizlenerek bir araya getirilmiştir. Söz konusu mezarlıkta; 21 erkek baş şahidesi, 4 kadın baş şahidesi, 7 ayak şahidesi bulunmuştur. Bunlardan en erken tarih 1690, en geç tarih 1928 olarak kaydedilmiştir.
5. Akyazının Bolu sınırındaki ilçesi, Dokurcun'da As Su Fabrikası arkasında ve fabrikanın güney batısında küçük bir alana atılmış olarak (koordinat :36 T 0318413 UTM 4493587) 2 erkek baş taşı, 1 kadı baş taşı, 2 ayak taşı tespit edilmiştir. Bunlarda en erken tarih 1780, en geç tarih 1869olarak kayıt altına alınmıştır. Eski mezarlık olduğu anlaşılan aynı arazide ve fabrikanın güney doğusunda kaba yonu taşı çok sayıda mezar vardır. Bu bölge yörük bölgesidir ve taşlar Yörük geleneğinde mezar taşlarıdır.
6. Kuzuluk (Aziziye) Mezarlığı: (koordinat: 36 T 0299833 UTM 4500553). Bu gün adı Kuzuluk olarak geçen ve önemli bir sıcak termal bölgesi olan beldenin eski adı Aziziye olduğu bilinmektedir. Söz konusu mezarlıkta 3 erkek baş taşı, 4 kadın baş taşı, 7 ayak taşı, Erken tarihli taş 1877, geç tarihli taş 1927olarak tespit edilmiştir. Bu mezarlığa da modern defin devam etmektedir.
7. Hasanbey Köy muhtarlığı; Hasanbey köyü 19. Yüzyıl Kafkas göçmenleri için kurulmuş bir köydür. Köyün eski mezarlığı bu gün de kullanıma devam etmektedir. Ancak yapılan çalışmada mezarlıkta kitabeli Osmanlı mezar taşına rastlanmamıştır. Köy muhtarı Nuri Öztürk tarafında korumaya altına alınmış bir taş muhtarlık binasında belgelenmiştir. Bu da kadın baş taşıdır.

8. Altındere Mezarlığı (koordinat: 36 T 0304413 UTM 4506126), eski adı Beynüvit Köyüolan merkezin adı yakın zamanda değiştirilerek Altındere yapılmıştır. Köy mezarlığında Osmanlı dönemine ait bir adet ve 1878 tarihli bir baş şahidesi bulunmaktadır.
9. Altındere Cumhuriyet Mahallesi Beynevit camisi haziyesi; (koordinat: 36 T 0305083 UTM 4506816) 5 erkek baş taşı ve 1 lahit mezar(baş ve ayak taşı ile lahit kısmı mevcut) bulunmaktadır. Taşlarda erken tarih 1878'dir.
10. Boztepe mezarlığı (koordinat: 36 T 0304800 UTM 4492357) 7 baş taşı ve 5 ayak taşı mevcuttur. Bölge halkının tabiri ile Karataş'dan yapılmış ve heykelsi işlenmiş balbalları andıran yerel üretim taşlardır. Trabzon göçmeni bir taş ustası tarafından yapıldığı belirtilen mezar taşlarını yapan ustanın soyu hala aynı köyde yaşamaktadır.
11. Boztepe köyü,Yassı Mezar Mahallesi Dede Mezarı (koordinat : 36 T 0303403 UTM 4488941). Ormanlık alan içinde etrafı alçak duvarlar ile çevrelenmiş, ayak ve baş taşı mevcut bir mezar tespit edilmiştir. Aynı zamanda bir ziyaret teri de olan mezarın fes formulu baş taşıdaki kitabesi kazınarak tahrip edildiği için hiçbir şekilde okunamamıştır.
12. Harmanlı Mahallesi Mezarlığı; bu mezarlık bölgesi yerel yönetimde Karapürçek ilçe sınırları içinde olmakla birlikte. Mezartaşı kitabelerinde yer alan isimler hemen yakınındaki Akyazının köyü Akbalık/Akbağlık halkının adını vermektedir. Harmanlı, çevresideki Akyazı köylerinin ortak kullanım alanıdır. Bu nedenle bu çalışmanın içine dahil edilmiştir. (koordinat: 36 T 0294376 UTM 4505079) büyük bir Cuma camisinin haziyesi durumundaki mezarlığa defin devam etmektedir. Bu mezarlıkta yapılan çalışmada 14 erkek baş taşı, 7 kadın baş taşı ve 19 ayak taşı tespit edilmiş olup, taşlardan erken tarihli 1870 ve geç tarihli 1925 yıllarına ait,
13. Akbalık mahallesi Mezarlığı, Kızılbayır mevki; Tamamen ormanlık alan içinde kaybolmuş mezarlıkta güç şartlar altında yapılan çalışmada (koordinat; 40° 40' 54"- 30° 34'25") 3 erkek , 2 kadın, 3 ayak taşı belgelenmiş, bunlarda en erken tarih 1897'dir.

14. Güçücek Köyü Aile Mezarlığı; bölgenin eski ve Türkmen-Yörük yerleşim alanı olan Güçücek asri mezarlığında Osmanlı dönemine ait 14 erkek baş taşı, 5 kadın baş taşı, 2 ayak taşı bulunmaktadır. Taşlarda erken tarih 1750 geç tarih 1831 olarak tespit edilmiştir.
15. Güçücek Köyü Türbe Mezarlığı; Köy doğu girişinin kuzey kısmında kalan mezarlıkta (koordinat: 40° 38' 17" - 30°34' 49") 4 erkek, 2 kadın, 3 ayak taşı tespit edilmiştir. Taşlarda en erken tarih 1734, geç tarih 1774'dür.
16. Reşadiye köyü mezarlığı (koordinat: 40°36' 22" - 30°41' 8"); Dokurcun yolu üzerinde ve halkı batum muhaciri olan mezarlıkta Osmanlıca kitabeli ve 1907 tarihli 1 erkek baş taşı ve 1 ayak taşı mevcuttur
17. Sultan Pınarı Yaylası /Yörük mezarlığı (koordinat: 36 T 0300153 UTM 4488280); Sultan pınarı yaylasının Sultan Pınarı olarak adı geçen pınar yolu üzerimnde kırsal alanda 21 adet, etrafı taşlarla örülmüş ve üzerlerine kaba yonu taşlar dikilmiş mezar mezarlıktır. Yaklaşık altmış metre uzunluğunda bir alana dizilmiş olan mezarlar halk arasında Yörük mezarı olarak isimlendirilmekle birlikte, yayla adını yine efsaneye göre Fatih Sultan Mehmed'in doğu seferine giderkenordusuyla konakladığı ve suyunu çok beğendiği pınardan almaktadır. Aynı efsaneye göre, bu mezarlar sıtmadan ölen askerler için yapılmıştır. Taşların hepsi aynı cins beyaz taştır.

KATALOG

Katalog No. 1: Madenoğlu Ali Ağa'nın mezar taşı.

Yeri: Merkez Aile Kabristanlığı

Foto. No.: 1

Şek. No.: -

Ölçüler: 28x95x12 cm.

Kitabe:

مرحوم مغفور	Merhum (ve) mağfur
معدان اوغلو	Ma'den oğlu
علی اغا روحنه	Ali Ağa ruhuna
فاتحه سنه ۱۱۹۳ فی ۱۰	Fâtiha sene 1193 fi 10
ذی لقعه	Zilkade

Tanım: Açık mezar tipinde erkek mezarına ait baş şahidesidir. Kitabesine göre; Madenoğlu Ali Ağa'ya ait ve H. 1193 (M. 19 Kasım 1779) tarihli-
dir. Aşağıdan yukarıya doğru hafif genişleyerek yükselen dikdörtgen levha
şeklindeki taşın beş satırdan oluşmuş, sülüs hat ile yazılmış ve düz cetvel-
lerle sınırlandırılmış kitabesi bulunmaktadır. Kitabeli yüzey kuzeybatı yöne
bakmaktadır. Yazılar taş üzerine kabartma tekniği ile yazılmıştır. Dilimli
sivri külâh üzerine sarılmış dolamalı örfi kavuk şeklinde başlığı mevcuttur.
Katalog 2'deki taş ile aynı tarihte vefat etmiş kardeşe aittir.

Katalog No. 2: Madenoğlu Halil Ağa'nın mezar taşı.

Yeri: Merkez Aile Kabristanlığı

Foto. No.: 2

Şek. No.: 1

Ölçüler: 75x28x11 cm.

Kitabe:

مرحوم مغفور	Merhum (ve) mağfur
معدان اوغلو	Ma'den oğlu
خليل اغا روحنه	Halil Ağa ruhuna
فاتحه سنه ۱۱۹۳ فی ۱۰	Fâtiha sene 1193 fi 10
ذی القعدة	Zilkade

Tanım: Açık mezar tipinde erkek mezarına ait baş şahidesidir. Kitabesine göre; Madenoğlu Halil Ağa'ya ait ve H. 1193 (M. 19 Kasım 1779) tarih-
lidir. Aşağıdan yukarıya doğru hafif genişleyerek yükselen dikdörtgen levha
şeklindeki taşın kitabesi beş satırdan oluşmuş, sülüs hat ile yazılmış ve düz
cetvellerle sınırlandırılmıştır. Taşın yazılı yüzeyi kuzeybatı yöne bakmakta-
dır. Dilimli sivri külâh üzerine sarılmış dolamalı örfi kavuk şeklinde başlığı
mevcuttur. Katalog 1'deki taş ile aynı tarihte vefat etmiş kardeşe aittir.

Katalog No. 3: Mizan Oğlu Hacı Muhammed Ağa'nın mezar taşı.

Yeri: Merkez Aile Kabristanlığı

Foto. No.: 3

Şek. No.: 2

Ölçüler: 75x27x11 cm.

Kitabe:

زیارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretten murad bir duadır
بوگون بنا ایسه یارن سندر	Bugün bana ise yarın sanadır
مرحوم و مغفورله	Merhum ve mağfurle
مضان اوغلی حاجی	Mizan oğlu Hacı
محمد اغا روحنه فاتحه	Muhammed Ağa ruhuna Fâtiha
سنه ۱۱۹۸	Sene 1198

Tanım: Açık mezar tipinde erkek mezarına ait baş şahidesidir. Kitabesine göre; Mizan oğlu Muhammed Ağa'ya ait ve H. 1198 (M. 1783-84) tarihli dir. Aşağıdan yukarıya doğru hafif genişleyerek yükselen dikdörtgen levha şeklindeki taşın ser levhası ve kitabesi kabartma tekniği ile yazılmış altı satırdan oluşur. Yazı türü sülüstür ve satırlar düz cetvellerle sınırlandırılmıştır. Kitabe kuzeybatı yöne bakmaktadır. Taşın başlığı tepesi kesik dilimli sivri külah üzerine sarılmış dolamalı örfi kavuk şeklinde olup, oyma ve kabartma teknikleri ile işlenmiştir.

Katalog No. 4: Madenoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın mezar taşı.

Yeri: Merkez Aile Kabristanlığı

Foto. No.: 4

Şek. No.: 3

Ölçüler: 111x29x13 cm.

Kitabe:

بنی مغفرت قبل ای رب یزدان	Beni mağfiret kıl ey rabbi Yezdan
بحق عرش اعظم نور قران	Bi hak-ı arş-ı âzam nur-u Kur'an
کلوب قبر زیارت ایدن احوان	Gelüb kabir ziyaret eden ihvân
ایده روحمه بر فاتحه احسان	İder ruhuma bir Fâtiha ihsan
مادان او غلو مرحوم حاجی	Madenoglu merhum Hacı
مصطفی اغا روحنه	Mustafa Ağa ruhuna
فاتحه سنه ۱	Fâtiha sene 1 (işlenmemiş)

Tanım: Açık mezar tipinde erkek mezarına ait baş şahidesidir. Kitabesine göre; Madenoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya aittir. Aşağıdan yukarıya doğru hafif genişleyerek yükselen dikdörtgen levha şeklindeki taşın ser levhasında yedi satırdan oluşmuş, sülüs hat ile yazılmış ve düz cetvellerle sınırlandırılmış kitabe bulunmaktadır. Taşın işlemeli yüzeyi kuzeybatı yöne bakmaktadır. Dilimli sivri külah üzerine sarılmış dolamalı örfi kavuk şeklinde başlığı mevcuttur. Kitabenin altında yatık beyzi bir yuva içine yazılmış tarih satırında tarih kısmı yarım bırakılmıştır. Katalog 1-2'deki taşlar kardeşe veya aynı aileye mensuptur.

Katalog No. 5: Mülazım Ali Efendi Validesi Kona Hanım'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Pazarköy Mezarlığı

Foto. No.: 5

Şek. No.: 4

Ölçüler: 120x24x10 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâki
مرحوم سناو غ قبيله سندن	Merhum Senaviğ Kabilesinden

ملازم علی افندی Mülazım Ali Efendi
والدہ سی قونا خانم Validesi Kona Hanım
روحنه فاتحه سنه ۱۳۲۲ Ruhuna Fâtiha sene 1322

Tanım: Açık mezar tipinde, kadın mezarıdır. Baş ve ayak şahidesinden oluşur. Kitabesine göre Mülazım Ali Efendi'nin annesi Kona hanıma ait ve H. 1322 (M. 1904-05) tarihlidir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen taş levhanın ön yüzünde ser levhası ve tarih satırı dâhil, sülüs hatla yazılmış beş satırlık kitabesi vardır. Ser levha beyzi yuva içinde, kitabe satırları ise sağdan sola doğru verrev olarak yazılmış ve düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Tepelik kısmı iki yandan başlayıp, üstte sivri kemerle taçlanan akant yaprakları, ortasında ayaklı kaideli ve gövdesi dilimli formda, içerisi iri güllerle doldurulmuş vazo bulunmaktadır. Süslemeler beyaz mermer üzerine kabartma ve oyma tekniği ile yapılmıştır. Ayak şahidesi sivri kemer tepelikli ve süslemesizdir.

Katalog No. 6: Halil Beşe'nin baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Durmuşlar Köyü (Samanpazarı)

Foto. No.: 6

Şek. No.: 5

Ölçüler: 90x30x5 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور Merhum ve mağfur
منلانك اوغلي Menlânın oğlu
خليل بشه Halil Beşe
روحنه فاتحه Ruhuna Fâtiha
سنه ۱۲۱۶ Sene 1216

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar taşı, ayak ve baş şahidesinden oluşur. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış beş satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabesine göre taş, Molla oğlu ve Yeniçeri ortalarından Halil Beşe'ye ait ve H. 1216 (M. 1801-02) tarihlidir. Başlık silindirik fes üzerine yatay dolamalıdır. Kitabe levhasının sağ üst kısmında parça kırığı vardır.

Katalog No. 7: Hacı İbrahim oğlu Molla Süleyman'ın baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 7

Şek. No.: 6

Ölçüler: 76x26x6 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور Merhum ve mağfur
حاجي ابراهيم اوغلي Hacı İbrahim oğlu

منلا سليمانيك Menlâ Süleymanın
روحیچون الفاتحه Ruhiçûn el Fâtiha
سنه ۱۲۳۸ Sene 1238

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesidir. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış beş satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabesine göre taş, Hacı İbrahim oğlu Molla Süleyman’a ait ve H.1238 (M.1822-23) tarihlidir. Başlık silindirik fes üzerine yatay dolamalıdır. Kitabe levhasının sağ üst kısmında parça kırığı vardır.

Katalog No. 8: Rahime eşi Hacı İmam’ın baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 8

Şek. No.: 7

Ölçüler: 84x14x 6 cm.

Kitabe:

مرحومه Merhume
راحیمه Rahime
زوجی Zevci
الحاج ایمام El hac İmam
روحنه Ruhuna
فاتحه Fâtiha
سنه ۱۱۵۵ Sene 1155

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış yedi satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabesine göre taş, Hacı İmam eşi Rahime’ye ait ve H.1155 (M.1742-43) tarihlidir. Taşın tepelik kısmı sivri kemer ile nihayetlenen formdadır. Kitabe satırları taşın Hacı İmam’a ait olduğu hissi verse de taş kadın şahidesi formundadır. Dolayısı ile ‘Merhume Rahime (zevci Hacı İmam) ruhuna Fâtiha sene 1155’ şeklinde değerlendirilmelidir. Alt kısmı kırık olan taş mezarlıkta serbest olarak ele geçmiştir.

Katalog No. 9: Anonim mezar taşı.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 9

Şek. No.: 8

Ölçüler: y: 44, ç: 38, k: 6 cm.

Kitabe:

... وال باق vel bâk..

Tanım: Erkek baş şahidesi parçasıdır. Taş ser levha satırından kırılmış ve serbest halde ele geçmiştir. Başlık kısmı kapitone sivri külah üzerine çift yönlü destar dolamadır. Kâtibi başlıktır. Bu haliyle 17-18.yüzyıla ait olmalıdır. Malzemesi beyaz mermer ve tekniği oyma ve kabartmadır.

Katalog No. 10: Hacı İmam kızı Ayşe'nin baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 10

Şek. No.: 9

Ölçüler: 115x24x8 cm.

Kitabe:

مرحومه عائشه	Merhume Ayşe
بنت الخاجي ايمام	Binti el-Hacı İmam
رحمته الله عليها	Rahmetullahi Aleyha
واسعه فاتحه روحه	Vasi-a ruhuna Fâtiha
سنة ١١٣١	Sene 1131

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış beş satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabesine göre taş, Hacı İmam kızı Ayşe'ye ait ve H. 1131 (M. 1718-19) tarihlidir. Taşın tepelik kısmı genç kız başlığı şeklindedir.

Katalog No. 11: Hacı İmam kızı Döndü'nün baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 11

Şek. No.: 10

Ölçüler: 77x21x5 cm.

Kitabe:

مرحومه دوندی	Merhume Döndü
بنت الخاجي ايمام	Binti el Hacı İmam
رحمته الله عليها	Rahmetullahi aleyha
واسعته روحه فاتحه	Vasi'ate ruhuna Fâtiha
سنة ١١٣١	Sene 1131

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış beş satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabesine göre taş, Hacı İmam kızı Döndü'ye ait ve H. 1131 (M. 1718-19) tarihlidir. Taşın tepelik kısmı genç kız başlığı şeklindedir. Taşın toprağa saplanan kama kısmı başlangıcından kırılmıştır ve serbest olarak ele geçmiştir.

Katalog No. 12: Derviş Hacı Muhammed'in baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 12

Şek. No.: 11

Ölçüler: 125x40x5 cm.

Kitabe:

کیلوب توحید ایله دا ...
اوجدی عرش تحتنا روحی ...
الهی حرمت عز شانکله باغی
جنانکلا کوثر لا قاندرسن سنی
ددی الحکم الله راضیم هر امیرینه
ویردی فنادن بقایه جانی
مرحوم و مغفر الی رحمته
الغفور درویش الحاج محمد روحنه
الفتاحه سنه ۱۲۴۳

Gelüb tevhid ile da (kırık)
Uçdu arş tahtına ruhi (kırık)
İlahi hürmet-i izz-i şânınla bağı
Cinânda kevserle kandırsın ânı
Dedi el-Hükmüllâh razıyım her emi-
rine
Verdi fenâdan bekâya cânı
Merhum ve mağfur ila rahmeti
El-Gafur Derviş el-hac Muhammed
ruhuna
El-Fâtîha sene 1243

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış dokuz satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabesine göre taş, Derviş Hacı Muhammed'e ait ve H. 1243 (M. 1730-31) tarihlidir. Başlık kubbeli fes üzerine yatay üç sıra dolamalıdır. Bektâşi dervîşi başlığıdır. Kitabe levhasının sağ üst kısmında parça kırığı vardır.

Katalog No. 13: Yakupzâde Hacı Ali Ağa'nın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 13

Şek. No.: 12

Ölçüler: 154x32x 3 cm.

Kitabe:

هو الباقي
مزارنه اچلسون باب جنت
رفیق اولسون اکا اصحاب جنت
مرحوم و مغفور
المحتاج الی رحمته
ربّه الغفور یعقوب زاده
الحاج علی اغا روحنه
فاتحه سنه ۱۲۰۲

Hüve'l-bâki
Mezarına açılsun bâb-ı cennet
Raffık olsun ona ashab-ı cennet
Merhum ve mağfur
El muhtaç ilâ rahmeti
Rabbi el-Gafûr Ya'kubzâde
El-hac Ali Ağa ruhuna
Fâtîha sene 1202

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış sekiz satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabesine göre taş, Yakupzade Hacı Ali Ağa'ya ait ve H. 1202 (M. 1787-88) tarihlidir. Başlık silindirik ve dikey yivli

kavuk üzerine destar dolamalıdır. Kâtibi kavuktur ve kavuğun ön sol yanında iri bir gül bezek bulunur. Baş şahidesinin yanında serbest halde ve üç parçaya kırılmış olarak bulunan ayak şahidesi üçgen tepelikli ve süslemesizdir.

Katalog No. 14: Beşiktaşlı Kozbey Seyyid Mehmed Ağa'nın baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 14

Şek. No.: 13

Ölçüler: 74x35x 4 cm.

Kitabe:

هو الحال اقبال باقي	Hüve'l hallakûl-bâki
بشيك طاشلى مرحوم	Beşiktaşlı merhum
قوڭ بك جى اسيد محمد اغا	Kozbey (ha)cı Esseyyid Mehmed Ağa
روحىچون رضا لله	Ruhiçün rızâenlillâh
فاتحه سنه ١٢٣٤	Fâtîha 4 sene 1234

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış beş satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Beşiktaşlı Kozbey, Seyid Muhammed Ağa'ya ait ve H. 1234 (M. 1818-19) tarihlidir. Başlık silindirik ve dikey yivli kavuk üzerine destar dolamalıdır. Katibi kavuktur ve kavuğun ön sağ yanında yazı kamışını sembolize eden bir kanat tüyü bulunur.

Katalog No. 15: Anonim mezar taşı.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: -

Şek. No.: -

Ölçüler: 224x41-26x 5 cm

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezarı baş ve ayak şahidesi. Her iki taş da aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen levha şeklinde olup, tepelikleri üçgen şeklinde sonlanmaktadır. Baş taşı üzerinde sekiz satırlık kitabesi olduğu anlaşılmakla birlikte, taşın yüzeyindeki aşırı bozulma kitabenin okunmasına imkân vermemiştir.

Katalog No. 16: Sütun formunda anonim mezar taşı.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: -

Şek. No.: -

Ölçüler: y: 112, ç: 34 cm.

Tanım: Ayak taşı olması muhtemel taş üzerinde herhangi bir yazı ya da süsleme yoktur.

Katalog No. 17: Anonim mezar taşı.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: -

Şek. No.: -

Ölçüler: y: 37, ç: 35 cm.

Tanım: Açık gömü tipinde kaba yontulmuş taşla yapılmış mezar. Taş üzerinde herhangi bir yazı ya da süsleme yoktur.

Katalog No. 18: Hacı Ali Efendi'nin baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 15

Şek. No.: 14

Ölçüler: 103x27x4 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
الحاج الى رحمة	El-hac ilâ rahmeti
ربه الغفور	Rabbi el-Gafur
على افندی روحنه	Ali Efendi ruhuna
فاتحه سنه ١٢٠٥	Fâtiha sene 1205

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış beş satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Hacı Ali Efendi'ye ait ve H. 1205 (M. 1790-91) tarihlidir. Taşın başlığı tarikat tacı şeklinde olup, kubbemsi on bir dilimli fes üzerine dolama sarılıdır.

Katalog No. 19: Erkek mezar baş şahidesi (eksik ve kırık iki parça)

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 16

Şek. No.: -

Ölçüler: başlık: y: 18, ç: 44 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
...	Kırık
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtiha
سنه ١٢١٩	Sene 1219

Tanım: Serbest halde bulunmuş erkek mezar baş şahidesi. Kırık taşın başlık kısmı ser levha satırından kırılmış, dikdörtgen şeklindeki kitabe lev-

hasının son iki satırı ikinci parça olarak bulunmuştur. Buna göre H. 1219 (M. 1804-05) tarihlidir. Başlık tipi örfî kavuk şeklindedir.

Katalog No. 20: Ali oğlu Halil'in baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 17

Şek. No.: 15

Ölçüler: 56x17-14x 3 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
خليل ابن علي	Halil ibn Ali
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtiha
سنة ١١٩٣	Sene 1193

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış dört satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Ser levhası yoktur. Kitabesine göre taş, Ali oğlu Halil'e ait ve H. 1193 (M. 1779-80) tarihlidir. Taşın başlığı sivri külâh üzerine destar dolamalı örfî kavuk şeklindedir.

Katalog No. 21: Molla Mustafa'nın baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 18

Şek. No.: 16

Ölçüler: 69x25-22x5 cm.

Kitabe:

قوربت الده قالدی ...	Gurbet elde kaldı (okunamadı)
محزون ایتدی اتاسیله اناسنی قوزسو	Mahzun etdi atasıyla anasını kuzusu-ni
...صاری چایر قاضی	(Okunamadı) Sarı Çayır kadısı
عبد الرحمن افندیك مخدومي	Abdurrahman Efendinin mahdûmu
مرحوم مصطفى منلا روحنه	Merhum Mustafa Menlâ ruhuna
فاتحه فی ص سنة ١٢٤٢	Fâtiha fî Safer sene 1242

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış altı satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Ser levhası yoktur. Kitabesine göre taş, Molla Mustafa'ya ait ve H. 1242 (M. 1826-27) tarihlidir. Taşın başlığı kâtibi kavuktur.

Katalog No. 22: Ali oğlu Muhammed'in baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 19

Şek. No.: 17

Ölçüler: 67x20x9 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
مزارنه اچلسون باب جنت رفيق	Mezarına açılısın bâb-ı cennet rafik
اولسون اكا اصحاب جنت مرحوم	Olsun ânâ (ona) ashab-ı cennet merhum
و مغفور محمد ابن على	Ve mağfur Muhammed ibn Ali
روحنه الفاتحه	Ruhuna el-Fâtiha
سنة ١١٩٤	Sene 1194

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış altı satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Mehmed oğlu Ali'ye ait ve H. 1194 (M. 1780) tarihlidir. Taşın başlığı sivri külah üzerine destar dolamalı örfi kavuktur. Taş başlık, kitabeli gövde ve toprağa saplanan kama kısmı olmak üzere kırık üç parça halinde serbest olarak bulunmuştur.

Katalog No. 23: Ayşe Kadın'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 20

Şek. No.: 18

Ölçüler: Baş ş. 62x25-21x6; Ayak ş. 62x23-17x11 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفوره	Merhum ve mağfure
عائشه قادين	Aişe Kadın
روحنه الفاتحه	Ruhuna el-Fâtiha
سنة ١٢٢٠	Sene 1220

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezarı baş ve ayak şahidesi. Her iki taş da aşağıdan yukarıya doğru genişleyen levha şeklinde olup, tepelikleri üçgen şeklinde sonlanmaktadır. Baş taşı üzerinde dört satırlık kitabesine göre Ayşe Kadın'a aittir ve H. 1220 (M. 1805-06) tarihlidir. Ser levhası yoktur.

Katalog No. 24: Hafız Dudu'nun baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 21

Şek. No.: -

Ölçüler: 54x18x8 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
حفظ دودی	Hafız Dudu
روحنه الفاتحه	Ruhuna el Fâtiha
سنه ۱۱۹۲	Sene 1192

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezarı baş şahidesi. Taş dikdörtgen levha şeklinde olup, tepelik kısmı kadın başlık türü olan hotoz şeklinde sonlanmaktadır. Gövdede ser levhası yoktur ve dört satırlık kitabesine göre Dudu Hanım'a aittir ve H. 1192 (M. 1778-79) tarihlidir. Kitabesindeki 'has-sa' ifadesi Dudu Hanım'ın saray hizmetinde çalışmış biri olduğunu düşündürmektedir. Tarih satırının altında, ucu aşağı bakan kabartma tekniği ile işlenmiş palmet motifi vardır. Hotozu ön kısmında kırıktır. Mezarlıkta serbest halde bulunmuştur.

Katalog No. 25: Yarımağaoğulları'ndan Ali'nin baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 22

Şek. No.: 19

Ölçüler: 91x24-20x 5 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
بو جهان باغنه کدم بر مروت	Bu cihan bağına geldim bir mürüvvet
کورمدم در دیمه درمان ارادم	Görmedim derdime derman aradım
بر علاجك بولمادم آه ایله	Bir ilacın bulmadım ah ile
زار ی قیل ه رق دنیا یه دویمادم	Zâr kılarak dünyaya doymadım
یارم اغا اوغلرندن علی	Yarımağa oğullarından Ali
روحنه فاتحه سنه ۱۹۲۸	Ruhuna Fâtiha sene 1928
والده سی طرفندن	Validesi tarafından

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış sekiz satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Yarım Ağa oğullarından Ali'ye ait ve 1928 tarihlidir. Taşın başlığı Cumhuriyet dönemi-ne ait olmasına rağmen, Mecîdi kalıplı fes şeklindedir. Ayrıca harf inkılabı olmuş olmasına rağmen yazıt Osmanlı alfabesi ile yazılmıştır. Genç yaşta dermansız bir hastalıktan ölmüş olduğu da anlaşılmaktadır.

Katalog No. 26: Gökçeoğlu Muhammed'in baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 23

Şek. No.: 20

Ölçüler: 96x24x11 cm.

Kitabe:

کوکجه اوغلو	Gökçeoğlu
مرحوم محمد	Merhum Muhammed
اغا روحنه	Ağa ruhuna
فاتحه سنه ۱۱۹۴	Fâtiha sene 1194

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış dört satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Gökçeoğlu Muhammed'e ait ve H. 1194 (M. 1780) tarihlidir. Serbest halde bulunan taşın başlık kısmı kırık ve yoktur.

Katalog No. 27: Vakıf Cami hatibi Hacı Halil Efendi'nin baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 24

Şek. No.: 21

Ölçüler: 145x38-32x7 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
کیمسیه قالماز بو دهر بی ثبوت	Kimseye kalmaz bu dehr-ı bî-sübût
کل او قوبر فاتحه اتمه سکوت	Gel oku bir Fâtiha etme sükût
بو جهانک یوق دوامی فانیدر	Bu cihânın yok devâmı fânidir
باقی حق فالحه حی لا یموت	Bâkî Hak fallâh Hayyü'l-Lâ-Yemût
ریمضلی قره سی اشرف حاندان	Ramsili? karyesi eşref-i hadân
قدیمندن واقف دیوانی جامع	Kadiminden vâkıf divânı Cami'i
شریفی خطیبی الحاج خلیل	Şerîfi hatibi el-hac Halil
افندیڭ روحنه لله الفاتحه ۱۲۸۹	Efendinin ruhuna lillahi el-Fâtiha 1289

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış dokuz satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Vakıf camisi hatibi Hacı Halil Efendi'ye ait ve H. 1289 (M. 1872-73) tarihlidir. Taşın başlığı destar dolamalı örfi kavuk şeklindedir.

Katalog No. 28: Hafız Abdullah Efendinin baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 25

Şek. No.: 22

Ölçüler: 77x31-29x7 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
ایلنجه اوغلو حافظ	Eylence? oğlu Hafız
عبدالله افندي	Abdullah Efendi
روحنه الفاتحه	Ruhuna el-Fâtiha
سنه ۱۲۱۹	Sene 1219

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış beş satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Ser levhası yoktur. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Eylenceoğlu Hafız Abdullah Efendi'ye ait ve H. 1219 (M. 1804-05) tarihlidir. Taşın başlığı destar dolamalı kâtibi kavuk şeklindedir. Levha şeklinde ve üçgen tepelik ile sonlanan ayak şahidesi süslemesizdir.

Katalog No. 29: Peşlioğlu Boşnak Halil Beşenin baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 26

Şek. No.: 23

Ölçüler: 117x25x8 cm.

Kitabe:

زیارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretden murad bir duadır
بکون بکا ایسه یارین	Bugün bana ise yarın
سکادر پشلی اوغلو	Sanadır Peşlioğlu
مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
بوşناق حلیل	Boşnak Halil
بشه روحنه	Beşe ruhuna
فاتحه	Fâtiha
سنه ۱۲۲۴	Sene 1224

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış sekiz satırlık nesih kitabe bulunmaktadır. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Peşlioğlu Boşnak Halil Beşe'ye ait ve H. 1224 (M. 1809-10) tarihlidir. Ser levhası yoktur. Taşın başlığı sivri külah üzerine destar dolamalı örfi kavuktur. Taş başlık, kitabeli gövde olmak üzere kırık iki parça halinde serbest olarak bulunmuştur. Ayaktaşı üçgen tepelikli ve süslemesizdir.

Katalog No. 30: Vakıf Cami imamı Molla Hüseyin'in baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 27

Şek. No.: 24

Ölçüler: 50x17x10 cm.

Kitabe:

واقف جامعی ...	Vakıf Cami'i (kırık)
ایمامی اولان	İmamı olan
مرحوم منلا	Merhum menlâ
حسین روحنه فاتحه	Hüseyin ruhuna Fâtiha
...	(Kırık)

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış beş satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Ser levhası yoktur. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Vakıf camisi imamı Molla Hüseyin'e aittir. Tarih satırı kırıktır. Taşın başlığı destar dolamalı katibi kavuk şeklindedir.

Katalog No. 31: Hacı Mahmud'un baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 28

Şek. No.: 25

Ölçüler: 140x21x19 cm.

Kitabe:

...م حاجي محمود	(Kırık)m Hacı Mahmud
روحي ايچون فاتحه	Ruhu için Fâtiha
سنه ۱۱۰۲	Sene 1102

Tanım: Erkek mezarı baş şahidesidir. Dikdörtgen prizması şeklindeki şahidenin ön yüzü, kitabeden itibaren iki yönden pahlıdır. Üç satırlık kitabesine göre Hacı Mahmud'a ait ve H. 1102 (M. 1690-91) tarihlidir. Taşı ortadan kırılmış ve iki parça halinde serbest bulunmuştur. Mezarlıkta bulunan en eski tarihli mezar taşıdır.

Katalog No. 32: Yakub oğlu Muhammed Ağa'nın baş şahidesi parçası.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 29

Şek. No.: 26

Ölçüler: 45x31x10 cm.

Kitabe:

...	(Kırık)
...حمّد ابن يعقوب اغا	Muhammed ibn Yakub Ağa
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtiha
فی ۱۸ اجمادی لآخر سنه ۱۱۸۸	Fi 18 Cemaziyel-ahir sene 1188

Tanım: Erkek mezarına ait baş şahidesi parçası. Levha şeklindeki gövde ortadan kırık ve üst kısmı yoktur. Mevcut parça üzerinde tarih satırı ile dört satırlık kitabe bulunur. Kitabeye göre taş Muhammed oğlu Yakup Ağa'ya aittir ve H. 1188 (M. 26 Ağustos 1774) tarihlidir. Mezarlıkta bir kenara atılmış şekilde bulunmuştur.

Katalog No. 33: Hacı İmam zevcesi Kerime'nin baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 30

Şek. No.: 27

Ölçüler: 44x24x12 cm.

Kitabe:

مرحومه كريمه الحاجي	Merhume Kerime el-hace
ایمام زوجہسی رحمتہ	İmam zevcesi rahmete
اللہ علیہا روحیجون	-lillâhi aleyha ruhiçûn
فاتحہ سنہ ۱۱۳۷	Fâtîha sene 1137

Tanım: Kadın mezarına ait baş şahidesi parçası. Levha şeklindeki gövde başlık ve alt kısmından kırılmıştır. Sadece gövdenin kitabeli bölümü kalmıştır. Mevcut parça üzerinde tarih satırı ile dört satırlık kitabe bulunur. Kitabeye göre taş Hacı İmam'ın karısı Kerime hanıma aittir ve H. 1137 (M. 1725) tarihlidir. Mezarlıkta bir kenara atılmış şekilde bulunmuştur.

Katalog No. 34: Halil Efendinin baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Mahallesi Mezarlığı

Foto. No.: 31

Şek. No.: 28

Ölçüler: 80x22x9 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
الحناج الی رحمتہ	El-hac ila rahmete
... الغفور	(kırık) el-Gafur
حلیل افندی روحنه	Halil Efendi ruhuna
الفاتحہ سنہ ۱۱۹۶	El-Fâtîha sene 1196

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış beş satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Ser levhası yoktur. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Halil Efendi'ye aittir ve H. 1196 (M. 1782) tarihlidir. Taşın başlığı destar dolamalı katibi kavuk şeklindedir.

Katalog No. 35: Hafız Ebubekir Efendi'nin baş şahidesi.

Yeri: Vakıf Köyü Cami Avlusu

Foto. No.: 32

Şek. No.: 29

Ölçüler: 30x105x5 cm.

Kitabe:

فنادن بقايه ايلدى رحلت	Fenâdan bekâya eyledi rihlet
ايدہ قبرني حق روضه جنت	İde kabrini hak ravza-i cennet
مرحوم و مغفور صارى	Merhum ve mağfur Sarı
جاير قاصيسى كيلي	Çayır kadısı Killi? oğlu
الحاج حافظ ابوبكر	El-hac Hafız Ebubekir
افندى روحنه فاتحه	Efendi ruhuna Fâtiha
سنه ١٢١٥	Sene 1215

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış yedi satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Ser levhası yoktur. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Sarı Çayır Kasabasından Hacı Hafız Ebubekir Efendi'ye aittir ve H. 1215 (M. 1800) tarihli dir. Taşın başlığı destar dolamalı örfi kavuk şeklindedir. Taş, gövde ve omuz arasından kırılarak iki parçaya ayrılmış ve parçalar yapıştırılarak birleştirilmiştir. Ayrıca başlık sonradan yeşil yağlı boya ile boyanmıştır.

Katalog No. 36: Tosunzade Hacı Numan Bey'in baş şahidesi.

Yeri: Dokurcun As Su Fabrikası Arkası

Foto. No.: 33

Şek. No.: 30

Ölçüler: 144x32x13 cm.

Kitabe:

اه من الموت	Ah min'el-mevt
طوسون زاده حاجى نعمان فنادن ...	Tosunzade Hacı Numan fenâdan
وجودن غرق انوار رحمت ايليه مولا	Vücudun gark-ı envâr-ı rahmet eyle-
...	ye mevla
...	(silinmiş)
...	(silinmiş)
حاج نعمان بك روحیچون فاتحه	Hac Numan Beğ ruhiçün Fâtiha
١٢٨٦	1286

Tanım: Dokurcun su fabrikası arkasında toplu halde atılmış taşlar arasından bulunmuştur. Ser levhası ve tarih satırı ile birlikte on satırdan oluşan gövde levhasının iki yanı dalgalı kesilmiş olup, satırlar sağdan sola doğru verevdir. Satır konturları kabartma silmelerle çerçevelenmiştir. Kitabe yü-

zeyi tahrip edilmiş olduğu için rahat okunamamıştır. Taş H. 1286 (M. 1869-70) tarihine aittir. Başlık Aziziye fesi şeklindedir.

Katalog No. 37: Tosunzade Hasan Ağa kızı Aişe Hanım'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Dokurcun As Su Fabrikası arkası

Foto. No.: 34

Şek. No.: 31

Ölçüler: 92x45-38x9 cm.

Kitabe:

هو الحالاق الباقي	Hüve'l hallakûl-bâki
مرحومه و مغفوره المحتاج	Merhume ve mağfure el-muhtaç
الى رحمته الغفور طوسون	Îlâ rahmete'l-Gâfur Tosun
زاده حسن اغا كريمسى	Zâde Hasan Ağa kerimesi
عائشه خانم روحنه فاتحه	Aişe Hanım ruhuna Fâtiha
عنه م سنه ١٢١٠	Gurre-i Muharrem sene 1210

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezarı baş ve ayak şahidesi. Her iki taş da aşağıdan yukarıya doğru genişleyen levha şeklinde olup, tepelikleri üçgen şeklinde sonlanmaktadır. Baş taşı üzerinde altı satırlık kitabesine göre Tosunzade Hasan Ağa'nın kızı Ayşe Hanım'a aittir ve H. 1210 (M. 31 Temmuz 1795) tarihlidir. Kabartma tekniği ile yazılmış olan kitabe sülüs hat ile yazılmış olup, satır araları kabartma silmelerle çerçevelenmiştir.

Katalog No. 38: Tosunzade Hasan Ağa'nın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Dokurcun As Su Fabrikası arkası

Foto. No.: 35

Şek. No.: 32

Ölçüler: 85x24x11 cm.

Kitabe:

نالہ دن بر مرغ اوجدی	Nâleden bir murg uçu
بو دمده بقایه هی واصل جنت	Bu demde hay-ı vâsıl-ı cennet
اولوب ملحق اوله شهدایه	Olub mülhâlık ola şühedâya
طوسون زاده مرحوم	Tosunzâde merhum
حسن اغا روحیچون	Hasan Ağa ruhiçûn
فاتحه سنه ١١٩٥	Fâtiha sene 1195

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde kabartma tekniği ile yazılmış altı satırlık sülüs kitabe bulunmaktadır. Ser levhası yoktur. Kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Şehid Tosunzade Hasan Ağa'ya aittir ve H. 1195 (M. 1780-81) tarihlidir. Taşın başlığı destar

dolamalı katibi kavuk şeklindedir. Süslemesiz olan ayak şahidesi üçgen alınlıkla sonlanmaktadır.

Katalog No. 39: Luksi/Lukas? oğlu Toka'nın kızı ve Emine hanımın evlatlığı Fatma Hanım'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Kuzuluk (Aziziye) Mezarlığı

Foto. No.: 36a-b

Şek. No.: 33a-b

Ölçüler: 145x37-35x6 cm.; ayak şahidesi: 105x27-23x6 cm.

Kitabe:

اه من الموت	Ah minel-mevt
کتبه سندن طامر افندیڭ حرمی اولوب اوقاف	Evkaf-ı ketebesinden Tamer Efendinin haremi olup
ورم علتندن رهایاب اوله میوب دوچار اولدیغی	Dûçar olduğu verem illetinden rehayâb olamayub
پنجہ اجله کرفتار و اون سکذ یاشنده عاقبت	Akıbet pençe-i ecele giriftâr on sekiz yaşında
بر سنه لك کلین لوخسه حالنده ارتحال ایدن لوقسی اوغلی طوقه نک	Bir senelik gelin ve lohusa halinde irtihal Eden Loksu oğlu Doka/Tokanın
کریمه سی و امینه خانمک اول ادلغی	Kerimesi ve Emine Hanımın evladlığı
مرحومه و مغفوره فاطمه خانمک	Merhume ve mağfure Fatma Hanımın
روحیچون الفاتحه سنه ۱۳۰۵	Ruhiçun el Fâtîha sene 1305

Tanım: Açık defin şeklindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesi-
dir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinde, sağdan sola ve yukarıya doğru verrev uzanan dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş; Vakıf katiplerinden Tamer Bey'in haremindedir, on sekiz yaşında lohusa iken verem hastalığından ölen Fatma Hanım'a ait ve H. 1305 (M. 1887-88) tarihlidir. Ayrıca yine kitabeden edinilen bilgiye göre Loksu oğlu Doka'nın kızı ve Emine Hanım'ın evlatlığıdır. Bu bilgiler Fatma Hanım'ın muhtemelen Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya'dan kaçarak gelen bir aileye mensup olduğunu düşündürmektedir. Başlık kısmı barok tarzda iri akant yapraklarından oluşan ve iki yana sarkan rozet şeklinde taçlandırılmıştır. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde kabartma olarak işlenmiş, aşağıda ters bir palmet motifi ile başlayıp, yukarıya doğru dolanarak uzanan, sarmal kıvrık dal süsleme vardır.

Katalog No. 40: Aziziyeli Ezkirizâde Yerik Bey'in baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Kuzuluk (Aziziye) Mezarlığı

Foto. No.: 37

Şek. No.: 34

Ölçüler: 117x29x9; ayak şahidesi: 105x29x6 cm.

Kitabe:

اه من الموت	Ah minel-mevt
غريب ايتمه بنى يا رب	Garip itme beni ya Rab
كرم قيل روز محشرده	Kerim kıl rûz-ı mahşerde
نه مشکلدن غريب اولمق	Ne müşküldür garip olmak
کشی اقلیم آخرده	Kişi aklım ahirde
عزیزیه قریه سنده از کیری	Aziziye karyesinde Ezkiri
زاده یرک بکن روحنه فاتحه	Zâde Yerik Beğin ruhuna Fâtiha
۱۲۹۵	1295

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Aziziye Karyesi'nden (Kuzuluk'un eski adı) Eskirizâde Yerik Bey'e ait ve H. 1295 (M. 1878) tarihlidir. Şahidenin başlığı Hamidiye feslidir. Levha şeklindeki ayak taşı sade olup sivri kemerli bir alınlıkla sonlanmaktadır.

Katalog No. 41: Çerkes Receb? Habiç Ağanın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Kuzuluk (Aziziye) Mezarlığı

Foto. No.: 38a-b

Şek. No.: 35a-b

Ölçüler: 107x37-33x5 cm.; ayak şahidesi: 101x30x3 cm.

Kitabe:

... باقى ...	... bâki ...
الهی حاجتم بودر کهندن	İlahi hacetim budur kâhinden
عنایت قیل کمال رُفتندن	İnâyet kıl kemâl-i re'fetinden
سوروب یرلره کلدن نیازه	Sürüp yerlere geldim niyâza
بنی طرد ایتمه یا رب حمتندن	Beni tard etme Ya Rab himmetinden
مرحوم و مغفور چرکس	Merhum ve mağfur Çerkes
زَجَب حابیج اغانک	Receb? Habiç Ağanın
روحیچون الفاتحه	Ruhiçûn el-Fâtiha
۱۳۱۲	1312

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinin önünde, sağdan sola

ve yukarıya doğru verev uzanan dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Çerkez Recep? Habiç Ağa'ya ait ve H. 1312 (M. 1894-95) tarihlidir. Kitabenin üst ve iki yan kısmı kabartma barok tarzı bitkisel motifler ile sınırlandırılmıştır. Şahidenin başlığı Hamidiye feslidir. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde kabartma olarak işlenmiş, vazodan çıkıp iki yana doğru yükselen yaprak ve kıvrımdal motifleri, tepelikte bir merkezden çıkan iri akant yaprakları ve rozet çiçeklerden oluşan demet vardır. Ayak şahidesinin tepeliği sivri kemer şeklinde nihayetlenir.

Katalog No. 42: Zaza Habiç Ağa'nın eşi Fatma Hanım'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Kuzuluk (Aziziye) Mezarlığı

Foto. No.: 39

Şek. No.: 36

Ölçüler: 108x36-34x5 cm.; ayak şahidesi: 77x31x4 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
بنی مغفرت قيل ای رب بزdan	Beni mağfiret kıl ey Rabbi Yezdân
بحق عرش اعظم نور قران	Bi hakk-ı arş-ı azâm nur-u Kur'an
کلوب قبرم زیارت ایدن اخوان	Gelüb kabrim ziyaret iden ihvân
ایده لر روحمه فاتحه احسان	İdeler ruhuma Fâtiha ihsân
زازا حاج اغا زوجه سی	Zaza Habiç Ağa zevcesi
فاتمه خانم روحنه فاتحه	Fatma Hanım ruhuna Fâtiha
۱۳۲۰	1320

Tanım: Açık defin şeklindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde nesih hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş; Zaza Habiç Ağa zevcesi Fatma Hanım'a ait ve H. 1320 (M. 1902-03) tarihlidir. Başlık kısmı iki yana ayrılan barok tarzda iri dallar arasında on üç kollu yıldız motifi ile taçlandırılmıştır. Baş şahidesiyle aynı formdaki sade ayak taşı, sivri kemerli bir alınlıkla nihayetlenir.

Katalog No. 43: Telgraf müfettişi Raif Efendi zevcesi, Yerik'in kızı Şafiye Hanım'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Kuzuluk (Aziziye) Mezarlığı

Foto. No.: 40

Şek. No.: 37

Ölçüler: 113x28-21x6 cm.; ayak şahidesi: 105x30x8 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
بر نظر قيل مزارمك طاشنه	Bir nazar kıl mezarımın taşına
كور نه كلدی جوانلقد باشمه	Gör ne geldi civanlıkda başıma
هنوز كيردم اونسكز ياشمه	Henüz girdim onsekiz yaşıma
يمن تلغراف مفتشى رائف	Yemin(-i) telgraf müfettişi Raif
افندى زوجه سى شفيه	Efendi zevcesi Şafiye
خانم بنت يريك	Hanım binti Yerik
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtîha
سنة ١٣٢٦	Sene 1326

Tanım: Açık defin şeklindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesi-
dir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinde, sağdan
sola ve yukarıya doğru verrev uzanan dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır.
Kabartma tekniğinde nesih hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle
çerçevenmiştir. Kitabesine göre taş; Yerik kızı, Telgraf müfettişi Raif
Efendi'nin karısı Safiye hanıma ait ve H. 1326 (M. 1908-9) tarihlidir. Başlık
kısmı iki yana ayrılan barok tarzda iri dallar arasında on altı kollu yıldız
motifi ile taçlandırılmıştır. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde süsleme yok-
tur.

Katalog No. 44: Mehmed Sabri Bey oğlu Münir Bey'in baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Kuzuluk (Aziziye) Mezarlığı

Foto. No.: 41a-b

Şek. No.: 38a-b

Ölçüler: 88x29x8 cm.; ayak şahidesi: 69x20x8 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah minel-mevt
آشومخا محمد صبرى بك	Aşumha Mehmed Sabri Beğ
مخدومي هنوز دونياسنه	Mahdumu henüz dünyasına
طويمايان سكر ياشينده منير	Doymayan sekiz yaşında Münir
بكك روحنه الفاتحه	Beğ'in ruhuna el-Fâtîha
سنة ١٣٤٠ ١١ نيسان صالى سنة ١٣٣٨	13 Şaban sene 1340 11 Nisan Salı
١٣ شعبان	sene 1338

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Dikdört-gen kesitli levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Aşumha Mehmet Sabri Bey'in sekiz yaşında vefat etmiş oğlu Münir Bey'e ait ve H. 13 (Salı) Şaban 1340/ R. 11 Nisan 1338 (M. 11 Nisan 1922) tarihlidir. Şahidenin başlığı Hamidi feslidir. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde kabartma olarak işlenmiş, kıvrımdal üzerinde penç ve yapraklardan oluşan süsleme vardır. Ayak şahidesinin tepeliği sivri kemer şeklinde nihayetlenir.

Katalog No. 45: Kâmil kızı Ahsen'in baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Kuzuluk (Aziziye) Mezarlığı

Foto. No.: 42a-b

Şek. No.: 39a-b

Ölçüler: 95x29-25x7 cm.; ayak şahidesi: 82x26-23x7 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah minel-mevt
بن بر کل ایدم صراردم صولدم	Ben bir gül idim sarardım soldum
۱۸ یاشنده نشانلی ایکن بر	18 yaşında nişanlı iken bir
قضا قورشونیلله اورولدم	Kaza kurşunuyla uruldum
کامل کریمه سی احسن	Kâmil kerimesi Ahsen
روحنه ۲۴ فاتحه نیسان	Ruhuna Fâtîha 24 Nisan
سنه ۱۹۲۷	Sene 1927

Tanım: Açık defin şeklindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinde, yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kitabe kazıma tekniğinde nesih hat ile yazılmıştır. Kitabesine göre taş; on sekiz yaşında nişanlı iken bir kaza kurşunu ile ölmüş, Kamil kızı Ahsen'e ait ve 1927 tarihlidir. Başlık kısmı iki yana ayrılan barok tarzda iri dallar arasında on altı kollu yıldız (Sultan Reşat yıldızı) motifli ile taçlandırılmıştır. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde yine kazıma tekniğinde işlenmiş saksıda penç ve yapraklarla donatılmış kıvrık dal süslemesi vardır.

Katalog No. 46: Çeyho eşi Selim kızı Hanaş'ın mezar taşı.

Yeri: Hasanbey köyü

Foto. No.: 43

Şek. No.: 40

Ölçüler: 105x23-16x6 cm.

Kitabe:

هو الباقي Hüve'l-bâki

فراقك ...	Firakın (okunamadı)
و لوقلنا الى يوم القيام	Ve levkelnâ ilahi yevm el-kıyâme
بدیل بسلان بك قریه	Bedil Bilanbey karye
سندن چیخو ذ وجه سی	Sinden Çeyho zevcesi
سلیمه بنت حناش	Selim binti Hanaş
روحنه فاتحه ۱۳۲	Ruhuna Fâtiha (1)132

Tanım: Hasanbey köyü muhtarlık odasında koruma altına alınmış durumdayken tespit edilen taş, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ve tepeliği sivri kemerle nihayetlenen levha şeklindedir. Yedi satırlık kitabesi verrev satırlardan oluşur. Yazılar ve satır çerçeveleri kabartma tekniği ile işlenmiştir. Kitabesine göre Hanaş Hanım’a aittir ve H. 1132 (M. 1719) tarihlidir.

Katalog No. 47: Serdar oğlu Ali Bey’in baş şahidesi.

Yeri: Altındere Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 44

Şek. No.: 41

Ölçüler: 91x24-20x5 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâki
... غافل اولمه آل عقلنی باشنه	(Kırık) gafil olma al aklını başına
آه صالنوب كه ... طاش ديكلدی باشمه	Ah salunub ge(kırık) taş dikildi başıma
سردار اوغلی علی	Serdar oğlu Ali
بك روحنه فاتحه	Beğ ruhuna Fâtiha
مولوداتی	Mevlûdâtı

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinin önünde, altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Serdaroğlu Ali Bey’e aittir. Şahidenin başlığı Hamidi feslidir. Kitabe gövdesi kırık olup, birleştirilerek yapıştirilmiştir.

Katalog No. 48: Hacı Koç Paşa’nın mezarı.

Yeri: Altındere Köyü Beynevit Camii Haziyesi

Foto. No.: 45

Şek. No.: 42a-b-c

Ölçüler: -

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâki
قفقاسیه صخوم	Kafkasya Sohum
محاجرلرندن	Muhacirlerinden
مارشان قوجی پا	Merşan Koçipa

جوجل اط زاده حاجی Cevamlatzâde Hacı
قوج پاشا روحنه Koç(i) Paşa ruhuna
رضاء لله تعالى Rızâen lillahi Teâlâ
الفاتحه El-Fâtiha
فی ۱۱ تموز سنه ۱۳۲۳ Fi 11 Temmuz sene 1323

Tanım: Beynevit Camisi batısındaki hazirede yer alan mezar lahit ti-pinde kapalı gömüdü. Beyaz kaliteli mermerden yapılmış olan lahit, dik-dörtgen bir kaide taşı üzerinde dikdörtgen prizma şeklindedir. Lahit alt kaidesi 30x230x110 cm. boyutlarındadır. Üst kapağın iki ucunda silindirik olarak yükselen baş ve ayak şahidesi bulunmaktadır. Üst kapak 90x215 cm., lahit yüksekliği 100 cm.'dir. Lahitin alt ve üst levhası profilli korniş şeklinde olup, köşeler dörtgen kesitli gömme sütunceler ile lahite mimari bir görüntü verilmiştir. Lahit yan kapaklarında silmelerle çerçevelenen köşeleri pah-lanmış dörtgen levhaların ortalarında hasır örgülü birer sepet içerisinde çiçek buketleri vardır. Lahit kapağı üzerinde dikili olan silindirik şahidelerin alt kısımları akant yaprakları ile oluşmuş çanak şeklindedir. Şahideler 180 cm. yüksekliğinde ve 35 cm. çapındadır. Baş şahidesi üzerinde ser levha ve tarih satırı dâhil dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Silmelerle çerçeve-lenmiş kitabe satırlarında taşın Kafkasya Sohum muhacirlerinden Cevam-latzade Hacı Koçi Paşa'ya ait ve Rumi 1323 (M. 24 Temmuz 1907) tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe ta'lik hat ile yazılmıştır ve üst kısmına ka-bartma olarak Hamidiye fesi işlenmiştir. Ayak şahidesi üzerinde düşey ola-rak beyzi bir çerçeve içine yerleştirilmiş kökünden çıkarılmış, kıvrık dal şeklinde gül ağacı tasviri vardır. Lahit kapağı ortasında oyma olarak yapılmış suluk (38x59 cm.) bulunmaktadır.

Katalog No. 49: Kâtibi başlık.

Yeri: Altındere Köyü Beynevit Camii Hazinesi **Foto. No.:** -

Şek. No.: -

Ölçüler: y: 26, çap: 39 cm

Tanım: Kâtibi başlık, kırık bir şekilde hazirenin kenarına atılmış olarak tespit edilmiştir.

Katalog No. 50: Kâtibi başlıklar (2 adet).

Yeri: Altındere Köyü Beynevit Camii Haziyesi

Foto. No.: -

Şek. No.: 43

Ölçüler: y: 11, çap: 41 cm.

Tanım: Kâtibi başlıklar, kırık bir şekilde hazirenin kenarına atılmış olarak tespit edilmiştir.

Katalog No. 51: Merşan Cevamlat Oğlu Sohum Bey'in baş şahidesi.

Yeri: Altındere/Beynevit Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 46

Şek. No.: 44

Ölçüler: 113x20-24x 5 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
صوحومده خجرت	Sohumda hicret
ايلدى از ميده وفات	Eyledi Azmiyyede vefat
ايله يان مرشان جوام لت	Eyleyan Merşan Cevamlat
اوغلى زوروم بكك روحنه	Oğlu Zorum Beğin ruhuna
الفاتحه سنه ١٢٩٥	El-Fâtiha sene 1295

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezarı baş şahidesi. Armudi formda taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları sağdan sola verrev uzanır ve düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Sahum (Kafkasya)'dan gelip Azmiye (eski adı Beynevit bu günkü adı Altındere olan belde)'de ölen Merşan(?) oğlu Sohum(?) Bey'e aittir. Kitabenin çevresini barok üslupta c kıvrımları dolandır. Ser levha satırının altında akant yaprakları ile oluşmuş ve iki yana sarkan girland motifi ve satırın üstünde sekiz kollu yıldız motifi vardır. Şahidenin başlığı Hamidi feslidir.

Katalog No. 52: İsmail Ağanın mahdumu Rebeka Bey'in baş şahidesi.

Yeri: Altındere/Beynevit Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 47

Şek. No.: 45

Ölçüler: 110x34-29x5 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
حنق قضا سندن	Hendek kazasında
ابزخ قبيله سندن	Abzeh kabilesinden
يابيا اسماعيل اغانك مخدومي	Yabeyab İsmail Ağanın mahdumu
مرحوم ربقه بكك روحنه فاتحه	Merhum Rebeka Beğin ruhuna Fâtiha
سنه ١٢٩٥	Sene 1295

Tanım: Açık gömü tipinde erkek çocuk mezar baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları sağdan sola verrev uzanır ve düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Hendek kasabası Abzeh kabilesinden Yabeyab İsmail Ağa'nın oğlu Rebeka Bey'e aittir. Ser levha beyzi bir daire ile çevrelenmiştir. Şahidenin başlığı Hamidiye feslidir.

Katalog No. 53: Anonim mezar taşı.

Yeri: Boztepe Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 48

Şek. No.: 46

Ölçüler: 86x27-21x3 cm.

Kitabe:

۱۲۲۷ 1227

Tanım: Açık gömü tipinde üçgen tepelikli mezar şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen taşın gövdesinde kabartma olarak yazılmış H. 1227 tarihi vardır.

Katalog No. 54: Trabzonlu Mehmed Efendi'nin baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Boztepe Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 49

Şek. No.: 47

Ölçüler: 69x32-27x6 cm.

Kitabe:

...اولسه بر...	... olsa bir ...
...عاقبت ایکی دنیدر...	... akıbet iki dünyadır?
...طربزونلی...	... Trabzonlu
محمد افندیك روحنه	Mehmet Efendi'nin ruhuna
بر فاتحه ایلدو احسان	Bir Fâtiha eyledim ihsan
سنه ۱۲۲۸	Sene 1228

Tanım: Açık mezar tipinde baş ve ayak şahidesi. Yerel üretim olan baş şahidesi balbal şeklinde işlenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen şahidenin önünde, altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma olarak acemi bir teknik ile yazılmış kitabeyi tam olarak okumak mümkün olmamıştır. Kitabesine göre taş, Trabzonlu Mehmet Efendi'ye ait ve H. 1268 tarihlidir. Kabartma tekniği ile yontulmuş yekpare taşın başlık kısmı dolama sarık şeklindedir.

Katalog No. 55: Anonim mezar taşı.

Yeri: Boztepe Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 50

Şek. No.: 48

Ölçüler: 48x23-20x4 cm.

Kitabe:

... ..
... ..
... ..
۱۲۳۸ 1238

Tanım: Açık mezar tipinde baş ve ayak şahidesi. Yerel üretim olan baş şahidesi balbal şeklinde işlenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen şahidenin önünde, dört satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde acemi bir teknikle ile yazılmış kitabeyi tam olarak okumak mümkün olmamıştır. Kitabesine göre taş, H. 1238 tarihlidir. Kabartma tekniği ile yontulmuş yekpare taşın başlık kısmı dolama sarık şeklindedir.

Katalog No. 56: Mehmet oğlu Osman Taşdelen'in mezar taşı.

Yeri: Boztepe Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 51

Şek. No.: 49

Ölçüler: 50x25x10 cm.

Kitabe:

Ey insanoğlu geçme, benim senden bir Fâtiha'ya ihtiyacım vardır
Bende senin gibi şu dünyada 54 sene gezdim
Sende benim gibi olacaksın bir gün düşün
Mehmet oğlu Osman Taşdelen 1280-1918

Tanım: Açık mezar tipinde ve balbal şeklinde işlenmiş olan baş şahidesi. Şahide yüzeyine kazıma olarak acemi bir teknikle ile yazılmış kitabesi okunamayacak durumdadır. Başlık kısmı iptidai dolama sarık şeklindedir. Başlık ve gövdede, göz gibi görünen, birer oyuk açılmıştır. Kaba bir heykel şeklinde işlenmiş yerel üretimdir. Şahide, önündeki Latin harfli mezar taşına tutturulmuş olup sonradan yaptırılan bu mezar taşı 1918'de ölen Osman Taşdelen'e aittir.

Katalog No. 57: Anonim mezar taşı.

Yeri: Boztepe Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 52

Şek. No.: -

Ölçüler: 122x31x11 cm.

Tanım: Açık mezar tipinde ve balbal şeklinde işlenmiş olan baş şahidesi. Dikdörtgen formda levha şeklindeki taş, yerel üretimdir ve kaba bir heykel şeklinde yontulmuştur.

Katalog No. 58: Anonim mezar taşı.

Yeri: Boztepe Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 53

Şek. No.: -

Ölçüler: 104x43-36x7 cm.

Tanım: Açık mezar tipinde ve balbal şeklinde işlenmiş baş ve ayak şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş ve ayak şahidesi yerel üretimdir ve baş şahide kaba bir heykel şeklinde yontulmuştur.

Katalog No. 59: Anonim mezar taşı.

Yeri: Boztepe Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 54

Şek. No.: -

Ölçüler: 129x28-23x12 cm.

Tanım: Açık mezar tipinde mezar baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen taş yerel üretimdir ve kaba bir heykel şeklinde yontulmuştur. Başlık kısmı fes şeklindedir.

Katalog No. 60: Trabzonlu Osman Ağa'nın mezar taşı.

Yeri: Boztepe Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 55

Şek. No.: 50

Ölçüler: 65x24-18x5 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
طربزونلى...	Trabzonlu ...
عثمان اغا	Osman Ağa
روحنه	Ruhuna
فاتحه	Fâtiha
۱۳۱۵	1315

Tanım: Açık mezar tipinde baş ve ayak şahidesi. Yerel üretim olan baş şahidesi balbal şeklinde işlenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinin önünde, altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde acemi bir teknik ile yazılmış kitabeyi tam olarak okumak mümkün olmamıştır. Kitabesine göre taş sahibinin Osman olduğu ve H. 1315 tarihine ait olduğu anlaşılmaktadır. Yerel üretim olan yekpare taş kabaca işlenmiş bir heykel gibidir.

Katalog No. 61: Kara Mehmet oğullarından Ali oğlu Hacı Hüseyin'in baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 56

Şek. No.: 51

Ölçüler: Baş ş. 91x30-26x 4; Ayak ş. 95x31-27x 4 cm.

Kitabe:

Hüvelbaki
Kara Mehmet Oğullarından
Ali oğlu Hacı Hüseyin
Ruhuna Fâtiha 21 Nisan 1935

Tanım: Açık gömü tipinde mezarın baş ve ayak şahidesidir. Baş taşı geleneksel formu itibarı ile kadın mezar taşı tipinde olup, üzerindeki kitabeden erkek mezarı olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe Latin harfleri ile yazılmış olup, Kara Mehmet oğullarından Ali oğlu Hacı Hüseyin'e ait ve 1935 tarihli- dir. Ayak taşı üzerinde saksı içerisinde gül ağacı tasviri bulunmaktadır. Kabartma olarak işlenmiş taşın başka bir mezardan alınmış devşirme taş olabileceği de düşünülmektedir.

Katalog No. 62: İhsan Bey'in baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 57

Şek. No.: 52

Ölçüler: Baş ş. 81x20-18x 3; Ayak ş. 80x31-22x7 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
بر نظر قيل مزاريمك طاشنه	Bir nazar kıl mezarımın taşına
موت ايرشوپ ز حمله خلاق باشنه	Mevt erişüb zahmla halkın başına
نامراد گتدی مزارك صاحبی	Nâ murad gitdi mezarın sahibi
طويمدی دنياده عمرينه هم گنج باشنه	Doymadı dünyada ömrüne hem genç yaşına
مرحوم و مغفور اجابنه ماص	Merhum ve mağfur Acabana Mas
بکک مخدومی احسان بکک	Beğın mahdumu İhsan Beğın
روحنه فاتحه ۱۷ شبط سنه ۱۳۳۱	Ruhuna Fâtiha 17 Şubat sene 1331

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, genç yaşta ölmüş İhsan Bey'e ait ve H. 1331 (M. 1912/13) tarihli- dir. Şahidenin başlığı Hamidiye feslidir. Aynı

formdaki ayak taşı sade levha şeklindedir ve üst kısmı kırılmış ve parçası yoktur.

Katalog No. 63: Yâkutzâde Mustafa'nın eşi Ayşe Hanım'ın baş şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 58

Şek. No.: 53

Ölçüler: 112x28-19x3 cm.

Kitabe:

هو الخال قالباقى	Hüve'l hallakûl-bâki
اه ايله زار قله راق	Ah ile zâr kılarak
کنجلیکمه طویمدیم	Gençliğime doymadım
حسرتا فانی جهانده	Hasrete fâni cihânda
طول عمر سورمدیم	Tûl-i ömür sürmedim
جون اجل نماسنه طولمش	Çün ecel nemasına dolmuş
بن مرادیم المہ دم	Ben muradım almadım
فیرقتا تقدیر بو ایمش	Firkate takdir bu imiş
تا از لدن بیلمدیم	Ta ezelden bilmedim
مرحوم یعقودزاده	Merhum Yâkutzâde
مصطفی نک خلیله سی	Mustafanın halilesi
عائیشه روحنه	Aişe ruhuna
فاتحه سنه ۱۲۲۹	Fâtiha sene 1229

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezarı baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen kesitli levha şeklinde olup, tepeliği üçgen şeklinde sonlanmaktadır. Baş taşı üzerinde on üç satırlık kitabesine göre Yâkutzâde Mustafa'nın eşi Ayşe'ye aittir ve H. 1229 (M. 1813/14) tarihlidir. Kabartma tekniği ile yazılmış olan kitabe sülüs hat ile yazılmış olup, satır araları kabartma silmelerle çerçevelenmiştir.

Katalog No. 64: Abaz Hayrat Beğ oğlu Kâzım Efendi'nin baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 59a-b

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 116x32x7; Ayak ş. 121x32-28x5 cm

Kitabe:

آه من الموت	Ah mine'l-mevt
بنی مغفرت قیل ای رب یزدان	Beni mağfîret kıl ey rabbi Yezdân
بحق عرش اضم نور قرآن	Bi hak-ı arş-ı âzam nur-u Kur'an
کلوب قبریمی زیارت ایدن اخوان	Gelüb kabrimi ziyaret eden ihvân
ایده لر روحمه فاتحه احسان	İdeler ruhuma Fâtiha ihsan
ابازا قبیلله سندن حیرات بک	Abaza kabilesinden Hayrat Beğ

مخدومی مرحوم کاظم افندی Mahdumu merhum Kâzım Efendi
روحيچون فاتحه في ٤ ربيع الال ١٣١٧ Ruhiçûn Fâtîha fi 4 Rebiülevvel 1317

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Dikdört-gen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Abaza kabilesinden Hayrat Bey'in oğlu Kazım Efendi'ye ait ve H. 1317 (M. 13 Temmuz 1899) tarihlidir. Kitabe satırlarının üstünde yer alan ser levha üst taraftan yuvarlak kemer şeklinde bir silme ile sınırlanıp, köşelerine akant yapraklarından oluşan bitkisel süslemeler yerleştirilmiştir. Şahidenin başlığı muhtemelen fesli idi, ancak kırık olduğu için şimdi yoktur. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde kabartma olarak işlenmiş, aşağıda ters bir palmet motifi ile başlayıp, yukarıya doğru dolanarak uzanan, sarmal kıvrık dal süsleme vardır. Taşın tepeliği sivri kemer şeklinde sonlanır. Ayak taşının saplandığı kırık pehle parçası, mezarın pehle kapaklı olduğunu düşündürür.

Katalog No. 65: İrfaniyeli Kozoğlu Haryat Ağa'nın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 60a-b

Şek. No.: 54

Ölçüler: 87x24-17x4 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
زيارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretten murad bir duadır
بوگون بكا ايسه يارين سكاډر	Bugün bana ise yarın sanadır
عرفانيه دن قوز اوغلى	İrfaniyeden Kozoğlu
حاريات اغانك روحنه فاتحه	Haryat Ağanın ruhuna Fâtîha
في ١٩ كانون ثانى سنة ١٣٣٠	Fi 19 Kânun-ı sâni sene 1330

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde ta'lik hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, İrfaniye Köyü'nden Kozoğlu Hayrat Ağa'ya ait ve R. 1330 (M. 1 Şubat 1915) tarihlidir. Şahidenin başlığı feslidir. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde kabartma olarak işlenmiş, ayaklı bir

vazo içinde gül ağacı tasviri bulunur. Başlık kısmı iki yanda akant dallarının tuttuğu Sultan Reşat dönemi motifi olan on dört kollu yıldız ile taçlanmıştır.

Katalog No. 66: Koçoğlu Mehmed Ağa'nın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 61a-b

Şek. No.: 55

Ölçüler: 61x22x14x3 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah minel mevt
اكر شاه جهان اولسك	Eğer şah-ı cihan olsun
فلك قدریكى بوكمز می	Felek kadrini bükmez mi
قره یرده تراب اولدق	Kara yerde tûrab olduk
سكا عبرت بو یتمز می	Sana ibret bu yetmez mi
ایقو قا سبه قوج اوغلی مرحوم	... kasaba Koçoğlu merhum
حاجی محمد اغا روحنه فاتحه ۱۳۱۴	Hacı Mehmed Ağa ruhuna Fâtiha 1314

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Koçoğlu Hacı Mehmet Ağa'ya ait ve H. 1314 (M. 1 Şubat 1898/99) tarihlidir. Şahidenin başlığı dolamalı sarıktır. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde kabartma olarak işlenmiş, birbirine dolanan iki kıvrık dal motifi ile süslenmiştir. Tepelik kısmı sivri kemer şeklinde nihayetlenir.

Katalog No. 67: Akbağlıklı Hacı Maf Oğlu Yusuf'un baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 62a-b

Şek. No.: 56

Ölçüler: 113x30-21x3 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah minel mevt
ای زائر شو جان ایله مستور اولان	Ey zâir şu can ile mestûr olan
عاجزه بر فاتحه اوقومه دن کچمه که	Acize bir Fâtiha okumadan geçme ki
برکون سنده ارجعی امر جلیلنه	Birgün sen de ırcı'-i emr-i celîline
مجبور و فاتحه یه محتاج اوله جقسک	Mecbur ve Fâtihaya muhtaç olacaksın
آق باغلقدن حاجی حاجی ماف	Akbağlıktan Hacı Hacı Maf
اوغلی یوسف روحنه فاتحه	Oğlu Yusuf ruhuna Fâtiha
سنه ۱۳۳۹	Sene 1339

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde,

sağdan sola ve yukarıya doğru verrev uzanan sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvel-lerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Akbalık köyünden Hacı Maf oğlu Yusuf'a ait ve H. 1339 (M. 1923) tarihlidir. Şahidenin başlığı Fes biçimindedir. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde kabartma olarak işlenmiş, ortadaki selvi motifine dolanan asma dalı üzerinde üzüm salkımı ve dalın ucunda yönü aşağıya bakan lale motifi bulunur. Tepelik kısmı üçgen alınlık şeklinde ve tepesinde yuvarlak bir rozet ile nihayetlenir.

Katalog No. 68: Yusuf kızı Emine Nezâket'in baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 63

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 52x21-15x4; Ayak ş. 46x19-16x4 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah minel mevt
بن بر قوش ایدم اوچدم یوادن	Ben bir kuş idim uçtum yuvadan
اجل بنی ایردی آنادن بابادن	Ecel beni ayırdı anadan babadan
یوسف کریمه سی امینه نزاکت	Yusuf kerimesi Emine Nezâket
روحنه فاتحه سنه ۱۳۳۹	Ruhuna Fâtîha sene 1339

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezar baş ve ayak şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verrev uzanan beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvel-lerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Yusuf kızı Emine Nezaket'e ait ve H. 1339 (M. 1923) tarihlidir. Ayak ve baş şahidesi aynı formda olup sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Ayak taşı üzerinde herhangi bir süsleme yoktur.

Katalog No. 69: Akbağlıklı Hacı Maf'ın kızı Zehra'nın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 64

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 101x24-20x3; Ayak ş. 81x24-20x3 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
زیارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretten murad bir duadır
بوگون بکا ایسه یارین سکادر	Bugün bana ise yarın sanadır
آق باغلقدن حاجی ماف	Akbağlıktan Hacı Maf

كريمه سى مرحومه و مغفوره زهرا Kerimesi merhume ve mağfure Zehra
حانم روحچون فاتحه Hanım ruhiçûn Fâtiha
سنه ۱۳۳۰ Sene 1330

Tanım: Açık defin şeklindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde nesih hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş; Akbalık'dan Hacı Maf kızı Zehra hanıma ait ve H. 1330 (M. 1914/15) tarihlidir. Başlık kısmı iki yana ayrılan barok tarzda iri dallar arasında iri gül demeti ile taçlandırılmıştır. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde barok tarzı kıvrık dal üzerinde yaprak ve iri çiçek motifleri ile kabartma tekniğinde süslenmiştir. Ayak taşı yuvarlak kemer üzerinde sivri külah şeklinde kadın başlığı ile sonlanmaktadır.

Katalog No. 70: Akbağlıklı Hacı Hacı Maf'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 65

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 91x29-22x3; Ayak ş. 82x24-19x4 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah minel mevt
بنی قیل مغفرت ای رب یزدان	Beni mağfired kıl ey Rabbi Yezdân
بحق عرش اعظم نور قران	Bi hakk-ı arş-ı azâm nur-u Kur'an
کلوب قبرم زیارت ایدن اخوان	Gelüb kabrim ziyaret iden ihvân
ایده لر روحمه فاتحه احسان	İdeler ruhuma Fâtiha ihsân
اق باغلقدن حاجی حاجی ماف	Akbağlıkdan Hacı Hacı Maf
اغانک روحنه فاتحه	Ağanın ruhuna Fâtiha
سنه ۱۳۳۳	Sene 1333

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Akbalık'dan Hacı Maf Ağa'ya ait ve H. 1333 (M. 1917) tarihlidir. Şahidenin başlığı dolamalı örfi sarıktır. Levha şeklindeki ayak taşı sade olup tepelik kısmı sivri kemer şeklinde nihayetlenir.

Katalog No. 71: Kasım eşi Fatma Hanım'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 66a-b

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 117x23-17x3; Ayak ş. 90x23-20x3 cm.

Kitabe:

اه من الموت	Ah minel mevt
غريب اتمه بنى يا رب	Garip etme beni ya Rab
كرم قيل روز محشرده	Kerem kıl rûz-ı mahşerde
غريب اولمق نه مشکلدہ	Garip olmak ne müşkülde
غريب کشى اقليم آخرده	Garip kişi aklım aherde
مسکنم طاغر باشنده	Meskenim dağlar başında
ایجدم اجل شربتتى	İçdim ecel şerbetin
لقمنه حاجت قالمدی	Lokmana hacet kalmadı
قاسم زوجسى فاطمه حانم	Kâsım zevcesi Fatma Hanım
روحنه فاتحه والسلام	Ruhuna Fâtiha vesselam
۲۰ رجب سنه ۳۳۰	20 Receb sene (1)330

Tanım: Açık defin şeklindeki kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesi-
dir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinde, on bir
satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde nesih hat ile yazılmış
kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş; Fatma
Hanım'a ait ve H. 1330 (M. 5 Temmuz 1912) tarihli-
dir. Başlık kısmı iki yana
ayrılan barok tarzda iri dallar arasında iri gül demeti ile taçlandırılmıştır.
Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde barok tarzı kıvrık dal üzerinde yaprak
ve iri çiçek motifleri ile kabartma tekniğinde süslenmiştir. Ayak taşı sivri
kemer şeklinde sonlanır.

Katalog No. 72: Osman oğlu Haşim Kâsım Efendinin baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 67a-b

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 86x26x6; Ayak ş. 72x23-20x3 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
زیارتدن مراد بر دعاذر	Ziyaretten murad bir duadır
بوگون بکا ایسه یارن سکادر	Bugün bana ise yarın sanadır
عثمان اوغلی حاشم قاسم	Osman oğlu Haşim Kâsım
افندی روحنه فاتحه	Efendi ruhuna Fâtiha
سنه ۱۳۲۶	Sene 1326

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Osmanoğlu Haşim Kasım Efendi'ye ait ve H. 1326 (M. 1908) tarihlidir. Kitabenin üst kısmı barok tarzı ve iri bir çiçekten iki yana açılan dal motifleri ile süslenmiştir. Şahidenin başlığı dolamalı örfi sarıktır. Levha şeklindeki ayak taşı kabartma olarak işlenmiş, vazodan çıkan gül ağacı motifi ile süslenmiştir. Tepelik kısmı sivri kemer şeklinde nihayetlenir.

Katalog No. 73: Yenikurt Hamidiye Cami'-i Şerifi mütevellisi Ca'feranlı aşiretinden Hacı Ahmed Oğlu Hacı Hasan Efendi'nin baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 68a-b

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 96x23x4; Ayak ş. 81x23-19x3 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
مسكنم طاغر باشنده	Meskenim dağlar başında
... حاجت قلمدى	Sahraya hacet kalmadı
ايچدم اجل شربتتى	İçtim ecel şerbetini
لقمانه حاجت قلمدى	Lokmana hâcet kalmadı
جعفرانلى عشيرتندن حاجى احمد	Ca'feranlı aşiretinden Hacı Ahmed
اوغلى حاجى حسن افندى روحنه فاتحه	Oğlu Hacı Hasan Efendi ruhuna Fâtîha
يکى کورت حميديه جامع شريفى متولىسى	Yeni Kürt Hamidiye Cami'-i Şerifi mütevellisi
١ ربيع الاول ١٣١٧	1 Rebiülevvel 1317

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Yeni Kurt Hamidiye Camisi mütevellisinden Caferanlı aşiretinden Hacı Ahmed oğlu Hacı Hasan Efendi'ye ait ve H. 1317 (M. 10 Temmuz Pazartesi 1899) tarihlidir. Şahidenin başlığı dolamalı sarıktır. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde kabartma olarak işlenmiş, barok tarzı kıvr

rık dal motifi ile süslenmiştir. Tepelik kısmı sivri kemer şeklinde nihayetlenir.

Katalog No. 74: Süleyman kızı Hayriye Hanım'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 69a-b

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 98x32x6; Ayak ş. 86x23-19x4 cm.

Kitabe:

... والباقي	(Kırık)üve'l-bâkî
... كل ايدم صار ايدم صولدم	(Kırık) gül idim sarardım soldum
... جلکمه دویمه دن یکرمی درت	(Kırık)çliğıme doymadan yirmi dört
یاشمده قبریمه قوندم	Yaşımda kabrime kondum
سلیمان کریمه سی خیریه خانم	Süleyman kerimesi Hayriye Hanım
روحنه فاتحه سنه ۱۳۴۲	Ruhuna Fâtiha sene 1342

Tanım: Açık defin şeklindeki pehle kapaklı kadın mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Armudi formda olup, aşağıdan yukarıya doğru daralarak yükselen baş şahidesinde, altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde nesih hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş; yirmi dört yaşında ölen Süleyman kızı Hayriye Hanım'a ait ve H. 1342 (M. 1927) tarihlidir. Başlık kısmı iki yana ayrılan barok tarzda iri dallar arasında iri gül demeti ile taçlandırılmıştır. Baş taşı başlık kısmında başlayıp kitabe satırlarını da kısmen içine alacak şekilde kırılmış ve parçası mevcut değildir. Levha şeklindeki ayak taşı üzerinde kabartma olarak işlenmiş, üzerinde meyveleri ile hurma ağacı motifiyle süslenmiştir. Ayak taşı tepeliği ortadan bağlanmış akant yaprakları demeti şeklindedir.

Katalog No. 75: Ergüblü (Ürgüp) Hacı Mahmud Ağazade Hacı Mahmud Efendi'nin baş şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 70

Şek. No.: -

Ölçüler: 91x26-23x 4 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
اطه بازارى اشراف	Adapazarı eşrâf
و خانه دانندن ارکوبلى	Ve hanedanından Ergüblü
حاجى محمود اغازاده حاجى	Hacı Mahmud Ağazade Hacı
محمود افندى روحنه فاتحه	Mahmud Efendi ruhuna Fâtiha
۲۵ رمضان سنه ۱۳۲۶ فى ۱ تشرین اول	Fi 25 Ramazan sene 1326 fi 1 Teşrin-i
سنه ۱۳۲۴ فى	evvel sene 1324

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verrev uzanan altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Adapazarı eşrafından Ürgüplü Hacı Mahmud Ağa oğlu Hacı Mahmud Efendi'ye ait ve H. 1326 (M. 10 Temmuz 1899 Pazartesi) tarihlidir. Şahidenin başlığı Hamidi fes şeklindedir.

Katalog No. 76: Ürgüplü Hacı Mahmud Ağa'nın eşi, Hacı Mahmud Efendi'nin Annesi Garibe Aişe Canfedan'ın baş şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 71

Şek. No.: -

Ölçüler: 89x30-21x 3 cm.

Kitabe:

هو الخلق الباقي	Hüve'l hallakül-bâki
اورکوبی حاجی محمود اغا حرمی	Ürgübi Hacı Mahmud Ağa haremi
و حاجی محمود افندی والده سی	Ve Hacı Mahmud Efendi validesi
غریبه عایشه جانفدان حاتم	Garibe Aişe Canfedan Hanım
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtîha
۲۲ فی زی القعه سنه ۱۳۲۲	Fi 25 Zilkade sene 1322
۲۰ فی کانون ثانی سنه ۱۳۲۰	Fi 20 Kanunusani sene 1320

Tanım: Açık defin şeklindeki pehle kapaklı kadın mezarına ait baş şahidesidir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinde, yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde ta'lik hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş; Ürgüplü Hacı Mahmud Ağa'nın eşi Garibe Aişe Hanım'a ait ve H. 1322 (M. 31 Ocak 1905) tarihlidir. Başlık kısmı iki yana ayrılan barok tarzda iri dallar arasında iri gül rozetlerle taçlandırılmış, sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır.

Katalog No. 77: Kürt Aşireti Kadirî tarikâtından Hacı Ahmed Ağa'nın oğlu Seyid Hüseyin'in baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 72

Şek. No.:

Ölçüler: 104x38-31x 6

Kitabe:

اه من الموت	Ah minel mevt
مسکنم طاغلر باشی اوه حاجت قلمدی	Meskenim dağlar başı eve hacet kalmadı
ایچدم اجل شربتین لقمانه حاجت قلمدی	İçtim ecet şerbetin lokmana hâcet kalmadı

عشیرت کورت طریقت قدری	Aşiret-i Kürt tarikât-ı Kadirî
حاجی احمد اغانک مخدومی	Hacı Ahmed Ağanın mahdumu
سید حسین اغانک روحنه فاتحه	Seyid Hüseyin Ağanın ruhuna Fâtiha
۱۵ ن سنه ۱۳۱۲	15 Ramazan sene 1312

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verrev uzanan yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde ta'lik hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellemlerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Kadiri tarikatından Kürt aşireti-ne mensup Hacı Ahmed Ağa'nın oğlu Seyid Hüseyin Ağa'ya ait ve H. 1312 (M. 12 Mart 1895) tarihlidir. Ayak ve baş şahidesi aynı formda olup sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Ayak taşı üzerinde herhangi bir süsleme yoktur ve tepelik kısmından kırılmıştır. Baş şahidesi form itibarı ile kadın baş şahidelerine benzemektedir.

Katalog No. 78: Şemance kabilesinden Tok Bey'in oğlu Cihangiz Bey'in baş şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 73

Şek. No.: -

Ölçüler: 133x27-22x 5 cm.

Kitabe:

آه من الموت	Ah minel mevt
امر ایتدی حدا ایلدی فرمان	Emir etti Hüdâ eyledi fermân
ایرشدی اجل ویرمدی امان	Erişdi ecel vermedi amân
کنجلكمه طویمدم دنیا ده همان	Gençliğime doymadım dünyada hemân
ویره جنتده مرادم خالق رحمن	Vere cennette muradım Hâlık-ı Rahmân
شمانجه قبيله سندن طوق بك مخدومی	Şemance kabilesinden Tok Beğin mahdumu
و ایزمدن ... ادیب بکن	Ve İzmidde (kırık) Edib Beğin
عم زاده شمان جهانز بکن رحنه	Amim?-zade Şeman Cihangiz Beğ ruhuna
فاتحه سنه ۱۳۱۰	Fâtiha sene 1310

Tanım: Açık gömü tipinde pehleli erkek mezar baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verrev uzanan dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde ta'lik hat ile yazılmış kitabe satırları

düz cetvellerle çerçevlenmiştir. Kitabesine göre taş, Şemance kabilesinden, Tok Bey'in oğlu Edip Bey'in muhtemelen kardeşi olan Cihangiz Bey'e ait ve H. 1310 (M. 1892/1893) tarihlidir. Kitabe levhasının üst kısmında kabartma tekniği ile işlenmiş, barok motiflerden oluşan bitkisel süslemeler vardır. Şahidenin başlığı Hamidi fes şeklindedir. Taş pehleye saplanan kama kısmından kırılarak ayrılmıştır.

Katalog No. 79: Kubancifat? Ağa'nın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 74a-b

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 110x28x4; Ayak ş. 126x25-19x4 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
چونكى عمرم تمام اولدى	Çünkü ömrüm tamam oldu
ايرشدى امر فرمانى	Erişdi emir fermânı
كى تسلم ايلدم حقه	Ki teslim eyledim Hak'a
امانت ويريلن جانى	Emanet verilen canı
مرحوم قوبنجياقت اغانك	Merhum Kubancifat? Ağanın
روحنه فاتحه ۱۳۱۵ قربان بايرامى	Ruhuna Fâtîha 1315 Kurban Bayramı
عارفه كونو	Arife günü

Tanım: Açık gömü tipinde pehleli erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevlenmiştir. Kitabe levhasının üst kısmında kabartma tekniği ile işlenmiş, barok motiflerden oluşan bitkisel süslemeler vardır. Şahidenin başlığı Hamidi fes şeklindedir. Ayak taşı üzerinde aşağıda bir palmet motifinden başlayan iki yana açılmış C kıvrımlarının içinden çıkan bahar dalı tasviri bulunur. Başlık kısmı kadın taşlarında olduğu gibi iki yandan çıkan akant dallarının sivri kemer şeklinde birleşmesi ile oluşmuş yaprak ve iri gül motifleri ile süslenmiştir. Pehle taşı ortadan kırılmıştır ve bir parçası mevcuttur.

Katalog No. 80: A'side Hanım'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 75

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 79x21-15x4 cm.

Kitabe:

خو Hû

زيارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretten murad bir duadır
بوكون بكا ايسه يارين سكاڧر	Bugün bana ise yarın sanadır
اسلام اڭا زوجه سى	İslam Ağa zevcesi
عسیده حانم روحنه	A'side Hanım ruhuna
فاتحه ۱۳۲۷	Fâtîha 1327

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezar baş ve ayak şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verrev uzanan altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, İslam Ağa'nın eşi A'side Hanım'a ait ve H. 1327 (M. 1909/1910) tarihlidir. Ayak ve baş şahidesi aynı formda olup sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Ayak taşı üzerinde herhangi bir süsleme yoktur.

Katalog No. 81: Samako oğlu Eşram'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 76

Şek. No.: -

Ölçüler: 71x26-24x3 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
زيارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretten murad bir duadır
بوكون بكا ايسه يارين سكاڧر	Bugün bana ise yarın sanadır
مرحوم ساماقو اوغلى	Merhum Samako oğlu
اسرام سنه ۱۳۲۷	Eşram sene 1327

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş ve ayak şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde nesih hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Samako oğlu İşram'a ait ve H. 1327 (M. 1909/1910) tarihlidir. Şahidenin başlığı fes başlıktır ve etek kısmında kazıma tekniğinde bitkisel kıvrıklal süsleme bulunur. Levha şeklindeki ayak taşı sivri kemer formunda nihayetlenir.

Katalog No. 82: Çanmer oğlu Şerîf'in baş şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 77

Şek. No.: -

Ölçüler: 53x23x 4 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
زيارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretten murad bir duadır

Bugün bana ise yarın sanadır
Çanmer oğlu Şerîf
1327

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Dikdörtgen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde nesih hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Canmer oğlu Şerif'e ait ve H. 1327 (M. 1909/1910) tarihlidir. Şahidenin başlığı fes başlıktır.

Katalog No. 83: Enşah Hanım'ın oğlu ...'ın baş şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 78

Şek. No.: -

Ölçüler: 67x26-24x6 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
زیارتدن مراد بر دعا	Ziyaretten murad bir duadır
بوگون بکا ایسه یارین سکا	Bugün bana ise yarın sanadır
مرحوم انشاء خانمک مخدومی ...	Merhum Enşah Hanımın mahdumu (okunamıyor)
سنه ۱۳۲۷	Sene 1327

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen taş levha şeklindeki baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan beş satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Taşın tepeliği sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır.

Katalog No. 84: İsmail eşi Fatma Yılmaz'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 79 a-b

Şek. No.: 57a-b

Ölçüler: Baş ş. 94x34-30x6; Ayak ş. 100x 31-28x7 cm.

Tanım: Osmanlı mezar taşı geleneğinde yapılmış İsmail eşi Fatma Yılmaz'a ait mezar taşı 1961 tarihli ve Latin harflidir. Ayak taşı 19. yüzyıl sonuna aittir. Baş taşı üzerindeki H. 1309 (M. 1891-92) tarihi muhtemelen Fatma Hanım'ın doğum tarihidir.

Katalog No. 85: Bektaşî Muhammed Ali Bey'in eşi Zehra Hanım'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Harmanlı Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 80a-b

Şek. No.: 58a-b-c

Ölçüler: Baş ş. 100x30-26x8; Ayak ş. 90x25-22x8 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
مسکنم عقباده در صحرايه حاجت قالمدی	Meskenim ukbadadır sahraya hacet kalmadı
ايرشدی جام اجل لقمانه حاجت قالمدی	Erişdi câm-ı ecel lokmana hacet kalmadı
بكتاشی محمد علی بك	Bektaşî Muhammed Ali Beğ
زوجه سی زهرا خانم	Zevcesi Zehra Hanım
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtiha
۱۸ مایس ۱۳۲۶	18 Mayıs sene 1326

Tanım: Açık gömü tipinde pehleli kadın mezar baş ve ayak şahidesi. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru verev uzanan yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellele çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Bektaşî Muhammed Ali Bey'in eşi Zehra Hanım'a ait ve R. 1326 (M. 31 Mayıs 1910) tarihlidir. Kitabe levhasının çevresinde ve levhanın yan yüzlerinde bordür halinde barok üslupta bitkisel su yolu motifi vardır. Şahidenin başlık kısmı iki yanda akant dallarının tuttuğu Sultan Reşat dönemi motifi olan on altı kollu yıldız ile taçlanmıştır. Levha şeklindeki ayak taşı baş taşıyla aynı özellik ve formda süslenmiş olup, kitabe levhası yerinde saksı içinde selvi ağacı ve ona dolanan bitkisel bir dal motifi vardır. Süslemeler kabartma tekniği ile işlenmiştir.

Katalog No. 86: Dede Mezarı.

Yeri: Yassı Mezar Mahallesi

Foto. No.: 81

Şek. No.: -

Ölçüler: Baş ş. 100x32x15 cm.; Ayak ş. 100x30x13 cm.

Tanım: 19. yy. başlarına ait olabileceği düşünülen mezar taşının kitabe kısmı, keser gibi delici bir aletle okunmayacak şekilde tahrip edilmiştir.

Katalog No. 87: Abaza kabilesinden Köse Beduh Ağa'nın oğlu Mehmed Ağa ve kızı Penbe Hanım'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Akbalık Mezarlığı

Foto. No.: 82a-b

Şek. No.: 59a-b

Ölçüler: Baş ş. 130x36-30x5; Ayak ş. 78x39-25x3 cm.

Kitabe:

اه من الموت	Ah minel mevt
اكر شاه جهان اولسك	Eğer Şah Cihan olsan
فلك قدریكى بولمز می	Felek kadrini bulmaz mı
قره یرده تراب اولدق	Kara yerde turâb olduk
سكا عبرت بو یتمز می	Sana ibret bu yetmez mi
ابازا قبيله سندن كوشه	Abaza kabilesinden Köse
اوغلی بدوح اغانك مخدومی	Oğlu Beduh Ağanın mahdumu
محمد اغا و کریمه سی پنبه خانم	Mehmed Ağa ve kerimesi Penbe Hanım
روحنه فاتحه ۱۳۱۰	Ruhuna Fâtiha 1310

Tanım: Açık gömü tipinde pehleli, kadın ve erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Dikdörtgen levha şeklindeki baş şahidesi aşağıdan yukarıya doğru genişlemekte olup ön yüzünde dokuz satırlık kabartma tekniğiyle işlenmiş ta'lik hatlı kitabe yer almaktadır. Kitabe satırları sağdan sola doğru yükselen verev satırlar halindedir ve düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Hamidiye fes biçiminde bir başlığı bulunan taş kitabesine göre Abaza kabilesinden Beduh Ağa'nın oğlu Mehmed Ağa ve kızı Penbe Hanım'a aittir. H. 1310 (M. 1892/1893) tarihli mezar taşı hem bir erkek hem de bir kadına ait olması bakımından dikkat çekicidir. Kitabenin üst bölümünde, ortada çiçek motifi ve iki yana doğru kıvrılan barok üslupta yaprak motifleri işlenmiştir. Levha şeklindeki ayak taşı baş taşıyla aynı forma sahip olmakla birlikte tepelik kısmı sivri kemerli alınlık biçiminde sonlanmaktadır. Şahidenin ön yüzünde helezonik kıvrımlar oluşturarak birbirine dolanmış iki bahar dalı tasviri yer almaktadır. Tepelik kısmı ise iri yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir. Her iki şahide de pehleden ayrı, atıl vaziyette tespit edilmiştir.

Katalog No. 88: Abaza muhacirlerinden İrfaniyeli Ruştem kızı Çebic Hatun'un baş şahidesi.

Yeri: Akbalık Mezarlığı

Foto. No.: 83

Şek. No.: 60

Ölçüler: 90x32-23x4 cm.

Kitabe:

هو الباقي Hüve'l-bâkî

ابازه مهاجرلرندن ايصافي	Abaza muhacirlerinden İsafi
قضاسنه تابع عرفانيه قريه سنه	Kazasına tâb'i İrfaniye karyesinde
مسكون مهاجريندن چيبيچ	Meskûn muhacirinden Çebiç
بن روشتم خاتونك	Bin(ti) Ruştem Hatunun
روحيجون الفاتحه سنه ۱۲۹۵	Ruhiçün el-Fâtiha sene 1295
۲۰ في ذى الحجه	Fi 20 Zilhicce

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezarına ait baş şahidedir. Dikdört-gen kesitli levha formundaki taş, aşağıdan yukarıya doğru genişlemekte ve tepelik kısmında sivri kemerli alınlık biçiminde nihayetlenmektedir. Şahidenin ön yüzünde kabartma tekniği kullanılarak işlenmiş ta'lik hatlı kitabe yer alır. Yedi satırdan oluşan bu kitabenin her bir satırı sağdan sola doğru yükselen verrev biçimdedir ve düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Rüstem kızı Çebiç'e aittir ve H. 20 Zilhicce 1295 (M. 15 Aralık 1878) tarihlidir. Şahide yüzeyinde herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir.

Katalog No. 89: Sohum muhâcirlerinden Sanbededuh oğlu Ahmed Beğ'in baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Akbalık Mezarlığı

Foto. No.: 84a-b

Şek. No.: 61

Ölçüler: Baş ş. 145x35-32x6; Ayak ş. 66x26-24x 4 cm.

Kitabe:

هو المعين الباقي	Hüve'l-muîn-el bâkî
يا رب اوامر لطيفنى فيض نعمكن	Yâ Rab ömrüm latifini feyz-i naiminden
عفو ايله بو شرمندنى دودخ المندن	Afv eyle bu şermendeni <u>dûzah</u> âlemin-den
سورينوب يرلره كدم چابنكه بن	Sürinüb yerlere geldim dâr-ı çâbenine ben
رد ايتمه الهى بني باب كرمندن	Red etme ilahî beni bâb-ı kereminden
ترك ايدوب هجرتله كدم دين احمد چون	Diyarı terk idüb hicretle geldim din-i Ahmed çûn
ديارى	
بولم مقصود تاغم هاضرت خالق	Bulam maksûd-ı tâmım hazret-i hallâk nârından
ناريندن	
ضحوم مهاجرين جديده امراسندن	Sohum muhâcirîn-i cedide ümerâsından
سانبه ده دوخ او غلى احمد بك	Sanbededuh oğlu Ahmed Beğ
روحنه فاتحه سنه ۱۲۹۸ في ۲۳ جا	Ruhuna Fâtiha sene 1298 fi 23 Cemaziye'l-evvel

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezar baş şahidesidir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen baş şahidesinin önünde, sağdan sola ve yukarıya doğru vev uzanan on satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış kitabe satırları düz cetvellerle çerçevelenmiştir. Hamidiye fes biçiminde bir başlığı bulunan taş, kitabesine göre Sanbededuh oğlu Ahmet Bey'e aittir ve H. 23 Cemaziye'l-evvel 1298 (M. 23 Nisan 1881) tarihlidir. Kitabenin üst bölümünde, ortada bir demet ve bu demetten iki yana doğru kıvrılan barok üslupta yaprak motifleri işlenmiştir. Levha şeklindeki ayak taşı baş taşıyla aynı forma sahip olmakla birlikte tepelik kısmı sivri kemerli alınlık biçiminde sonlanmaktadır. Şahidenin ön yüzünde barok üslupta c ve s kıvrımlı yaprakları bulunan dal tasviri yer almaktadır. Taşın alt bölümü kırıktır.

Katalog No. 90: Besnuh Hayati oğlu Memsur'in baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Akbalık Mezarlığı

Foto. No.: 85a-b

Şek. No.: 62

Ölçüler: Baş ş. 211x44-35x8; Ayak ş. 158x50-34x7 cm.

Kitabe:

اه من الموت	Ah minel mevt
بنی قیل مغفرت ای رب یزدان	Beni kıl mağfiret ey Rabbi Yezdân
بحق عرش اعظم نور قران	Bi hakk-ı arş-ı azâm nur-u Kur'an
کلوب قبرم زیارت ایدن اخوان	Gelüb kabrim ziyaret iden ihvân
ایده لر روحمه بر فاتحه احسان	İdeler ruhuma bir Fâtiha ihsân
بسنو خ اوغلی خیطی	Besnuh Hayati oğlu
ممصیر روحنه فاتحه	Memsir ruhuna Fâtiha
فی ۲۵ رجب سنه ۱۳۰۵	Fi 25 Receb sene 1305

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen levha şeklindeki dikdörtgen kesitli baş şahidesi Hamidi fesli bir başlığa sahiptir. Sekiz satırlık kitabesi, ta'lik hatla yazılmıştır. Satırlar sağdan sola doğru yükselen vev biçimde olmakla birlikte birbirlerinden düz şeritlerle ayrılmaktadır. Kitabesine göre taş, Memsir'e aittir ve H. 25 Recep 1305 (M. 7 Nisan 1888) tarihlidir. Kitabe kısmının etrafı, bitkisel suyolu bordürü ile beyzi şekilde çerçevelenmiş olup, taşın üst köşeleri; ortada bir yaprak ve iki yana uzanan c ve s kıvrımlı yaprak motifleri ile süslüdür. Baş şahidesi ile aynı form ve kesitli ayak şahidesi, sivri kemerli alınlık biçiminde sonlanmaktadır. Yüzeyinde dalından kopmuş bahar

dalı tasviri yer almaktadır. Baş şahidenin yüzeyinde yer alan süslemeler ve yazılar kabartma tekniğiyle işlenmiş olup, ayak şahidenin yüzeyinde yer alan süslemeler eğri kesim tekniği ile çökertme olarak işlenmiştir.

Katalog No. 91: Müdürlü kazasından Hacı Muhammed Efendi'nin baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 86

Şek. No.: 63

Ölçüler: 89x25-21x8 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
مُدُورِلَى قَضَا	Müdürlü kaza
سندده دركونده	sında dergünde
مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
حاجى محمد افندى	Hacı Muhammed Efendi
روحىجون الفاتحه	Ruhicûn el-Fâtiha
فى ١٠ ر سنه ١٢٤٧	Fi 10 Rabiul-ahir sene 1247

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen, dikdörtgen kesitli levha şeklindeki baş şahidesinin ön yüzünde yedi satırlık, kabartma tekniği ile oluşturulmuş sülüs hatlı kitabe yer almaktadır. Kitabe satırları düz şeritlerle çerçevelenmiş şahidenin başlığı dilimli örfi kavuktur. Kitabesine göre taş, Muhammed Efendi'ye aittir ve H. 10 Rabiulahir 1247 (M. 18 Eylül 1831) tarihlidir. Yüzeyinde herhangi bir süsleme ögesine yer verilmeyen şahidenin ön yüzünde kırılmalar mevcuttur.

Katalog No. 92: Alicik oğlu Muhammed'in baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 87

Şek. No.: 64

Ölçüler: 100x26-22x4 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
اوقيالر فاتحه رحمت	Okuyalar Fâtiha rahmeten
العالمين دراغى جنت	Elalemin durağı cennet
اوله فى مقام ...	Ola fi makamın ...
على جق او غلو مرحوم	Alicik oğlu merhum
محمد روحنه فاتحه	Muhammed ruhuna Fâtiha
سنه ١٣٢٦	Sene 1326

Tanım: Açık gömü tipindeki mezarın baş şahidesi bir erkeğe aittir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselen, dikdörtgen kesitli levha şeklindeki baş şahidesinin ön yüzünde yedi satırlık, kabartma tekniği ile oluşturulmuş sülüs hatlı kitabe yer almaktadır. Tarih satırı kaş kemer içerisine alınmış olmakla birlikte kitabe satırları düz şeritlerle çerçevelenmiştir. Dilimli örfi kavuk şeklinde bir başlığa sahip olan şahide hitabesinden anlaşıldığı üzere Muhammed'e aittir ve H. 1326 (M. 1908/9) tarihlidir. Üzerinde herhangi bir süsleme ögesi bulunmayan şahidenin başlık kısmı boyun kısmından kırıktır.

Katalog No. 93: Oğuzoğlu Ahmed Alemdar'ın eşi Zeynep Kadın'ın baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 88

Şek. No.: 65

Ölçüler: 110x41-28x 5 cm.

Kitabe:

زیارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretten murad bir duadır
بكون بكا ايسه يارين سكاڧر	Bugün bana ise yarın sanadır
اوغوز اوغلو احمد علمدارين	Oğuz oğlu Ahmed Alemdârın
زوجه سى مرحومه زينب قدين	Zevcesi merhume Zeyneb Kadın
روحنه فاتحه سنه ١٢٢٩	Ruhuna Fâtîha sene 1229

Tanım: Bir kadına ait olan baş şahidesi açık gömü tipinde bir mezara aittir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen kesitli levha şeklindeki taşın tepelik bölümü sivri kemerli alınlık biçiminde nihayetlenmektedir. Şahidenin ön yüzünde beş satırlık sülüs hatlı kitabe kabartma tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Tarih bölümü kaş kemer içerisine alınmış, diğer satırlar düz şeritlerle çerçevelenmiştir. Kitabesine göre taş, Zeynep Kadın'a aittir ve H. 1229 (M. 1813/1814) tarihlidir. Şahide bezemesiz, sadedir.

Katalog No. 94: Oğuzoğlu Ahmed Alemdar'ın kızı Aişe Hatun'un baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 89

Şek. No.: -

Ölçüler: 72x23-17x 4 cm.

Kitabe:

کنجلیکینه دویمیان	Gençliğine doymayan
مرادینه ایرمین	Muradına ermeyen
اوغوز اوغلو احمد	Oğuz oğlu Ahmed

علمدارين كريمه سى Alemdârın kerimesi
مرحومه عايشه طوطى Merhume Aişe Hatun
روحنه فاتحه سنه ... Ruhuna Fâtiha sene (kırık)

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha şeklindeki baş şahidesinin ön yüzünde altı satırlık, kabartma tekniği ile oluşturulmuş sülüs hatlı kitabe yer almaktadır. Kitabe satırları düz şeritlerle çerçevelenmiş olan şahidenin başlığı hotoz biçimindedir. Kitabesine göre taş, Ayşe Hatun’a aittir. Taşın tarih kısmının yazılı olduğu bölüm kırıktır. Bunun dışında bir hasarı bulunmayan şahidenin yüzeyinde süsleme ögesine yer verilmemiştir.

Katalog No. 95: Oğuzoğlu Ahmed Alemdar’ın baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 90

Şek. No.: 66

Ölçüler: 139x36-22x6 cm.

Kitabe:

چونكه عمریم تمام اولدی Çünkü ömrüm tamam oldu
بزدن سیزه سلام اولسون Bizden size selam olsun
طوز اتمك یدیکیم دوسلره Tuz etmek yediğim doslara
اخرت حقی حلال اولسون Âhiret hakkı helâl olsun
مرحوم مغفور Merhum mağfur
اوغوز اوغلو احمد Oğuz oğlu Ahmed
علمدارين رويچون Alemdârın ruhiçün
الفاتحه سنه ۱۲۲۹ El-Fâtiha sene 1229

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli taşın ön yüzünde sekiz satırlık kabartma tekniği ile işlenmiş kitabesi çerçeveli düz satırlar halinde sülüs hat ile yazılmıştır. Sivri külah üzerine destar dolamalı örfi kavuk biçiminde bir başlığa sahip olan şahide kitabesine göre, Oğuzoğlu Ahmed Alemdar’a aittir ve H. 1229 (M. 1813/1814) tarihlidir. Günümüze sağlam şekilde ulaşan şahidede herhangi bir süsleme ögesine yer verilmemiştir.

Katalog No. 96: Küçücek Oğuzzâde oğlu Mustafa Beşe’nin baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 91

Şek. No.: 67

Ölçüler: 89x27x8 cm.

Kitabe:

الباقى Elbâki
زيارتدن مراد بر دعادر Ziyaretten murad bir duadır

بكون بنا ايسه يارين سندر	Bugün bana ise yarın sanadır
كوجوك اوغوززاده	Kücücek Oğuzzâde
اوغلو مرحوم مصطفى بشه	Oğlu merhum Mustafa beşe
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtiha
م سنه ١٢٢٩	Muharrem sene 1229

Tanım: Kitabesine göre H. 1229 (M. 1813/1814) tarihinde ölen Mustafa Beşe'nin açık gömü tipinde mezarına ait baş şahidesidir. Başlık kısmı dilimli örfi kavuktur. Levha şeklindeki dikdörtgen kesitli taşın ön yüzünde; yedi satırlık kabartma tekniği ile yazılmış sülüs hatlı kitabesi çerçeveli düz satırlar halindedir, yalnızca tarih kısmının alt bölümü kaş kemer biçimindedir. Şahide yüzeyinde herhangi bir bezeme ögesine yer verilmemiştir.

Katalog No. 97: Sarıoğlu Osman'ın eşi Hatice Hatun'un baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 92

Şek. No.: 68

Ölçüler: 95x31-21x3 cm.

Kitabe:

هو الباقي	Hüve'l-bâkî
اوقيالر فاتحه رحمت	Okuyalar Fâtiha rahmeten
العالمين دراغي جنت	Elalemin durağı cennet
اوله في مقام امنين	Ola fi makamın eminin
صاری اوغلو عثمانك	Sarı oğlu Osmanın
اهلی مرحومه حديجه	Ehli merhume Hatice
حاتون روحنه	Hatun ruhuna
فاتحه سنه ١٢٢٩	Fâtiha sene 1229

Tanım: Baş şahidesi mevcut, açık gömü tipinde kadın mezarıdır. Günümüze sağlam ulaşan şahide, dikdörtgen kesitli levha şeklindedir. Tepelik kısmı sivri kemerli alınlık biçiminde olan taşın ön yüzünde çerçeveli düz satırlar halinde sekiz satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniği ile yazılmış kitabesi sülüs hatlıdır. Kitabesine göre taş, Hatice Hatun'a aittir ve H. 1229 (M. 1813/1814) tarihlidir. Şahidenin yüzeyinde süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No. 98: Oruzoğlu Abdullah Ağa'nın baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 93

Şek. No.: 69

Ölçüler: 118x28x 8 cm.

Kitabe:

زيارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretten murad bir duadır
-----------------------	-----------------------------

بكون بكا ايسه يارين سكاڧر	Bugün bana ise yarın sanadır
مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
اوريز اوغلو عبدالله	Oruz oğlu Abdullah
اغانك روحنه	Ağanın ruhuna
فاتحه في ۱۳ ج سنه ۱۲۲۷	Fâtiha fi 13 Cemaziye'l-ahir sene 1227

Tanım: Başlığı silindirik fes üzerine yatay dolamalı olan açık gömü ti-pinde erkek mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha kesitli taşın ön yüzünde, altı satırlık kabartma tekniği ile işlenmiş sülüs hatlı Os-manlıca kitabe, çerçeveli düz satırlar halinde yazılmıştır. Kitabesine göre taş, Abdullah Ağa'ya aittir ve H. 13 Cemaziyelahir 1227 (M. 24 Haziran 1812) tarihlidir. Sağ tarafa eğilmiş vaziyette tespit edilen taşın yüzünde süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No. 99: Kücücek Oğuzzâde oğlu Muhammed'in baş şahidesi.

Yeri: Kücücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 94

Şek. No.: -

Ölçüler: 91x25x7 cm.

Kitabe:

الباقى	Elbâki
...وانم كئدى جنت باغ...	(Nevci)vanım gitti cennet bağ(ına)
فراقى قلدى والدنى جا...	Firâkı kaldı valideni ca(nına)
كوجوك اوغوززاده اوغلى	Kücücek Oğuzzâde oğlu
مرحوم محمد روحنه فاتحه	Merhum Muhammed ruhuna Fâtiha
م سنه ۱۲۲۹	Muharrem sene 1229

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezarına ait baş şahidesidir. Levha şeklindeki dikdörtgen kesitli şahidenin başlığı dardağan kavuktur. Kabartma tekniğinde işlenen taşın altı satırlık kitabesi sülüs hatla yazılmış olup, son satır haricinde, düz çerçeveler içerisine alınmıştır. Kitabesine göre taş, Kücücek Oğuzzâde oğlu Muhammed'e aittir ve H. 1229 (M. 1813/1814) tarihlidir. Başlığı boyun kısmından kırılmış olan ve kitabenin yer aldığı ön yüzünde de kırılmaların mevcut olduğu şahide de herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No. 100: Hatice Tuti'nin baş şahidesi.

Yeri: Kücücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 95

Şek. No.: 70

Ölçüler: 46x15x5 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
خديجه طوطى	Hatice Tuti
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtiha
سنه ١١٧٢	Sene 1172

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha şeklindeki şahidenin başlığı hotozdur. Ön yüzünde dört satırlık kabartma tekniği ile yazılmış sülüs hatlı kitabe, çerçeveli düz satırlar halindedir. Kitabesine göre taş, Hatice Tuti'ye aittir ve H. 1172 (M. 1758/1759) tarihlidir. Hotoz başlığın bir bölümü kırılmış olan şahidenin yüzeyinde herhangi bir süsleme ögesine yer verilmemiştir.

Katalog No. 101: Ayak şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: -

Şek. No.: -

Ölçüler: 45x28x3 cm.

Tanım: Açık mezar tipindeki ayak şahidesidir. Tepeliği yuvarlak kemer biçiminde sonlanan dikdörtgen kesitli levha şeklindeki taşın yüzeyinde, kazıma tekniği ile işlenmiş yapraklı bir buğday dalı tasviri yer almaktadır. Şahidenin alt bölümü kırıktır.

Katalog No. 102: Oğuzzâde Mustafa Beşe'nin oğlu Muhammed'in baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 96

Şek. No.: -

Ölçüler: 90x25x6 cm.

Kitabe:

الباقى	Elbâki
كنجلكنه طويميان مرادينه	Gençliğine doymayan m(u)radına
ايرميان كوجوچك ده	Ermeyen Kücücekde
اوغوززاده مصطفى	Oğuzzâde Mustafa
بشه نك اوغلو مرحوم	Beşenin oğlu merhum
محمد روحنه فاتحه	Muhammed ruhuna Fâtiha
٢٠ ص سنه ١٢٢٩	20 Safer sene 1229

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezarına ait baş şahidesidir. Levha şeklindeki dikdörtgen kesitli taşın, Boyun kısmından sonra gelen başlığı dar dağan kavuktur. Şahidenin ön yüzünde yedi satırlık kabartma tekniğinde sülüs hat ile yazılmış Osmanlıca kitabe, çerçeveli düz satırlar halindedir.

Kitabesine göre taş; H. 20 Safer 1229 (M. 11 Şubat 1814) tarihinde ölen Oğuzzâde Mustafa Beşe'nin oğlu Muhammed'e aittir. Şahidenin kitabesinin yer aldığı ön yüzün üst bölümünde kırılmalar meydana gelmiştir.

Katalog No. 103: Sarıoğlu Osman Ağa'nın oğlu Osman Ağa'nın baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 97

Şek. No.: -

Ölçüler: 96x32-30x4 cm.

Kitabe:

الباقى	Elbâki
كلوب قبرم زيارت ايدن اخوان	Gelüb kabrim ziyaret iden ihvân
ايدنه لر روحمه بر فاتحه احسان	İdeler ruhuma bir Fâtîha ihsân
سارى اوغلو عثمان اغانك	Sarı oğlu Osman Ağanın
وغلو عثمان اغانك	Oğlu Osman Ağanın
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtîha
سنه ۱۲۳۹	Sene 1239

Tanım: Sarıoğlu Osman Ağa'nın H. 1239 (M. 1823/1824) tarihinde ölen ve aynı ada sahip oğlu Osman Ağa'nın açık gömü tipinde mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha şeklindeki taşın başlığı dolamalı örfe kavuktur. Ön yüzünde yedi satırlık kabartma tekniği ile yazılmış kitabe, çerçevesi düz satırlar halinde, sülüs hat ile yazılmıştır. Şahidenin yüzeyinde herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Katalog No. 104: Oğuzoğlu Muhammed Ağa'nın baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 98

Şek. No.: 71

Ölçüler: 105x26-24x5 cm.

Kitabe:

زيارتدن مراد بر دعاذر	Ziyaretten murad bir duadır
بكون بكا ايسه يارين سكاذر	Bugün bana ise yarın sanadır
مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
اوغوز اوغلو	Oğuz oğlu
محمد اغانيك روحنه	Muhammed Ağanın ruhuna
الفاتحه سنه ۱۲۴۰	El-Fâtîha sene 1240

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezarına ait baş şahidesidir. Levha şeklinde dikdörtgen kesitli olup uzun bir boyun kısmından sonra başlığı kubbeli fes üzerine yatay dolamalıdır. Şahidenin ön yüzünde altı satırlık kabartma tekniği ile yazılmış kitabe, sülüs hatlı çerçevesi düz satırlar halin-

dedir. Kitabesine göre; H. 1240 (M. 1824/1825) tarihinde ölen Oğuzoğlu Muhammed Ağa olduğu anlaşılmaktadır. Şahide süslemesiz, sadedir.

Katalog No. 105: Hatip Esseyid İsmail Efendi'nin baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 99

Şek. No.: 72

Ölçüler: 94x24x5 cm.

Kitabe:

الباقى	Elbâki
فنادن بقايه ايلدى رحلت	Fenâdan bekâya eyledi rihlet
ايدى قبرنى حق روضه جنت	İde kabrini hak ravza-i cennet
كوچوچك قريه سنده	Küçücek karyesinde
مرحوم خطيب السيد	Merhum hatib Es-Seyid
اسماعيل افندى روحه	İsmail Efendi ruhuna
فاتحه فى 3 جا سنه ١٢٢٧	Fâtiha fi 3 Cemaziye'l-evvel sene 1227

Tanım: Açık gömü tipinde erkek mezarına ait baş şahidesidir. Dikdörtgen kesitli levha şeklindeki taş, kâtibi kavuktur. Çerçevesi düz satırlar halinde işlenen yedi satırlık sülüs hatlı kitabesi, kabartma tekniği ile işlenmiştir. Kitabesine göre taş, Hatip Esseyid İsmail Efendi'ye aittir ve H. 3 Cemaziyelevvel 1227 (M. 15 Mayıs 1812) tarihlidir. Şahide yüzeyinde süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No. 106: Oğuzoğlu Ahmed Ağa'nın Annesi Safiye Kadın'ın baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 100

Şek. No.: -

Ölçüler: 75x35-25x4 cm.

Kitabe:

زيارتدن مراد بر دعادر	Ziyaretten murad bir duadır
بكون بكا ايسه يارين سكار	Bugün bana ise yarın sanadır
اوغوز اوغلو احمد علمدارين	Oğuz oğlu Ahmed Alemdarın
والده سي مرحومه صافيه	Validesi merhume Safiye
قدين روحه فاتحه	Kadın ruhuna Fâtiha
سنة ١٢٢٩	Sene 1229

Tanım: Açık gömü tipinde kadın mezarına ait baş şahidesidir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen levha şeklindeki dikdörtgen kesitli taşın, üst kısmı üçgen alınlık biçimindedir. Kabartma tekniğinde işlenen taşın altı satırlık sülüs hatlı kitabesi tarih bölümü haricinde, düz şeritlerle çerçeve-

lenmiştir. Tarih satırının alt kısmı kaş kemer formunda düzenlenmiştir. Kitabesine göre taş, Oğuzoğlu Ahmet Alemdar'ın annesi Safiye Kadın'a aittir ve H. 1229 (M. 1813/1814) tarihlidir. Taş yüzeyinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No. 107: Oğuzoğlu Ahmed Ağa'nın oğlu Mustafa'nın baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 101

Şek. No.: 73

Ölçüler: 112x22x5 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
او غوز اغلي	Oğuz oğlu
احمد اغا	Ahmed Ağa
او غلو	Oğlu
مصطفى روحنه	Mustafa ruhuna
فاتحه	Fâtiha
١١٩٣	1193

Tanım: Kitabesine göre, H. 1193 (M. 1779/1780) tarihinde ölen, Oğuzoğlu Ahmed Ağa'nın oğlu Mustafa'nın açık gömü tipindeki mezarına ait baş şahidesidir. Başlık kısmı sivri kemer üzerine destar dolamalı örfe kavuktur. Levha şeklindeki dikdörtgen kesitli taşın ön yüzünde; yedi satırlık kabartma tekniği ile yazılmış nesih hatlı kitabesi çerçeveli düz satırlar halindedir. Şahide yüzeyi sadedir.

Katalog No. 108: Abdullah oğlu Yusuf Ağa'nın baş şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 102

Şek. No.: 74

Ölçüler: 111x33x4 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
الحاج الى ربّه الغفور	El hac ila Rabb-i el-Gâfur
يوسف اغا ابن عبد الله	Yusuf Ağa ibn Abdullah
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtiha
سنة ١١٧٧	Sene 1177

Tanım: Açık gömü tipinde, erkek mezarına ait dikdörtgen kesitli formda baş şahidesinin başlık kısmı kırıktır. Taşın ön yüzündeki beş satırlık süslü hatlı kitabesi, tarih satırı haricinde, düz şeritli çerçevelerin içerisine alınmıştır. Tarih satırının alt kısmı kaş kemer formunda düzenlenmiştir.

Kitabesine göre şahide, Abdullah oğlu Yusuf Ağa'ya aittir ve H. 1177 (M. 1763/1764) tarihlidir. Kitabesi kabartma tekniğinde işlenen taşın yüzeyinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Şahide orta kısmından kırılmış, iki parça halinde tespit edilmiştir ve bulunduğu yerde birleştirilerek fotoğrafla belgelenmiştir.

Katalog No. 109: Oğuzoğlu Seyid Hacı İbrahim Ağa'nın oğlu Muhammed Seyid'in baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 103

Şek. No.: 75

Ölçüler: 76x22x6 cm.

Kitabe:

نوجوانم اوجدی جنت باغنه	Nevcivânım uçtu cennet bağına
فراقی قلدی والدینی جاننه	Firâkı kaldı valideyni canına
اوغوز اوغلی السید حاجی	Oğuz oğlu Es-Seyid Hacı
ابراهيم اغانك اوغلی مرحوم	İbrahim Ağanın oğlu merhum
محمد سیدین روحنه فاتحه	Muhammed Seyidin ruhuna Fâtiha
سنه ۱۲۶۲	Sene 1262

Tanım: Baş ve ayak şahidesi mevcut olan, açık gömü tipinde, erkek mezarıdır. Toprağa karşılıklı olarak gömülmüş olan baş ve ayak şahidelerinden baş şahidesi; dikdörtgen kesitli levha şeklindedir. Mecidi fes biçiminde bir başlığa sahip olan taşın ön yüzünde çerçeveli düz satırlar halinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Kabartma tekniği ile yazılmış kitabesi sülüs hatlıdır. Kitabesine göre taş, Hacı İbrahim Ağa'nın oğlu Muhammed Seyid'e aittir ve H. 1262 (M. 1845/1846) tarihlidir. Dikdörtgen kesitli olarak aşağıdan yukarıya doğru genişleyen levha şeklindeki ayak şahidesinin tepelik kısmı üçgen alınlık biçiminde sonlanmaktadır. Şahide yüzeylerinde süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No. 110: Oğuzoğlu Seyid Hacı İbrahim Ağa'nın oğlu Seyid Hasan'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Küçücek Köyü Aile Mezarlığı

Foto. No.: 104

Şek. No.: -

Ölçüler: 40x21x5 cm.

Kitabe:

...	(Kırık)
نوجوانم اوجدی جنت باغنه	Nevcivânım uçtu cennet bağına
فراقی قلدی والدینی جاننه	Firâkı kaldı valideyni canına
اوغوز اوغلی السید حاجی	Oğuz oğlu Es-Seyid Hacı
ابراهيم اغانك اوغلی	İbrahim Ağanın oğlu

مرحوم سید حسنك روحنه فاتحه Merhum Seyid Hasanın ruhuna Fâtî-
ha
سنه ۱۲۵۵ Sene 1255

Tanım: Açık gömü tipinde, erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Levha şeklindeki baş şahidesi, dikdörtgen kesitli olup başlık kısmı kırıktır. Taşın ön yüzünde yer alan kitabe bölümü de kırık olduğundan, günümüze ulaşan kitabe altı satırlıktır. Kabartma tekniği kullanılarak işlenmiş sülüs hatlı kitabe, düz çerçeveler içerisine alınmıştır. Kitabesine göre taş, Hacı İbrahim Ağa'nın ilk ölen oğlu Seyid Hasan'a aittir ve H. 1255 (M. 1839/1840) tarihlidir. Hacı İbrahim Ağa'nın bir diğer oğluna ve Seyid Hasan'ın kardeşine ait mezar Katalog No. 109'da belgelenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ve tepelik kısmı üçgen alınlık biçiminde nihayetlenen ayak taşı da dikdörtgen kesitli levha formundadır. Her iki şahidenin de yüzeyinde herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir. Baş şahide toprağa gömülü vaziyette, ayak taşı ise başka bir taşta yaslı vaziyette tespit edilmiştir.

Katalog No. 111: Oğuzoğlu (?) baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Türbe Mezarlığı mevkii

Foto. No.: 105

Şek.

No.: 76

Ölçüler: 67x30x4 cm.

Kitabe:

هو الحى الباقي Hüve'l hayyü'l-bâki
مرحوم و مغفور Merhum ve mağfur
او غوز او غلو Oğuz oğlu
... (Toprak altında)

Tanım: Açık gömü tipinde, erkek mezarına ait baş ve ayak şahidesidir. Levha şeklindeki baş şahidesi dikdörtgen kesitli olup başlık kısmı sivri külah üzerine destar dolamalı örfi kavuktur. Taşın ön yüzünde yer alan, belgelenen, dört satırlık kabartma tekniği ile işlenmiş sülüs hatlı kitabe, düz çerçeveler içerisine alınmıştır. Şahidenin kitabe bölümünün bir kısmı toprak altında bulunduğu kime ve hangi tarihe ait olduğu belirlenememiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ayak taşı, sivri kemer şeklinde nihayetlenmektedir. Şahideler mezarın etrafını çevreleyen beton çerçeveye karşı-lıklı olarak gömülmüş vaziyettedir.

Katalog No. 112: Uzoğlu Ali Beşe'nin baş şahidesi.

Yeri: Türbe Mezarlığı mevkii

Foto. No.: 10

Şek. No.: 77

Ölçüler: 70x23x4 cm.

Kitabe:

مرحوم و مغفور	Merhum ve mağfur
اوز اوغلی علی	Uz oğlu Ali
بشه روحنه فاتحه	Beşe ruhuna Fâtiha
سنه ۱۱۹۵	Sene 1195

Tanım: Açık gömü tipinde, erkek mezarına ait baş şahidesidir. Dilimli örfi kavuklu, dikdörtgen kesitli levha şeklindeki taşın ön yüzünde, çerçeveli düz satırlar halinde dört satırlık kitabe, sülüs hat ile yazılmıştır. Kullanılan teknik; kabartma tekniğidir. Kitabesine göre taş; Uzoğlu ve Yeniçeri ortalarından Ali Beşe'ye aittir ve H. 1195 (M. 1776/1777) tarihlidir. Taşın yüzeyinde süsleme bulunmamaktadır. Toprağa gömülü olarak tespit edilen şahidenin karşısında Katalog No. 113'teki şahide yer almaktadır.

Katalog No. 113: Uzoğlu Ahmed Ağa'nın kızı Hatice Dudu'nun baş şahidesi.

Yeri: Türbe Mezarlığı mevkii

Foto. No.: 107

Şek.No.: -

Ölçüler: 55x24x3 cm.

Kitabe:

کنجلیکنه دویمیان	Gençliğine doymayan
مرادینه ایرمیان	Muradına ermeyen
از اوغلو احمد	Uz oğlu Ahmed
اغانیک کرمه سی	Ağanın kerimesi
مرحومه حدیجه	Merhume Hatice
طوطو روحنه	Dudu ruhuna Fâtiha

Tanım: Açık gömü tipinde, baş şahidesi mevcut olan kadın mezarıdır. Levha şeklindeki dikdörtgen kesitli taşın başlık kısmı kırıktır. Ön yüzünde yedi satırlık kabartma tekniği ile yazılmış kitabesi, çerçeveli düz satırlar halinde sülüs hat ile yazılmıştır. Kitabesine göre şahide; Uzoğlu Ahmed Ağa'nın genç yaşta ölen kızı Hatice Dudu'ya aittir. Taşın yüzeyi sade, bezemesizdir.

Katalog No. 114: Batum muhaciri Hüseyin oğlu Abdullah'ın baş ve ayak şahidesi.

Yeri: Reşadiye Köyü Mezarlığı

Foto. No.: 108a-b

Şek. No.: 78

Ölçüler: Baş ş. 81x31-26x8; 57x26-20x3 cm

Kitabe:

باطوم محاجيرلرندن	Batum muhacirlerinden
صارى اوغلى	Sarı oğlu
عبدالله بن حسينك	Abdullah bin Hüseyin
روحنه فاتحه	Ruhuna Fâtiha
سنه ١٣٢٥	Sene 1325

Tanım: Açık gömü tipinde, baş ve ayak şahidesi mevcut olan erkek mezarıdır. Levha şeklindeki baş şahidesi, fes üzerine yatay dolamalı bir başlığa sahiptir. Ayak şahidesi ise üçgen alınlık şeklinde sonlanmaktadır. Baş şahidesinin kabartma tekniği ile işlenen ön yüzünde, sağdan sola doğru yükselen verrev satırlar halinde beş satırlık sülüs hatlı kitabe yer almaktadır. Şahidenin serlevha bölümüne ay ve yıldız motifleri tezyin edilmiştir. Kitabesine göre taş; Batum'dan göç eden Hüseyin'in oğlu Abdullah'a aittir ve H. 1325 (M. 1907/1908) tarihlidir. Ayak şahidesinin ön yüzünde ise saksı içerisinde yer alan yapraklı çiçek dalı süslemesine yer verilmiştir. Her iki şahide de günümüze sağlam şekilde ulaşmıştır.

DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, Akyazı merkez, mahalle, köy ve yaylaları dahil olmak üzere 17 ayrı mezarlık alanlarında Osmanlı dönemine ait 114 kitabeli baş şahidesi (bunlardan 82 adedi erkek, 29 adedi kadın, bir adedi ise karı koca bir çift için yazılmıştır. Yani bir taş iki kişiye ait kitabe taşımaktadır), 54 ayak şahidesi olmak üzere toplam 166 adet mezar taşı (kaba yonu Yörük-Türkmen mezar taşları hariç) tespit edilmiş ve ayrıntılı belgelenmiştir. Bu taşlar tarihi belli olanlar esas alındığında 17. Yüzyıl sonu ile 20. Yüzyıl ilk çeyreği arasına aittir. Genel özellikleri açısından, büyük bir kısmı başkent üslubu Osmanlı mezar taşı tipolojisini sürdürürken, bir grubu yerel/taşra üslubunda ünik özellikler de taşımaktadır.

Mezar taşlarında kitabelerin tamamı Osmanlı Türkçesi ile ve yerel birkaç örnek hariç sülüs hat ile yazılmıştır. Kitabelerde; dua, edebi bir yakarış, lakap, unvan, kimlik bilgileri ve tarih yer almaktadır. Lakap ve ünvanlar bazen meslek adı bazen sosyal statüye işaret eder. En yaygın olanlar; efendi, hacı, bey, ağa, derviş, hafız, imam, molla, hatip, müteveli, telgraf müfettişi, hanım, hatun, kadın gibi karşımıza çıkarken, askeri bir rütbeye işaret eden; alemdar, beşe(yeniçeri), paşa, mülazım gibi ifadeler de bulunur. Bunun yanında tarikat ehli olanların bazılarında Seyyid, Bektaşî, Kadiri gibi ifadeler de yazılıdır. Bazen etnik kökene işaret eden Türkmen, Boşnak, Yörük, Çerkes, Abaz, Kürt, Uz/Oğuz gibi ifadeler yer alırken, Akyazı'ya geliş yerlerine göre ve ya aşiret adları ile de anılmışlardır. Sohum muhaciri, Batum muhaciri, Abzeh kabilesi, Senavi kabilesi, Caferanlı aşirati, Kürt aşireti, Aziziyeli, Akbağlıklı, İhsaniyeli, Gücücekli, Ürgüplü, Beşiktaşlı, Trabzonlu gibi yer ve aşiret isimleri ile de karşılaşılır. Bu da akyazı bölgesinin nüfus çeşitliliği ve zenginliğine işaret etmektedir. Bu gün dahi soyları devam eden bazı aile ve soy lakapları ile de karşılaşılır. Bunlar Oğuz/Uz zade veya Oğuz/Uz oğulları, Köşeler, Ağazadeler, Koçoğulları, Kozoğulları, Serdaroğulları, Bey oğulları, Ezkirizadeler, Tosunzadeler, Yarımağa oğulları, Peşli oğulları, Gökçe oğulları, Mizan oğulları, Maden oğulları, Sarı oğulları, Karahmetoğulları gibi. Taşlar üzerinde bazen ölüm nedenleri ile de karşılaşılır; şehit/şahadet, kaza kurşunu, verem, dermensiz hastalık gibi.

Baş şahidelerinin genel formları ve özellikle başlık ve tepelikleri taşın ait olduğu kişinin cinsiyetini ve sosyal statüsünü açıkça ortaya koymaktadır. Yüzyıllara göre farklı laşan tipolojiler sergileyen taşlarda farklı başlık tipleri ile karşılaşılır. Akyazı mezar taşlarında erkek taşları 17.yüzyıl ve 20.yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlidir. Bunlarda başlıklar fes, külah ve kavuklar şeklindedir. Külah ve kavuklarda genellikle başlığın üzerine dolama/destar denilen bezler sarılmıştır. Bu nedenle bunlara dolamalı veya sarıklı başlıklar denilir. Bulard olamalı kavuklar, dolamalı fesler, dolamalı külahlar şeklinde ana gruplara ayrılır. Kendi içlerinde örfi kavuk, dardağan kavuk, kati-bi kavuk, serdengeçti başlığı, tarikat başlıkları gibi mesleklere de işaret ederler. Ayrıca III. Selimin ıslahatlarından sonra askeri ve memuriyet başlığı olarak kullanılmaya başlayan püsküllü fesler de mezar taşı başlıklarında yaygın olarak görülür. Feslerin formları ihdas olduğu padişah dönemine

göre değiştiğinden, adlandırmaları sultan adları ile yapılır. Bu makale bün-yesinde Mahmudi, Azizi ve Hamidi formda fes başlıklar vardır.

Kadın baş şahidelerinin tepelikleri ise erkek taşlarının tepeliklerinden daha farklıdır. Genel formları üçgen şeklinde, sivri kemer şeklinde, yuvarlak kemer şeklinde, çiçek buketi, güneş/yıldız şeklinde veya 19.yüzyıl öncesinde kadın başlığım olarak kullanılan hotoz başlık şeklindeyir. Tepelikler dönemin modası barok çiçekler, vazoda çiçekler gibi motiflerle taçlandırılmıştır. Hotoz başlık olarak adlandırılan örnekler narin ve silindirik yükselen boyun üzerine yerleştirilmiş yassı bir disk şeklindeyir. Hotoz grubuna dahil edilen bir başka örnek de yine silindirik olarak yükselen boyun kısmı üzerinde yüksek olmayan, basık küçük bir fes ve fesin eteğinde bir ya da iki sıra dolama olan hafi kubbemsi görünen hotoz örnekleri de bulunmaktadır.

Ayak taşları yine üçgen, yuvarlak kemer veya sivri kemer şeklinde sonlanırken, bir yüzlerinde hayat ağacı, hurma, selvi, asma dalı veya vazodan çıkan bahar dalı gibi motiflerle süslüdür.

Türk Sanat Tarihinde taş oyma sanatının önemli bir grubunu oluşturan mezar taşları aynı zamanda, iskân hareketlerinin somut şahitleri olarak, Türklerin yaşadıkları coğrafyaların belirlenmesi açısından önem taşır. Türk mezar geleneğinde mezarın baş ve ayakucuna dikilen şahide'ler '*sadece mezarda yatanın kimliğine değil, bir medeniyete, bir varoluşa da şahitlik ederler*'. Bu nedenle mezarlıkları ve mezar taşlarını yok etmek, tahrip etmek veya özgün yerinden çıkarıp taşımak, gerçek belgelerin yok edilmesi anlamına gelir. Mezar taşlarını yok etmek, geğmişi yok saymak, nüfus kayıtlarını silmek anlamına da gelir. Çünkü bir kültürün tarihini mezarlıklarından yola çıkarak yazmak mümkündür.

KAYNAKÇA

Aydoğdu, Ayfer, 19. Yüzyılda İstanbul'daki Bazı Hazirelerdeki (Sur İçi Bölgesi) Mezar Taşlarında Kullanılan Motiflerin Analizi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Tezhip Programı (Y.L. Tezi), 2011.

- Berk, Süleyman, *Zamanı Aşan Taşlar Zetinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları*, C. I-II, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları (2. Baskı), 2016.
- Çal, Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar", *III. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, 28-30 Mayıs 1999, s. 207-225.
- Çoruhlu, Tülin, "Eyüp Sultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve Tasvirleri", *II. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1998, s.102-117.
- Çoruhlu, Yaşar, "Eyüp ve Çevresindeki Mezar Taşlarında Görülen Kase İçinde Meyve Tasvirlerinin Sembolizmi", *II. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1998, s.118-127.
- Çoruhlu, Tülin-Akalın, Murat, 'Sakarya Kocaali İlçesi Osmanlı Dönemi Mezarlıkları ve Mezartaşları', Geleneksel Türk Mezar Taşları 1.Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı, Kayseri 2018, s.523-568
- Çoruhlu, Tülin-Akalın, Murat, 'Sakarya Karasu İlçesi Osmanlı Dönemi Mezarlıkları ve Mezartaşları', 1.Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları Sempozyumu Bildiri Kitabı, Bakü 2019, s.395-484
- Güvenlioğlu, İshak, *Osmanlı Mezar Taşları ve Zeynep Sultan Haziresi*, İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği, 2008.
- Konukçu, Enver, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", *Sakarya İli Tarihi*, C.1, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005, s.65-88.
- Konukçu, Enver, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", *Sakarya İli Tarihi*, C.1, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005, s.33-47.
- Laqueur, Hans Peter, *Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, (çev.) Selahattin Doludizgin, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 168-169.
- Sevim, Nidayi, *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları (Eyüp Sultan'da Osmanlı Mezar Taşları ve Ebedî Eyüp Sultan'lılar)*, İstanbul: Mephisto Yayınları, 2007.

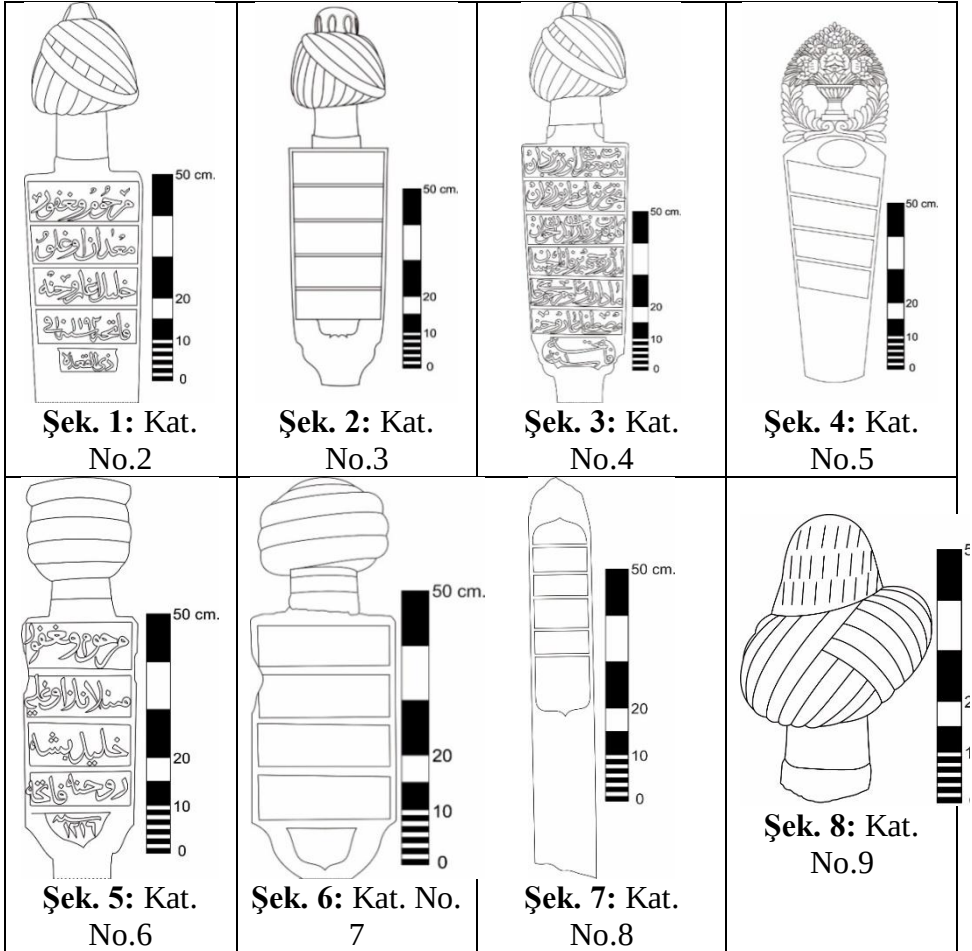
Elektronik Kaynaklar:

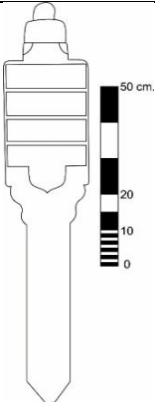
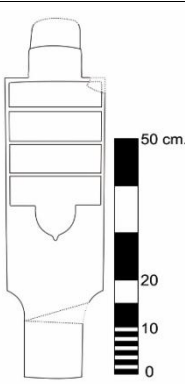
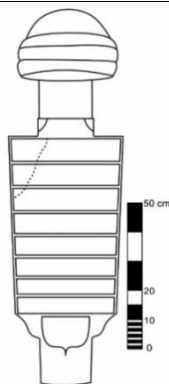
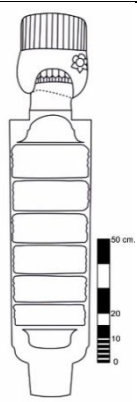
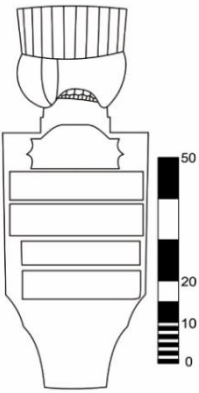
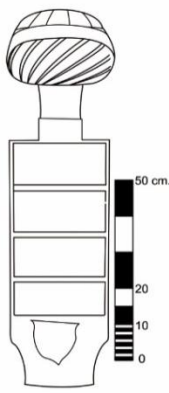
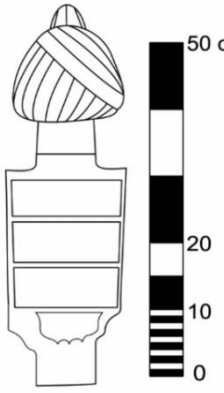
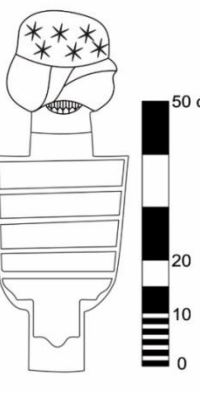
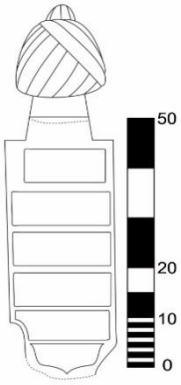
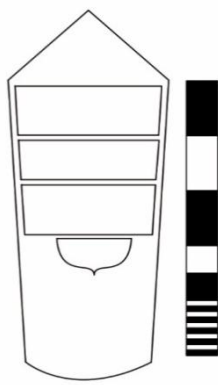
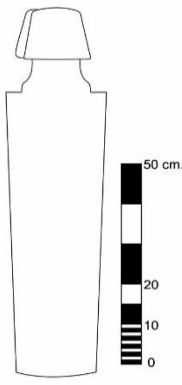
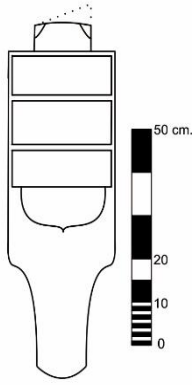
Sakarya Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü Sakarya İl Çevre Durum Raporu, 2011

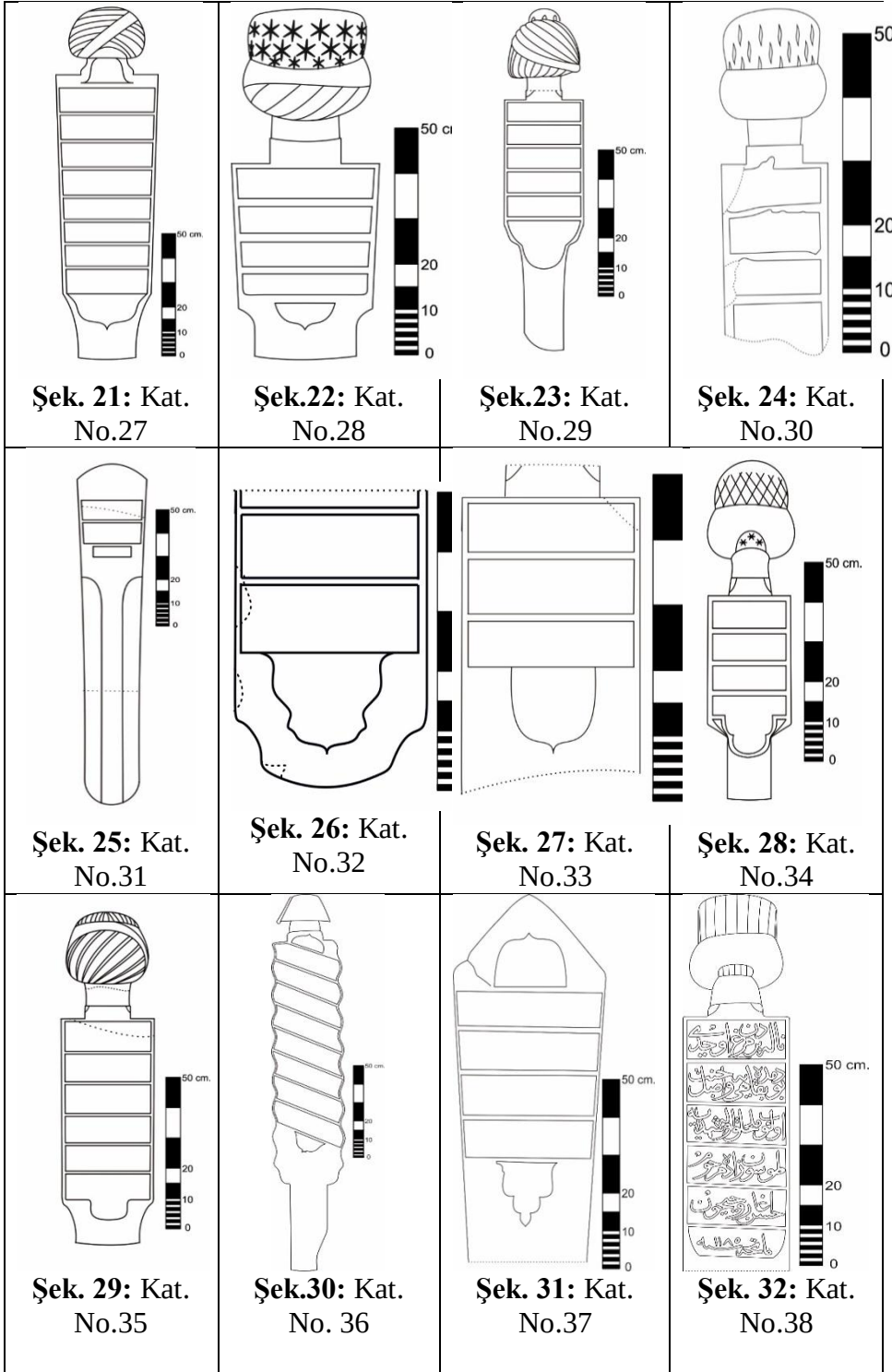
http://www.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/sakarya_icdr2011.pdf

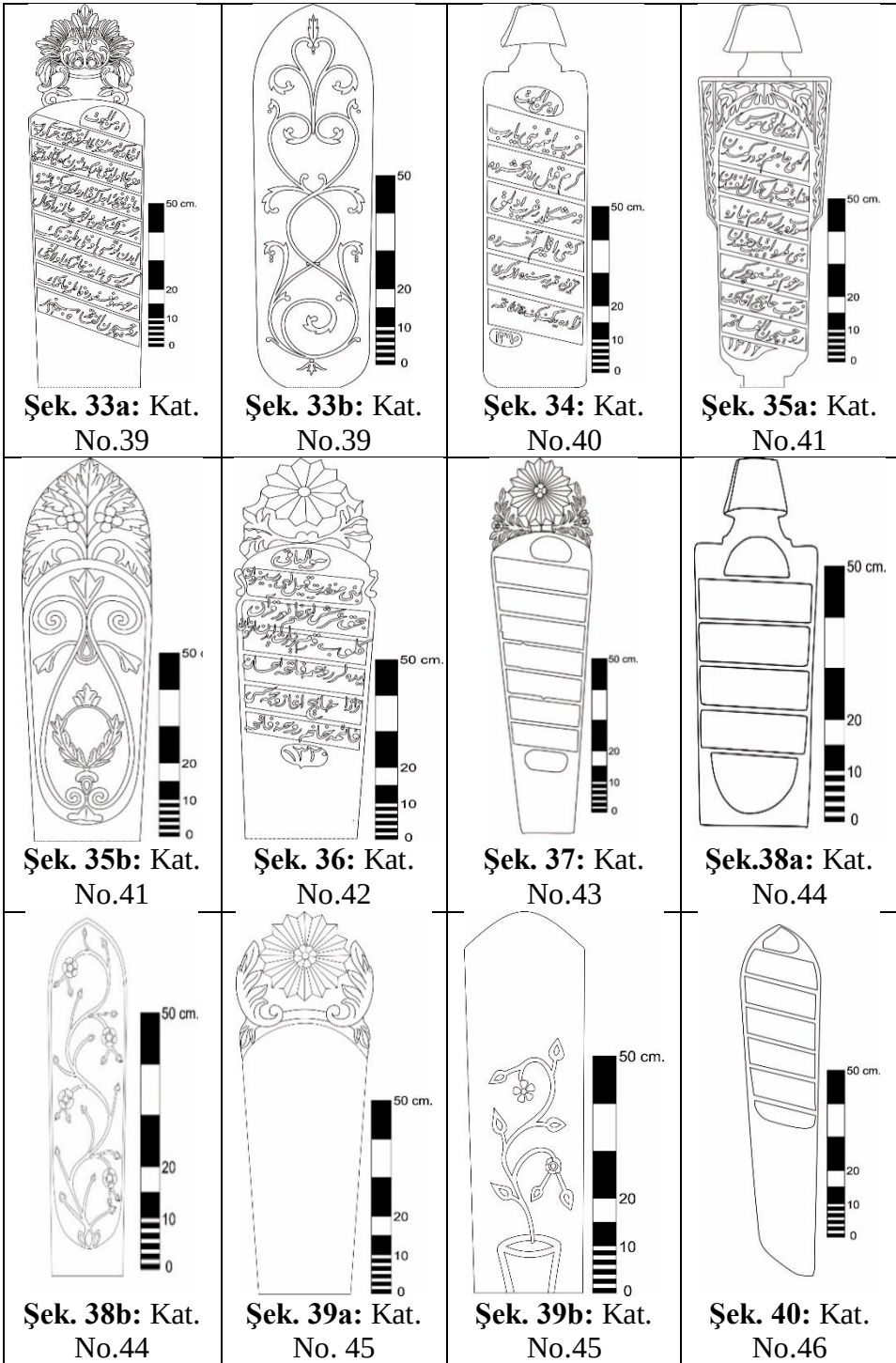
[http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=v
eritbn&kelimesec=107994](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=v
eritbn&kelimesec=107994)

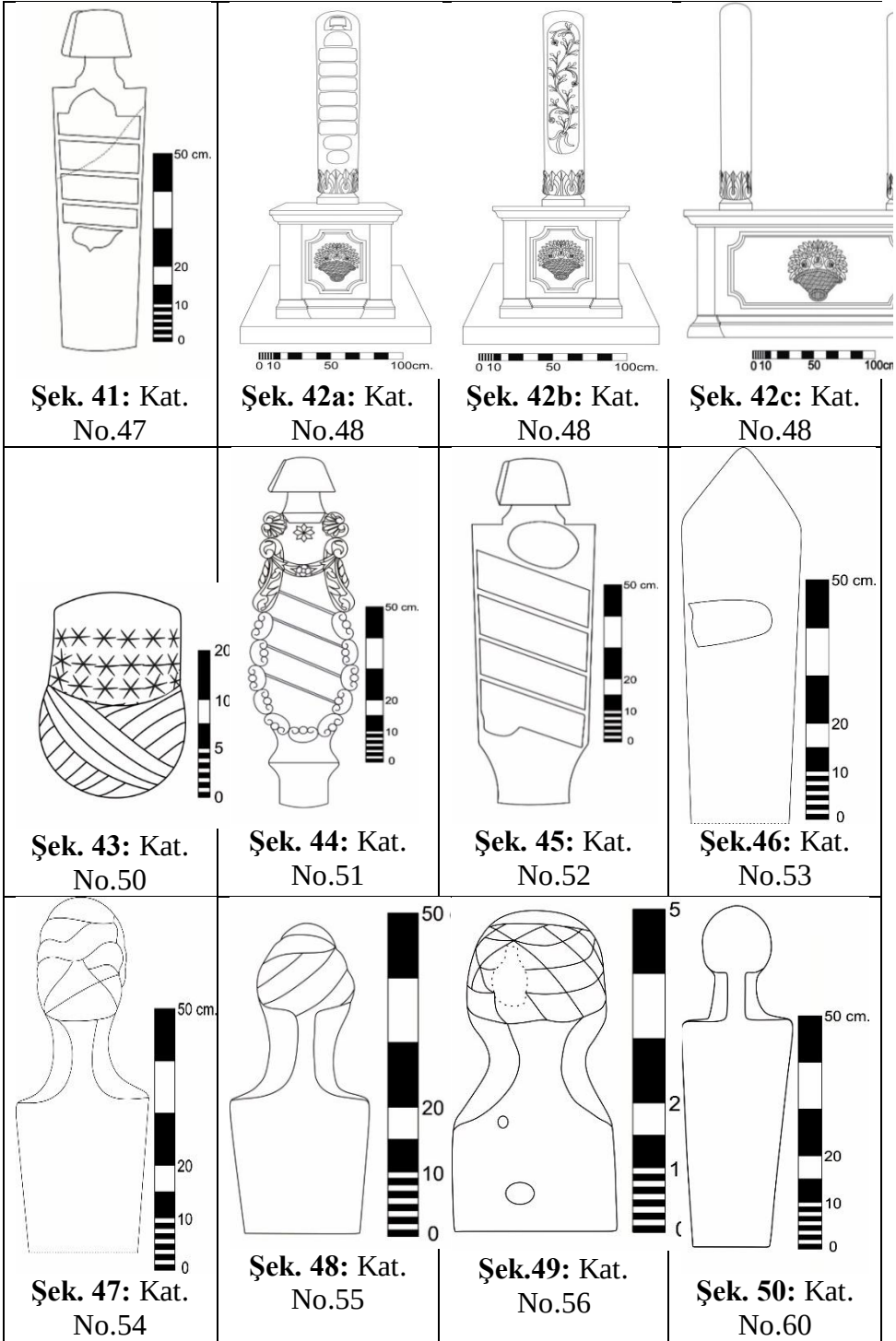
ŞEKİLLER

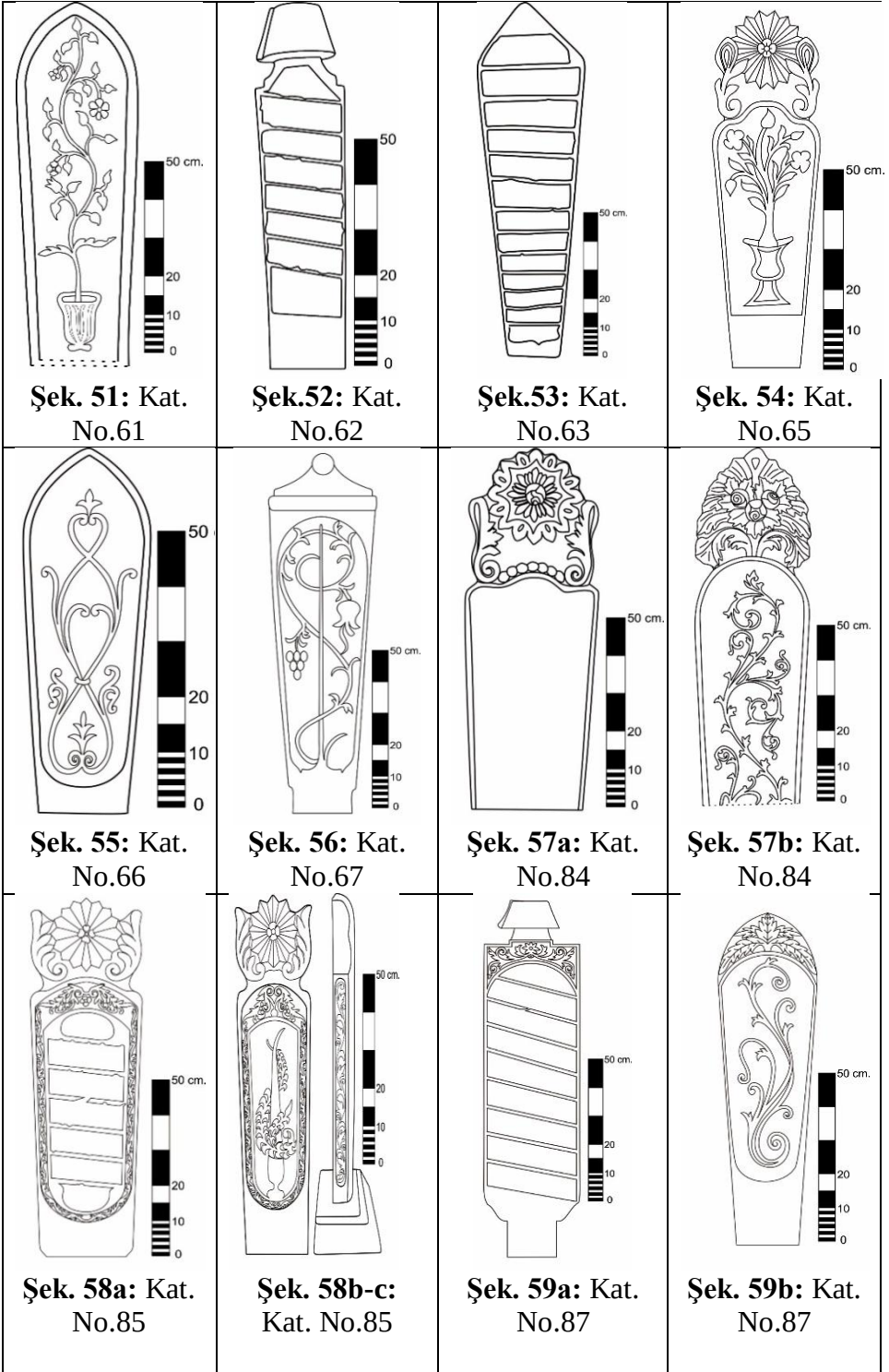


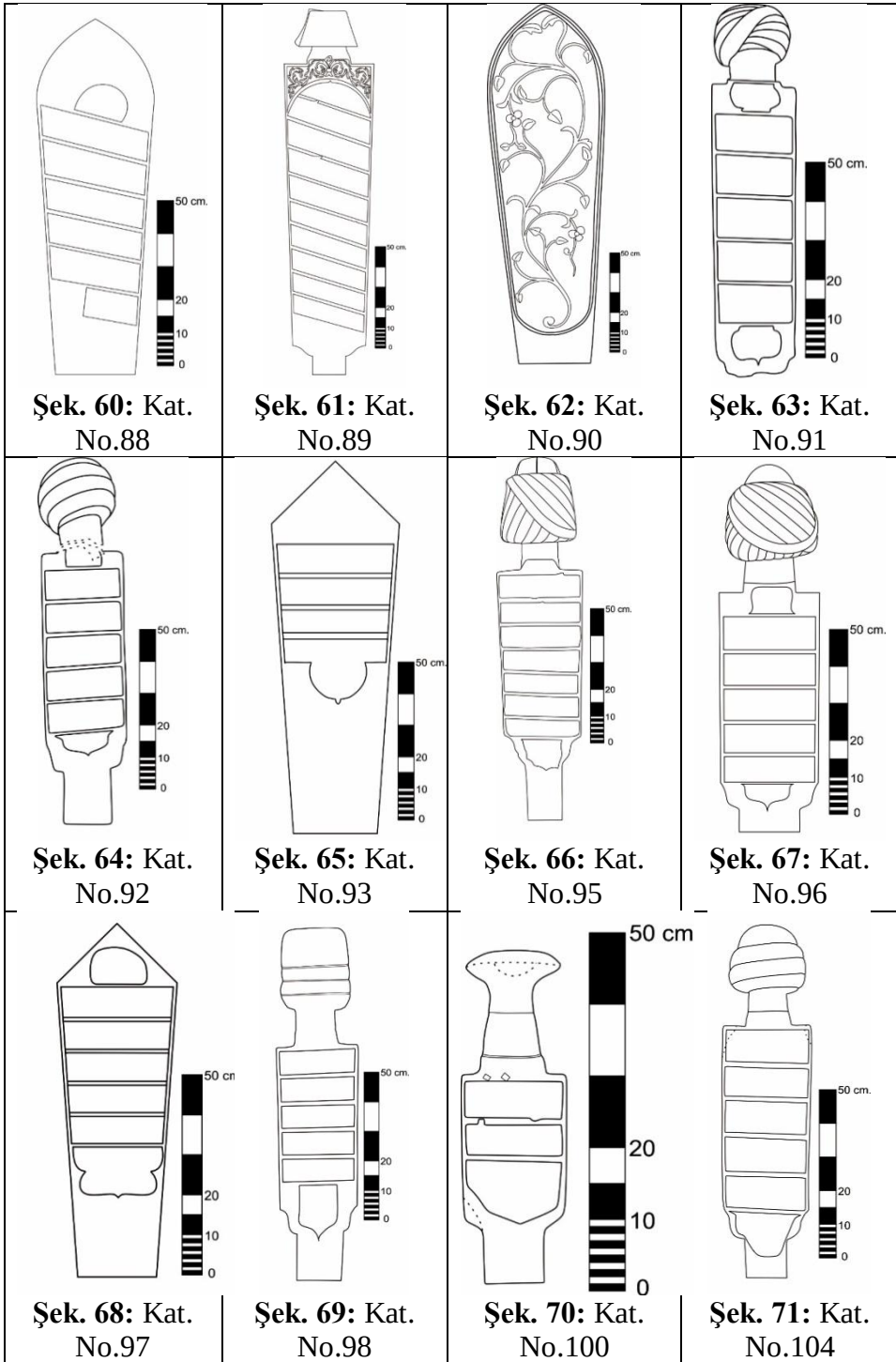
 Şek. 9: Kat. No.10	 Şek. 10: Kat. No.11	 Şek. 11: Kat. No.12	 Şek. 12: Kat. No.13
 Şek. 13:Kat. No.14	 Şek. 14: Kat. No.18	 Şek. 15: Kat. No.20	 Şek.16: Kat. No.21
 Şek. 17: Kat. No.22	 Şek. 18: Kat. No.23	 Şek.19: Kat. No.25	 Şek. 20: Kat. No.26

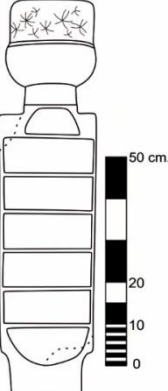
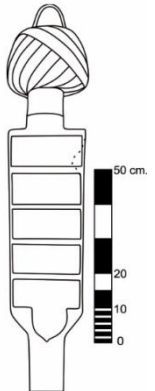
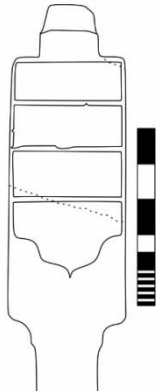
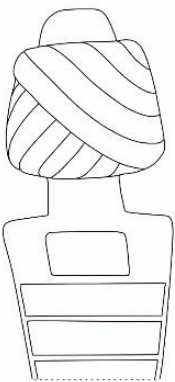
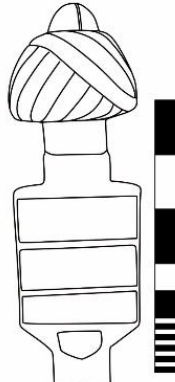
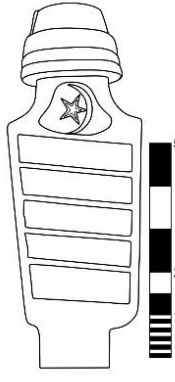










 Şek. 72: Kat. No.105	 Şek. 73: Kat. No.107	 Şek. 74: Kat. No.108	 Şek. 75: Kat. No.109
 Şek. 76: Kat. No.111	 Şek. 77: Kat. No.112	 Şek. 78: Kat. No.114	

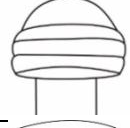
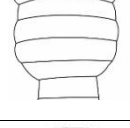
TABLOLAR

Unvan, Lakap ve Meslek adları			
İsim	Katalog No.	İsim	Katalog No.
Hacı	3-4 ,7-8, 12-13, 18, 27, 31, 34, 36-37, 61, 66-67, 69, 75, 77, 91, 110	Oğuzoğlu/zade	93, 94, 95, 96 , 98, 99, 102, 104, 106, 107, 109, 110, 11
Ağa	1-4, 13-14, 32, 37-38, 41-42, 52, 58, 65-66, 80, 87, 98, 103-104, 107-110, 113	Uzoğlu	112,113
Efendi	5, 27-28, 34-35, 54, 64, 72-73, 75-76, 91, 105	Koçbey/Kozbey/Kozoğlu	14, 65, 66
Bey	40, 43, 47, 51-52, 64, 89	Gökçeoğlu	26
Hanım	5, 37, 39, 42-43, 63, 71, 74, 80, 87	Sarioğlu	97, 103
Hatun	94, 97, 113	Peşlioğlu	29
Kadın	23, 93, 106	Yarımağaoğulları	25
Şehit	38	Karamehmetoğulları	61
Seyid	14, 77, 105, 109, 110	Köse	87
Derviş	12	Ağazade	75
Molla	7, 21 30	Yakupzâde	13
İmam	8, 30	Yakutzade	63
Hafız	24, 28, 35	Tosunzâde	37, 38
Hatip	27	Çerkes	41
Bektaşî	85	Boşnak	29
Kadirî	77	Zaza	42
Paşa	48	Yörük	40, 43
Beşe	6, 29, 96, 102, 112	Abaz/Abaza	64, 87,88
Alemdar	93	Sohumlu/muhaciri	48, 51, 89
Mütevelli	73	Batum muhaciri	114
Mülazım	5	Abzeh Kabilesi	52
Aziziyeli	40	Senavi' Kabilesi	5
İrfaniyeli	65,88	Ca'feranlı Aşireti	73
Akbağlıklı	67, 69, 70	Kurt/Kürt Aşireti	77
Beşiktaşlı	14	Ürgüplü	75, 76
Trabzonlu	54		

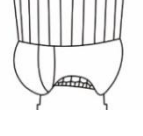
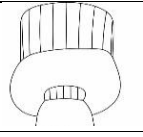
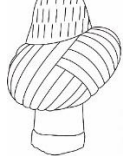
Tablo 1: Akyazı İlçesi mezarlıklarında görülen unvan-lakap meslek ad-ları

Ölüm nedenleri				
Ölüm Nede-ni	Katalog No	Cinsiyet	Tarih	Metni
Hastalık (verem)	39	Kadın	1887-88	Dûçar olduğu verem illetinden rehayap olamayub / Akıbet pençe-i ecel e giriftâr on sekiz yaşında / Bir senelik gelin ve lohusa halinde irtihal /Eden Lukas oğlu Dokanın Kerimesi ve Emine hanım
Kaza	45	Kadın	1927	Ben bir gül idim / Sarardım soldum/ 18 yaşında nişanlı iken bir /Kaza kurşunuyla uruldum

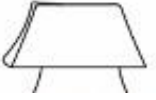
Tablo 2: Akyazı İlçesi mezarlarında açıkça belirtilen ölüm nedenleri

Yeri	Kimlik	Kat. No	Tarih	Tipi	Form
Küçücek Mahallesi Aile Mezarlığı	Oğuzoğlu Muhammed Ağa	104	1824/25	Sarıklı fes	
Vakıf Mahallesi Mezarlığı	Derviş Hacı Muhammed	12	1730-31	Dolama sarık	
Durmuşlar Mahallesi (Samanpazarı) Mezarlığı	Halil Beşe	6	1801-02	Dolama sarık	
Reşadiye Mahallesi Mezarlığı	Batum muhaciri Hüseyin oğlu Abdullah	114	1907/8	Sarıklı fes	
Vakıf Mahallesi Mezarlığı	Hacı İbrahim oğlu Molla Süleyman	7	1822-23	Örfi kavuk	
Vakıf Mahallesi Mezarlığı	Hacı Halil Efendi	27	1872-73	Destar dolamalı örfi	

				kavuk	
Vakıf Mahalle- si Mezarlığı	Hafız Ebu- bekir Efendi	35	1800	Destar do- lamalı örfi kavuk	
Vakıf Mahalle- si Mezarlığı	Ali oğlu Muhammed	22	1780	Dilimli sivri külâh üzeri- ne destar dolamalı örfi kavuk	
Merkez Aile Kabristanlığı	Madenöğlu Halil Ağa	2	19 Ka- sım 1779	Dilimli sivri külâh üzeri- ne destar dolamalı örfi kavuk	
Merkez Aile Kabristanlığı	Madenöğlu Hacı Musta- fa Ağa	4	-	Dilimli sivri külâh üzeri- ne destar dolamalı örfi kavuk	
Merkez Aile Kabristanlığı	Madenöğlu Hacı Mu- hammed Ağa	3	1783/84	Dilimli külâh üzerine des- tar dolamalı örfi kavuk	
Küçücek Ma- hallesi Aile Mezarlığı	Oğuzoğlu Ahmed Alemdar	95	1813/14	Dardağan kavuk	
Küçücek Ma- hallesi Aile Mezarlığı	Küçücek Oğuzzâde oğlu Musta- fa Beşe	96	Aralık/ Ocak 1813/14	Dardağan kavuk	
Vakıf Mahalle- si Mezarlığı	Molla Hüse- yin	30	-	Katibi kavuk	

Vakıf Mahalle- si Mezarlığı	Hafız Ab- dullah Efendi	28	1804-05	Katibi kavuk	
Vakıf Mahalle- si Mezarlığı	Molla Mus- tafa	21	1826-27	Katibi kavuk	
Vakıf Mahalle- si Mezarlığı	Hacı Halil Efendi	34	1782	Katibi kavuk	
Vakıf Mahalle- si Mezarlığı	Kozbey Seyid Mu- hammed Ağa	14	1818-19	Katibi kavuk	
Dokurcun Su Fabrikası Mevkii	Tosunzade Hasan Ağa	38	1780-81	Katibi kavuk	
Vakıf Mahalle- si Mezarlığı	Yakupzâde Hacı Ali Ağa	13	1787-88	Katibi kavuk	
Vakıf Mahalle- si Mezarlığı	-	9	-	Serdengeçti	
Küçücek Ma- hallesi Aile Mezarlığı	Oruzoğlu Abdullah Ağa	96	24 Hazi- ran 1812	Tarikat baş- lığı	
Vakıf Mahalle- si Mezarlığı	Hacı Ali Efendi	18	1790-91	Tarikat baş- lığı	

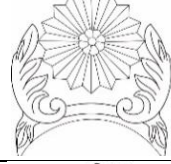
Tablo 3: Akyazı İlçesi erkek mezar taşlarında başlık türleri.

Yeri	Kimlik	Katalog No.	Tarih	Tipi	Form
Küçücek Mahallesi Aile Mezarlığı	Oğuzoğlu Seyid Hacı İbrahim Ağa	109	1845/46	Mahmudi kalıplı	
Akbalık Mezarlığı	Köse Beduh Ağanın Oğlu Mehmed Ağa ve kızı Penbe Hanım	87	1892/93	Azizi kalıplı	
Altındere Beynevit Mahallesi Mezarlığı	Merşan Cevamlat Oğlu Sohüm Bey	51	1878	Azizi kalıplı	
Vakıf Mahallesi Mezarlığı	Yarımağa oğullarından Ali	25	1928	Hamidi kalıplı	
Kuzuluk Mahallesi Aziziye Mezarlığı	Ezkirizade Yörük Beğ	40	1878	Hamidi kalıplı	
Kuzuluk Mahallesi Aziziye Mezarlığı	Mehmed Sabri Bey Oğlu Münir Bey	44	1922	Hamidi kalıplı	
Altındere Mahallesi Mezarlığı	Serdar oğlu Ali Bey	47	-	Hamidi kalıplı	

Tablo 4: Akyazı İlçesi erkek mezar taşlarında fes türleri.

Yeri	Kimlik		Tarih	Tipi
Küçükcek Mahallesi Aile Mezarlığı	Oğuzoğlu Ahmed Alemdar'ın kızı Ayşe Hatun	94	(Kırık)	
Küçükcek Mahallesi Aile Mezarlığı	Hatice Dudi	100	1758/59	
Harmanlı Mahallesi Mezarlığı	Süleyman kızı Hayriye Hanım	74	1927	
Harmanlı Mahallesi Mezarlığı	İsmail Eşi Fatma Yılmaz	84	1961	
Pazarköy Mezarlığı	Mülazım Ali Efendi Validesi Kona? Hanım	5	1904-05	
Kuzuluk Aziziye Mezarlığı	Lukas oğlu Doka'nın Kerimesi , Emine Hanımın Evlatlığı Fatma Hanım	39	1800	
Harmanlı Mahallesi Mezarlığı	Fatma Hanım	71	5 Temmuz 1912	
Harmanlı Mahallesi Mezarlığı	Akbağlıklı Hacı Ma'ın kızı Zehra	69	1914/15	

Tablo 5: Akyazı İlçesi kadın mezar taşlarında başlık/tepelikler

Yeri	Kimlik		Tarih	Tipi
Kuzuluk Azi- ziye Mezarlı- ğı	Zaza Habiç Ağa'nın eşi Fat- ma Hanım	42	1902/3	
Kuzuluk Azi- ziye Mezarlı- ğı	Telgraf müfettişi Raif Efendi'nin Eşi Şafiye Hanım	42	1908/9	
Kuzuluk Azi- ziye Mezarlı- ğı	Kâmil kızı Ahsen	45	1927	
Harmanlı Mahallesi Mezarlığı	Muhammed Ali Bey'in eşi Zehra Hanım	85	31 Mayıs 1910	
Harmanlı Mahallesi Mezarlığı	İsmail Eşi Fatma Yılmaz	84	1961	

FOTOĞRAFLAR



Foto. 1: Kat. No.1



Foto. 2: Kat. No.2



Foto.3: Kat. No.3



Foto. 4: Kat. No.4



Foto.5: Kat. No.5



Foto.6: Kat. No.6



Foto.7: Kat. No.7



Foto.8: Kat. No.8



Foto. 9: Kat. No.9



Foto. 10: Kat. No.10



Foto. 11: Kat. No.11



Foto. 12: Kat. No.12



Foto.13:Kat. No. 13



Foto. 14: Kat. No. 14



Foto. 15: Kat. No.18



Foto. 16: Kat. No.19



Foto. 17:Kat. No.20



Foto. 18: Kat. No.21



Foto. 19: Kat. No.22



Foto. 20: Kat. No. 23



Foto. 21: Kat. No. 24



Foto. 22: Kat. No. 25



Foto. 23: Kat. No. 26



Foto. 24: Kat. No. 27



Foto. 25: Kat. No. 28



Foto. 26: Kat. No. 29



Foto. 27: Kat. No. 30



Foto. 28: Kat. No. 31



Foto. 29: Kat. No. 32



Foto. 30: Kat. No. 33



Foto. 31: Kat. No. 34



Foto. 32: Kat. No. 35



Foto. 33: Kat. No. 36



Foto. 34: Kat. No. 37



Foto. 35: Kat. No. 38



Foto. 36a: Kat. No. 39



Foto. 36b: Kat. No. 39



Foto. 37: Kat. No.40



Foto. 38a: Kat. No.41



Foto. 38b: Kat. No.41



Foto. 39: Kat. No. 42



Foto. 40: Kat. No. 43



Foto. 41a: Kat. No. 44



Foto. 41b: Kat. No. 44



Foto. 42a: Kat. No. 45



Foto. 42b: Kat. No. 45



Foto. 43: Kat. No. 46



Foto. 44: Kat. No. 47



Foto. 45: Kat. No. 48.



Foto. 46: Kat. No. 51



Foto. 47: Kat. No. 52



Foto. 48: Kat. No. 53



Foto. 49: Kat. No. 54



Foto. 50: Kat. No. 55



Foto. 51: Kat. No. 56



Foto. 52: Kat. No. 57



Foto. 53: Kat. No. 58



Foto. 54: Kat. No. 59



Foto. 55: Kat. No. 60



Foto. 56: Kat. No. 61



Foto. 57: Kat. No. 62



Foto. 58: Kat. No. 63



Foto. 59a: Kat. No. 64



Foto. 59b: Kat. No. 64



Foto. 60a: Kat. No. 65



Foto. 60b: Kat. No. 65



Foto. 61a: Kat. No. 66



Foto. 61b: Kat. No. 66



Foto. 62a: Kat. No. 67



Foto. 62b: Kat. No. 67



Foto. 63: Kat. No. 68



Foto. 64: Kat. No. 69



Foto. 65: Kat. No. 70



Foto. 66a: Kat. No. 71



Foto. 66b: Kat. No. 71



Foto. 67a: Kat. No. 72



Foto. 67b: Kat. No. 72



Foto. 68a: Kat. No. 73



Foto. 68b: Kat. No. 73



Foto. 69a: Kat. No. 74



Foto. 69a: Kat. No. 74



Foto. 70: Kat. No. 75



Foto. 71: Kat. No. 76



Foto. 72: Kat. No. 77



Foto. 73: Kat. No. 78



Foto. 74a: Kat. No. 79



Foto. 74b: Kat. No. 79



Foto. 75: Kat. No. 80



Foto. 76: Kat. No. 81



Foto. 77: Kat. No. 82



Foto. 78: Kat. No. 83



Foto. 79a: Kat. No. 84



Foto. 79b: Kat. No. 84



Foto. 80a: Kat. No. 85



Foto. 80b: Kat. No. 85



Foto. 81: Kat. No. 86



Foto. 82a: Kat. No. 87



Foto. 82b: Kat. No. 87



Foto. 83: Kat. No. 88



Foto. 84a: Kat. No. 89



Foto. 84b: Kat. No. 89



Foto. 85a: Kat. No. 90



Foto. 85b: Kat. No. 90



Foto. 86: Kat. No. 91



Foto. 87: Kat. No. 92



Foto. 88: Kat. No. 93



Foto. 89: Kat. No. 94



Foto. 90: Kat. No. 95



Foto. 91: Kat. No. 96



Foto. 92: Kat. No. 97



Foto. 93: Kat. No. 98



Foto. 94: Kat. No. 99



Foto. 95: Kat. No. 100



Foto. 96: Kat. No. 102



Foto. 97: Kat. No. 103



Foto. 98: Kat. No. 104



Foto. 99: Kat. No. 105



Foto. 100: Kat. No. 106



Foto. 102: Kat. No. 107



Foto. 103: Kat. No. 108



Foto. 104: Kat. No. 109



Foto. 105: Kat. No. 110



Foto. 106: Kat. No. 111



Foto. 107: Kat. No. 112



Foto. 108: Kat. No. 113



Foto. 109a: Kat. No. 114



Foto. 109b: Kat. No. 114

16.Y.Y. OSMANLI MİNYATÜRLERİNDEKİ DEFİN GE- LENEKLERİ İLE ÖLÜM VE YAS ALAMETLERİNİN İN- CELENMESİ

**(KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN CENAZESİNİN BELG-
RAD'DAN GETİRİLİŞİ ÖRNEĞİ)**

Nur Kadın ÜNLÜTÜRK

KISA ÖZET

Eski Türkler ölünün arkasından birtakım uygulamalar yapmaktaydı. Defin töreni, ölü aşı verme, yas elbisesi giyme, saç kesme, ağıt yakma, ters motif ve davranışlar ve at ile ilgili uygulamalar bunlardan bazılarıdır. Bu uygulamaların Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da devam ettiği görü-
lür. Osmanlı Minyatürleri bu uygulamaların devam ettiğini göstermesi ba-
kımından önemli bir kaynaktır. Minyatürlerde Padişah, Valide Sultan, Şeh-
zade veya devletin ileri gelenlerinin cenaze törenleri konu olarak işlenmiş-
tir. Bu çalışmada Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazesinin Belgrad'dan getiri-
lişini tasvir eden üç farklı minyatür eser sanat eleştirisi yöntemi ile ince-
lenmiştir. Akademik eleştiri yapılmıştır.¹ Eser eleştirilirken alana özgü so-
rulara cevap aranmıştır.² Minyatürler bu yönetime göre çözümlenip yargıya

¹ Dört aşamada gerçekleştirilen eleştiri Betimleme (Tanımlama), Çözümleme, Yorumla-
ma, Yargı basamaklarından oluşmaktadır.

² Betimleme (Tanımlama): Eserin türü nedir? (Bu nedir?), Eserde neler görüyorsunuz?
(Eserde gördüğünüz her şeyi listeleyin. Bilgi objeleri, sanat elemanları vs.), Orada neler
oluyor? Konusu nedir? (Anlatılmak istenen nedir?) Eserin teması nedir? Hangi teknikle
yapılmıştır? Çözümleme: Temelde dört unsura göre çözümleme yapılır. Bunlar Tekrar,
ahenk, zıtlık ve birliktir. Ayrıca çözümleme basamağında aşağıdaki sorulara yanıt aran-
maktadır. Sanat eseri nasıl oluşturulmuştur? (Kompozisyon düzeni nasıldır?), Sanatsal
düzenleme öğeleri ve ilkeleri nasıl kullanılmıştır? Eser nasıl organize edilmiştir? Resim-
de vurgu nasıl sağlanmıştır? Hangi çizgiler baskındır? Hangi şekiller baskındır? Hangi

varılmıştır.³ Eserler hem üslup hem de ikonografik olarak değerlendirilmiştir. Minyatürlerde ki defin gelenekleri, ölüm ve yas alametleri Eski Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri ölüm adet ve gelenekleri ile karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonunda Eski Türklerin defin gelenekleri ile ölüm ve yas alametlerinin İslamiyet'i kabul ettikten sonra da devam ettiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: minyatür, defin, yas, Kanuni Sultan Süleyman.

THE INVESTIGATION OF BURIAL TRADITIONS AND DEATH AND MOURNING SYMBOLS IN 16TH CEN- TURY OTTOMAN MINIATURE (EXAMPLE OF THE ARRIVAL OF KANUNİ SULTAN SULEY- MAN'S FUNERAL FROM BELGRAD)

Nur Kadın ÜNLÜTÜRK

ABSTRACT

Old Turks used to some traditions after dead person. Burying ceremony, giving death meal, wearing mourning clothes, cutting hair, crying, cross symbol and something about horses. We can see that these traditions continued after the acceptance of Islam. Ottoman Miniatures are very important sources that we can see that these traditions continued. In Miniatures, Sultan, Mother

dokular hâkim? Dokusu yumuşak mı? Sert mi? Resimde koyu tonlar mı açık tonlar mı baskın? Hangi renkler baskındır? (Sıcak renkler, soğuk renkler), Resimde öne çıkan renk hangisidir? Canlı renkler mi? Mat renkler mi baskın? Renkler ahenkli mi? Resimde ahenk nasıl sağlanmış? Ne tür şekiller ve çizgiler baskın? (Doğal, geometrik vs.), Mekân neresidir? Eser de tekrar kullanılmış mı? Birlik nasıl sağlanmış? Resimde vurgulanmak istenen nedir? Yorumlama: Resme dokunduğunuzda ne hissediyorsunuz? Resimde ses duyuyor musunuz? Nasıl duyular uyandırdı? Ne tür koku alıyorsunuz? Hangi simgeler kullanılmış? Renkler neyi simgeliyor? Bugün insanlara bu resim ne ifade eder? O dönem insanların nasıl bir etki bırakmıştır? Sanatçı ne için bunu yapmıştır? Yargı: Bu bir sanat eseri midir? Neden? Niçin önemlidir? Güzel midir? Hangi sanat kuramına girer?

³ Yargı basamağında eser; betimlemede zenginse yansıtmacı, Çözümlemede zenginse Biçimci (estetik), Yorumda zenginse anlatımcıdır sonucuna varılmıştır.

Queen ,Prens or the important people's burial ceremony have been searched. In this study,Kanuni Sultan Suleyman's funeral coming from Belgrad have been studied in three miniatures with art critize technique. Miniatures have been solved with this technique.Works have been evaluated both style and iconographic.Funeral ceremonies in Miniatures have been compored death and mourning tradition of old Turks coming from middle Asia .At the end of work old Turks burial traditions and deadth and mourning symbols after accepting Islam have been continued.

Key words:Miniature,Burial,Mourning,Kanuni Sultan Suleyman.

1.GİRİŞ

Bu çalışma da Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazesinin Belgrad'dan getirilişini tasvir eden üç farklı minyatür ele alınmış ve incelenmiştir. Minyatürlerde ölüm ve matem alametleri tespit edilmiş olup Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri ölüm ve yas uygulamaları ile karşılaştırılmıştır. Türklerin ölüm ve cenaze töreni adetlerinin Osmanlı minyatürlerine yansımaları değerlendirilmiştir.

Eserlerin tespitinde kaynak kitaplardan yararlanılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde ölüm temalı minyatürlerin bulunduğu yazma eserlere ulaşılmış, minyatür örnekleri alınmıştır. Asıllarına ulaşamayan minyatürlerin kopya örnekleri kullanılmıştır. Minyatürler incelenirken sanat eleştirisi yöntemi kullanılmış olup akademik eleştiri yapılmıştır. Dört aşamada gerçekleştirilen eleştiri; betimleme, çözümleme, yorumlama, yargı basamaklarından oluşmaktadır. Her bir basamakta alana özgü sorulara yanıt aranarak eserler çözümlenmiştir. Yargı basamağında eserin hangi sanat kuramına dahil olabileceği tespit edilmiştir.

Minyatürlerde; Padişah, Valide Sultan, Şehzade devletin ileri gelen kişilerinin cenaze törenleri konu olarak işlenmiştir.

2.KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN CENAZESİNİN BELGRAD'DA II. SELİM TARAFINDAN KARŞILANMASINI GÖSTEREN MİNYATÜRLERİN İNCELENMESİ:

2.1.Kanuni'nin Cenazesinin Belgrad'da II. Selim Tarafından Karşılanması:

Eser Envanter No: TSMK H 1524

Bulunduğu Yazma Eser: Hünername II.Cilt, 294a.

Sanatçısı: Sanatçısı bilinmiyor.

Eser Adı: Kanuni'nin cenazesinin Belgrad'da II. Selim tarafından karşılanması.

Eserin Şimdiki Durumu: Eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde tek nüsha halinde muhafaza edilmektedir. Aslını korumaktadır.

Sanat Eleştirisi

Betimleme (Tanımlama):

Eser, Minyatür resmidir. Bulunduğu yazma eser Padişahların hayatlarını konu alan dünyaca ünlü eser Hünername II' dir. Minyatür Zigetvar seferi sırasında vefat eden Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazesinin II. Selim tarafından Belgrad'da karşılanmasını tasvir eder. Kırmızı arabada taşınan cenazeyi karşılayan II. Selim durup dua etmektedir. Arkasında devletin ileri gelenleri askerler ellerini açıp dua ediyorlar. Sağ orta bölümde dua eden, ağlayan, yüzlerini çizen, bağırان insanlar vardır. En ön sağ bölümde atlarla birlikte dua eden askerler gösterilmektedir. Soldan başlayıp yay şeklinde uzanan kısımda Zigetvar kalesi, padişahın otağı ve askerlerin çadırları gösterilmiştir.

Çözümleme:

Resimde açık uçlu kompozisyon kullanılmıştır. Kompozisyon düzeni farklıdır. Anlatılmak istenen konu resmin orta planına yerleştirilmiştir. Orta bölümden arka ve ön bölüme doğru figürler küçülür. Renkler soluklaşır. Şekiller küçülür. Kompozisyon karşıdan ve kuş bakışı çizilmiştir. Bakış açısı farklıdır. Şimdiye kadar incelediğimiz minyatürlerden ilk kez bir çalışmada

konu kuş bakışı çizilmiştir. Kompozisyon dar yüzeyde geniş bir alanı tasvir eder. Bu perspektif kullanımında başarılı olduğunu gösterir. Sanatçı Panoramik çizime yaklaşmıştır. Yuvarlak çizgiler çoğunluktadır. Yumuşak bir dokusu vardır. Resimde açık tonlar baskındır. Soğuk renkler hakimdir. Öne çıkan renkler kırmızı, siyah ve mavi tonlarıdır. Mat renkler çok kullanılmıştır. Resimde ahenk figürlerin hareketleri, açık ve koyu tonların birlikte kullanılmasıyla sağlanmıştır. Tekrar vardır. Figürlerin elleri, kıyafetleri, kullanılan renkler buna örnektir. Figürlerin yoğunluğuna düz bırakılan zemin boşluk-doluluk etkisi yaratarak denge sağlar. Resimde birlik tekrarlar, zıtlıklarla ve tasarım ilkelerinin etkili kullanılmasıyla sağlanır. Vurgulanmak istenen Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü ve cenazesinin II. Selim tarafından Belgrad'da karşılanmasıdır.

Yorumlama:

Resimde matem havası vardır. Eserde çizilen her unsur bunu destekler. Dokunduğumuzda üzüntü, keder ve yas duygularını hissederiz. Resimde ağıt ve dua sesleri gelmektedir. II. Selim Padişah'ın cenazesini dua ve ağıtlar eşliğinde karşılar. Cenazenin olduğu araba ve Padişahın otağ kırmızı renkte ve büyük çizilerek vurgulanmıştır. Eserdeki renkler matem simgesidir. Osmanlı minyatürlerinde renklerin en koyu tonlarını kullanmak matem alameti sayılırdı. Burada siyah renk en önemli yas alametidir. II. Selim siyah kaftan giymiştir. İnsanların hepsi siyah ya da siyaha yakın koyu renk kaftanla görünür. Arabanın arkasında mor renk kullanılmıştır. Mor ölümün rengidir. Kaftanlarını tersten giyildiğini desensiz düz gösteriminden anlıyoruz.

Bu kullanımlar matem işaretidir. Sağ orta bölümde bir grup insan ağıt yakar. Saçlarını yolar ağlar. Hatta kaynaklarda Kanuni'nin öldüğünü duyanların başlarına toprak saçtıkları siyah futa sardıkları anlatılmaktadır. Resimde gösterilen atlarda matem alametidir. Tüm bunlar Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önce cenaze ve defin törenlerindeki uygulamaların aynısıdır. Türkler yas törenlerinde siyah giyinir, elbiselerini ters giyer, ters otururdu. Ölünün arkasından ağıt yakar, saçlarını yolar, yüzlerini çizer, üstünü başını yırtarlardı. Esere baktığımızda bu geleneklerin İslamiyet'le birlikte devam ettirildiğini anlıyoruz. Kullanılan simge ve sembollerle eser,

insanların duyduğu üzüntü ve kederi güçlü bir şekilde izleyiciye aktarmaktadır.

Yargı:

Eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazesinin Belgrad'da nasıl karşılandığını gösterdiği için önemlidir. Olayı görsel olarak anlatmanın yanında tarihi belge niteliği taşır. Osmanlı devletinde özellikle padişahların ölümünde yas uygulamalarını gördüğümüz önemli bir eserdir. Aynı zamanda Eski Türklerin ölüm adetlerinin ve ritüellerinin İslamiyet'i kabul ettikten sonra da uygulamaya devam ettiğini gösterir. Eser taşıdığı duygu yoğunluğunu başarılı bir şekilde bize aktarır. Tasarım, eleman ve öğelerinin kullanımı, konusu ve konuyu işleyiş biçimiyle özgün bir eserdir. Bu yüzden sanat eseri kabul edilebilir. Eser ikonografik olarak arka planındaki zengin tasvirinden dolayı birinci sırada anlatımcı (dışavurumcu) bir eserdir. İkinci sırada biçimci, üçüncü sırada dini ve sosyal bir konuyu aktarıp, izleyiciye mesaj verdiği için işlevseldir(fonksiyoneldir).

2.2.Kanuni'nin Cenazesinin Belgrad'da II. Selim Tarafından Karşılanması:

Eser Envanter No: TSMK H 1339

Bulunduğu Yazma Eser: Nüzhet'ül Esrar, 107b, 108a.

Sanatçısı: Nakkaş Osman.

Eser Adı: Kanuni'nin cenazesinin Belgrad'da II. Selim tarafından karşılanması.

Eserin Şimdiki Durumu: Eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Aslını korumaktadır.

Sanat Eleştirisi

Betimleme (Tanımlama):

Eser, Minyatür resmidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferini konu alan Nüzhet'ül Esrar adlı yazma eserde yer alır. Minyatür Zigetvar seferi sırasında vefat eden Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazesinin II. Selim tarafından Belgrad'da karşılanmasını tasvir eder. Resmin sol orta bölümünde

yeşil arabanın içinde Kanuni'nin cenazesi görünür. II. Selim arabanın önünde dua etmektedir. Arkasında askerler ve atlar yer alır. Ön planda devletin ileri gelenleri, vezirler, paşalar, dua ederek beklemektedir. Sağ bölümde resim bir başka tasvirle devam eder. Burada sefer sırasında padişahın otağı ve önünde bekleyen insanlar gösterilmiştir. Otağı çevreleyen surların içinde nöbet tutan askerler görülür. Sağ alt köşeye Zigetvar kalesi yerleştirilmiştir.

Çözümleme:

Resimde açık uçlu kompozisyon kullanılmıştır. Anlatılmak istenen konu resmin sol orta bölümüne yerleştirilmiştir. Resimde biçim ve renk perspektifi belirgindir. Önden arkaya doğru biçimler küçülürken renk tonları açılır. Kompozisyon karşıdan görünmektedir. Yuvarlak çizgiler çoğunluktadır. Padişahın otağını çeviren surlar ve Zigetvar kalesinin keskin sert dokusu dışında yumuşak bir dokusu vardır. Resimde orta tonlar baskındır. Soğuk renkler hakimdir. Öne çıkan renk yeşildir. Resimde uyum figürlerin hareketleri, açık, koyu ve benzer tonların birlikte kullanılmasıyla sağlanmıştır. Tekrar vardır. Figürlerin elleri, kıyafetleri, kullanılan renkler buna örnektir. Figürlerin yoğunluğuna düz bırakılan zemin boşluk-doluluk etkisi yaratarak denge sağlar. Resimde birlik tekrarla, zıtlıklarla ve benzer renklerin kullanılmasıyla sağlanır. Vurgulanmak istenen Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü ve cenazesinin II. Selim tarafından Belgrad'da karşılanmasıdır.

Yorumlama:

Resimde matem havası vardır. Eserde çizilen nesneler ve kullanılan renkler bunu anlatır. Dokunduğumuzda üzüntü, keder ve yas duygularını hissederiz. Resimde ağıt ve dua sesleri gelmektedir. II. Selim Padişah'ın cenazesini dua ve ağıtlar eşliğinde karşılar. Cenazenin olduğu araba yeşil Padişahın otağının girişi kırmızı renkte ve büyük çizilerek vurgulanmıştır. Eserdeki renkler matem simgesidir. Osmanlı minyatürlerinde renklerin en koyu tonlarını kullanmak matem alameti sayılırdı. Burada siyah renk en önemli yas alametidir. II. Selim siyah kaftan giymiştir. İnsanların hepsi siyah ya da siyaha yakın koyu renk kaftanla görünür. Kıyafetleri tersten giymek matem işaretidir. Burada da öyle yapıldığını görüyoruz. En çok kullanılan yeşil renk ve tonları izleyicide huzur sakinlik hissi uyandırır. Cennetin rengidir. Burada ölümü anlatmaktan çok Padişah'ın ölümden sonraki ahvaline

gönderme yapmaktadır. Askerlerin ellerini hayret içinde ağzına götürdüklerini ağladıklarını görüyoruz. Bu ordunun olaydan habersiz olduğunu gösterir. İnsanlar ellerini kaldırmış dua edip ağlamaktadır. Resimde yer alan atlar matem alametidir. Türklerin, İslamiyet'i kabul etmeden önce cenaze ve defin törenlerinde benzer uygulamaları mevcuttur. Yuğ adını verdikleri yas törenlerinde siyah giyinir, elbiselerini ters giyer, ters otururdu. Ölünün arkasından ağıt yakar, saçlarını yolar, yüzlerini çizer, üstünü başını yırtarlardı. Esere baktığımızda bu geleneklerin İslamiyet'le birlikte devam ettiğini görüyoruz. Kullanılan simge ve sembollerle eser, insanların duyduğu üzüntü ve kederi güçlü bir şekilde izleyiciye aktarırken padişahın ölümle birlikte huzur bulduğunu hissettirir.

Yargı:

Eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazesinin Belgrad'da nasıl karşılandığını gösterdiği için önemlidir. Olayı görsel olarak anlatmanın yanında tarihi belge niteliği taşır. Osmanlı devletinde özellikle padişahların ölümünde yas uygulamalarını gördüğümüz önemli bir eserdir. Aynı zamanda Eski Türklerin ölüm adetlerinin ve ritüellerinin İslamiyet'i kabul ettikten sonra da uygulamaya devam ettiğini gösterir. Eser taşıdığı duygu yoğunluğunu başarılı bir şekilde bize aktarır. Tasarım, eleman ve öğelerinin kullanımı, konusu ve konuyu işleyiş biçimiyle özgün bir eserdir. Bu yüzden sanat eseri kabul edilebilir. Eser birinci sırada biçimci, ikonografik olarak arka planındaki zengin tasvirinden dolayı ikinci sırada anlatımcı (dışavurumcu) bir eserdir. Üçüncü sırada dini ve sosyal bir konuyu aktarır, izleyiciye mesaj verdiği için işlevseldir(fonksiyoneldir).

2.3.Kanuni'nin Cenazesinin Belgrad'da II. Selim Tarafından Karşılanması:

Eser Envanter No: Eser envanter no bilinmemektedir.

Bulunduğu Yazma Eser: Tarih-i Sultan Süleyman,116b,117a.

Sanatçısı: Seyyid Lokman

Eser Adı: Kanuni'nin cenazesinin Belgrad'da II. Selim tarafından karşılanması

Eserin Şimdiki Durumu: Eserin orjinal nüshası Dublin CBL müzesinde bulunmaktadır. Aslını koruyup korumadığı bilinmemektedir. Görsel kitap-tan alınmıştır.

Sanat Eleştirisi

Betimleme (Tanımlama):

Eser, Minyatür resmidir. Bir önceki minyatürle aynı konuyu işlemektedir. Kompozisyon kurgusu ve içerik aynıdır. Üslup farkı vardır. Nakkaşlar çizimlerinde gördüklerini aynen aktarmışlardır. İki resmin de aynı olması bunu destekler. Olay iki sayfa halinde yapılmıştır. Sol bölümde II. Selim padişahı taşıyan arabanın yanında dua edip ağlamaktadır. Mendille yüzünü silerken görüyoruz. Konuştuğu kişi Sokullu Mehmet Paşa olmalıdır. Cenazenin bulunduğu arabayı iki at çeker. Arabanın üzerinde gölgelik vardır. Atların başında seyisler bekler. İnsanlar grup halinde bekleyip dua etmektedir. Sayfanın sağ bölümünde padişahın otağı ve askerler vardır. Burası Kanunî'nin sefer sırasında konakladığı mevki olmalıdır. Sağ alt bölümde ise Zigetvar kalesi gösterilmiştir. Padişahın otağı beyaz duvarla çevrili girişinde küçük bir çadır vardır. Oradan içerde asıl çadırlar yer alır. Otağ büyük ve gösterişlidir.

Çözümleme:

Resimde açık uçlu kompozisyon kullanılmıştır. Anlatılmak istenen konu resmin sol orta bölümüne yerleştirilmiştir. Kompozisyon karşıdan görünmektedir. Düz çizgiler baskındır. Sert bir dokusu vardır. Soğuk renkler çok kullanılmıştır. Koyu tonlar baskındır. Öne çıkan renk siyah ve mavidir. Resimde açık-koyu zıtlığı hakimdir. Figürlerin benzer hareketleri, benzer kıyafetleri ahenk oluşturur. Renk tekrarı, biçim tekrarı vardır. Birlik zıtlıklarla, benzerlik ve tekrarlarla sağlanmıştır. Boşluk-doluluk ilkesi resimde denge unsurudur. Vurgulanmak istenen Padişah'ın ölümü ve cenazesinin II. Selim tarafından Belgrad'da karşılanmasıdır.

Yorumlama:

Resimde matem havası vardır. Eserde çizilen nesneler ve kullanılan renkler matem simgesidir. Resme Dokunduğumuzda üzüntü, keder ve matem duygularını hissedebiliyoruz. Resimde ölüm sessizliği vardır. İzleyicide so-

ğukluk hissi uyandırır. II.Selim Padişah'ın cenazesinin başında ağlamaktadır. Sokullu Mehmet Paşa onu teselli ediyor olmalıdır. Yas alameti olan simgeler II.Selim siyah kaftanını tersten giyinmiştir. Cenaze arabasını çeken atlar siyah ve koyu kahverengidir. Atların kuyruğu bağlıdır. Kalabalığın çoğu siyah, lacivert ve mavi renk kaftanlarını tersten giyinmiş başlarına beyaz sarık takmıştır. Elleri havada dua etmektedir. Bir grup insan ağlamaktadır. Bunlar ağıtçı ve sığıtçılar olmalıdır. Padişahın arabasının üzerine siyah örtü örtülmüştür. Kullanılan renkler ve kıyafetler matem işaretidir. Türklerin cenaze ve defin törenlerindeki uygulamalar ile örtüşür. Bu bize Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra ölüm geleneklerini devam ettirdiğini gösterir.

Yargı:

Eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazesinin Belgrad'da nasıl karşılandığını gösterdiği için önemlidir. Olayı görsel olarak anlatmanın yanında tarihi belge niteliği taşır. Osmanlı devletinde özellikle padişahların ölümünde yas uygulamalarını gördüğümüz önemli bir eserdir. Aynı zamanda Eski Türklerin ölüm adetlerinin ve ritüellerinin İslamiyet'i kabul ettikten sonra da uygulamaya devam ettiğini gösterir. Eser taşıdığı duygu yoğunluğunu başarılı bir şekilde bize aktarır. Tasarım, eleman ve öğelerinin kullanımı, konusu ve konuyu işleyiş biçimiyle özgün bir eserdir. Bu yüzden sanat eseri kabul edilebilir. Eser, ikonografik olarak arka planındaki zengin tasvirinden dolayı anlatımcı (dışavurumcu) bir eserdir. İkinci sırada tasarım eleman ve ilkelerinin başarılı kullanımından dolayı biçimci, üçüncü sırada dini ve sosyal bir konuyu aktarıp, izleyiciye mesaj verdiği için işlevseldir(fonksiyoneldir).

3.ÖLÜM SAHNESİ BETİMLEMELERİ

Kompozisyon düzenlemesi teşrifata göre şekillenmiştir. Ölüm sahnesi betimlemelerinin ana unsuru budur. Tasarım eleman ve ilkeleri ana fikre hizmet etmiştir. Minyatürlerde ana düşünce görünümünden daha önemlidir. Ölen kişi padişah ise yeni padişah ya da şehzade tabutun önünden yürür. Şeyhülislam, vezirler, paşalar ve devletin ileri gelenleri onu izler. Hiyerarşik düzende kalabalık tabutu takip eder. Figürlerin yürüyüşü, duruşu, hareketleri ve giydikleri kıyafet matemi yansıtır. Ağıtçı ve sığıtçılar mutlaka gösterilmiştir.

3.1.Çadır Betimlemeleri

Çadır eski Türklerde simgesel bir objedir. Ev, bark anlamına gelen çadır aynı zamanda hükümdarlığın sembolüdür. Hükümdar tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Türklerde hükümdarın çadırı büyük ve gösterişli olurdu. Eski Türklerde birisi öldüğü zaman ölü çadırı kurulur. Ölen kişi bu çadırın içine yerleştirilir. Ölünün arkasından yapılacak tüm uygulamalar bu çadırın etrafında ve önünde yapılır. Defin zamanı gelene kadar ölü bu çadırda tutulurdu.

3.2.Ölüm sahnesi Betimlemelerinde Kullanılan Renkler

Osmanlı minyatürlerinde ölüm sahnesi betimlemelerinde kullanılan renkler matem işareti kabul edilebilir. Minyatürleri incelediğinde; Beyaz, siyah, mavi, mor, lacivert, yeşil, kırmızı, sarı ve her rengin en koyu tonunun yas rengi olarak kullanıldığını görebiliriz. Bu renklerin; Minyatürün yapıldığı döneme, Ölen kişiye, Olayın geçtiği mekân ve duruma göre seçilip kullanıldığı söylenebilir. Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünü tasvir eden minyatürlerde siyah ve siyah tonları hakimken, Şehzade Mustafa'nın ölümünü anlatan minyatürde turuncu yeşilin canlı tonları ve beyaz çok kullanılmıştır. Osmanlı devletinde bir dönem beyaz renk yas rengi olarak kullanılmıştır. Beyaz matem rengidir. Şehadetin sembolüdür. Saflığı, temizliği simgeler. Minyatürlerde bu anlamda ve tasarım elemanı olarak sık kullanılmıştır. En önemli matem işareti siyahtır. Tabutların üstüne siyah örtü örtülür. Başlarına siyah şemle ya da futa sarar, siyah kaftan giyilirdi. Özellikle 16.y.y.'da siyah matem rengi olarak kullanılmıştır. Mavi rengin her tonu minyatürde kendine yer bulmuştur. Genellikle padişahların otağında, padişah ya da şehzadelerin kıyafetlerinde otoritenin sembolü olarak kullanılmıştır. Zemin ve gökyüzü tasvirlerinde açık mavi yer alırken özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazesinin Belgrad'da II. Selim tarafından karşılandığı sahnelerde lacivert rengin matem simgesi olarak çok kullanıldığı görülür. Ölen kişinin bu dünyadaki yaşantısı ve öbür dünyadaki hayatına gönderme yapmada yeşil rengi görebiliriz. Cennet, cennet bahçesi, şehadet, huzur, iman, inanç, hayır severlik gibi duyguları temsil eder. Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazesinin II. Selim tarafından karşılandığı minyatürlerde yeşil rengin bu anlamda kullanıldığı söylenebilir. Yas rengi olarak kırmızı, sarı ve her rengin en

koyu tonu kullanılmıştır. Özellikle, cenazenin taşındığı tabut, tabutun taşındığı araba da kırmızı renk kullanılmıştır. Bir dönem Osmanlı minyatürlerine sarı renk matem rengi olarak kullanılmıştır. Özellikle II. Beyazıt'ın cenaze alayında sarı rengin yas rengi olarak kullanıldığı söylenebilir.

3.3.Ölüm ve Cenaze Töreni Sahnelerinde Giyilen Kıyafetler

Osmanlı minyatürlerinde yas sembolünden birisi kıyafetlerdir. Cenaze merasiminde katılanların özel elbiseler giyindiğini ve bazı uygulamaların olduğu görülür. .II. Selim'in Kanuni Sultan Süleyman'ın ölüm haberini alınca karalar giyindiğinden kaynaklar bahsetmektedir. Elbiseler tersten giyilmektedir. Bu eski Türklerin inancında gördüğümüz ters motif ve davranışlara örnek gösterilebilir. Siyah giyinme, beyaz giyinme, başlarına futalar sarma, beyaz kuşak takma kıyafetlerde görülen yas uygulamalarındandır.

3.4.Ölüm simgesi olan diğer betimlemeler

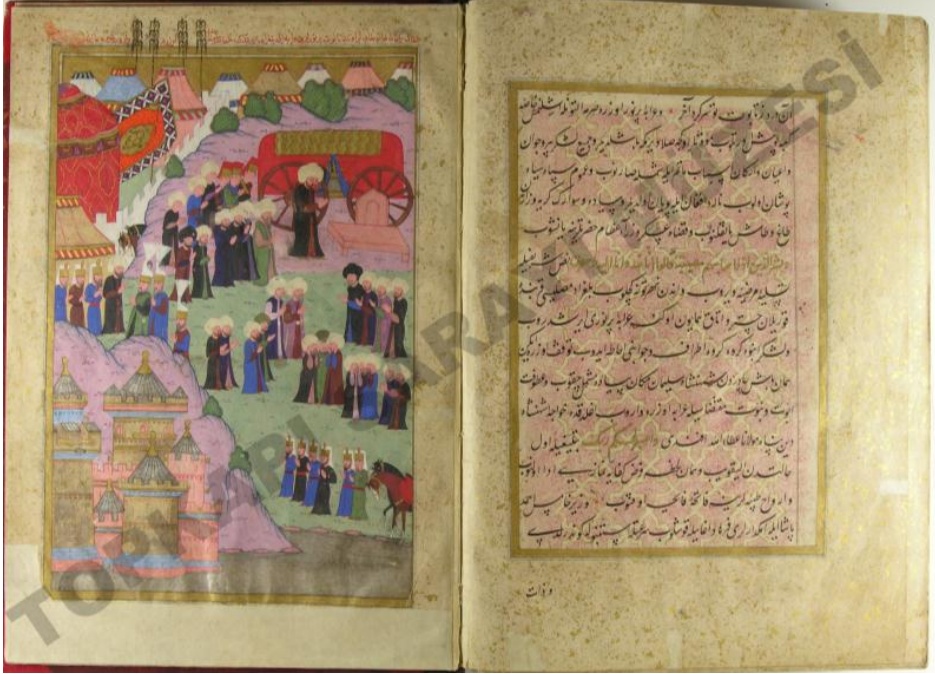
Cenaze arabası, tabut, tabut üstüne örtü örtme, Ölünün arkasından ya da yanında atların yürütülmesi bir diğer ölüm simgesidir. Ağıtçı ve sıgıtçılardan ağlayarak yüzlerini çizmeleri, saçlarını yolmaları minyatürlerdeki diğer ölüm betimlemeleridir.

4.SONUÇ

Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce inançları doğrultusunda ölünün arkasından çeşitli uygulamalar yapmaktaydı. Ölü çadırı kurma, ölü aşı verme, at kurban etme, ağıt yakma, başını açma, saç kesme, yas elbiseleri giyinme, karalar giyinme, ak giyinme ölüm ile ilgili uygulanan bazı ritüellerdir. Minyatürler incelendiğinde Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri defin gelenekleri ve ölüm ile ilgili uygulamalarının İslamiyet'i kabul ettikten sonra İslamiyet çerçevesinde devam ettiği görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde cenaze törenleri eski Türklerin defin geleneklerinin devamı niteliğindedir. Sanat eserlerinin incelenmesinde kullanılan sanat eleştirisi yöntemi ilk defa bu çalışmada ölüm temalı minyatürlerin incelenmesinde kullanılmıştır. Bu çalışma, Türklerin İslamiyet öncesi ölüm ve defin geleneklerini İslamiyet sonrasında da devam ettirdiğini Osmanlı Minyatürleri üzerinde bize göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

5. EKLER

5.1.Kanuni'nin Cenazesinin Belgrad'da II. Selim Tarafından Karşılanması:



Resim 1. Kanuni'nin cenazesinin Belgrad'da II. Selim tarafından karşılanması.

Kaynak: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

5.2.Kanuni'nin Cenazesinin Belgrad'da II. Selim Tarafından Karşılanması:



Resim 2. Kanuni'nin cenazesinin Belgrad'da II. Selim tarafından karşılanması.

Kaynak: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

5.3.Kanuni'nin Cenazesinin Belgrad'da II. Selim Tarafından Karşılanması:



Resim 3.Kanuni'nin cenazesinin Belgrad'da II. Selim tarafından karşılanması.

Kaynak: XVI.Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri, s.128,129.



Ek 4.Osmanlı hanedanına mensup olup ölenlerin cenaze merasiminde uyulması gereken kuralları içeren talimatname.

Kaynak:Osmanlılar'da Törenler , Ebru BAYKAL,Yüksek Lisans Tezi.

[illegible]

Ek.6.Osmanlı hanedanına mensup olup ölenlerin cenaze merasiminde uyulması gereken kuralları içeren talimatname.

Kaynak:Osmanlılar'da Törenler , Ebru BAYKAL,Yüksek Lisans Tezi.



Ek.7. Osmanlı hanedanına mensup olup ölenlerin cenaze merasiminde uyulması gereken kuralları içeren talimatname.

Kaynak:Osmanlılar'da Törenler , Ebru BAYKAL,Yüksek Lisans Tezi.



Ek.8.Osmanlı hanedanına mensup olup ölenlerin cenaze merasiminde uyulması gereken kuralları içeren talimatname.

Kaynak:Osmanlılar'da Törenler , Ebru BAYKAL,Yüksek Lisans Tezi.

Ek.9.Osmanlı Hanedanına Mensup Olup Ölenlerin Cenaze Merasimlerinde Uyulması Gereken Kuralları İçeren Talimatname :

Madde1-Cenaze merasimi Osmanlı hanedanına bağlı üç sınıf için yapılır.

Madde2-Ölüm olduğunda cenazenin yeri ve zamanını ve cenaze merasiminin hangi sınıf üzerinden yapılacağına padişah karar verir.

Madde3-Vefat haberi, merasimin yapılacağı mabeyn-i humayun baş kitabeti tarafından sadrazama, şeyhülislama, ayanlara, harbiye, evkaf nezaretine ve şehir emanetine, teşrifat ve polis müdüriyetine, ileri gelenlere hatta şehzade ve damatlara da haber verilir. Üçüncü sınıf cenazeler için gerekli tertibat için ayan ve mebusan başkanlarına görev verilir.”

Madde4- Baş mabeynci makamından padişahın hazine müdürüne ve devlet hazinesi kethüdalığına ve darüssade ağalığına ve musiki ve saray görevlileri kumandanlığına ve padişahın imamına bildirir.

Madde5-Cenaze merasiminin vakti ve gömülecek yerin ayarlanması ve teferruatın gazetelere bildirilmesi, teşrifatın ve kabirin hazırlanması, vapur ve istimbüt hazır edilmesi gibi işlerin ilan Hazine-i Hassa Müdüriyetine, yıkanması, kefenlenmesi ve gömme gibi işleri enderun-u hümayun memurları ve görevlileri, zülüflü baltacılar, meşayih ve dervişan ile haremeyn-i muhteremeyn ahalisinde icab edenlerin ihzarı, Hazine-i Hümayun kethüdalığına, padişahın müezzini ile saray görevlilerinin hazırlanması musiki ve saray görevlileri kumandanlığına ve harem ağalarıyla baltacıların ihzarı Darüssaade ağalığına aittir.

Birinci Sınıf Cenaze Merasimi

Madde6-Cenaze merasiminde hanedan mensupları ve damatlar hazır bulunacak. Ayrıca padişahın emriyle mabeyn-i humayun erkanı, sadrazam, şeyhülislam, ayan ve mebusan reisleri, itibarlı kimseler, kadıaskerlik hizmetinde bulunanlar, ulema, nakib-ül eşraf, İstanbul valisi, şehremini, teşrifat ve polis müdürü, vefat edenin gömüleceği yerin amiri de bulunur. Mülkiye ve ilmiye, askeriye ricalinden bulunması gerekenler. Sadrazam, şeyhülislam ile Harbiye nazırı ve mebusan da davet olunurlar.

Madde7-Cenaze tertibatı aşağıda olduğu gibidir.

a-Tabutun önünde nöbetleşe olarak Lailahe-ill Allah sözü padişahın müezzini, enderun-ı hümayun müezzinleri, haremeyn-i şerifeyn ahalisi ve meşayih ve dervişan tarafından söylenecek.

b-Onların arkasında Darrüssaade ağası, padişahın hazine müdürü, devlet hazinesi kethüdası, musiki ve saray görevlileri kumandanı.

c-Daha arkada buhurdanları taşıdıkları halde enderun-ı hümayun görevlilerinden iki efendi.

d-Tabutun etrafında devlet hazinesi memurları ile enderun-ı hümayun hademesinden iki efendi.

f-Şehzadeler ve damatlar hazır bulunacaklar, mabeyn-i hümayun erkânı ve memurlarından gönderilecekler, şehzadeler ve sultanlar tarafından gönderilecek olanlar.

g-Sadrazam, şeyhülislam, ayan ve mebusan reisleri ve itibarlı kimseler ve altıncı madde de yer alanlar.

h-Cenazede hazır bulunacak diğer zatlar.

Madde8-(f), (g), (h) işaretleriyle gösterilen sınıflar diğerlerinden ayrıldığı için her sınıfın önünde bir teşrifat memuru bulunur.

Madde9-Merasimde cumalık elbise ile kumandanlarıyla beraber harbiye nezaretinden uygun bulunacak miktarda asker ve lüzumu kadar polis ve belediye çavuşları bulunur.

Madde10-Merasime katılacak askerlerin gerekli kimselerle haberleşilerek tertip şekilleri seryaverliğe aittir.

Madde11-Merasimde bulunacak ilmiye ve askeriye dışındaki kimseler redingot edecektir. Madde12-Merasime iştirak edeceklerin teşrifat sıralarının temini teşrifat ve polis memurları vasıtasıyla teşrifat müdürüne aittir.

Madde13-Cenaze namazı şeyhülislam tarafından kılınır özürü bulunduğu hallerde kazaskerlikte bulunan kimse tarafından kıldırılır.

Madde14-Cenaze merasiminde evkaf nazırı hazır bulunur. Naaş defin edilir, kur'an ve dualar okunduktan sonra merasim son bulur.

Madde15Vekiller cenazenin ertesi günü taziye için saraya gelecekler ve ayrıca diğer gelecek kişiler içinde mabeyn-i humayunda defter açılması usuldendir.

İkinci Sınıf Cenaze Merasimi

Madde16-Bu merasimde Osmanlı hanedanlığı ve damatlar hazır bulunacak. Bundan başka mabeyn-i humayun erkanı ve memurlarından padişahın emriyle izam buyrulacak. Padişahın hazine müdürü, devlet hazinesi kethüdası, darüssaade ağası, musiki, saray görevlilerinin kumandanları bulunacakları gibi sadrazam tarafından heyetlerden belirlenecek iki kişi ile ayan, mebusan reislerinden seçilecek iki kişi, vakıf nazırı, İstanbul valisi, şehiremini, teşrifat, polis müdürleri naaşın defnedileceği mahalın amiri, rical, ilmiye, askeriyeden, harbiye nezaretince uygun olanlar hazır bulunacak.

Madde17-Cenaze merasiminde yeterli miktarda asker, polis ve belediye çavuşları, zabıtalara Cuma elbiseleriyle hazır bulunacaklar.

Madde18-Cenaze merasiminde bulunacak asker, polis memurları, belediye çavuşları ile müezzin ve saray görevlilerinin miktarı birinci sınıf cenazelerin üçüncü derecesinde olacaktır. Madde19-Merasimde bulunacakların yerleri birinci sınıf cenaze tertibindeki gibi olur. Madde20-9,10,11,12,14. Maddelerin hükümlerine bu merasimde de aynen uyulur.

Madda21-Cenaze namazı Padişahın imamı tarafından kıldırılır.

Madde22-Başsağılığına gelecekler için mabeyn-i humayunda defter açılacak.

Üçüncü Sınıf Cenaze Merasimi

Madde23-Bu merasimde mabeyn-i humayunu temsilen padişahın hazine müdürü birinci sınıf, devlet hazinesi kethüdası, darüssaade ağası, sermusika, saray görevlileri kumandanı ve yaverandan biri bulunacakları gibi ilmiye, mülkiye, askeriyeden, sadaretten, şeyhülislamlık ve harbiye nezaretince uygun görülecek ikişer kişi bulunacak.

Madde24-Evkaf nazırı, İstanbul valisi, şehremini ve müdürü merasimde bulunamadıkları zaman yerlerine daireleri erkanından birer zat bulunacak.

Vefat edenin gömüleceği yerdeki idari amir ve teşrifat müdürü hazır bulunacaktır.

Madde25-Merasimde bulunacak asker, polis memurları, belediye çavuşları, müezzin ve saray görevlilerinin miktarı birinci sınıf cenazelerin üçüncü derecesinde olacaktır.

Madde26-Cenaze merasiminde askerin tertibatı ve giyilecek elbise yazılı kurallara uygun olacaktır.

Madde27-Cenaze namazı padişahın imamı tarafından kılınacaktır.

Madde28-Yazılmış bu hükümler uygulanacaktır. Fakat padişahın isteğiyle değiştirilebilir.⁴

5.KAYNAKÇA

Albayrak,Kadir,"Milli Dinlerde Renk Fenomeni",*Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* ,8(1),s.1-41.

And ,Metin,*Osmanlı Tasvir Sanatları I Minyatür*,Y.K.Y., İstanbul,2014.

Batur, Zekeriya ve Gülerer, Salih ,”Rengin Sosyo Kültürel Yansımaları ve Okuduğunu Anlamaya Etkisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* ,Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1654>,Volume 6 Issue 7, 2013, p. 205-215.

Bayat , Fuzuli ve Cicioğlu ,Muhammet Nurullah ”Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okutma Geleneği”,*Sosyal Bilimler Dergisi* ,S.19,2008,s.147-155.

Baykal, Ebru, *Osmanlılarda Törenler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Edirne,2008. (YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi)

⁴ T.C.T.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü,Tarih Anabilim Dalı ,Osmanlılarda Törenler, Y.Lisans Tezi, Danışman Yrd. Doç.Dr.Nilüfer BAYATLI,Hazırlayan Ebru BAYKAL,Edirne,2008s.2425,26,27,28.

- Binark,İsmet,"Türklerde Resim ve Minyatür Sanatı.", *acikeri-sim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1226/Binark.pdf?sequence*
- Boran,Mustafa , *Türk Minyatür Sanatında Renk*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Van,2000. (YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi)
- Çoruhlu, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatının ABC'si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul,1998.
- Çoruhlu, Yaşar,*Türk Mitolojisinin ABC'si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul,1999.
- Eren, Metin ve Alimov,Rysberk, "Eski Türk Tul Geleneğinin Orta Asya ve Anadolu'daki Yansımaları",*Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,2013,Güz(19),s.63-78.
- Ergin, Muharrem,*Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul,2012.
- Ergun,Pervin,"Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler",<http://www.millifolklor.com>.
- Firdevsi, *Şehname II*, M.E.B.Yayınları,İstanbul,1994.Çev.Necati LUGAL.
- Firdevsi, *Şehname III*, M.E.B.Yayınları,İstanbul,1995.Çev.Necati LUGAL. Tan-yu,Hikmet , *Dinler Tarihi Araştırmaları*, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları no:120,Ankara, 1973.
- Genç,Reşat ,*Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*,Atatürk Kültür Merkezi Yayını,Ankara,2009.
- Güngör, Harun,*Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kum Saati Yayınları, İstanbul,1997.
- Güngör, Harun, Günay Ünver, *Türklerin Dini Tarihi*, Berikan Yayınevi, Kayseri,2015.
- Güngör, Harun, Küçük Abdurrahman, *Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları;Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar*,Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları,Ankara,1997.
- Güngör, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul,2011.
- Göka, Erol, *Türklerin Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

- Hacıgökmen ,Mehmet Ali, “*Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları*”, Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı,s.393. Güneş, Firdevs, *Türklerde Defin Merasimi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri,1995.(YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi)
- İltan Gazanfer,”Eski Türklerde Mezar Kültü ve Günümüze Yansımaları”.
- İnal, Güner,*Türk Minyatür Sanatı(Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*,Atatürk Kültür Merkezi Yayını,Ankara,1976.
- İnan ,Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, T.T.K. Basımevi, Ankara,1986.
- İnan,Abdülkadir , *Manas Destanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992.
- İnan ,Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.
- Kafesoğlu ,İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul,2013.
- Kapusuzoğlu, Gökçen, “Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çevresinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri” *TDA*,C.34/S.58,2015,s.507-522.
- Konak,Ruhi,”İslam’da Tasvir Yasağı Sorunu ve Minyatür Sanatı,” *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* ,Volume 6 Issue 1, 2013, p. 967-988.
- Küçükahmet, Lülüfer, *Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Mezar Taşlarındaki Süslemeler*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara,2009. (YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi)
- Mandaloğlu Mehmet; “İslamiyetten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler”, *TSA*, Yıl16,S:2,Ağustos,2012,s.211-232. Sümbüllü Y.Ziya,”Eski Türklerde Defin Şekilleri Üzerine Bir İnceleme”.
- Mazlum,Özge,Rengin Kültürel Çağrışımları,”S.31,Aralık,2011.
- Onay İbrahim, “İslamiyetten Önce Türklerde ,Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* ,Volume 6 Issue 3, 2013, p. 479-490.

Örnek,Sedat Veyis , *Anadolu Folklorunda Ölüm*, A.Ü.Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi yayınları 218,Ankara,1971.

Öz,Tahsin," Türk Minyatür Kaynaklarına Bir Bakış."

Özbek,Yıldırım,"Şükri-i Bitlisi Selimnamesi Minyatürleri",*Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,S:17,2004/2s.151-193.

Renda, Günsel,*Osmanlı Minyatür Sanatı*,Promete Film Yapım Ltd.,İstanbul,2001.

Tanırdı,Zeren , *Türk Minyatür Sanatı* ,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996.

Tarım Ertuğ, Zeynep, *16.y.y.Osmanlı Devletinde Cülus ve Cenaze Törenleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Toker ,İhsan,"Renk Simgeçiliği ve Din :Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine,"*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,50:2(2009),s.93-112.

Tunç,Zekiye,"Türk Halk İnançlarında "Ölüm" Anlayışında Yaşayan Şamanist Uygulamalar",
http://sempozyum.nigde.edu.tr/tarih/ozet/dosyalar/315-10_04_2012-22_37_24.docx 10.06.2016 03:38.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul,2010.

Tutar ,Adem, *Dede Korkut Kitabında Dini Motifler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri,1992.(YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi)

Tryjarsky, Edward, *Türkler ve Ölüm*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul,2012. (Çeviren: Hafize ER,2011.)

Ünal,Fatih,"Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği",*Bilig*,Bahar/2008,S.45,s.103-130.

Yaltkaya,Şerefeddin,"Tarihte Renk".

Yardımcı,Mehmet,"Renk Dünyamız ve Türk Kültüründe Renkler".

Yetkin,Suut Kemal,İslam Minyatürünün Estetiği".

Yıldırım, Kürşat, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Yurdakul, Handan, "Dede Korkut Hikayelerinde İslamiyet Öncesi İnanç Motifleri".

BİTLİS KÜLTÜR VE GELENEKLERİNDE ÖLÜM İNANCI

Mehmet Törehan SERDAR¹

Özet

Gelenek, görenek ve adetler, Bitlis'in zengin kültür yapısının önemli bir parçasıdır. Halkın bağlı bulunduğu bu kültür zenginliği kuşaktan kuşağa yaşatılarak süre gelmiş, Bitlis halkının mihenk taşı olmuştur.

Bitlis'te ölüm inancı geleneği yüzyıllardan beri yaşanmakta, yaşatılmaktadır. Bu geleneğin büyük bir kısmı Orta Asya Şaman inancına dayanmış, günümüzde İslamiyet'e uyarlanmıştır. Her ne kadar bu gelenek, görenek ve adetler İslami açıdan bidat olarak görülmüşse de; İslamiyet'e aykırı olan yönleri zamanla atılmış, geri kalan kısmı dinimiz tarafından mubah olarak kabul edilmiştir.

Ölü evine üç gün boyunca yemek taşınması, ölü evinde çamaşır yıkanmaması, yıkanacak çamaşırlara komşuların yardım etmesi, üç günden sonra erkeklerin komşular tarafından tıraş ettirilmesi ve taziyenin bitiminden bir müddet sonra kadınların yine komşu kadınlar tarafından hamama götürülmesi gibi ölümle ilgili geleneklerimiz, asırlardan beri uygulanan ecdadımızdan bize kalmış güzel bir kültürümüzdür.

Bu örneğe baktığımız da; üç gün yas tutulması ve bu süre içinde taziye verilmesi İslami bir gelenektir. Dinimiz insanların üç günden fazla dargın kalmasını yasaklamış, yine üç günden sonra taziye verilmesini mekruh saymıştır. Cenaze evinde üç gün taziye verilmesi ve üç gün yas tutularak dünyadan küsülmesi, İslamiyet'e tamamiyle uygun ve İslam'ı emir doğrultusunda.

¹ Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO. Öğretim Görevlisi, mtserdar@gmail.com

Orta Asya Şaman inancı da buna çok yakındır. Şaman inancında yas tutulması üç gündür. Üç gün boyunca ağlanır, ağıtlar yakılır, ölen kişinin methi yapılırdı. Üç günden sonra sanki bir şey olmamış gibi çalınıp söylenilir, şenlikler ve düğünler kurulurdu.

Cenaze evine üç gün boyunca komşu ve tanıdıklar tarafından yemek gönderilmesi bir Şaman âdetidir. Bu adetle hem cenaze evinin acısı paylaşılmış ve hem de üç gün süreyle acı ve yas içinde bulunan, yemek yapamayacak durumda olan bu insanların yemek ihtiyacı karşılanmıştır. Bu adet; acıya ortak olduğu gibi, insanlar arasındaki yardımlaşma, dayanışma ve beraberliği de pekiştirmektedir.

Bu yemek olayı İslamiyet'te bulunmamaktadır. Sonradan katıldığı için bidat olarak isimlendirilmiş, ancak İslamiyet'e aykırı olmaması nedeniyle de mubah sayılmıştır.

Yine erkeklerin üç günden sonra komşular tarafından tıraş edilmesi, üç günden sonra komşu kadınlarının cenaze evinin çamaşırlarına yardım etmesi, hamama götürülmesi, İslamiyet'in değil, Şaman inancındır. Ancak yardımlaşmayı teşvik ettiğinden İslamiyet karşı çıkmamıştır.

Ölümle İlgili Adet ve İnanışlar

Bütün nefisler ölümü tadacaktır (Ankebut suresi 57. Ayet). İnsanların doğup ölmesi Allah'ın kaçınılmaz bir kanunudur. İnsanı insan yapan özelliklerden birisi de hayat boyunca toplumsal bir takım olayları acısıyla, tatlısıyla, heyecanıyla, telaşıyla paylaşmaktır. Yüzyıllar boyunca şekillenerek atalarımızdan günümüze gelen töre, örf, adet, gelenek ve göreneklerimiz yöreden yöreye farklılık gösterir. Bitlis'te bu acılı günler, komşu ve akrabalar arasında birlik, beraberlik ve paylaşma duygusu içinde yardımlaşmanın en güzel örnekleriyle yaşanır.

Ölüm Öncesi

Ölüm döşegindeki hastanın ağırlaşmasıyla bir telaş ve sessizlik yaşanır. Evvela imam çağrılır. Hastanın başında sürekli Kur'an-ı Kerim okutulur. Bir taraftan Kelime-i Şahadet getirilerek kişinin tekrarlaması için telkinde bu-

lunurlar. Bu iş asla bırakılmaz. Bir taraftan da ağza su verilir veya zemzem ile ıslatılmış pamukla dudakları ıslatılır. Bunun nedeni batıl bir inanışa dayanır. Kişi ruhunu terk edeceği zaman çok susar. Bu sırada şeytan karşısına dikilerek; “İmanı karşılığında kendisine su vereceğini” söyler. Kişi imansız gitmesin, ruhunu şeytana değil, Allah’a teslim etmesi için sürekli su verilir veya dudakları pamukla ıslatılır.

Kişi tam ruhunu teslim edeceği zaman ağlama kesilir, gaye ruhunu rahatça teslim etmesidir. Ağlama ve feryat sesleri yükselirse canının kolay değil zor teslim edileceğine, bunun saatler süreceğine inanılır. Bu duruma cankeç (canını zor teslim eden) denir ki bu tamamen bir şaman inancıdır. Kutsal dinimiz öleceği zaman kişinin ağzına verilen suya, canını geç teslim etmesine bakmaz, kişinin dünyadaki ameline bakar.

Kişi ruhunu teslim ettikten sonra sessizlik içinde ağlama olur feryat halindeki ağlamanın günah olduğuna inanılır. Daha sonra komşu ve akrabalar tarafından cenaze yakın bir camiye kaldırılır. Yarı gece dahi olsa cenaze evde kalmaz. Evde, göz önünde olan cenaze ev halkının daha çok acı çekmesine ve ağlamaların artmasına neden olur. Ayrıca küçük çocuklara korku verip onların psikolojilerini bozduğu için hemen camiye götürülür.

Ölen kişi için camide sala okunur. Bunun amacı, halkı cenaze namazına çağırarak ve bilgilendirmektir. Ayrıca cenaze yıkanıp kaldırılincaya kadar camideki dost ve akrabalar tarafından hatim okunur.

Cenazenin Yıkınması

Cenaze önce yıkama yerine götürülür. Cenaze, imam ve kişinin aile efendilerinden olmayanlar tarafından yıkanır. Önce yardımlaşarak cenaze teneşir (cenaze yıkama tahtası) üzerine yatırılır. İmam yıkarken diğer birkaç kişi su dökme, su ısıtma ve diğer görevleri yerine getirir. Cenaze yıkamaya yardım etmenin çok sevap olduğuna inanılır. Yıkamanın en önemli amacı kişinin öbür dünyaya hakkın huzuruna temiz çıkmasıdır. Bunun için İslami kurallar dâhilinde abdesti alınır. Temiz cenazenin geç çürüyeceğine inanılır. Yıkama işi devam ederken kefen hazırlanır. Bu arada biryandan da cenazeye gelen kişiler tarafından mezar kazılır. Mezar bir boy takriben 160 cm kadar derin kazılır. Kadın mezarı erkek mezarından biraz daha derin olur. Orada çalı-

şanlara ve bulunanlara cenazenin aile efradı, komşu ve dostlar tarafından helva ekmek dağıtılır.

Cenazenin Kaldırılması

Ülkemizde en erken cenazenin kaldırıldığı yer Bitlis'tir desek, doğru söylemiş oluruz. Gece yarısı dahi olsa cenaze kaldırılır, yeter ki fırtına olmasın. Yağmur, kar veya soğuk hava cenazenin erken kaldırılmasına engel değildir. Cenazenin bu kadar erken kaldırılmasının nedeni ise Peygamber Efendimizin (s.a.v); "Cenaze işlerinde acele ediniz" hadisine dayanmaktadır. Bundan dolayı acele edilir.

Mezar kazma işi tamamlanınca mezarın içinin iki uzun tarafı takriben diz hizasında briket veya yontma taş dizilerek hazır hale getirilir. Yıkama işlemi ardından kefenlemiş cenaze bir battaniyenin üzerine bırakılarak tabuta yerleştirilir, musalla taşına getirilir, namazı kılınır. Namaz bitiminde orada bulunan cemaatin katılımı ile tabut taşınır.

Cenazeyi taşımanın sevap olduğuna inanıldığından tabutun arka sağ ve sol taraflarından tutanlar yavaş yavaş ilerler ve tabutun önündeki kişi görevi arkadan gelenlere bırakır, sık sık yer ve kişi değiştirilerek acele etmeden usulca tabut taşınır. Cemaat mezarlığa geldiğinde tabut mezarın güneyine bırakılır. Tabuttan çıkarılan cenaze baş, bel ve ayak bağlarından tutularak mezara indirilir. Yüzü kible yönüne gelecek şekilde sağ yanına yatırılarak yerleştirilir. Tabutun içinde bulunan battaniye veya ince kilim mezarın üzerine tutularak cesedin mezara bırakılmasının görülmemesi sağlanır.

Ölenin oğlu veya en yakını mezara girer, ölünün beline bağlanmış olan kuşağı açar. Asırlardan beri yapılan bu işlemin neden yapıldığı halen doğru olarak bilinmemektedir.

Mezarın üzeri kapatılmadan imam tarafından mezardan çıkan bir avuç toprağa Kur'an'dan sureler okunarak üflenir. Bu toprak baş tarafından açılan kefenin içine dökülür ve mezarın içinde dizilen taş veya briket üzerine yine taş veya betondan yapılan "Sal" diye tabir edilen geniş taşlardan 3-4 tane konularak cenazenin üstü kapatılır, sanduka şeklini alır. Böylelikle cenazenin üzerine toprak gelmemiş olur.

Daha sonra orada bulunanlar mezar üzerine sıra ile toprak atarak örter. Toprak örten kişi küreği yere bırakır, ikinci kişi küreği yerden alarak toprak atar (toprak örtmenin sevap olduğuna inanılır), mezar kapatılır. İnanca göre cenaze işlerinin beklenmeden bir an önce yapılması gerekmektedir. Toprağın acıyı soğuttuğu inancı yaygındır. Bunu için cenaze uzun süre bekletilmez, gece ise sabah beklenir, ancak geceden camiye götürülür. Şişme olmaması için üzerine küçük bir demir parçası konur ve sabaha kadar Kur'an-ı Kerim okunur.

Cenaze gömüldükten sonra imam "Telkin" duası okur. Bu dua ile ölüye teselli ve bilgi verildiğine inanılır. Duada herkesin bir gün öleceği, bundan önce de dünyaya gelmiş olanların ölmüş oldukları, Rabbinin Allah, dininin İslam, kiblesinin Kâbe, peygamberinin Hazreti Muhammed olduğu gibi gerçekler belirtilir. Ölünün ruhen bu duayı işittiğine inanılır. Bu duanın ardından Fatiha suresi orada bulunanlarca okunur.

İmam cemaate "Mevtayı nasıl bilirdiniz, kakınızı helal ediyor musunuz?" diye sorarak herkesin helalleşmesini ister. Cemaat hep birlikte "iyi bir insandı, helal olsun, Allah rahmet etsin." diyerek mezarlıktan ayrılmaya başlar. Bu arada cenazenin aile ve yakınları mezarlık çıkışında uygun bir yerde tek sıra halinde dizilir. Cenazeye katılanlar bu sıranın önünden geçerek başsağlığı dilerler. Daha sonra cenaze evine gidilerek üç gün sürecek taziye başlanır.

Iskat (Kefaret)

Ölüm gününden sonra kefaretiler işlemleri yapılır. Bu durumu genellikle Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu gibi bölgelerde yapılmaktadır. Bu işlemde en az 11 kişinin (Kur'an okumasını bilen) bulunması şarttır. Bu sayı daha fazla olabilir. Hesaplama gün ve 5 vakit namaz üzerinden yapılır. Kişinin yaşı esastır. Ölen kişinin tutmamış olduğu oruçların, vermemiş olduğu fitrelerin, gitmemiş ise haccın ve yalan yere yemin etmiş ise bunların kefaretilerini vermek amacı ile iskat işlemi yapılır (kılmamış olduğu namazların asla kefaretiler olmaz). Bu işlemde ölenin yaşı hesaplanır, borçları çıkarılır.

Bir altın bilezik veya bir miktar buğday bir çuvala konulur (Bilezik konulmayarak elden ele aktarılır). Çuval veya altın bilezik toplanan 11 kişi arasında kefaretiler olarak borcu bitinceye kadar alınıp verilir. Böylelikle ölen

kişinin öbür dünyada sorumluluktan kurtulacağına inanılır. Zekât borcu için de tahmini kefarete verilir. Günümüzde bu buğday değeri paraya çevrilir ve törene katılanlara dağıtılır. Şafi mezhebinde buğday, Hanefi mezhebinde ise bu işlemler altın üzerinden yapılır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim okumasını bilen fakirler tarafından hatim indirilir. Okunan hatim cenazenin ruhuna bağışlanır.

Taziye (Başsağlığı)

Cenazenin kaldırılmasından sonra üç gün süre ile cenaze evinde taziye için oturulur. Bu süre köylerde daha uzun sürer. Bu süre içerisinde evde yemek pişmez, akraba ve komşular tarafından hazırlanan yemekler üç gün boyunca cenaze evine getirilir. Cenaze evine yemek gönderilmesi daha çok bir şaman geleneğidir. Ancak dinimiz bu durumda bir sakınca görmediği için bunu bidat olarak kabul etmiş, desteklemiştir.

Bu durum; cenaze sahiplerinin yemek pişiremeyecek durumda olmalarından dolayı hem onlara yardım etmek, acılarını paylaşmak hem de onlarla beraber olduğunu göstermek içindir. Bitlis'in bu güzel geleneği birlik-beraberlik, kardeşlik için takdire şayandır.

Taziyeye genelde toplu olarak gelinir. Gelenler arasında hoca veya güzel Kur'an okumasını bilen biri varsa Kur'an'dan bir sure okur ve ardından erkek ise "merhum" kadın ise "merhume" nin ruhu için el Fatiha der, orada bulunanlar Fatiha okurlar. El Fatiha diyen kişinin amin demesi ile eller yüze sürülür, "Allah rahmet etsin, Allah utandırmasın, Allah bir daha acı vermesin, başınız sağ olsun" vb. dualar yapılır ve ölenin iyilikleri anlatılır.

Günlük konular konuşulmaz, ölüm emri Hakkın emri olduğu çeşitli misallerle anlatılarak cenaze sahiplerinin sabırlı olmalarının sağlanmasına ve acılarının hafifletilmesine çalışılır. Taziye için gelenlere şeker ikram edilir (köylerde). Şeker alanlar "Allah rahmet etsin" derler ve kısa bir süre oturduktan sonra ayrılırlar.

Üç gün boyunca ikindi namazından sonra aileden birkaç kişi mezarlığa gider ve Kur'an okurlar. Üçüncü günün sonunda, dördüncü günde cenaze sahiplerinin erkekleri yakın biri veya komşuları tarafından berbere götürülerek tıraş yaptırılır veya taziyenin son günü akşamı berber eve getirilerek

erkekler evde tıraş ettirilir. Bazen berber dükkânına topluca gidildiği de olur. Erkeklerin tıraş olmasıyla taziye bitmiş olur. Üç günden fazla taziye verilmesi, cenaze evinde taziye kabul edilmesi dinimiz tarafından mekruh sayıldığında asla yapılmaz.

Bitlis'te cenaze işlemlerinde dinimizin emrettiği kurallar uygulanır, asla dini emirlerin dışına çıkılmaz.

Üç günün sonunda komşu veya yakın akraba kadınları toplanarak cenaze evinin çamaşırlarını yıkar ve hane halkını hamama götürürler. Bunlardan amaç ölümden dolayı tutulan yasın artık bittiği, eski günlük yaşantıya el birliği ile dönülmesinin sağlanmasıdır. Köylerde taziye üç günden fazla, bazen bir ay sürdüğü de görülür. Üç günden sonra gidenler gidişte genellikle torba halinde çay şekeri, çay ve benzeri eşyalar götürür.

SÜNDÜ KÖYÜ MEZAR TAŞLARI

Ph.D Günel Seyidahmadli

Azerbaycan Devlet Kültür ve Sanat Üniversitesi

Bakü, Azerbaycan

gseyidehmedli@gmail.com

ÖZET

Eski tarihe sahip olan Sündü köyü Kafkasya dağlarının güney doğu eteklerinde, Bakü şehrinden 95 km kuzeyde, deniz düzeyinden yaklaşık 750 - 800 m yükseklikte bulunuyor. İşbu köy, Gobustan ilinin diğer köyleri, doğu taraftan Ceyirli, Bekle ve Nabur köyleri ile, güneyden Çuhanlı, kuzeyden Hilmilli, batıdan Tekle - Mirzebaba ile sınırlıdır.

Bu arazide bulunan maddi kültür anıtları (mimarlık örnekleri, ev eşyaları, mezar taşları ve bn) Sündü köyünün ne kadar eski tarihe haiz olduğunu ispat ediyor.

Bir sıra tarihi anıtlar - kale yerleri, eski insanların ikamet ettiği mağaralar, mezarlıklar şimdiye kadar köyün arazisinde mevcuttur. 14 mağara kompleksinden oluşan Gehle mağaraları, Çuhanlı mağarası, Aşağı ve Yukarı Şehit Mezarlıkları işbu köyün eski anıtlarındandır. Şehir mezarlıkları VII - VIII yüzyılda adı geçen arazide vukubulmuş olan Arap - Hazar savaşları zamanı şehit düşen müslümanlara ait olması mezar taşları üzerindeki yazılar aracılığı ile onaylanmıştır.

Sündü köyünün ülke için önemi olan Gedirtepe kurganı (tunc çağı), Eski mezarlık (orta çağ), Mağaralar - 12 adet (orta çağlar), Gezenfer Kuyulu ma-

ğaralar - 4 adet (orta çağ), Eski ikamet yeri (orta çağ) ve X yüzyıla ait olan (920) yerel önemi olan Azerbaycan arazisinde ilk cami addedilen Sündü Köy Camisi gibi anıtları mevcuttur.

Sündü köyünün maddi kültür anıtları arasında mezarlıklar ve mezar taşları özel yere sahiptir. Burada söylememiz gerekir ki, her aşiretin kendi mezarlığı vardı. Bu nedenle köyde mezarlıkların büyük yer tutması tesadif sonucu değildir.

Anahtar kelimeler : Sündü, mezar taşları, mağara, cami

ABSTRACT

Tombstones of Sundu village

Sundu village, which has an ancient history, is located at the south-eastern foot of Caucasus Mountains, in 95 km north of Baku, at a height of approximately 750-800m above sea level. The village is bordered by the other villages of Gobustan, by Jeyirli, Bekle and Nabur in the east, by Chukhanli in the south, by Khilmili in the north, by Tekle-Mirzebaba in the west.

The material and cultural monuments (architectural samples, home things, tombstones, etc.) found in this area prove the ancient history of Sundu village. Many historical monuments – castle places, caves where ancient people lived, cemeteries are still saved in the village. Gahla caves that consists of 14 cave complex, Chukhanli cave, “Ashagi” (“Lower”) and “Yukhari” (“Upper”) martyrs cemeteries are one of the ancient monuments of this village. Calligraphies on the tombstones prove that martyrs cemeteries belong to Muslim fighters killed during Arab-Caspian wars happened in this area during the 7-8th centuries.

There are monuments as Gadirtepe burial mound (Bronze Age), Old Cemetery (Middle Ages), 2 Guyulu Caves (Middle Ages), 12 Caves (Middle Ages), 2 Gazanfar quyulu caves, Ancient settlement (Middle Ages) and the first mosque with local importance in the territory of Azerbaijan belonging to the 10th century (920) in Sundu village.

Cemeteries and tombstones occupy a special place among the material cultural monuments of Sundu village. Almost every tribe had its own cemetery here. For this reason, the wide place for cemetery in this village is not accidental.

Key words: Sundu, tombstones, cave, mosque

GİRİŞ

Mezar taşları, ait olduğu dönemin kültürel, dini, sosyal, geleneksel görüşlerini zamanımıza kadar ulaştıran en önemli kaynaklardan birisidir. Azerbaycan çeşitli devirlere ve kültürlerle sahip mezar üstü maddi kültür anıtlarıyla zengindir. Orta çağ (XVI-VIII) ve XIX-XX. yüzyıllarda İslam döneminin görüşlerini yansıtan mezar taşlarına Şirvan bölgesinde daha çok rastlanmaktadır. Bu tür mezar taşlarının bir kısmı da Gobustan ilinin Sündü köyünde bulunmaktadır.

Eski tarihe sahip olan Sündü köyü Kafkas dağlarının güney-doğu eteklerinde, Bakü şehrinden 95 km kuzeyde, deniz seviyesinden yaklaşık 750-950 m yüksekliktedir. Köy Gobustan ilinin diğer köyleri, doğudan Ceyirli, Bekle ve Nabur, güneyden Çuhanlı, kuzeyden Hilmilli, batıdan Tekle-Mirzebaba köyleriyle komşudur.

Bu bölgede bulunan maddi-kültürel anıtlar (mimari örnekler, ev eşyaları, mezar taşları ve saire) Sündü köyünün ne kadar eski tarihe sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Bilindiği gibi, Azerbaycan'ın dağ eteği bölgelerinde nüfus yerleşkesi erken bronz çağına – m.ö. IV binyıla aittir. Sündü köyünde nüfusun yerleşkesi de bu dönemden başlamaktadır. Köyün Bulu Gehle (yüce, yüksek kale anlamındadır) olarak anılan bölgesinde bulunan maddi-kültürel örnekleri, aletler, çanak-çömlekler onların erken ve orta bronz çağına ait olmasını doğrulamaktadır. Diğer bir örnek Kale konumunda büyük taşlardan oluşan yapının kalıntılarının olması, bu kalenin Siklopik yapı olmasını gösteriyor. Bütün bu gerçekler Sündü köyünün tarihinin yaklaşık beş bin yıla yakın olmasının kanıtıdır.

Bir çok kale konutları, eski insanların oturduğu mağaralar, mezarlıklar şu anda köyde bulunmaktadır. 14 mağara komplekslerinden oluşan Gehle mağaraları, Çuhanlı mağarası, “Aşağı” ve “Yukarı” şehit mezarlıkları bu köyün eski anıtlarındandır. Şehit mezarlıkları VII-VIII. yüzyılda bu bölgede olan Arap-Hazar savaşları zamanı şehid olmuş müslüman savaşçılarına ait olması mezar taşları üzerindeki yazılardan tespit edilmiştir.

Sündü köyünün ülke önemli Kadirtepe tümülüsü (bronz çağı), Eski mezarlık (orta çağ), Kuyulu mağaralar – 2 adet (orta çağ), mağaralar – 12 adet (orta çağ), Gazenfer kuyulu mağaralar – 2 adet (orta çağ), Eski yerleşim yeri (orta çağ) ve X. yüzyıla ait (920) yerel önemli Azerbaycan bölgesinde ilk cami olarak kabul edilen Sündü köy camii de vardır.

Köy aydınlarının verdiği bilgiye göre köy hakkında (tarihi, sosyal) olan yazma kaynaklar 1918 yılında ermeniler tarafından yapılan katliam sonucunda toplu olarak yakılmıştır. İlk olarak Bakü ve Şamahı şehirleri ve onların çevresindeki köylerin azerbaycanlı nüfusu 1918 yılının mart olayları zamanı acımasızca bolşevik-daşnak-malakan askeri güçleri tarafından katledilmiş, talan yapılmış, insanlar esir alınmış, ezilmiş, şehir ve köyler yağmalanmış ve harabeye dönüştürülmüştür. Yapılan toplu yangınlar şehirlerin, köylerin maddi kültürel anıtlarına zarar vermiş, yazılı anıtlar yok edilmiştir.

Azerbaycan’da bulunan en eski cami olarak bilinen (Derbent Cuma camiinden sonra, 734) inşası bitmeyen Şamahı Cuma camii (734-744) de katliam zamanı yangında zarar gördü. Yangın zamanı bir çok ender yazma eserler ve kitaplar yok edildi. Ermeniler tarafından yapılan bu yangın izleri halen camiin duvarlarında görülmektedir. Aynı olaylar Sündü köyünde de yapılmıştır. Sündü köyünde 298 kişi acımasızca katledilmiş, kuyularda toplu olarak gömülmüşlerdir. Köylülerin bazıları eski Gazenfer dağlarındaki mağaralarda saklanabilmişlerdir. Köy imamının kitapları, yazma eserleri yakılmıştır (Sündü köyünün imamı Nesrulla Efendi’nin köyün tüm sosyal ve şeriat işleriyle alakalı yazıları katliam zamanı yok edilmiştir). Şu anda köyün tarihi hakkında doğru ve net cevabı yalnız taş anıtlar ve arkeolojik kazılar verebilir.

Sündü köyünün maddi kültürel anıtları sırasında mezarlıklar ve mezar taşlarının özel yeri vardır. Halen köyde 32 mezarlık vardır. Sündü’nün bü-

yümeğe başladığı zamanlarda mezarlıklar köyün içerisinde bulunmaktaydılar ve burada iki aile mezarlığı ve toplu mezarlık vardı. Köy büyüdükçe mezarlıklar köyün çevresinde kurulmaya başlandı. Bunun sonucunda en eski mezarlıklar köyün içinde kalmış ve bu mezarlıklar harap olmuşlar. Yeni yapılan evler ve yolların altında kalan, bahçe ve arsaların kazılması sonucunda yok olan, sığırların otlatma yerine çevrilen mezarlıklardan kalan kalıntılar tamamen yok olmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. Aynı sorun Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde de vardır. Aslında bu doğal süreçtir. Sade köy insanı tarihi önemli, kültürel miras taşıyıcısı değerinde olan anıtları korumak gücünde değildir. Bütün bu anıtlar doğrudan devlet korumasına alınmalıdır. Sündü köyü camii ve tümölüslerinden başka heç bir kültürel anıt henüz devlet tarafından listeye alınmamıştır.

Köyde bulunan mezarlıkları bulunduğu coğrafi göstergeye göre aşağıdaki gruplara ayırabiliriz:

Köyün içinde bulunan mezarlıklar.

1. Küçük Sündü içinde bulunan mezarlıklar:

- 1.1. Abbas kalbi mezarlığı (yak. XVIII-XIX. yy.)
- 1.2. Nusret pınarı mezarlığı (XVIII. yy.)
- 1.3. Şehitlik mezarlığı (XVII-XVIII. yy.)

2. Sündü köyünün doğu tarafında bulunan mezarlıklar:

- 2.1. Pirdar mezarlığı (XX-XXI. yy.)
- 2.2. Eski Pirdar mezarlığı (XVI-XIX .yy.)

3. Köyün merkezinde bulunan mezarlıklar:

- 3.1. Ş.Şikarov okulunun yan ve üst kısmında bulunan mezarlıklar.
- 3.2. Pirmsaat mezarlığı (XVII-XVIII. yy.)
- 3.3. Pireyvaz mezarlığı (m.ö. I. binyıl)
- 3.4. Eski değirmenin yakınındaki mezarlık (XVIII. yy.)
- 3.5. Değirmenin kuzey kısmında bulunan mezarlık (XVII. yy.)
- 3.6. Ali pınar üzerinde bulunan mezarlık (XVIII. yy.)
- 3.7. Namazgah mezarlığı (XVI-XVIII. yy.)
- 3.8. Soltan pınarı mezarlığı (çevresinde 6 eski mezar var. I. binyıl)
- 3.9. Papakçılı mezarlığı

3.10. Sofiya Banu mezarlığı (Köylüler buraya “hala” demektedirler. XVII-XVIII. yy.)

3.11. Çevirme mezarlığı (daire olduğu için böyle söylenmiştir)

4. Köyün kuzey-doğusunda bulunan mezarlıklar:

4.1. Tümülüs mezarlığı (m.ö. I. binyıl)

4.2. “Yedi kardeş” olarak anılan mezarlık, merkezi pınarın üzeri (yak. XVII-XIX. yy.)

4.3. “Mal piri” mezarlığı (XVIII-XIX. yy.)

5. Köyün kuzey-batısında bulunan mezarlıklar:

5.1. Yukarı şehitler mezarlığı (VII-VIII. yy.)

5.2. Aşağı şehitler mezarlığı (VII-VIII. yy.)

5.3. Şihzeyirli mezarlığı (XVIII-XX. yy.)

5.4. Çanakbulak mezarlığı (XVIII-XIX. yy.)

5.5. Köyün batısında bulunan mezarlık 1971 yılında kurulmuştur.

Yukarıda adları geçen mezarlıklar coğrafi bölgelerine göre ayrılrsa da ait oldukları dönemler farklıdır. Köyde en eski mezarlık **Tümülüs mezarlığıdır.**

Tümülüsler mezar olmakla birlikte, hem de mezar tipidir. Ülkemizde m.ö. IV. binyılın başlarından vefat eden insanların üzerinde genellikle toprak, ağaç ve ya taşdan yarımküre şeklinde yapay tepe yapılmaktaydı. Tümülüslerde mezar odası yuvarlak, dikdörtgen, bazen de kare veya oval oluyordu. Tümülüslerin ortaya çıkmasının kalkolitik çağa ait olduğunu düşünürsek, böyle bir tahmin yürütebiliriz: bilindiği gibi neolitik çağdan başlayarak kalkolitik ve erken bronz çağının ilk aşamasında da evler yuvarlak şekilde yapılmıştır. Tümülüsler de ölmüş insanlar için mezar evi olduğundan yuvarlak şekilde, tepe gibi kurulmuştur. Tümülüslerin çoğunun çevresi kromlekle çevrilmiştir, bu da onun sınırlarını göstermektedir (A.Seyidov, 2018:9).

Sündü köyünün merkezinde bulunan iki Tümülüs mezarlığı (foto 1), köyün tarihçisi, öğretmen İdris Alıcanov’un söylediklerine göre m.ö. II-I. binyıla aittir. Fakat kesin tarih söylemek için burada arkeolojik kazılar yapmak gerekir. Köylülerin verdiği bilgiye göre yaklaşık 50 yıl önce makinelerin yanışından tümülüsün üzeri açılmış ve içindeki oda görünmüştür. Daha

sonra çıkarılmış toprak yerine geri konulmuş ve üzeri kapatılmıştır. Yan yana olan iki tümülüsün biri diğerinden boyutuna ve yüksekliğine göre büyüktür. Birinci tümülüsün yerden yüksekliği 2 m, çapı 3 m'e yakın, diğerinin yüksekliği 3 m, çapı ise 4 m'e yakındır. Tümülüsler kromlekle çevrilmemiştir.

İlginçtir ki, tümülüslerin üzerinde kuşbakışı sarkofaka (lahit) benzeyen taş kutu, kapak görevini yapan mezarlar bulunmaktadır (foto 2). Bu mezarlara şekline göre Azerbaycan'da şimdiye kadar rastlanmamıştır ve yaklaşık X-XI. yüzyıllara ait olduğu düşünülmektedir. Taş mezarların uzunluğu 3 m, genişliği 1 m, yüksekliği ise 15-20 sm.-e yakındır, üst kısmı (kapak) merkezi kabarıklı, sağ ve sol yan kısımları yassı, 3 kısım da 30 sm -dir. Köy su ile zengin oluşu için burada meydana gelen taşkınlar mezarlıkların üzerinden geçerek, bazı mezarların üzerini açıyordu. Bu nedenle belli bir dönemde bahsettiğimiz üst kısımdan kutuya benzer taş mezarlar kullanıldı. Yerin altında mezar yapıldıktan sonra taş kutular onun üzerine konulmaktaydı. Bazı kutuların içinin boş olması uzaktan getirilen taşların ağırlığını azaltmakla alakalıdır.

Köyde bir kaç eski mezarlıkta böyle mezarlara rastlanmaktadır. Hepsinin boyutları aynıdır ve yalnız kapağı toprak üzerindedir. Bu mezarların görünen kısımlarında hiç bir işaret ve ya yazı yoktur.

Pireyvaz mezarlığı (m.ö. I. binyıl)

Köyün bir başka eski mezarlığı Pireyvaz mezarlığıdır. Mezarlığın yapısından da bellidir ki, o zamanlar burada dini inançlar, ritüeller yapılmıştır. Şu anda mezarlık yol üzerinde ve evlerin arasındandır, fakat onun yapıldığı zamanlar yerleşkeden yeterince uzakta olduğu açıktır.

Burada köyün tek kromleki bulunmaktadır (foto 3). 2 m çapında olan kromlekin yüksekliği 1-1,5 m olan kaya taşlarıyla kare şeklinde çevrilmiştir. Azerbaycan'da rastlanan kromlekler genellikle, neolitik ve bronz çağına aittir. Kromleklerin çevresinde yapılan arkeolojik kazılarda genel olarak mezarlar ve onların içinden baltalar, kil çanak-çömlek, yuvarlak taşlar ve b. eşyalar bulunmuştur. Kromleklerin cenaze törenlerinin veya dini ayin yapılması için topluluk tarafından kurulduğu anıtlar olduğu tahmin edilmek-

tedir. Kromleklerin çevre boyu olması, onların güneş kultu ile alakalı olduğu düşünülüyor (K.Kerimov, R.Efendiyev, 1992: 15).

Sonradan köylüler burayı kutsal mekanlar yapmış, çevresinde küçük bebekleri gömmüşler. Burada I. binyıla ait anıt yalnız kromlektir. Diğer mezarların en eskisi XVII-XVIII. yüzyıla aittir ve hepsi 10-a kadar olan mezar günümüze ulaşmıştır. Onların sanatsal tasarımı Şirvan mektebi yönteminde: sanduka şekilli mezar taşı ve çatma kemerli baş taşı.

Köyde rastlanan mezarların eskiliğini onun üzerindeki yazılardan tesbit edebiliriz. Maalesef okunabilir rakamlardan en eskisinin çok azı yalnız XVII. yüzyıla aittir, diğer mezarların üzerindeki yazılar ya okunamıyor, ya mezar yıkılmış, yada taşın üzerinde hiç bir işaret yoktur.

Abbas kalbi mezarlığı (yak. XVII-XIX. yy.)

Bu mezarlığın isminin neden böyle olmasını araştırırken, ilginç bilgileri ulaştık. Azerbaycan Rusya tarafından işgal edildikten sonra Çar hükümetine hizmetleri karşılığında küçük Sündü bölgesi Şeyda Bey'e ve onun ailesine tiyul olarak verilmiştir. Zaman zaman burada yalnız bu kuşaktan olan insanlar gömülmeğe başlanıyor. Sonra burası toplu mezarlığa dönüşmüştür (burada kalbi kelimesi, yıkık mülk, yarım kalmış bina anlamındadır).

Eski Pirdar mezarlığı (XVI-XIX. yy.) ve yeni Pirdar mezarlığı (XX-XXI. yy.)

Yaklaşık 1,5 hektar araziye kapsayarak, XVI. yüzyıldan bu zamana kadar hem Sovyet, hem de yeni dönemin mezarları burada bulunmaktadır (foto 4). Esas dikkat çeken mezarlar Sovyet dönemine (XX. yy.) aittir ki, onlar sanatsal tasarımına göre Sofi-Hamid mezarlığına benzemektedir. XX. yüzyılın başlarında mezar taşlarının tasarımı XIX. yüzyıla kıyasla değişmeğe başlamıştır. Yapısına göre mezar ve baş taşlarında büyük değişim olmasa da tasarımda, yazılarda, tasvirlerde, işaretlerde, süslemelerde belirli farklar görülmektedir. Zambak çiçeğine benzer süslerle biten baş taşları Sofi-Hamid'deki gibi yuvarlak halkalarda oluşan üçgenle biten şekille değiştirilmeğe başlamıştır.

Bu dönemin mezar taşlarının yazıları farsça, eski yazıyla yazılmağa başlıyor. Tasvirler sırasına ay-yıldız (beş köşeli yıldız), çeşitli ev eşyaları (tesbih, çaydanlık, uzun bot) dahil oluyor. Aslında bu tasvirlerin bazılarını XVII-

XIX. yüzyıllara ait mezarların da üzerinde görebiliriz, fakat bahsettiğimiz tasvirler o dönemin modern formda yansımasıdır ve bu nokta onları kendinden önceki yansımasından ayıran esas işarettir.

Köyde en çok boyanmış mezarlara bu mezarlıkta rastlanmaktadır. Mezarların boyanması geleneğine göz atsak, bunu geçen yüzyıla ait edebiliriz ve bu bir gelenek olarak bütün Şirvan bölgesinin mezarlıklarında bulunmaktadır. Boyama zamanı daha çok yedi ve doğal yöntemle yapılmış boyalar kullanılmaktıydı. Mezarların boyanmasının esas amacı mezarların ve onların üzerindeki epigrafik yazıtların veya sanatsal tasarımın kaybolmaması olmuştur. Yaşadığımız dönemde bu gelenek unutulmaktadır (G.Seyidahmedli, 2017: 489).

Pirdar mezarlığının Sofi-Hamid mezarlığıyla benzerliğinin çok olması bu anıtların Şirvan mektebine ait olmasını göstermektedir. Fakat Pirdar mezarlığı süs, tasvir, epigrafik ve sanatsal konstruktif yapısına ve tasarımına göre Sofi-Hamid'den geride kalıyor.

Ş.Şikarov okulunun yan ve üst kısmında bulunan mezarlıklar.

Bu mezarlık da köyün eski mezarlıklarındandır, yaklaşık 2 hektar araziyi kapsamaktadır. Burada çeşitli yapıda olan mezar taşlarına rastlamak mümkündür. En çok rastlanan şekil sanduka şekilli mezar taşı ve yüksek baş taşlarıdır. Bahsettiğimiz gibi bu tip mezarlar XVII. yüzyıldan bu yana kurulmaya başlamıştır ve sanatsal tasarımına göre süs ve nefis hattatlık örnekleriyle zengindir. Bu tip mezarların boyut ve tasarımı aynıdır veya küçük detaylarla farklıdır. Bu da taşların geleneksel şekilde bir usta tarafından yapılmasının veya bir okuldan çıkmasının örneğidir (foto 5). Sandukaların genişliği genellikle 50-60 sm, uzunluğu 1.80-2 sm arasında, baş taşlarının uzunluğu 2.8-3 sm, genişliği 45-50 sm, yan tarafları 23-30 sm arasında değişebiliyor. Okunması mümkün olan mezarların üzerindeki hicri tarih 1273, 1307, 1309, 1329 ve saire yazılmış rakamlar görülebilmektedir. Bu tarihler de miladi XIX. yüzyıla uygundur. Mezarların üzerinde hicri 1300'den sonraki tarih yazılmadığından burada gömülme sürecinin de XIX. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat mezarlığın ne kadar eski olmasını söylemek zordur. Mezarlıkta diğer şekilli mezarların ve sanat okullarının varlığı

ğı, mezarlıkta bir kaç kuşağın üst üste gömülmesi, mezarlığın tarihinin bir kaç yüzyıl öncesine ait olmasının göstergesidir.

Burada rastlanan diğer mezar örnekleri dar sandukalar, klasik olarak bilinen sandukalar ve balbal mezarlarını anımsatan antropolji mezarlardır. Etrafta yüzyıllar boyu mezar taşı rolünde olan veya nişan işlevi taşıyan taş parçaları, küçük baş taşları ve yıkılmış taşlar vardır. Yüksek derecede erozyona uğrayan ve üzerinde patina katı meydana gelen taşların üzerinde yalnız anlaşılmayan tasvirler, hatlar, yazılar görebiliriz. Balbal mezarlarını anımsatan antropoloji mezarların bazılarının üzerinde epigrafik yazıtların olması, onların İslam dönemine ait olmasını kanıtlamaktadır (foto 6). Bu tip mezarlar yalnız baş taşından oluşuyor. Baş taşları da insan başı şeklinde bitiyor. Bazı mezarların baş kısımları sarık şeklindedir ve üzerinde hatlar vardır. Baş taşının gövdesinde bir iki satır çeşitli yazılara ve geometrik tasarıma rastlanmaktadır. Mezar taşlarının baş kısmının yüksekliği 30-50 sm, yüksekliği 130-150 sm, genişliği 60-70 sm, yan kısımlar 23-30 sm arasında değişmektedir.

Pirimsaat mezarlığı (XVII-XVIII. yy).

Pirimsaat mezarlığı köyün içinde bulunmaktadır ve etrafında çit vardır. Bu mezarlığın bir kaç yüzyıl önce daha geniş bir alanı kapsadığı tahmin edilmektedir, fakat şu anda alanı 30x15 m-dir. 1960 yılından sonra buraya gömülme durdurulmuştur. Mekana bakış zamanı çocuk mezarlarının daha çok olduğunu gördük.

Mezarlığın bir kaç ilginç noktası vardır. İlk önce söylemeyiz ki, mezarlığın yanbaşıda Pirimsaat türbesi vardır.

İnsan başını anımsatan baş taşları ve lahit şekilli mezarların varlığı mezarlığın tarihinin daha eski olduğu göstermektedir.

İnsan vücuduna ve başına benzeyen baş taşları köyün eski olarak bilinen mezarlığında mevcuttur. Bu baş taşlarını hatta balbal taşlarına da benzetebiliriz. Baş taşı dikdörtgen şekilde insan vücuduna ve yuvarlak insan başına benzeyen şekilde yontulmuştur. Bazı mezarların üzerinde tasarım ve yazı da vardır, bazılarındaysa hiç bir şey yoktur. Bunu nedeni ya taşın yontularak konulması yada taşın yüzyıllar zarfında erozyona uğramasıdır. Böy-

le yapıya sahip mezarların yaklaşık X-XVI. yüzyıllara ait olması tahmin edilmektedir.

Ali pınarının üzerinde bulunan mezarlık (XVIII. yy.)

Bu mezarlık çok eski olduğundan bir kısmı yıkılmıştır. Zamanımıza 60x30 m alanda sanduka ve kutu kapak şekilli mezarlar ulaşmıştır.

Namazgah mezarlığı (XVI-XVIII. yy.) ve Soltan pınarı mezarlığı (etrafında 6 eski mezarlık bulunur I. binyıl).

Mezarlık 1 hektardan çok alanı kapsamaktadır. Burada dikdörtgen levha şekilli baş taşlarına rastlanmaktadır. Diğer mezarlar geleneksel klasik sanduka mezar taşı ve yüksek baş taşı (baş taşı y.-3 m, g. 45-50 sm, k.23-25 sm. arasında; mezar taşı u.1.6 -2 m, y. 43-45 sm, g. 40-43 sm. arasındadır) mezarlardır. XVIII-XIX. yüzyıllara aittir (foto 7). Mezar taşlarının üzerlerinde yazılan tarihlerden (h. 1290, 1242, 1214, 1374, 1200, 1211, 1244 ve s.) onların XVIII-XIX. yüzyıllara ait olduğu kanıtlanmıştır.

Papakçılı mezarlığında olan mezarların çoğu yıkılmıştır. Burada olan kutu kapak şekilli ve toprak kaymasından görünen bir kaç üst üste gömülmüş mezarlar, mezarlığın X. yüzyıldan önceye ait olduğunu göstermektedir.

Yukarı şehitler mezarlığı (VII-VIII. yy.) ve Aşağı şehitler mezarlığı (VII-VIII. yy.) köyün içinde Arap-Hazar savaşı zamanı şehit olmuş savaşçıların gömüldüğü yer olarak meşhurdur. Yukarı şehit mezarlığında dar sandukalar ve kutu kapak şekilli mezarlara rastlanmaktadır (foto 8). Erozyona uğramış taşların üzerinde hiç bir tasarım yoktur. Aşağı şehitler mezarlığında ise yalnız nişangah karakterinde mezar taşları mevcuttur (Foto 9).

Şihzeyirli mezarlığı (XVIII-XX. yy.).

Bu mezarlık içerisinde bulunan Şihzeyirli yatırıyla meşhurdur. Küçük bir alanı kapsayan mezarlık klasik şekilli sanduka mezarlarla ve Sovyet döneminde meydana çıkmaya başlayan kendine has mezar ve baş taşı mezarlarla çevrilidir. Sovyet dönemine ait olan mezarların üzerinde yazıların bir kısmı arap-farsça, bir kısmı ise eski yazı ile yazılmıştır. Bu dönemin meşhur tasviri beş köşeli yıldız ve hilal olmuştur. 1950 yılından sonra mezar taşları küçülmeğe, baş taşlarının üzerine cami tasviri ve merhumun resmi eklen-

meğe başladı (foto 10). Bazen de yazılar küçük levhanın üzerinde yazılıyordu.

Çanakbulak mezarlığı (XVIII-XIX. yy.).

Köyden bir hayli uzakta bulunan Çanakbulak mezarlığı XVIII-XIX. (mezarların üzerlerinde hicri 1272, 1201, 1205, 1310 tarihleri vardır) yüzyıla ait mezarları küçük bir alan kapsamaktadır. Buraya yaylaya gelenlerin gömülme yeri olduğu söyleniyor. Şu anda burada 16 baş taşı vardır. Mezarlığı özel yapan burada bulunan baş taşlarının nefis tasarımıdır. Mezar taşı klasik sanduka şekilli, baş taşlarının ise köyün en güzel tasarlanmış baş taşları olduğunu söyleyebiliriz. Baş taşları standart boyutta ve tasarımıdadır (baş taşı: y. 3 m, g. 50 sm, yan kısım 25 sm). Zambak çiçeği şeklinde biten baş taşları ön taraftan satırlarda epigrafik örnekler yapılmış ve yazılar bitkisel süslerle kaplanmıştır. Arka kısmında çeşitli tasvirler, at, kılıç, hançer, tüfek, kartuş kılıfı, tütün kılıfı, uzun bot, sedir ağacı ve başka bitkisel motifler mevcuttur (foto 11). Bu mezarlığı hem konstruktuf yapısına, hem de tasarımına göre Şamahı'da bulunan "Yedi Kümbed" mezarlığı ile kıyaslayabiliriz.

Köyde bulunan yatırlar.

Mezar anıtlarının büyük bir kısmının kutsal bilinen şahısların gömüldüğü mekanın çevresinde kurulması doğal olmuştur. Bazı durumlarda bu şahısların mezarları üzerinde gösterişli türbeler, bazen küçük türbeler, bazen naişangah tipli binalar yapılır, bazen de hiç bir şey yapılmazdı. Bu nedenle köy alanında 30-dan fazla kutsal mekan ve ziyaret yerleri bulunsa da, onların bir veya ikisinin üzerinde küçük türbeler var. Diğer yatırlar ya naişangah olarak, yada sadece isim olarak mevcuttur.

Meşhur bilim adamı Meşedihanım Nemetova'nın fikrinde, kitabelerde daha çok "mürşid" anlamında kullanılmış, arapça "şeyh", "hazret", farsça "pir", azerbaycanca "baba", "ağa" kelimeleri manevi bilim adamlarına, sosyal ideolojik kültürel merkezlerin büyüklerine verilen künyeler idi (M. Nemet, 1992: 6).

Köy alanında bulunan Gerbi yatırı (siğil yatırı), Oksürük yatırı, Sofya Banu yatırı, Pir Eyvaz yatırı, Savalan yatırı, Çocuk yatırı, 7 kardeş yatırı, Demirov (deri hastalığı) yatırı, Mal yatırı, Pirimsaat yatırı, Pirdar yatırı, Pi-

rabdulkerim yatır, Şahnezi yatır, Kadirli yatır (hanımlar için), Şıhlı yurdu yatır, Şıhzeyirli yatır ve s. yatırlar köylülerin her zaman ziyaret ettikleri, adak ve kurbanlık getirdikleri kutsal yerlerdir.

Bu tür ziyaret yerlerinin meydana gelmesi hem de İslam dini insanların dünya görüşüne ve yaşam biçimine gösterdiği etki ile alakalıdır. Doktorların ve hastanelerin çok olmadığı bir dönemde insanların şefa bulmak veya her hangi bir niyet için dua ederek yatırlara gitmesi kabul edilen ve doğal karşılanan bir hal almıştı. Yukarıda zikrettiğimiz yatırların isminden de görüldüğü gibi her bir yatır somut bir soruna hizmet etmekteydi. Örneğin, Pirdar yatır kötü duruma düşen, kötü durumdan çıkış yolu arayan insanların ziyaret ettiği yerler idi. Öksürük yatır öksüren çocukların ve büyüklerin şifa aradıkları yatır olmuştur. Savalan yatır boğazında her hangi bir nesne kalan çocuklara yardım etmekte idi. Çocuk yatırına hastalanan çocukları getiriyorlardı. Demirov yatır deri hastalığı olan insanların ziyaret yerleri olmuştur. Kadirli yatırına hasta kadınlar iyileşmek için geliyorlardı. Şıhzeyirli yatır kısır insanlara yardım eden yatırdır. Bu yatırların arasında en inanılmışı 7 kardeş yatırdır. Köylüler bu yatırı nadiren ziyaret ederler. Hatta bu yatırın gazabından korktukları için yanından bile geçmeğe cesaret etmiyorlar.

Pirimsaat yatır.

Mezarlığın içerisinde bulunan türbe, dikdörtgen şekilli, geleneksel Şirvan yatırlarını anımsatmaktadır. Türbenin alanı 3x4 m, duvarlarının kalınlığı 60 sm, kumbede birlikte yüksekliği 5m dir. Şamahı ilinin bir kaç köyünde bu biçimde mimarisi olan bir kaç yatırlar mevcuttur. Örneğin, Şıh Eyüp Babanın, Pirsaat yatırının, Pirabdulkerim yatırının türbelerini gösterebiliriz. Bu yatırların diğerlerinden farkı kumbede kısmının koni şekilli olması ve duvarlarının üzerinden direk geçit olmadan konulmasıdır. Bu geçit hattı dıştan görünmüyor, fakat içten ilginç görünmektedir. Türbenin içinde evliya sanılan 3 kardeşten birinin mezarı vardır. Bu yatırın sinir hastalığı olan insanlara yardım ettiği düşünülüyor. Türbenin üzerindeki kitabede hicri tarihi 1371 yılı (m.1950-51) not edilmiştir. Fakat bu tarih kesinlikle türbenin yapıldığı tarih değildir, restorasyon yapıldığı tarih olduğu tahmin edilmektedir. Türbenin yaklaşık XVI-XVII. yüzyıllara ait olduğu düşünülüyor (foto 12).

Şihzeyirli yatırı.

Şihzeyirli yatırı benzersiz yapısına göre diğer yatırlardan ayrılıyor. XVIII. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen yatır, kare şekilli çite alınmış duvarların içinde mezara benzeyen konstruktif yapıya sahiptir. Yatırın mezar taşı 4 merdivenden oluşmakta, bu merdiven baş taşına doğrudur. Baş taşı ise kapı şeklinde geçit gibi, kemer şekilli, çatma tağla bitmektedir. Kemerin yan kısımları dekoratif unsurla daha çok geometrik ve bitkisel süsle tasarlanmış, yan kısımların üstünde yazılar görülmektedir. Kemerin yüksekliği 1.80 sm, kalınlığı 20 sm, genişliği 80 sm.-dir. Merdivenlerin üzerinde bulunan taşın burada oturarak dua eden kadınların kucağına konulduğu tahmin edilmektedir (foto 13).

Sündü mezar taşlarının sanatsal özellikleri.

Bu mezarlıkların sanatsal özelliklerinden bahsederken iki noktayı göstermeliyiz. Birincisi burada rastlanan mezarların Şirvan mektebine ait olmasıdır ki, bu da mezar taşlarının sanatsal özelliklerini bir ana hatta birleştirmektedir. İkinci nokta ise çok eski döneme ait olan mezarların Şirvan mektebinden farklı olmasıdır. Buna köyde bulunan sarkofaga benzeyen, lahit, kapağı anımsatan ve 2 m-e yakın veya 2 m-den yüksek baş taşları ve sanduka şekilli mezar taşlarının XVII. yüzyıldan bu zamana kadar yapıldığını söyleyebiliriz. Bu döneme kadar diğer şekilli mezar taşları olmuştur. Onları çoğu zamanımıza ulaşmamıştır. Ulaşanlar da yıkılmış veya üzeri okunmaz haldedir.

Mezar taşlarının yapıldığı malzeme Pirhamiş deniler yerde (Soltanbulagın yukarısında bulunan taş ocağı) çıkarılan taşlardan oluşuyordu. Bazen ise taşlar Hile ve Tava kışlasından getiriliyordu.

Mezarların üzerinde oyulmuş yazı örneklerinde hattalar bir kaç yazı hatlarını kullanarak arapça ve farsça İslam'ın kutsal kitabı olan Kurani-Kerim'in Bakara suresinin 255, 256, 257. ayetlerinden, Rahman suresinin 26, 27. ayetlerini, Kelimeyi-Şehadet, Allah'tan rahmet ve bağışlanma duaları, merhumların hayattayken yaptığı işleri, görevleri, isimleri, soyadları, baba adı (kadın mezarlarının üzerinde isimleri yazılmıyordu) ve hicri tarihle ölüm yılı ve kim tarafından yapıldığı kaydedilmekteydi (H.Aliyeva, 2018: 122).

Sündü köyünden çıkan taşların sağlam olması, yağmura, kara, güneşe karşı dayanıklı ve yontulmaya uygun olduğu için bütün Şirvan'a mezar taşları buradan götürülmekteydi. O zamanlar eski ustalar kaya parçalarını bildikleri bir hileyle çok rahat kayadan ayırıbiliyorlardı. Onlar taşların üzerinde tokmakla oluk açar, üzerine yanpara denilen demir aletler koyar ve tokmakla üzerine vurur, güç kullanmadam kayaları parçalara ayırıyorlardı. Mezar taşları daha çok kireç taşının mehmeri türünden yapılıyordu. Saf bileşime sahip olan taş mehmeri denilmesinin nedeni içinde balık ve diğer nesnelerin olmaması ve pürüzsüz olmasıydı.

Sündü köyünün mezar taşı ustalarından olan Surhay Süleymanlı, Balanehmet Nehmetli, Mirze Nehmetli, Sirac Nehmetli, Sefhan Nehmetli, Aliyar Nehmetli'nin isimlerini söyleyebiliriz. Onlar XIX. yüzyıldan bu zamana kadar taş oyma ve mezar taşı ustaları olarak bütün Şirvan'da meşhur olmuşlardır. Sofi-Hamid yatırımının karşısındaki beyaz devenin Balanehmet ve onun kardeşleri tarafından yapıldığını da belirtmek gerekir.



Foto 1



Foto 2



Foto 3



Foto 4



Foto 5



Foto 6



Foto 7



Foto 8



Foto 9



Foto 10



Foto 11



Foto 12



Foto 12 (fragment)



Foto 13

KAYNAKÇA

- A. Seyidov, G. Əlibəyova, "Qədim türklərin qəbir tipləri-Kurqanlar", 1. Uluslararası Geleneksel Türk Məzar Taşları", Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2018. 19-21 sentyabr, Bakı. Səh 9-17.
- K. Kərimov, R. Əfəndiyev, N. Rzayev, N. Həbibov, "Azərbaycan incəsənəti". Monoqrafiya. Bakı-İşıq-1992. Səh 15.
- S. Rüstəmov, [http://1905.az/1918-ci-il-az%C9%99rbaycanlilarin-soy qiri mi-bakida-mart-qirginlari/](http://1905.az/1918-ci-il-az%C9%99rbaycanlilarin-soy-qiri-mi-bakida-mart-qirginlari/)
- G. Seyidəhmədli, "Sofi-Həmidin məzar daşları". "III Beynəlxalq Həməzə Nigari Türk Dünyası Mədəni İrsi Simpoziumu", 17-18 may, Bakı-2017, səh 489
- Ş. Fətullayev-Fiqarov, (2013), «Memar İ.K.Ploşko - "İsmailiyyə"nin memarı», Bakı: Şərq-Qərb
- M. Nemət, "Azərbaycanda pirlər". Azərbaycan Dövlət nəşriyyat poliqrafiya birliyi, Bakı-1992. Səh 6
- H. Əliyeva, "Azərbaycandakı tarixi mezar taşlarının epiqrafik kitabeləri ve mevcut durumları hakkında", 1. Uluslararası Geleneksel Türk Məzar Taşları", Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2018. 19-21 sentyabr, səh 122.

KANDİL MOTİFİNİN TÜRK MEZAR TAŞLARI VE DOKUMALAR ÜZERİNDEKİ KULLANIMLARINA YÖNELİK KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Hacer ARSLAN KALAY

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu çalışmanın amacı Türk İslam sanatlarında önemli bir yeri olan kandil motifinin mezar taşları ve dokumalardaki ortak kullanım özelliklerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan Türk mezar taşları ile dokumalar incelenerek benzer özellikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Benzer özellikler kandil motifinin kompozisyon ve anlam yükünü kapsamaktadır. Türk mezar taşları ve dokumalar üzerine yapılmış çeşitli kaynaklardan derlenerek hazırlanmış olan bu çalışma, literatür taraması şeklindedir. Çalışmada kandil motifi tanımlanarak Türk mezar taşları ve dokumalardaki kullanımları açıklanmış, karşılaştırılmaları yapılmış ve bu doğrultuda konu bir sonuca bağlanmıştır. Çalışma sonucunda kandil motifine mezar taşlarında daha çok Selçuklu döneminde rastlanmakta olduğu ve dokuma olarak genellikle seccade dokumalarda uygulandığı görülmüştür. Kandil motifinin uygulamasında her iki alanda benzer özellikler gösterdiği ve anlam yükü açısından aynı anlam doğrultusunda meydana getirildiği tespit edilmiştir. Mezar taşlarında ve seccadelerde kompozisyon açısından genellikle asmalı olarak işlenen kandil motifi anlam olarak "ilahi ışığı" sembolize etmektedir.

Anahtar Kelimeler; Kandil, Dokuma, Mezar taşı.

A COMPARATIVE EVALUATION OF THE USAGE OF THE CANDLE MOTIF ON TURKISH GRAVE STONES AND WE-AVINGS

The aim of this study is to reveal the common use properties of the candle motif which has an important place in Turkish Islamic arts on gravestones and weavings. For this purpose, in various parts of Anatolia Turkish gravestones and weavings were examined and similar features were tried to be revealed. Similar features include the form and meaning of the candle motif. The study, which has been compiled from various sources on Turkish gravestones and weavings, is in the form of a literature review. In this study, the candle motif was defined and their usage in Turkish gravestones and weavings were explained, comparisons were made and the subject was concluded in this direction. As a result of the study, it was observed that the candle motif was found mostly in Seljuk period in grave stones and it was generally applied in prayer rugs. It was found that the Kandil motif has similar features in both elements and was formed according to the same meaning in terms of meaning load. The candle motif, which is usually applied as a hanging in form, symbolizes "divine light" in gravestones and prayer rugs.

Keywords; Candle, Weaving, Gravestone.

1. GİRİŞ

Insanoğlunun yaşadığı mekanı aydınlatma ihtiyacı doğrultusunda çeşitli araçlar geliştirilerek çözümler üretilmiştir. Üretilen araçlar ihtiyaç karşılama özelliğinin yanı sıra uygarlıkların gelişimlerinin çeşitli göstergeleri de olmuştur. Bu araçlardan biri olan kandil, tarihte ilk olarak ortaya çıkan aydınlatma araçlarından biridir. Antik dönemlerden elektiriğin bulunmasına kadar geçen süreçte kullanılan kandiller zamanla uygarlıkların çeşitli inanç ve sanat anlayışları doğrultusunda bir estetik boyut kazanarak sanat eseri olma özelliği de taşımışlardır. Kandil genel olarak "İçinde sıvı bir yağ ve fitil bulunan kaptan oluşmuş aydınlatma aracı" (TDK,20.09.2019) şeklinde tanımlanmaktadır. Türk sanat tarihinde önemli olarak işaret edile-

cek yaygınlıkta kullanılan bir süsleme unsuru olan kandilin Türkçeye geçişi latince bir kelime olan “candela” dan (Ünver, 1978: 23; Eyüboğlu 2004: 188; Er 2004, s.185; Kalfazade ve Ertuğrul, 1989:23) olmuştur. Aydınlatan ve parlayan anlamına gelmektedir. Farsça karşılığı “şamdan” olan kandilin Arapça karşılığı ise “züccace” (Kalfazade ve Ertuğrul, 1989:23) ve “kındil” olarak geçmektedir (Meydan Larousse Ansiklopedisi, 2003:862; Kılınç, 2019: 39).

Günlük hayatta aydınlatma aracı olarak kullanılan kandillere mezar taşlarında ölü armağanı olarak sıkça rastlanılmaktadır. Yaşamını yitiren kişinin ahiret hayatında aydınlığa ulaşması amaçlanarak mezar taşlarına motif olarak işlenen kandilin, bu tarz güçlü anlamları önemini arttırmıştır. Kandiller iç mekanların aydınlatılmasının yanı sıra kullanıldıkları mekanın dekorasyonuna da katkı sağlayan öğelerdir. Özellikle ibadet mekanları dekorasyonunun önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Antik çağ itibari ile insanların inançları ile özdeşleşen kandiller, genellikle tanrı ve iyilik sembolü olarak gösterilmiştir. Bu sebeple karanlıkla fiziki ve manevi mücadele aracı olmuşlardır (Tanman, 2005, s.344). Kur’an-ı Kerim’in Nur Suresi İslam inancında ışığın ve kandilin ne denli önemli olduğu 35 ve 36. Ayetlerde vurgulanmaktadır. Bu ayetlerde şöyle denmektedir. “Allah göklerin ve yerin Nuru (ışığı)’dur. O’nun sıfatı, sanki içinde ışık bulunan penceresiz bir hücredir. O ışık bir cam muhafaza içindedir. Cam da sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır. Bu ışık, güneşin doğuşunda ve batışında gölgelenmeyen mübarek bir zeytin ağacının yağından yakılır. O’nun yağı, kendisine bir ateş dokunmasa bile, hemen ışık verir. Bir ışık nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna kavuşturur. Allah insanlar için böyle misaller verir. Allah her şeyi bilir. Bu ışık, Allah’ın yüksek tutulmasını ve içlerinde adının emrettiği evlerde (cami ve mescitlerde) yakılır. Onlar burarlarda sabah ve akşam Allah’ı teşbih eder ve namaz kırlarlar.” (Oral, 1959; 115; Kalfazade ve Ertuğrul 1989:26; Etikan, 2007: 548; Kılınç, 2019:50). Kandil motifin sufi felsefesindeki ışık sembolizmiyle de ilişkisi bulunmaktadır. Mihraplar, seccadeler ve mezar taşlarında genellikle niş içinde tasvir edilen kandillerin bazıları üzerinde “Allah” yazılması, ışık veren bu objelere kaynağını Nur suresi ve Gazali’nin “Mişkât el Enver”, (niş içindeki ışık) benzetmesinde bulan mistik bir anlam kazandırmaktadır(Baş, 2015: 632).

İslam'ın mezarlara heykel yapmaktan ve mezar taşları da dahil olmak üzere dini yapılardaki figürleri tasvir etmekten kesinlikle çekindiğini söyleyen çeşitli bakış açıları bulunmaktadır (Buğrul, 2016: 141). Bu nedenle bazı motifler İslam sanatı için oldukça uygun ve kullanışlı olmuştur. Kuşkusuz bu motiflerin arasında kandil önemli bir yere sahiptir. Kandil, İslam dünyasında ilk olarak Emevi ve Abbasilerde karşımıza çıkmaktadır. Yerel ustaların ürettikleri örnekler genellikle oval formudur. Günümüze parçalar halinde ulaşan ve kilden yapılmış olan seramik kandillerin üzerlerindeki Arapça yazılardan İslami döneme ait oldukları anlaşılmaktadır (Kılınç, 2019). Kandil Anadolu'da özellikle Hitit, Frig, Lidya ve Urartu gibi uygarlıklarda sıklıkla kullanılmıştır. Bizanslılar ve Türkler ise Kandil kullanımını büyük bir başarı ile geliştirmişlerdir. Özellikle Osmanlı ve Memlûkler'de bir sanat kolu şeklinde değişik tekniklerin denendiği özgün uygulamalar karşımıza çıkmaktadır (Kalfazade ve Ertuğrul, 1989: 26).

Büyük Selçuklu Dönemi seramik kandilleri, tek renk sırlı, dairesel tabanlı, kaide üzerine oturan hazne ve gaga ağızlı olup (Aykaç, 2015: 16), Anadolu Selçuklu, Memlûklü ve Osmanlı Döneminde yapılmış kandiller ise kaide, gövde ve boyun kısmından oluşmaktadır (Eker, 2000: 12). Anadolu Selçuklu Dönemi kandilleri çeşitli formlara sahiptir. Kaideli ve kadesiz, küre, çokgen, basık ve yayvan gövdeli gibi kandil tipleri bulunmaktadır. Osmanlı döneminde çini, metal ve cam kandillerin kullanılmıştır. Çini sanatının bu dönemde altın çağını yaşamasından dolayı çini kandiller ön plana çıkmıştır. Bu dönemde üretilen çini kandiller form olarak armudi gövde, ağız kısmı geniş ve daire şeklinde bir kaideye sahiptir. Genellikle asmalı olarak kullanılmışlardır ve bu sebeple gövde kısmının üst tarafında asılması için kulplar bulunmaktadır. Bu kandiller, süsleme ve form olarak Osmanlı'nın bütün dönem sanat özelliklerini taşımaktadırlar (Arol, 2017: 2). Osmanlıda cami ve kiliselerin aydınlatması için kullanılan ve ana kubbe veya tavanın ortasına asılan kandile asma kandil, çember şeklindeki avizelere kandillik, asma kandilin büyüğüne ise top kandil adı verilmiştir (Arseven, 1983: 97). Yine Osmanlıda her camilerde aydınlatma işlemini yapması amacıyla kandilci bulunduğu bilinmektedir. Küçük mescitlerde bu işi müezzinler üstlenirken külliye ve padişah camilerinde özel kandilciler görevlendirilmiştir. (Arseven, 1983: 97).

Kandil'in bir motif olarak ele alınmasını konu alan bu çalışmanın amacı Türk İslam sanatlarında önemli bir yeri olan kandil motifinin mezar taşları ve dokumalardaki ortak kullanım özelliklerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan Türk mezar taşları ile dokumalar incelenerek benzer özellikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Benzer özellikler kandil motifinin form ve anlamını kapsamaktadır. Türk mezar taşları ve dokumalar üzerine yapılmış çeşitli kaynaklardan derlenerek hazırlanmış olan çalışma, literatür taraması şeklindedir. Çalışmada kandil motifi tanımlanarak Türk mezar taşları ve dokumalardaki kullanımları açıklanmış, karşılaştırılmaları yapılmış ve bu doğrultuda konu bir sonuca bağlanmıştır.

2. TÜRK MEZAR TAŞLARINDA KANDİL MOTİFİNİN UYGULANMASI

Kandillerle, günlük yaşam içerisinde aydınlatma aracı olarak kullanımlarının yanı sıra, süsleme unsuru olarak mezar taşlarında sıkça karşılaşılmaktadır. Mezar taşları üzerine işlenmiş olan kandiller genellikle kişinin öbür dünyada aydınlığa ulaşması amacı taşımaktadırlar. Bu tarz uygulamalar ışığın kuvvetli sembolik anlamını ve kandilin önemini artırmıştır. İslam inancında Allah'ın Nurunu simgelediği ve sonsuz yolculuğun başlangıcı olan karanlık mezarları aydınlatan, ışık kaynağı olan kandiller, şahideler üzerinde de genellikle benzer formda işlenmişlerdir (Çetin, 2015: 95). Kandil motifi mezar taşlarında bazen bütün yüzeyi kaplayan bir ana motif durumunda bazen de etek ya da alınlık kısmında bir pano ya da niş içinde tekli ya da friz şeklinde daha küçük ölçülerde olmak üzere ikinci planda yer almaktadır.(Kalfazade ve Ertuğrul, 1989:27)

Anadolu Türk sanatında hem Selçuklu hem de Osmanlı Döneminde değişik yörelerde yaygın olarak kandil motifinin kullanıldığı görülmektedir. Konya, Akşehir, Ahlat, Kırşehir, Tokat, Erzurum, Sivas, Van, İznik, Bursa, Bergama, Selçuk, Balat, Edirne ve İstanbul gibi yörelerdeki mezar taşları kandil motifiyle ilgili zengin örnekler içermektedir. (Kalfazade ve Ertuğrul, 1989: 27). Özellikle Ahlat Selçuklu dönemine ait çok çeşitli mezar taşlarına sahiptir. Bu mezar taşlarından çatma lahit şeklinde ve şahidesiz sandukalar

şeklinde farklı biçim gösteren mezar taşlarının şahideli olanlarında, kandiller önemli süsleme öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirel, 2008: 18).

“Mezar taşı üzerine kandil işlenen kişinin, Allah’ın yolundan gidip, onun nuruyla aydınlığa ve ona yaklaştırmaya çalıştığı ifade edilmektedir. İslam dininin etkisiyle mezar taşları üzerinde kullanılan süsleme öğelerinin sınırlı olduğu görülmektedir. Bitkisel ve geometrik süslemeler, yazılar, serpuşlar, başlıklar, bazı kozmolojik motifler ve Orta Asya mitolojik süsleme öğeleri bunlardan bazılarıdır. Anadolu mezar taşlarına bakıldığında, kandil motifinin neredeyse her bölgede kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi, kandilin Kuran-ı Kerim’de yer alması ve taşıdığı anlamdan dolayı sahip olduğu uhrevi değerdir. Ölen kişinin mezarı başında ateş veya kandil yakılması ve bunun sonucunda kandilin bir süsleme öğesine dönüşmesinin bu uhrevi anlamdan kaynaklandığı düşünülmektedir” (Kalfazade ve Ertuğrul, 1989: 27).

Bazı kaynaklarda türbelerde bulunan sandukaların baş ve ayakucuna gümüş veya bakır samdanlar yerleştirilip mumlar yakıldığı bilgisi yer almaktadır. Ölen kişinin halktan herhangi biri olması durumunda ise, uygulama kolaylığından dolayı mezar taşlarının üzerine kandil ve şamdan motiflerinin sıkça işlendiği söylenmektedir (Arslan, 2018: 272). Yine bazı kaynaklarda Erzincan ve Konya yörelerinde karşılaşılan kimi mezar taşlarında kandil motifinin kadınlara ait mezar taşlarında işlendiği söylenmektedir (Özkan, 2000: 35).

Kandil motifi mezar taşlarında genellikle şahide kısmında uygulanmıştır. Ancak mezar taşlarının etek ve alınlık kısımlarında da kullanıldığı görülmektedir. Şahideler üzerinde işlenen kandil motiflerinde küçük farklılıklar bulunsan bile genellikle benzer şekilde işlendikleri görülmektedir. Çoğunlukla zeminden kabartılarak işlenen kandil motiflerinin gövdeleri dairesel bir yapıya sahip olup, ağızları ve altlıkları üçgen formdadır. Asma şekilde işlenen kandillerin gövde kısımları genellikle gülçe, beş kollu yıldız ve içi içe yerleştirilmiş dairelerden meydana gelen madalyonlar gibi motiflerle süslenmiştir (Karamağaralı, 1972: 78).

Mezar taşlarında işlenen kandil motifinde farklı üsluplarla karşılaşıl-
maktadır. Bazı tasvirlerde oldukça yalın, süslemesiz bir zemine oturan, ol-
dukça yüzeysel bir taş işçiliğinin hakim olduğu arkaik bir karakter karşımı-
za çıkarken (Resim No: 2), diğer bir grupta daha özenli bir işçilikle ele alı-
nan ve rölyef bir biçimde verilen kandiller (Resim No: 3) yüzey üzerinde
daha hakim ve belirgin bir motif olma özelliği taşımaktadırlar. Üçüncü grup
olarak karşımıza çıkan kandil motifinin, zemin dokusundan ayrı tutulmaya-
cak bir giriftlikte olduğu görülmektedir (Resim No: 4 - 5). Bu örneklerde
kolay algılanamayan kandil motifi ikinci planda kalabilmektedir (Kalfazade
ve Ertuğrul,1989; Biçici,2012).

Mezar taşlarında işlenen kandil motiflerinin birçok ortak özellikleri bu-
lunmaktadır. Bazı örneklerde kandilin gövde kısmı süslemesiz (Resim No: 6
- 7) olarak tasvir edilmiştir. Bunun yanı sıra kimi örneklerde gövde kısmı
değişik geometrik bezemeli yıldız, madalyon, Mührü Süleyman, çarkıfelek
gibi çeşitli motiflerle doldurulmuştur (Resim No: 8). Gövde kısmındaki süs-
leme durumu sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Yine gövde kısmında yer
alan ‘Allah’ yazısı ile başta Ahlat olmak üzere Anadolu’nun çeşitli yörelerin-
deki mezar taşlarında karşılaşmak mümkündür (Resim No: 9). Mezar taşla-
rında işlenen kandillerde sürekli yinelenen bir başka özellik de kandilin ağız
kısmında görülen ateştir. Bu ayrıntı ile kandil sürekli yanar durumda göste-
rilmiştir (Resim No: 10 - 11). Tüm bu özellikler ışığında kandilin bir motif
olarak mezar taşlarında sıkça kullanılmasının en önemli nedeninin anlam
itibariyle Allah’ın nuru ile özdeşleştirilmesi kabul edilebilir. Bu özdeşleştir-
me ile kandilin ölen kişinin mezarını ve ruhunu aydınlattığı anlayışının ha-
kim olduğu sonucuna varılabilir.

3. ANADOLU – TÜRK DOKUMALARINDA KANDİL MOTİFİNİN UYGULANMASI

“Tarihsel süreçte bir aydınlatma aracı olan kandil, seccade ve saf secca-
delerin kompozisyonunda, motif olarak sembolik derin mana taşımakta ve
Allah’ın nuru ile ilişkilendirilmektedir. Sözü edilen, Allah’ın nuru ve aydın-
lanma, fiziki aydınlanma olmayıp, Kuran kelâmından feyz alma ile aydın-
lanma, iman etme, fikren ve zikren aydınlanma, münevver olma, dolayısıyla

Allah'ın nuruna nail olmak şeklinde tanımlanmaktadır" (Çokay, 2007: 189; Akpınarlı ve Özdemir, 2016: 965).

Anılan Ayet'te tefsir edilen kandil deseni halk arasında halı, kilim ve diğer el sanatları ile mimaride bir desen haline gelmiş, zamanla kandil nur yani ışık ve temizlik ile özleştirilmeye başlanmıştır. Sonuçta üzerinde namaz kılınan seccadelere mihraptan aşağı doğru sarkan bir kandil motifi dokumak gelenek halini almıştır (Deniz, 2000, s.198-199).

Anadolu'da özellikle seccadelerde, mihraptan aşağıya doğru sarkan kandil motifleri görülmektedir. Selçuklulardan itibaren, her çağda ve günümüz halılarında kullanılan bu motif daha çok İslami karakter taşımaktadır. İlahi ışığı sembolize eden Kandil, bir motif olarak tek başına kullanıldığı gibi ibrik, hayatağacı ve çiçek demetleriyle birlikte de işlenmektedir. Aynı zamanda secde yönünü belirlemek için de uygulanan kandil motifi, Kars, Adana, Hatay, İçel, Konya, Sivas, Adıyaman, Erzurum, Giresun, Gümüşhane Bayburt, vs. yörelerinde dokunan kilimlerde sıkça kullanılmaktadır.

Seccadelerde iki tip kandil motifi karşımıza çıkmaktadır. Birinci tip mezar taşlarında da sıkça rastlanılan asma kandillerdir (Resim No: 12 - 13 - 14). Bu örnekleri Selçuklu ve Osmanlı seccadelerinde sıklıkla görmek mümkündür. Diğer bir grubu ise asma kandillikler (Resim No: 15 - 16) oluşturmaktadır. Kandillik, camilerde mekanı aydınlatmak için çok sayıda küçük kandili taşıyan aydınlatma öğeleridir. Değişik form özelliklerini içeren asma kandilliklerden bazıları muska ve nazarlık motifleriyle benzerlik göstermektedirler (Resim No: 20).

Kandil motifi cami mihraplarında, mihraplı seccadelerde ve mezar taşlarında gerçek görüntüsüyle ya da stilize şekilde kullandıkları görülmektedir. Cami dekorasyonunda gelenekselleşmiş bir kullanıma sahip olan kandiller, seccadelerde genellikle mihraptan sarkar vaziyette işlenmiştir. Ancak 16. yy. Uşak, 17 yy. Gördes seccadelerinde ve saf seccadelerde daha çok görülen kandil motifi uzun süre canlılığını koruyamamıştır. Giderek çiçek dallarıyla süslenen kandiller (Resim No: 17 - 19) bir süre sonra mihraptan sarkan çiçek buketleri halinde oldukça stilize bir görünüm almıştır (Etikan, 2007: 549).

Seccadelerde mihrap kısmının tepeliğinden aşağıya doğru sarkan kandil motifinin ilahi ışığın yanı sıra temizlik, ferahlık aydınlık anlamları da vardır. Hatta kırsal dokumalarda kandile bir alternatif olarak ibrik motifinin uygulandığı da görülmektedir. Kars Yöresi seccadelerinde sık rastlanan bir motiftir. Kars Yöresi kilim seccadelerinin mihrap kısmında aşağı sarkıtılmış şekilde görmek (Resim No: 21) mümkündür.

4. KARŞILAŞTIRMA VE SONUÇ

Türk İslam sanatının, estetik anlayışını ustaca ve ince bir zevkle uygulandığının kanıtlarından biri de mezar taşları ve seccade dokumalardır. Motif olarak kandilin uygulanması iki alanda da sıklıkla kullanılmakta ve kandil motifinin kullanımında birbirinden ilham alan iki alanı oluşturmaktadır. Kandil motifi 'ilahi ışığı' sembolize etmesi bakımından mezar taşı ve seccade dokumalar için oldukça uygun bir süsleme ögesi olmuştur. Bu anlamıyla Selçukludan Osmanlıya Türk kültür ve sanatında sürekli kullanılan bir simge haline gelmiştir.

Mezar taşları ve seccade dokumalarda görülen kandil motiflerinin ortak özelliklerine bakıldığında ilk olarak asma şeklinde uygulanan kandil motifi (Resim No: 11 – 12) göze çarpmaktadır. Kandilin yanlarından ya da ortasından uzanan bir zincir ile asılı şekilde tasvir edilişi hem mezar taşlarında hem de seccade dokumalarda genellikle mihrap içinde gösterilmiştir. Asma kandillerin zincirleri kimi zaman gövdeye bağlı şekilde işlenirken kimi zaman da kandilin ağız kısmına bağlı şekilde gösterilmiştir (Resim No: 3).

İkinci olarak dikkat çeken detay daha çok mezar taşlarında uygulanan bir kompozisyon olmasına rağmen nadiren seccadelerde de görülen kandilin iki yanında şamdan ya da benzeri bir aydınlatma aracının yer almasıdır (Resim No: 3 – 18). Genellikle türbelerde yer alan mezarların kenarlarına şamdan konulmasından esinlenilerek bu şekilde tasvirin yapıldığı düşünülebilir.

Mezar taşları ve seccadelerde yer alan kandillerin ortak özelliklerden biri de mihrap nişi içinde gösterilmeleridir (Resim No: 6 – 13). Cami mihrap

raplarında da kandil motifinin bir süsleme unsuru olarak uygulanıyor olması bu uygulamanın oluşmasındaki ana etken olarak düşünülebilir. Mezar taşlarında şahide kısmının her zaman kibleye doğru olması ve seccadelerde namaz kılınırken kibleye doğru durulması, Allah'ın karşısında durma düşüncesini burada uygulanan kandil motifi de doğal olarak Allah'ın nurunu işaret etmektedir.

Yine kandil motifinin gövde kısmında çeşitli süslemelerin yer alması hem mezar taşlarında hem de seccade dokumalarda karşılaştığımız bir durumdur (Resim No: 8 – 12). Türk sanatında süsleme her zaman estetik dokunuşlarla kendini gösteren önemli bir dal olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu zaman bir motif uygulandığında geometrik ya da bitkisel süslemelerle estetik bir katkı gerçekleştirilmektedir. Mezar taşları ve seccadelerde de işlenen kandil motiflerinin genellikle gövde kısımlarına uygulanan bitkisel, geometrik ya da yazı uygulamaları ile daha estetik olmaları sağlanmıştır.

Bir başka uygulamaya baktığımızda karşımıza yanar halde tasvir edilen kandil motifi çıkmaktadır. Daha çok mezar taşlarında uygulanan kandil motiflerinde yer alan kandilin yanar halde tasvir edilmesi (Resim No: 3 – 10 – 11), seccade dokumalarda sıklıkla karşılaştığımız bir uygulama değildir. Ancak Kars yöresine ait bir dokuma örneğinde yanan bir mum şeklinde uygulandığı görülmektedir (Resim No: 22). Yine seccade dokumalarda daha çok gördüğümüz kandillik formu (Resim No: 15 – 16) mezar taşlarında rastladığımız bir uygulama değildir. Türk mezar taşlarında genellikle tek bir kandil olarak motif uygulanmıştır.

Kandil motifi hem sembolize ettiği anlam hem de kompozisyon olarak Türk İslam sanatlarının yapısına uygun bir motif olması açısından sıklıkla uygulanmıştır. İslam inancındaki ışık ve nur kavramlarının kandil motifi üzerinden ifade edilmesi ile ortaya çıkan düşünce bir dönem üretilen eserlerde etkili olmuştur. Daha çok mezar taşı, seccade ve mihrap süslemelerinde uygulanan kandil motifinin ana kullanım amaçlarından birinin de Kâbe'nin yer aldığı kibleye yönelme düşüncesi olduğu söylenebilir. Namaz kılındığında ve ölü gömme işlemi yapıldığında her zaman kibleye dönük olmak bir zorunluluktur. Bu aynı zamanda Allah'a yönelmeyi de işaret ettiğinden Allah'ın nuruna kavuşmak manasında bir yolculuk olarak görülebilir.

Zira namaz kılarken Allah'ın huzuruna çıkma söz konusudur. Bu bağlamda Allah'ın nuru sembolik olarak kandil motifi ile gösterilmiştir. Bu çalışmada da vurgulanmak istenen aslında aynı anlam etrafında farklı alanlara uygulanan kandil motifinin benzer uygulamalarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda kandil motifinin söz konusu iki alan için de hem şekil hem de anlam itibariyle çok uygun bir süsleme öğesi olması bu uygulamanın önünü açmış ve bu alanlarla özdeşleşmiş bir motif haline dönüşmüştür denilebilir.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, F. ve Özdemir, H. A. (2016). "Konya- Lâdik Halılarındaki Motiflerin İncelenmesi", İdil, 2016, Cilt 5, Sayı 23.
- Arol, Z. (2013). "Osmanlı Dönemi Camilerinde Çini Kandiller", *Journal Of Awareness*, Vol 2, No. 4, E-ISSN: 2149-6544
- Arseven, C. E. (1983). *Sanat Ansiklopedisi*. (5. Baskı). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aslanapa, O. (1987). *Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Aykaç, R. (2015). *Konya- Karatay Müzesindeki Anadolu Selçuklu Dönemi Seramik Kandilleri*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- BAŞ, G. (2015) "İran Azerbaycanı'ndan Türk Dönemine Ait Taş Sandukalar: Meraga Müzesi Örnekleri", Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Buğrul, H. (2010). *Van- Bitlis Yöresi XII.-XV. Yüzyıl Mezar Taşlarının İslam Öncesi Orta Asya Türk Mezar Taşları İle Bağlantıları*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van.
- Çal, H. (2007). "Göynük(bursa) Şehri Türk Mezar Taşları", Vakıflar Dergisi, Sayı 30, s.307-395, s.310.
- Çal, H. (2015). "Türklerde Mezar- Mezar Taşları", Ankara: *Aile Yazıları/ 8*, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Çetin, Y. (2015). "Ağrı Mezar Taslarında Form ve Bezeme Unsurları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number:40, s.95.

- Çokay, M.Ö. (2007). "Seccâde Ve Saf Seccâdelerdeki Bazı Motiflerin İkonografik Değerlendirmeleri", İstem, Yıl: 5, Sayı:9, s.189-210.
- Demirel, F. (2008). *Besni Mezar Taşları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Deniz, B. (2000), *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 215, 284.
- Eker, Y. (2000). "Osmanlı Kandilleri", *İlgi Dergisi*, S.100.
- Er, Y. (2004). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ergüder, A. A. (2009). *Kars Yöresi Düz Dokumaları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., Erzurum.
- Etikan, S. (2007). "Seccade Halılarda kullanılan Bazı motifler ve Bu Motiflerin İslam Sanatında Yeri". *ICANAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Eyüboğlu, Z. (2004). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Kalfazade, S. – Ertuğrul, Ö. (1989). "Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine". İstanbul: *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.5, s.23-34.
- Kanberoğlu, D. – Bozcu, M.M. (2017). "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonu'ndan 15. - 17. Yüzyıl Osmanlı Halıları", *Tiem Dergisi*, İstanbul.
- Karaçay, Ç. (2018). "Lâdik Seccade Halılarında Mihrap Özelliklerinin İncelenmesi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 106-118.
- Kılınç S.(2019), *Ahlat Mezar Taşlarındaki Kandil Kavramının Çağdaş Seramik Formlarda Yorumu*, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara.
- Meydan Larousse Ansiklopedisi, Meydan Yayınları, İstanbul 2003, 862.
- Önder, M. (1970). "Konya Mezar Taşlarında Şekil Ve Süsler", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: XII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Özdemir, H.A. ve Akpınarlı, H.F. (2018). "Şeyh Şaban-I Veli Vakıf Eserleri Müzesinde Yer Alan Kırşehir Seccade Halılarının Renk, Motif Ve Kom-

pozisyon Özelliklerinin İncelenmesi”, Social Sciences Studies Journal, Vol: 4, Issue: 21.

Özkan, H. (2000). “Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Benzemeli Mezar Taşları”, Ankara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 15. Erzurum.

Sağiroğlu Arslan, A. (2018). *Seyyid Burhaneddin Hz. Mezarlığı, Mezarları ve Mezar Taşları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:141, Kayseri.

Tanman, B. (2005). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

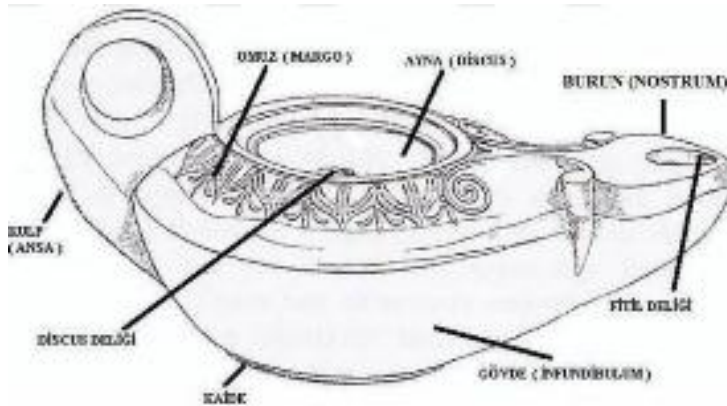
Türk Dil Kurumu (2019). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=180692; Erişim tarihi: 20.09.2019

Ünver, A. S. (1978). “XIV. üncü Asırda Anadolu’da Selçukluların An’anesine Bağlı Mezar Taşları Üzerine”. Ankara: *Vakıflar Dergisi*. S.12.

Walters, H.B. (1914). *Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*, Londra

Yelen, Resul (2017). “İslam Sanatında Süsleme Sembolizmi Üzerine Yeni Yorumlar”, YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.1, Sayı.2, Van.

RESİMLER



Resim No:1 Kandilin kısımları WALTERS, H.B. (1914).



Resim No: 2 Van/ Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı (Yelen, 2017)



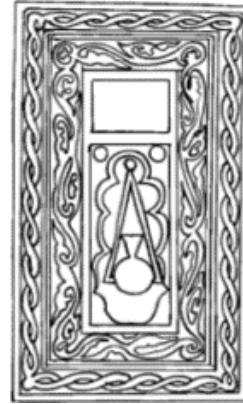
Resim No: 3

Malatya Kırklar Mezarlığı ve İzniç Müzesi 14. yy
(Çal, 2015: 319)



Resim No: 4

Konya Müzesi Selçuklu Devri
(Önder, 1970: 8)





Resim No: 5

Ahlat Mezar Taşları

(Kılınç,2019)



Resim No: 6

Bitlis/Güroymak

(yelen, 2017)



Resim No. 7

Ahlat Mezar Taşları

(Kılınç,2019)



Resim No: 8

Ahlat mezar taşları

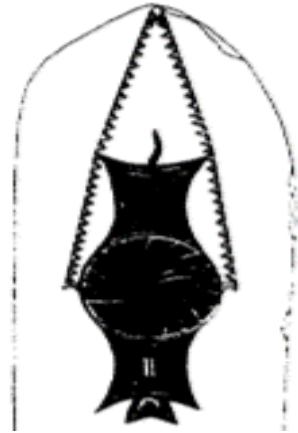
(Kılınç,2019)



Resim No: 9

Ahlat mezar taşları

(Kılınç,2019)



Resim No: 10

(Çal, 2007: 310)



Resim No: 11

Van /Gevaş-Hişet Mezar Taşı

(Buğrul, 2010)



Resim No: 12

Uşak saf seccade, 17.yy başı

(Aslanapa, 1987: 233)



Resim No: 13

Uşak halısı 16. yy

(Aslanapa, 1987: 233)



Resim No: 14

Hereke İpek Seccade 20. yy

(Etikan, 2007: 558)



Resim No: 15

Ladik Seccade 20. yy

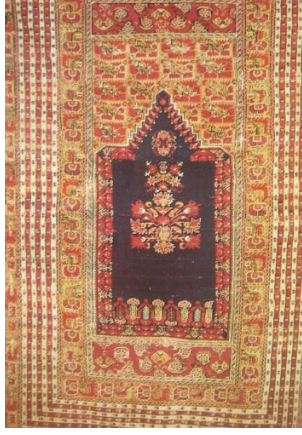
(Karaçay, 2018: 115)



Resim No: 16

Anadolu Seccade

(Etikan, 2007: 556)



Resim No: 17

Gördes Seccade

(Etikan, 2007: 559)



Resim No: 18

Kabe motifli seccade

(Etikan, 2007: 557)



Resim No: 19

Kırşehir yöresi Seccade

(Özdemir – Akpınarlı, 2018: 3084)



Resim No: 20

Uşak Seccade

(Aslanapa, 1987: 233)



Resim No: 21

Kars Yöresi

(Ergüder, 2009: 185)



Resim No: 22



Resim No: 23



Resim No: 24

Kars Yöresi (Ergüder, 2009: 187) Uşak halısı, 16yy Afyon/Dazkırı, 19. Yy
(Kanberoğlu –Bozcu, 2017: 179-115)



Resim No:

Uşak Halısı, 16. Yy (Kanberoğlu –Bozcu, 2017: 177)